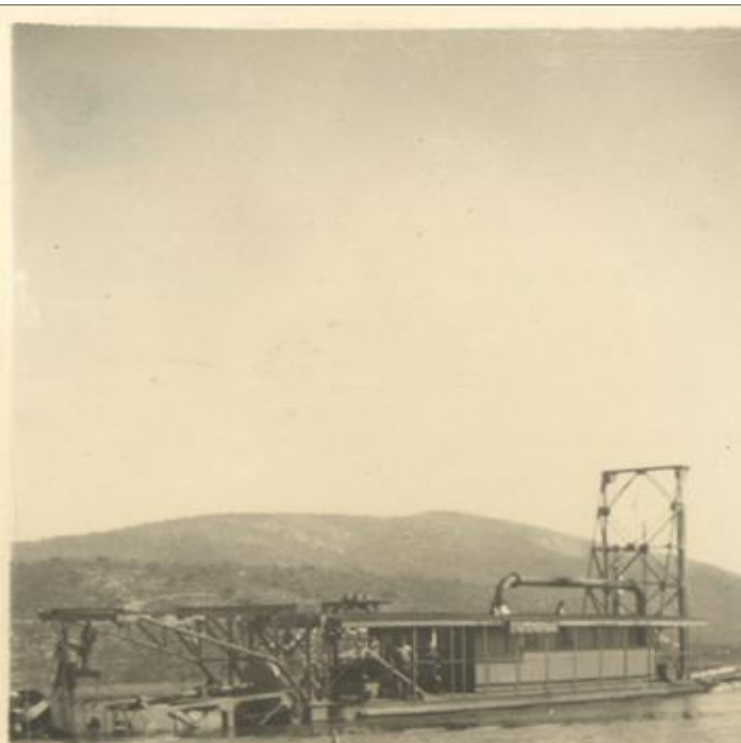

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΜΣ «ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Σπύρος Χουλιάρης

«Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Λήδα Παπαστεφανάκη (Επίκουρη Καθηγήτρια)

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής:

Κώστας Κόμης (Καθηγητής)

Νικόλαος Αναστασόπουλος (Λέκτορας)

Ιωάννινα, Οκτώβριος 2013

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΜΣ «ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Σπύρος Χουλιάρης

«Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959»

Ιωάννινα, Οκτώβριος 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	σ. i-ii
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	σ. iii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	σ. 1-5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1940.....	σ. 6-20
2.1 Τα χαρακτηριστικά της αγροτικής οικονομίας από τα τέλη του 19 ^{ου} αιώνα μέχρι τις αρχές του Μεσοπολέμου.	
2.2 Τα χαρακτηριστικά της αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου. Παραγωγικά έργα, εξυγίανση εδαφών, ελonoσία, γεωργικές εταιρείες, σιτάρκεια.	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΗΣ.....	σ. 21-46
1.1 Η περιοχή στους αρχαίους, μέσους και νεότερους χρόνους.	
1.2 Γεωγραφία, οικονομία και πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής πριν και κατά τη διάρκεια της αποξήρανσης.	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΠΡΩΤΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ.....	σ. 47-51
3.1 Μια προσπάθεια γεωργικής εκμετάλλευσης της περιοχής.	
3.2 Διάφορες προηγούμενες σκέψεις και προσπάθειες αποξήρανσης του έλους «Λεσίνι».	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ (1930-1934). Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑΣ.....	σ. 52-69
4.1 Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες του Επαμεινώνδα Χαρίλαου.	
4.2 Η παραχώρηση του δικαιώματος αποξήρανσης τους έλους «Λεσίνι» στον Επαμεινώνδα Χαρίλαο (1930).	
4.3 Η έναρξη της αποξήρανσης του έλους «Λεσίνι».	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΝ «ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ» ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ «ΕΜΠΛΟΚΗ» ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ (1934-1940). Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.....σ. 70-130

5.1 Η σύσταση της εταιρείας, το ιδρυτικό κεφάλαιο, τα απασχολούμενα κεφάλαια, τα κέρδη, οι μέτοχοι, τα πρώτα διοικητικά συμβούλια, οι υπηρεσίες της εταιρείας.

5.2 Οι εργασίες στο έλος «Λεσίνι» και τα εκτελεσθέντα έργα.

5.3 Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις, τα είδη των καλλιεργειών και η παραγωγή στις αποκαλυφθείσες γαίες.

5.4 Το εργατικό δυναμικό και η εργασία στη Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.

5.5 Ο οικισμός στη θέση Βαλτί.

5.6 Εμπορικές συναλλαγές της Γ.Ε.Λ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ: ΑΠΟ ΤΗΝ «ΕΜΠΛΟΚΗ» ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΣΤΗΝ ΑΠΟΣΠΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΟΧΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΧΑΡΙΛΑΟ (1941-1944).....σ. 131-166

6.1 Οι εξελίξεις σε κεντρικό επίπεδο. Η «κινητικότητα» των μετοχών κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

6.2 Οι εξελίξεις σε τοπικό επίπεδο. Από την έκρηξη του πολέμου μέχρι το τέλος της Κατοχής. Η περίοδος της αποδιοργάνωσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΔΙΩΞΗΣ «ΕΛΕΓΧΟΥ» ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΜΨΗΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΟ ΤΟΠΙΚΟ.....σ. 167-188

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ: ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΛΕΣΙΝΙΟΥ (1950-1959).....σ. 189-201

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σ. 202-209

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ.....σ. 210-236

ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....σ. 237-255

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ.....σ. 256-258

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ.....σ. 259-261

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία δεν θα είχε ολοκληρωθεί, ή τουλάχιστον δεν θα είχε λάβει τη συγκεκριμένη μορφή, χωρίς τη βοήθεια αρκετών ανθρώπων. Αρχικά, η συγκεκριμένη μελέτη οφείλει πολλά σε όλους εκείνους τους ανθρώπους που βρέθηκαν κοντά μου όλα αυτά τα χρόνια των σπουδών μου και με τροφοδότησαν με γνώσεις και σκέψεις αλλά και σε όλους εκείνους που με βοήθησαν και μου συμπαραστάθηκαν ποικιλοτρόπως. Οι πρώτες ιδιαίτερες ευχαριστίες ανήκουν δικαίως στην κ. Λήδα Παπαστεφανάκη. Το ήθος που την διέκρινε σε συνδυασμό με τη συνεχή της ενθάρρυνση αποτελούσαν για εμένα κίνητρο για τη συνέχιση και την ολοκλήρωση, με τις όποιες δυσκολίες, των σπουδών μου. Η «γνωριμία» μου με την οικονομική και κοινωνική ιστορία οφείλει πολλά σε αυτή. Εξάλλου, οι οξυδερκείς παρατηρήσεις της επί της παρούσας διπλωματικής συνέβαλλαν ώστε η τελευταία να λάβει τη συγκεκριμένη μορφή. Αυτονόητη, ωστόσο, είναι η στερεότυπη αναφορά ανάληψης, από τον γράφοντα, της αποκλειστικής ευθύνης για το τελικό αποτέλεσμα.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Κώστα Κόμη για τις πολύτιμες γνώσεις που μου παρείχε κατά τη διάρκεια των προπτυχιακών μου σπουδών, αλλά και για τις παρατηρήσεις του επί της παρούσας διπλωματικής, καθώς και τον ομότιμο καθηγητή Γεώργιο Πλουμίδα που στα πρώτα στάδια του ακαδημαϊκού μου βίου με μύησε στην ιστορική έρευνα. Για την εμπέδωση της μεθοδολογίας και της θεωρίας της ιστορίας, σημαντική ήταν η συμβολή του καθηγητή μου Θανάση Δ. Σφήκα. Ο Νίκος Αναστασόπουλος ήταν πάντα πρόθυμος να μου παρέχει τις παρατηρήσεις του σε παλιότερες εργασίες αλλά και να με συμβουλεύει για διάφορα ζητήματα, ενώ η κ. Κωνσταντίνα Μπάδα αρκετές φορές με προσκάλεσε να συμμετάσχω σε διάφορες ερευνητικές δραστηριότητες.

Ο φίλος Γιάννης Γονατίδης, με τον οποίο περάσαμε όμορφες στιγμές κατά τη διάρκεια των σπουδών μας, με «δίδαξε» πρώτος για τη σημασία της αρχειοθέτησης και της τακτοποίησης του υλικού. Ήταν πάντα πρόθυμος να μου παρέχει τις γνώσεις του και βιβλιογραφία όταν του το ζητούσα, ενώ οι συζητήσεις μας, που μερικές φορές κατέληγαν σε αντιπαραθέσεις, συχνά ανατροφοδοτούσαν τα επιστημονικά μας ενδιαφέροντα. Στους συναδέλφους Νίκο Ζαχαράκη και Ευγενία Μπέλλου οι ευχαριστίες είναι ξεχωριστές για τη φιλία και την εμπιστοσύνη τους, όλα αυτά τα

χρόνια που δουλέψαμε και περάσαμε μαζί, καθώς και για τη φιλοξενία τους αρκετές φορές στην πόλη των Ιωαννίνων.

Ακόμη, ευχαριστώ τον φίλο Γιάννη Τριποτσέρη για τη φιλοξενία του στην πόλη της Αθήνας κατά την οποία μου δόθηκε η δυνατότητα να μελετήσω το υλικό που σώζεται στο Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, καθώς και τη διεύθυνση και το προσωπικό του ΙΑΕΤΕ για την εξυπηρέτηση που μου παρείχε κατά τη μελέτη του παραπάνω υλικού. Επιπλέον, το προσωπικό της «Παπαστράτειου» δημοτικής βιβλιοθήκης Αγρινίου για τη διευκόλυνση που μου παρείχε στη μελέτη της τοπικής βιβλιογραφίας. Τον Δημήτρη Κοκοτό που με «ξενάγησε» στην ευρύτερη περιοχή του πρώην έλους «Λεσίνι», κατά την οποία είχα την ευκαιρία να γνωρίσω τον τόπο και να τραβήξω ορισμένες φωτογραφίες. Τον φίλο Κώστα Φιολάκη που μου απέστειλε ορισμένα άρθρα για το Ιστορικό Αρχείο της ΕΤΕ που τα χρησιμοποίησα για τη συγγραφή της Εισαγωγής.

Επιπλέον, την ξαδέρφη μου Σπυριδούλα Ξινού η οποία με διευκόλυνε πολλές φορές στη μετάβαση μου από το Αγρίνιο στο Μεσολόγγι. Θερμές ευχαριστίες οφείλω στο προσωπικό και ιδιαίτερα στην προϊσταμένη των Γενικών Αρχείων του Κράτους- Αρχεία Νομού Αιτωλοακαρνανίας κ. Μαρία Μπακαδήμα, για την άδεια και τη διευκόλυνση που μου παρείχε στη μελέτη του αταξινόμητου Αρχείου Οργανισμού Λεσινίου. Την κ. Μαρία Μπακαδήμα ευχαριστώ, επίσης, για τις παρατηρήσεις και τα σχόλια της επάνω στην Εισαγωγή. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στο διοικητικό συμβούλιο του Συλλόγου Γυναικών Αστακού για την άδεια που μου παρείχε για την αναδημοσίευση ενός μέρους του φωτογραφικού υλικού που αναφερόταν στη Γ.Ε.Λ., και που προέρχεται από τη μελέτη-λεύκωμά τους για τον Αστακό, καθώς και στο ΕΛΙΑ-MIET και στο ΙΝΕ/ΕΙΕ για την ελεύθερη διάθεση των φωτογραφικών τους τεκμηρίων.

Τέλος, η συμπαράσταση και η κατανόηση των αγαπημένων μου προσώπων ήταν καθοριστικός παράγοντας υλοποίησης της διπλωματικής και γενικά των σπουδών μου. Οφείλω πολλά στη μητέρα μου για την αγάπη της αλλά και για την υπομονή που επέδειξε όλα αυτά τα χρόνια. Στον αδερφό μου Βασίλη για την ηθική και την υλική του συμπαράσταση καθώς και στη σύντροφό μου Κική, που όλα αυτά τα χρόνια έδειξε κατανόηση. Η αγάπη της προς το πρόσωπό μου ήταν ιδιαίτερη και διαρκής. Στα τρία παραπάνω πρόσωπα αφιερώνεται η παρούσα διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, ως αντίδωρο στην αγάπη τους.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΓΣΑ	Ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών
ΑΕ	Ανώνυμη Εταιρεία
ΑΕΕΧΠΑ	Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων
ΑΙΠΟΕ	Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία
ΑΟΛ	Αρχείο Οργανισμού Λεσινίου
ΓΑΚ –ΑΝΑ	Γενικά Αρχεία του Κράτους-Αρχεία Νομού Αιτωλοακαρνανίας
ΓΕΛ	Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.
ΓΣΥΕ	Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος
ΕΛΙΑ	Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
ΕΣΥΕ	Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος
ΕΤΕ	Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ΙΑΕΤΕ	Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
ΙΝΕ/ΕΙΕ	Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
ΚΕΠΕΣ	Κεντρική Επιτροπή Προστασίας Εγχωρίου Σιτοπαραγωγής
ΜΙΕΤ	Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
ΠΥΡΚΑΛ	Ελληνικό Πυριτιδοποιείο και Καλυκοποιείο
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδος της Κυβερνήσεως

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία προέκυψε ως υπόθεση έρευνας τον Ιανουάριο του 2012, όταν σε επίσκεψή μου στα Γενικά Αρχεία του Κράτους-Αρχεία Νομού Αιτωλοακαρνανίας εντόπισα, κατόπιν υποδείξεων της προϊσταμένης της αρχειακής υπηρεσίας κ. Μαρίας Μπακαδήμα, το αρχείο του καταργηθέντος Οργανισμού Λεσινίου, το οποίο είχε προσκτηθεί¹ στην υπηρεσία μέσω παράδοσης-κατάθεσής² του το 1990.³ Τα αρχειακά τεκμήρια είχαν περισυλλεγεί από την κ. Μ. Μπακαδήμα από διάφορα κτίσματα που ανήκαν στον Οργανισμό, κατόπιν αρχικής της ενέργειας και ακολούθως σε συνεργασία με τους εκκαθαριστές του καταργηθέντος Οργανισμού Λεσινίου. Κατά τη διάρκεια εισαγωγής του στην υπηρεσία πραγματοποιήθηκε μια πρώτη καταγραφή του υλικού, η οποία βασίστηκε στην ήδη υπάρχουσα «αρχειοθέτηση» που είχε γίνει από υπαλλήλους του Οργανισμού τόσο κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του όσο και κατά τη διάρκεια της «εκκαθάρισής» του.⁴ Το ιστορικό αυτό αρχείο,⁵ λοιπόν, διεσώθη από τις ενέργειες των παραπάνω φορέων, αλλά έκτοτε οι αρχειακές εργασίες δεν έχουν προχωρήσει.⁶ Αυτό το αρχειακό σύνολο αν και φυλάσσεται σε ασφαλές μέρος, τοποθετημένο σε ράφια σύμφωνα με την

¹ Με αριθμό βιβλίου εισαγωγής 68/1990.

² Ανδρέας Μπάγιας, *Αρχειονομία. Βασικές έννοιες και αρχές*, Κριτική, Αθήνα 1999³, σ. 116. Ουσιαστικά πρόκειται για μεταβίβαση του αρχειακού υλικού από έναν φορέα σε μια αρχειακή υπηρεσία. Σχ. βλ. Judith Ellis (επιμ.), *Η διαχείριση των αρχείων*, Ελληνική Αρχειακή Εταιρεία-Τυπωτήριο, Αθήνα 2000, σ. 188. Νέστωρ Μπαμίδης, *Ερμηνευτικό λεξικό αρχειακής ορολογίας, πολύγλωσσο και σχολιασμένο*, Ελληνική Αρχειακή Εταιρεία-Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 152.

³ Με υπηρεσιακό έγγραφο του Υπουργείου Γεωργίας, παραχωρούνταν στο Τοπικό Ιστορικό Αρχείο το αρχείο του καταργηθέντος Οργανισμού Λεσινίου.

⁴ Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο Πρωτόκολλο παράδοσης-παραλαβής που συντάχθηκε για το σκοπό της μεταβολής της κυριότητας των τεκμηρίων και την εισαγωγή τους στην αρχειακή υπηρεσία «οι ενδείξεις-τίτλοι στην κατάσταση του υλικού που ακολουθεί είναι αυτές που υπήρχαν στις βιβλιοθήκες, στα ράφια και τα κιβώτια της αποθήκης όπου φυλάσσονταν το αρχείο». Αυτή η καταγραφή δίνει αρκετές πληροφορίες για τη φυσιογνωμία του αρχείου και παράλληλα χρησιμεύει στη διοικητική διαχείριση αλλά και στη διανοητική εποπτεία του αρχειακού υλικού. Η στοιχειώδης αυτή καταγραφή αναφέρεται σε διάφορα επίπεδα από βιβλία, φακέλους, πρωτόκολλα και χάρτες μέχρι χαρτοκιβώτια και, ενδεχομένως, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως όργανο σε μελλοντική επεξεργασία του αρχείου. Ανδρέας Μπάγιας, *Εγχειρίδιο Αρχειονομίας. Η επεξεργασία ενός ιστορικού αρχείου*, Κριτική, Αθήνα 1999, σ. 83-84.

⁵ Ως ιστορικό αρχείο χαρακτηρίζεται το αρχείο του οποίου έχει περιέλθει η υπηρεσιακή χρησιμότητα και διατηρείται πλέον για ερευνητικούς λόγους, σε αντίθεση με τα ενεργά-τρέχοντα και τα ημιενεργά αρχεία τα οποία δεν έχουν απολέσει την υπηρεσιακή-διοικητική τους χρησιμότητα. Σχ. βλ. Ανδρέας Μπάγιας, *Εγχειρίδιο Αρχειονομίας. Η επεξεργασία ενός ιστορικού αρχείου*, ό.π., σ. 19· Ανδρέας Μπάγιας, *Αρχειονομία. Βασικές έννοιες και αρχές*, ό.π., σ. 45-55· Νέστωρ Μπαμίδης, *Ερμηνευτικό λεξικό αρχειακής ορολογίας, πολύγλωσσο και σχολιασμένο*, ό.π., σ. 83, 96.

⁶ Η διάσωση του αρχείου καθαυτή είναι από μόνη της ένα σημαντικό γεγονός, αν αναλογιστούμε την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει τα τελευταία χρόνια τα τοπικά ιστορικά αρχεία. Η έλλειψη πόρων και προσωπικού είναι τα σημαντικότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν αυτές οι υπηρεσίες.

«αρχειοθέτηση» του πρωτοκόλλου παράδοσης-παραλαβής, και ο όγκος του εκτείνεται στα 80 γραμμικά μέτρα, παραμένει μέχρι αυτή τη στιγμή αταξινόμητο.⁷ Ο πυρήνας του αρχείου αναφέρεται στη σύσταση και τη λειτουργία του Νομικού Προσώπου Δημοσίου Δικαίου, με την επωνυμία Οργανισμός Λεσινίου (1959-1984). Εντάσσεται στην κατηγορία των δημόσιων αρχείων και των αρχείων οργανισμών. Ο Οργανισμός Λεσινίου συστήθηκε με σκοπό να αναλάβει, για λογαριασμό του Δημοσίου, την καλλιέργεια, τη βελτίωση, και τη γεωργική εκμετάλλευση των γαιών του κτήματος Λεσίνι, μετά την αποχώρηση της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε. (Γ.Ε.Λ.) από τη διαχείριση του κτήματος, και μέχρι την αποκατάσταση των ακτημόνων καλλιεργητών.

Η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. (1934-1959) είχε ιδρυθεί με σκοπό την αποξήρανση και τη γεωργική εκμετάλλευση του ομώνυμου έλους που βρισκόταν στο νομό Αιτωλοακαρνανίας. Έτσι στο αρχείο του Οργανισμού Λεσινίου που έχει περιέλθει στην αρχειακή υπηρεσία, σώζεται ένα μεγάλο μέρος εκείνων των αρχειακών τεκμηρίων⁸ που αναφέρονται στην ίδρυση και στη λειτουργία αυτής της ιδιωτικής γεωργικής επιχείρησης,⁹ σε τοπικό κυρίως επίπεδο, και τα οποία περιήλθαν στον Οργανισμό ύστερα από την αποχώρηση της εταιρείας από τη διαχείριση του κτήματος το 1959. Η εταιρεία από τη χρονολογία αυτή έπαψε πλέον να λειτουργεί και το αρχείο της διατηρήθηκε από το νεοσύστατο Οργανισμό, μιας και εκείνη την εποχή,

⁷ Για αυτό το λόγο στην παρούσα διπλωματική εργασία παραπέμπουμε στην αρχειακή υπηρεσία που βρίσκεται το αρχείο (ΓΑΚ-ΑΝΑ), κατόπιν στο αρχείο του Οργανισμού Λεσινίου (ΑΟΛ) και τέλος στο μεμονωμένο αρχειακό τεκμήριο στο οποίο αναφερόμαστε. Αν και γνωρίζω τα προβλήματα που μπορεί να δημιουργηθούν όταν το αρχείο θα ταξινομηθεί, ωστόσο, αυτή η λύση, κατά τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας, προέβαλε ως η μοναδική. Εξάλλου, θεωρώ πως είναι ευτύχημα και μόνο η παραχώρηση της άδειας, από την αρχειακή υπηρεσία, στην πρόσβαση και στη μελέτη του αταξινόμητου αρχειακού υλικού, χωρίς την οποία η παρούσα διπλωματική εργασία δεν θα είχε υλοποιηθεί.

⁸ Αρχειακά τεκμήρια που αναφέρονται στη Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι εντόπισα σε 21 φακέλους του αρχείου. Τόσοι περίπου είναι οι φάκελοι με το διακριτικό Α που, σύμφωνα με την στοιχειώδη καταγραφή που είχε γίνει κατά την διαδικασία παράδοσης-παραλαβής, και αποτυπώνεται στην κατάσταση του μεταφερόμενου υλικού, αναφέρονταν στο αρχείο της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι. Τόσο η ποσότητα όσο και η ποιότητα των τεκμηρίων με ώθησαν στο να μην ανοίξω άλλους φακέλους για τυχόν εύρεση επιπλέον τεκμηρίων που αναφέρονταν στη Γ.Ε.Λ. Σε αυτούς τους φακέλους εντόπισα και τις αναγκαίες πληροφορίες που τεκμηριώνουν τη μετάβαση από τη Γ.Ε.Λ. στον Οργανισμό.

⁹ Όπως τονίζει ο Νίκος Παντελάκης «απαραίτητη προϋπόθεση για τη μελέτη της ιστορίας των επιχειρήσεων αποτελεί η διάσωση και διατήρηση των τεκμηρίων εκείνων που προέρχονται από τις ίδιες τις επιχειρήσεις και περιέχουν πληροφορίες για την ίδρυση και λειτουργία τους και τις σχέσεις τους με την υπόλοιπη κοινωνία». Άλλα είδη επιχειρήσεων που έχουν αναπτυχθεί στο παρελθόν στην Ελλάδα είναι οι εμπορικές, οι βιομηχανικές και αυτές που παρέχουν υπηρεσίες. Νίκος Παντελάκης, «Οι φορείς διαχείρισης των ιστορικών αρχείων των επιχειρήσεων ως πηγή έρευνας της οικονομικής ιστορίας», *Αρχειακά Νέα* 22 (Ιούλιος 2004), σ. 57-58.

πιθανότατα, τα ημιενεργά έγγραφα¹⁰ της εταιρείας να είχαν τεράστια λειτουργική αξία για τον Οργανισμό.¹¹

Την τεκμηρίωση των λοιπών οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων της επιχείρησης και κυρίως τη λειτουργία της εταιρείας σε «κεντρικό» επίπεδο, ευνοεί η ύπαρξη στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (ΙΑΕΤΕ)¹² ενός μέρους του αρχείου της εταιρείας το οποίο σώζεται εκεί. Εξάλλου, είναι γνωστό το ενδιαφέρον της τράπεζας για τη συγκέντρωση στοιχείων σχετικά με τη λειτουργία των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα με στόχο την πιο αποτελεσματική άσκηση της πίστης και παράλληλα την ενημέρωση της σχετικά με τη σκοπιμότητα και την ασφάλεια των τοποθετήσεών της.¹³ Είναι, επίσης, γνωστό ότι η Εθνική έπαιξε πρωταρχικό ρόλο στη σύσταση, στήριξη και χρηματοδότηση των σημαντικότερων επιχειρηματικών προσπαθειών και των μεγάλων έργων υποδομής στην Ελλάδα καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας της.¹⁴

¹⁰ Ανδρέας Μπάγιας, «Τα ενεργά αρχεία επιχειρήσεων», στο Χρ. Αγριαντώνη-Ευρ. Σιφναίου (επιμ.) *Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων. Ζητήματα διαχείρισης*, Τετράδια Εργασίας 21, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1998, σ. 156-157.

¹¹ Ανδρέας Μπάγιας, *Αρχειονομία...ό.π.*, σ. 47-48. Το αρχείο της εταιρείας είχε, για το νεοσύστατο τότε Δημόσιο Οργανισμό, διοικητική αξία, μιας και τα τεκμήρια χρησίμευαν στη διεκπεραίωση τρεχουσών υποθέσεων, οικονομική αξία μιας και συνεπάγονταν οικονομικά οφέλη καθώς και νομική αξία μιας και αναγνωρίζονταν από το νόμο ως αποδεικτικά στοιχεία. Όπως τονίζει η Μ. Κολυβά με τη γέννηση, την παραγωγή και την αρχειοθέτηση ενός αρχείου επιδιώκονται και εξυπηρετούνται κάθε είδους πρακτικοί σκοποί τόσο προς όφελος της επιχείρησης όσο και σε όφελος άλλων σχετικών φορέων. Μαριάννα Κολυβά, «Η δημιουργία και η παραγωγή αρχείου σε βιομηχανικό και επιχειρηματικό οργανισμό», *Τεκμήριον* 3, Κέρκυρα 2001, σ. 44.

¹² Για τα τραπεζικά αρχεία βλ. ενδεικτικά Αικατερίνη Μπρεγιάννη, «Τραπεζικά αρχεία και ιστορικότητα των τεκμηρίων. Θεωρητική πρόσληψη και πρακτική εφαρμογή», *Θέματα Τραπεζικών Αρχείων*, Ένωση Ελληνικών Τραπεζών. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο δικτυακό τόπο http://62.143.74/5Ekdotis/UplPDFs/deltia/3_2003/191-199.pdf [Τελευταία πρόσβαση 22/4/2013].

Για τη λειτουργία του Ιστορικού Αρχείου της Ε.Τ.Ε. καθώς και τις αρχειακές συλλογές που φιλοξενεί βλ. ενδεικτικά Ζήσιμος Συνοδινός, «Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας. Από τραπεζικό αρχείο σε ένα πολυδύναμο κέντρο τεκμηρίωσης της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της νεότερης Ελλάδας», *εμείς & Η Τράπεζα* 21 (Μάιος 2003), σ. 36-39. Επιπλέον, βλ. Ευάγγελος Πρόντζας, «Το ερευνητικό πρόγραμμα. Η οικονομικοϊστορική δημιουργία στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας», *εμείς & Η Τράπεζα* 21 (Μάιος 2003), σ. 40-41· Μαρία Λεμπέση, «Ένα σύγχρονο αρχείο: Το Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος -12», στο Εκπαιδευτικό πρόγραμμα *Αρχεία. Πηγές γνώσης, πηγές μνήμης*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού-Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009, σ. 1-8.

¹³ Νίκος Παντελάκης, «Οι φορείς διαχείρισης...», ό.π., σ. 60.

¹⁴ Ζήσιμος Συνοδινός, «Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας...», ό.π., σ. 37. Μια τέτοια περίπτωση είναι και η συμβολή της στην στήριξη του σιδηροδρομικού εγχειρήματος στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Γνωρίζουμε ότι αν και η συμβολή της Ε.Τ.Ε στα μετοχικά κεφάλαια των σιδηροδρομικών Α.Ε. ήταν πολύ μικρή, εντούτοις, η χρηματοδότηση της προς αυτές τις εταιρείες ήταν σημαντική ενώ η παρουσία της στη διοίκηση των ιδίων Ανωνύμων Εταιρειών εμφανιζόταν τεράστια. Από την μια μεριά, οι όμιλοι των ομογενών των έλεγχαν αυτές τις εταιρείες επιθυμούσαν να συμμετέχει η Εθνική Τράπεζα στη διοίκηση των εταιρειών αυτών, διότι επεδίωκαν την άντληση κεφαλαίων από την εσωτερική αγορά, μιας και οι ίδιοι δεν είχαν σκοπό να επενδύσουν σημαντικά κεφάλαια σε μια επισφαλής επιχείρηση, και από την άλλη η Εθνική, με τον έλεγχο αυτών των επιχειρήσεων, επεδίωκε την ασφάλεια των επενδύσεών της αλλά και την ταχύτατη ανάπτυξη του συγκοινωνιακού δικτύου που θα την εξυπηρετούσε στην εφαρμογή της αγροτικής πίστης στην επαρχία. Για τα παραπάνω αλλά και για τα

Αναφορικά με τη Γ.Ε.Λ., η τράπεζα αρχικά εμφανίζεται ως ο κύριος χρηματοδότης της ενώ στα 1940 θα αναλάβει την πλειοψηφία του μετοχικού της κεφαλαίου. Τα παραπάνω αιτιολογούν πλήρως την πληθώρα των τεκμηρίων που σώζονται στην Εθνική και τεκμηριώνουν σημαντικές πτυχές της λειτουργίας της γεωργικής επιχείρησης. Σημαντικό υλικό για την εταιρεία (Αναφορές, Εκθέσεις, Σημειώματα, Οικονομικές Μελέτες και Τεχνικές Εκτιμήσεις που συντάσσονταν από διάφορες υπηρεσίες της τράπεζας σχετικά με τη Γ.Ε.Λ.) καθώς και το αρχείο της εταιρείας¹⁵ που σχετίζεται με τη διοίκηση της σε κεντρικό επίπεδο (Ισολογισμοί, Πρακτικά Γενικών Συνελεύσεων Μετόχων, Εκθέσεις Διοικητικών Συμβουλίων, Εκθέσεις Γενομένων Εργασιών κ.λπ.) σώζονται στις σειρές *Βιομηχανική Πίστη, Εταιρείες και Δάνεια* του ΙΑΕΤΕ. Η παρούσα διπλωματική εργασία στηρίχθηκε κατά κύριο λόγο στο Αρχείο του Οργανισμού Λεσινίου και στο αρχειακό υλικό που σώζεται στο ΙΑΕΤΕ. Για τις επιπλέον πηγές που χρησιμοποιούμε για τη συγγραφή και την τεκμηρίωση της παρούσας, βλέπε στο τέλος το σχετικό κεφάλαιο.

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο έρευνας την περίπτωση της *Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε.*, η οποία ιδρύθηκε το 1934 με σκοπό αρχικά την αποξήρανση και εν συνεχεία τη γεωργική εκμετάλλευση του έλους «Λεσίνι» που βρισκόταν στο νομό Αιτωλοακαρνανίας. Γιαυτό το λόγο η εργασία μας αυτή κινείται μεταξύ της τοπικής ιστορίας και της ιστορίας της συγκεκριμένης επιχείρησης. Η έρευνα αναπτύσσεται σε οχτώ κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται, εν συντομία, λόγος στα χαρακτηριστικά της ελληνικής αγροτικής οικονομίας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως το 1940, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην περίοδο του Μεσοπολέμου και στα αναπτυξιακά έργα της περιόδου αυτής, ενώ παράλληλα γίνεται αναφορά και στην ανάπτυξη του θεσμού των γεωργικών ανωνύμων εταιρειών στην Ελλάδα. Στο επόμενο κεφάλαιο αναφερόμαστε στην περιοχή του έλους σε προγενέστερες περιόδους καθώς και στη γεωγραφία, στην

ποσοτικά δεδομένα που τα τεκμηριώνουν βλ. τη μελέτη του Λευτέρη Παπαγιαννάκη, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι (1882-1910). Γεωπολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1982, σ. 94-206. Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987, σ. 202-203. Αρκούμαστε σε αυτό τον κλάδο, αν και θα πρέπει να τονίσουμε ότι τα παραδείγματα και από τους άλλους κλάδους της οικονομίας είναι αρκετά.

¹⁵ Σύμφωνα με τον Ν. Παντελάκη, πρώτη προτεραιότητα του Ιστορικού Αρχείου της Εθνικής Τράπεζας είναι η διάσωση και η διατήρηση των ιστορικών τεκμηρίων της ίδιας της Εθνικής, των συγχωνευμένων τραπεζών και τα προσωπικά αρχεία των στελεχών, ενώ ως δεύτερη προτεραιότητα αναφέρεται η διάσωση των αρχείων άλλων επιχειρήσεων που περιήλθαν, με οποιοδήποτε τρόπο, στην κυριότητα της Τράπεζας και τα οποία αξιολογούνται για την επιλογή διατήρησης τους με βάση διάφορα κριτήρια. Νίκος Παντελάκης, «Οι φορείς διαχείρισης...», ό.π., σ. 59-60.

οικονομία και στον πληθυσμό της ευρύτερης περιοχής κατά τους νεότερους χρόνους και στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Σε προηγούμενες προσπάθειες γεωργικής εκμετάλλευσης και αποξήρανσης της περιοχής αυτής αναφέρεται το τρίτο κεφάλαιο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναφερόμαστε στην παραχώρηση του δικαιώματος αποξήρανσης στον ανάδοχο, παρουσιάζουμε τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά του ερείσματα ενώ γίνεται λόγος και στα πρώτα αποξηραντικά έργα. Το επόμενο κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί και το κυρίως μέρος της εργασίας, αναφέρεται στη σύσταση και την εξέλιξη της εταιρείας την περίοδο 1934-1940, περίοδο ανάπτυξης για την εν λόγω εταιρεία. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο ιδρυτικό κεφάλαιο, στα απασχολούμενα κεφάλαια και στην προέλευσή τους, στην κερδοφορία, στους μετόχους καθώς και στα πρώτα διοικητικά συμβούλια και στις υπηρεσίες της εταιρείας. Επιπλέον, εστιάζουμε την προσοχή μας στα τεχνικά έργα της περιόδου αυτής καθώς και στη γεωργική εκμετάλλευση της εξυγιανθείσας περιοχής, στο εργατικό δυναμικό και στην αμοιβή της εργασίας, στη δημιουργία οικισμού για τις ανάγκες στέγασης του υπαλληλικού και εργατικού προσωπικού καθώς και στις εμπορικές συναλλαγές της επιχείρησης. Με τα βασικά χαρακτηριστικά της οικονομίας της Κατοχής (επιτάξεις, πληθωρισμός, λιμός), καθώς και με την «κινητικότητα» των μετοχών της εταιρείας την περίοδο 1941-1944 στο κεντρικό επίπεδο, αλλά και με τη λειτουργία της επιχείρησης στο τοπικό επίπεδο την περίοδο της αποδιοργάνωσης των λειτουργιών της, ασχολείται το έκτο κεφάλαιο.

Στο έβδομο κεφάλαιο εξετάζονται διάφορες πτυχές της περιόδου της ανάκαμψης της επιχείρησης (1946-1949) καθώς και η επιδίωξη ελέγχου της εταιρείας από την Εθνική τράπεζα. Με τις σκέψεις για τροποποίηση της αρχικής σύμβασης καθώς και με τις εξελίξεις για την απαλλοτρίωση των μεγάλων εκτάσεων που θα οδηγήσουν στην υπογραφή νέας σύμβασης με το Δημόσιο, καθώς και με την επισκόπηση της τελευταίας φάσης λειτουργίας της επιχείρησης (1950-1959), κατά την οποία η Εθνική θα αναλάβει τη διοίκηση της επιχείρησης, ασχολούμαστε στο όγδοο κεφάλαιο. Τέλος, επιδιώκεται η σύνοψη των κυριότερων συμπερασμάτων που εξάγονται από τη διαπραγμάτευση των παραπάνω ζητημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1940

1.1 Τα χαρακτηριστικά της αγροτικής οικονομίας από τα τέλη του 19^{ΟΥ} αιώνα μέχρι τις αρχές του Μεσοπολέμου

Αναφορικά με την αγροτική οικονομία στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, παρατηρείται η όξυνση του αγροτικού ζητήματος, η κρίση της εμπορευματικής καλλιέργειας της σταφίδας και η ανάπτυξη της οικονομίας του καπνού καθώς και η ενίσχυση της ιδέας του κρατικού παρεμβατισμού.

Το πρόβλημα της ιδιοκτησίας της γης θα έρθει στο προσκήνιο με ιδιαίτερη οξύτητα αμέσως μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας. Οι Έλληνες γαιοκτήμονες, οι οποίοι διαδέχτηκαν τους Οθωμανούς, δεν ενδιαφέρθηκαν, με ελάχιστες εξαιρέσεις, να αλλάξουν τον τρόπο καλλιέργειας της γης και να εισάγουν τεχνολογικές καινοτομίες. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σ. Πετμεζάς «αντί να επενδύσουν κεφάλαια σε εγχειρίδια έργα, εισαγωγή κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, χρήση έμμισθης εργασίας, αντί να εμπλακούν, με άλλα λόγια, στη μακροπρόθεσμη βελτίωση της παραγωγικής υποδομής, την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, την επέκταση των καλλιεργούμενων επιφανειών, τη διόγκωση της παραγωγής και τη μείωση του κόστους του προϊόντος, οι κάτοχοι των τσιφλικιών συνέχισαν να αδιαφορούν για περαιτέρω επενδύσεις και απλώς κατόρθωσαν, χάρη στην επιτυχή πίεση για επιβολή υψηλότερης δασμολογικής προστασίας της εγχώριας σιτοπαραγωγής, να αυξήσουν το τίμημα που λάμβαναν για κάθε κιλό σταριού σε βάρος των ελλήνων καταναλωτών».¹⁶ Γιαυτό το λόγο δεν παρατηρήθηκαν σοβαρές δομικές αναδιαρθρώσεις στην περιοχή αυτή, μιας και ούτε η οργάνωση της παραγωγής ούτε οι τεχνολογικές της παράμετροι μεταλλάχθηκαν.¹⁷ Όλοι οι παραπάνω παράγοντες, σε συνδυασμό με τις έγγειες σχέσεις που επικρατούσαν στα

¹⁶ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 100.

¹⁷ Βαγγέλης Πρόντζας, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992, σ. 89-90.

τσιφλίκια,¹⁸ ήταν αποφασιστικοί ώστε η Θεσσαλία να παραμείνει μια αραιοκατοικημένη περιοχή, με πλημυροπαθείς και ελώδεις ανθυγιεινές πεδιάδες, στην οποία η ημινομαδική κτηνοτροφία σε πολλές περιπτώσεις είχε μεγαλύτερο ειδικό βάρος από την καλλιέργεια των δημητριακών, την οποία αναλάμβαναν με απαρχαιωμένες μεθόδους οι κολίγοι και λίγοι μικροϊδιοκτήτες.¹⁹ Για αυτούς, κυρίως, τους λόγους η θεσσαλική σιτοπαραγωγή δεν θα συμβάλλει στην επίτευξη της διατροφικής αυτάρκειας της χώρας²⁰ την περίοδο αυτή. Η διαμάχη των κολίγων με τους γαιοκτήμονες σχετικά με την κατοχή της γης θα οδηγήσει τις ελληνικές κυβερνήσεις στην εμπλοκή τους σε αυτή τη διαμάχη, η οποία θα καταλήξει, τη δεκαετία του 1920, στην εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης, της απαλλοτρίωσης δηλαδή των τσιφλικιών.²¹

Η επέκταση της καλλιέργειας της σταφίδας, κυρίως στα παράλια της Δυτικής Πελοποννήσου, η οποία γινόταν σε βάρος κυρίως της σιτοκαλλιέργειας, καθώς και η σημασία της στην εθνική οικονομία κατά τον 19^ο αιώνα θα περιορισθεί στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, εξαιτίας της κρίσης αυτής της εμπορευματικής καλλιέργειας,²² προς όφελος μιας άλλης εμπορευματικής καλλιέργειας, αυτής του καπνού.²³ Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο καπνός αποτελούσε το δυναμικότερο εμπορευματικό προϊόν των Νέων Χωρών, ο οποίος είχε μεγαλύτερη χρηματική απόδοση ανά στρέμμα σε σχέση με τα δημητριακά,²⁴ ενώ από την περίοδο αυτή θα μετατραπεί στο κατεξοχήν εξαγωγικό προϊόν της χώρας.²⁵ Παράλληλα, εξαιτίας της ύπαρξης εκτεταμένων πλημμυρισμένων εδαφών στην περιοχή αυτή, παρατηρείται μια

¹⁸ Για την οικονομία και τη γαιοκτησία στη Θεσσαλία βλ. σχετικά Βαγγέλης Πρόντζας, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, ό.π.

¹⁹ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 98-100.

²⁰ Σωκράτης Πετμεζάς, «Αγροτική οικονομία», στο *Η ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας τον 19^ο αιώνα* (επιμ. Κ. Κωστής- Σ. Πετμεζάς), Αλεξάνδρεια 2006, σ. 135-136.

²¹ Ευγενία Μπουρνόβα-Γιώργος Προγουλάκης, «Ο Αγροτικός Κόσμος, 1830-1940», στο *Εισαγωγή στην Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18^{ος}-20^{ός} Αιώνας)*, Αθήνα 2003, σ. 70-74, 82-85. Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 102-105.

²² Αλέξης Φραγκιάδης, «Αγροτική οικονομία και εξωτερικό εμπόριο», στο *Η ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας τον 19^ο αιώνα* (επιμ. Κ. Κωστής- Σ. Πετμεζάς), ό.π., σ. 153-174. Για μια οικονομική ιστορία της σταφίδας βλ. Πέτρος Πιζάνιας, *Οικονομική ιστορία της ελληνικής σταφίδας 1851-1912. Παραγωγή, διεθνής αγορά, διαμόρφωση τιμών, κρίση*, Ιστορικό αρχείο Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος, 1988.

²³ Σωκράτης Πετμεζάς, «Αγροτική οικονομία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, τ. Α1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, σ. 61-73. Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987, σ. 35, 39.

²⁴ Ευγενία Μπουρνόβα-Γιώργος Προγουλάκης, «Ο Αγροτικός Κόσμος, 1830-1940», ό.π., σ. 86.

²⁵ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 123-128.

σημαντική ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, που καθιστούσε την περιοχή αυτή αυτάρκης στα κτηνοτροφικά προϊόντα.²⁶

Στις εμπορευματικές καλλιέργειες, σε αντίθεση με τις καλλιέργειες που προορίζονταν για την αυτοκατανάλωση, στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα θα παρατηρηθεί η υιοθέτηση παραγωγικών νεωτερισμών και τεχνολογικών καινοτομιών. Το σημαντικό κίνητρο, για αυτούς τους νεωτερισμούς στην αγροτική παραγωγική διαδικασία, το πρόσφερε κυρίως η εμπορευματική γεωργία και όχι η κρατική παρότρυνση. Την περίοδο αυτή, παρατηρείται η ευρύτατη χρήση οργανικών λιπασμάτων, σιδερένιων αρότρων και εργαλείων στις εμπορευματικές καλλιέργειες, και κυρίως στον καπνό.²⁷

Η κρατική παρέμβαση, αν και σε περιορισμένο βαθμό, στην αγροτική οικονομία και πιο συγκεκριμένα στη γεωργική εκπαίδευση εμφανίζεται στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η ίδρυση του τμήματος Γεωργίας που εντασσόταν στο υπουργείο Εσωτερικών, καθώς και η σύσταση ορισμένων γεωργικών σταθμών και προτύπων αγροκηπίων, όπως και η ύπαρξη της Κασσαβέτειος Γεωργικής Σχολής Αϊδινίου συνέβαλαν στη διατήρηση μιας τεχνικής-εκπαιδευτικής υποδομής.²⁸ Θεωρητική εκπαίδευση στις γεωργικές επιστήμες παρεχόταν και από ιδιωτικές σχολές, όπως για παράδειγμα ήταν η Βιομηχανική και Εμπορική Ακαδημία του Όθωνα Ρουσσόπουλου. Την περίοδο αυτή παρατηρούμε και ιδιωτικές πρωτοβουλίες ίδρυσης γεωργικών ιδρυμάτων, όπως ήταν η περίπτωση της Ελληνικής Γεωργικής Εταιρείας, οι οποίες επεδίωξαν να παρέμβουν στη διαχείριση των πρωτοβουλιών που απευθύνονταν στο γεωργικό τομέα, υπερασπίζοντας όμως τα συμφέροντα των μεγάλων γαιοκτημόνων, ενώ και οι ενώσεις κτηματιών που ιδρύθηκαν, την περίοδο αυτή, είχαν, επίσης, ως σκοπό την προάσπιση των συμφερόντων της ίδιας κοινωνικής τάξης.²⁹ Οι περισσότερες από αυτές τις πρωτοβουλίες, οι οποίες προέρχονταν κυρίως από τον ιδιωτικό τομέα και τη δημόσια πολιτική δράση ευεργετών, στόχευαν στη διαμόρφωση ενός πλαισίου εκπαίδευσης νέων στελεχών για τη δημόσια διοίκηση και τη μεγάλη γαιοκτησία ή στην οργάνωση της διάδοσης και εφαρμογής καινοτομιών.³⁰

²⁶ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 121-123.

²⁷ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 115-116.

²⁸ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 142-143. Δημήτρης Παναγιωτόπουλος, *Γεωργική εκπαίδευση και ανάπτυξη. Η ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών στην ελληνική κοινωνία, 1920-1960*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004, σ. 41-42.

²⁹ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 143. Δημήτρης Παναγιωτόπουλος, *Γεωργική εκπαίδευση και ανάπτυξη*, ό.π., σ. 47-48.

³⁰ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 144.

Μια δυναμική θεσμική παρέμβαση του κράτους στην αγροτική οικονομία εμφανίζεται αμέσως μετά το κίνημα στο Γουδί. Η αρχή θα γίνει με τη σύσταση του Υπουργείου Γεωργίας, Βιομηχανίας και Εμπορίου, με σκοπό κυρίως τη διευκόλυνση των παραγωγών και τη θεσμική πλαισίωσή τους για την αντιμετώπιση των φυτικών και ζωικών ασθενειών αλλά και την υποστήριξη των καινοτομιών. Το κράτος, επιπλέον, ανέλαβε την αποστολή στο εξωτερικό νεαρών υποτρόφων για γεωπονικές σπουδές, με στόχο να επανδρώσουν μελλοντικά τις νομογεωπονικές και νομοκτηνοτροφικές υπηρεσίες. Την περίοδο αυτή, θα ληφθούν μέτρα για την αναβάθμιση της γεωργικής εκπαίδευσης με την ίδρυση καινούργιων γεωργικών σχολών, όπως η Αβερώφειος Σχολή Λάρισας, και ανώτερα εκπαιδευτήρια, όπως η Δασοπονική Σχολή Αθηνών και η Ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών.³¹ Με την ίδρυση του Υπουργείου Γεωργίας και Δημοσίων κτημάτων,³² η κυβέρνηση απέβλεπε να άρει τις διαρθρωτικές εμπλοκές της αγροτικής οικονομίας (αγροτικό ζήτημα, έγγειες βελτιώσεις και διευθέτηση υδάτων, έλεγχος και διευκόλυνση συνεταιρισμών και ειδικών πιστωτικών ιδρυμάτων) ώστε να απελευθερώσει την ενέργεια και το δυναμισμό των παραγωγών.³³

³¹ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 144-145. Δημήτρης Παναγιωτόπουλος, *Γεωργική εκπαίδευση και ανάπτυξη...*, ό.π.

³² Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ.201-202.

³³ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 145.

1.2 Τα χαρακτηριστικά της αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου. Παραγωγικά έργα, εξυγίανση εδαφών, ελonoσία, γεωργικές εταιρείες, σιτάρκεια

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου η ελληνική αγροτική οικονομία παραμένει εξαρτημένη από τις εισαγωγές των βασικών διατροφικών ειδών (κυρίως σιταριού, ρυζιού αλλά και ζωοκομικών προϊόντων), οι οποίες χρηματοδοτούνταν από το συνάλλαγμα που προέκυπτε από την εξαγωγή των εμπορευματικών καλλιεργειών,³⁴ αρχικά της σταφίδας και ύστερα του καπνού. Εξάλλου, τη θέση της σταφιδικής οικονομίας θα πάρει η καπνική οικονομία,³⁵ η οποία θα είναι και αυτή με τη σειρά της ευάλωτη και εξαρτημένη από την ελαστικότητα της διεθνής ζήτησης,³⁶ με αποτέλεσμα σταδιακά να υπάρξει μια μετάβαση από τη σταφιδική κρίση σε αυτή του καπνού.³⁷ Από τις εμπορευματικές καλλιέργειες, ιδιαίτερη ανάπτυξη παρατηρείται και στην επέκταση της καλλιέργειας του βαμβακιού,³⁸ ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1930³⁹ - θετική επίδραση σε αυτή την εξέλιξη είχε και η ίδρυση του Οργανισμού Βάμβακος καθώς και η επιβολή εισαγωγικών δασμών⁴⁰ - παραγωγή που προοριζόταν κυρίως προς την εγχώρια βιομηχανία.⁴¹

³⁴ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 134-138. Θανάσης Καλαφάτης, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγιάλεια τέλη 19^{ου} αιώνα*. τ. Α, Αγροτική πίστη και παραγωγή, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990, σ. 232-239.

³⁵ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 139-145.

³⁶ Θανάσης Καλαφάτης, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγιάλεια τέλη 19^{ου} αιώνα*. τ. Α, Αγροτική πίστη και παραγωγή, ό.π., σ. 232, 248-305.

³⁷ Σωκράτης Πετμεζάς, «Αγροτική οικονομία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 189. Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 146, 207-211. -, Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, ό.π., σ. 35, 39. Για τη σταφιδική οικονομία στη Βόρειο Πελοπόννησο βλ. Θανάσης Καλαφάτης, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγιάλεια τέλη 19^{ου} αιώνα*. τ. Α, Αγροτική πίστη και παραγωγή, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990, σ. 33-311, του ίδιου *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγιάλεια τέλη 19^{ου} αιώνα*. τ. Γ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992, σ. 19-100. Για διάφορες όψεις της σταφιδικής κρίσης βλ. Μ. Χουμεριανός, «Αγροτική κρίση και διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο (1893-1905)», στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.) *Νεοελληνική κοινωνία. Ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Κριτική, Αθήνα 1993, σ. 87-118 και επιπλέον Θανάσης Καλαφάτης, «Σοσιαλιστικές και αναρχικές ιδέες κατά τη διάρκεια της Σταφιδικής Κρίσης (1893-1905)», στο Μωυσίδης Α. (επιμ.) *Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα ως σήμερα*, Νήσος, Αθήνα 2011, σ. 101-110.

³⁸ Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα υπήρξε μια μικρή ανάπτυξη της βαμβακοκαλλιέργειας, εξαιτίας κυρίως της εξωτερικής ζήτησης που προέκυψε κατά τη διάρκεια του Αμερικανικού Εμφυλίου (1861-1865). Βλ. σχ. Λεωνίδας Καλλιβερέτας, «Το ελληνικό βαμβάκι στη συγκυρία του αμερικανικού εμφυλίου πολέμου», *Τα Ιστορικά* 7(Δεκέμβριος 1987), σ. 81-102.

³⁹ Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, ό.π., σ. 43.

⁴⁰ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 145-146.

⁴¹ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., 246-248. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 52.

Η επίλυση του αγροτικού ζητήματος, το οποίο είχε επεκταθεί και στα εδάφη της βόρειας Ελλάδας, θα επιχειρηθεί αυτά τα χρόνια, με απώτερο σκοπό την άρση του κοινωνικού αδιεξόδου.⁴² Από τη μια μεριά η εφαρμογή της Αγροτικής μεταρρύθμισης,⁴³ που είχε ως αποτέλεσμα τη μαζική και την ταχύτατη διάλυση των μεγάλων γεωργικών εκμεταλλεύσεων και την αποκατάσταση των άκληρων γεωργών ως μικροϊδιοκτήτες και από την άλλη η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων,⁴⁴ στους οποίους θα παραχωρηθούν δημόσιες και εκκλησιαστικές γαίες και κυρίως τα εγκαταλειμμένα κτήματα των αλλογενών πληθυσμών, θα επιφέρουν σημαντικούς μετασχηματισμούς στο έγγειο καθεστώς.⁴⁵ Στα αρνητικά αποτελέσματα της μεταρρύθμισης συγκαταλέγεται η αποδιοργάνωση της προϋπάρχουσας συστημικής ισορροπίας μεταξύ γεωργίας και ημινομαδικής κτηνοτροφίας⁴⁶ και η συνακόλουθη αναπόφευκτη συρρίκνωση των περιθωρίων επιβίωσης του ποιμενικού πληθυσμού.⁴⁷ Συνακόλουθα, η μη ύπαρξη συνοδευτικών μέτρων χρηματοδότησης των παραγωγών και η δημιουργία μικρού κλήρου καθώς και η γεωργική κρίση των ετών 1929-1933 θα οδηγήσει σημαντικό μέρος των μικροϊδιοκτητών να στραφούν προς την πολυκαλλιέργεια της αυτάρκειας, και πιθανότατα αυτό να επέδρασε αρνητικά στον όγκο της παραγωγής που εμπορευματοποιούνταν.

⁴² Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 301.

⁴³ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 166-170.

⁴⁴ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 114-121, 166

⁴⁵ Για τη μεγάλη γαιοκτησία και την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αι., για την αγροτική μεταρρύθμιση του Μεσοπολέμου καθώς και για την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων, βλ. ενδεικτικά την πρόσφατη μελέτη του Σωκράτη Πετμεζά, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 76-105, 149-154, 165-182. Για μια παλιότερη διαπραγμάτευση αυτών των ζητημάτων βλ. Κώστας Βεργόπουλος, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα-Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα 1975, σ. 116-199. Επιπλέον βλ., Βασίλης Πατρώνης, «Μεγάλη γαιοκτησία και αγροτικό κίνημα: Η περίπτωση της Θεσσαλίας (1881-1923)», στο Μωυσίδης Α. (επιμ.) *Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα ως σήμερα*, Νήσος, Αθήνα 2011, σ. 57-100.

Για τη μεταρρύθμιση του 1871, την διανομή των «εθνικών γαιών», καθώς και για μια σύγκριση με την αγροτική μεταρρύθμιση του Μεσοπολέμου βλ. Αλέξης Φραγκιάδης, «Πολιτική εξουσία και σχέσεις γαιοκτησίας στην Ελλάδα, 19^{ος}-αρχές 20^{ου} αιώνα: Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις», στα πρακτικά Διεθνούς συνεδρίου οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας *Θεωρητικές αναζητήσεις και εμπειρικές έρευνες*, (Ρέθυμνο 10-13.12.2008), Πανεπιστήμιο Κρήτης-Αλεξάνδρεια, 2012, σ. 119-135. Για την σχέση της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1871 με τη σταφιδική οικονομία βλ. Βασίλης Πατρώνης, «Σταφίδα και αγροτική μεταρρύθμιση», στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.) *Νεοελληνική κοινωνία Ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Κριτική, Αθήνα 1993, σ. 57-85.

⁴⁶ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 129, 132-133.

⁴⁷ Μέχρι την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου, η κτηνοτροφία ανταποκρινόταν απόλυτα στις απαιτήσεις της εγχώριας αγοράς. Όμως εξαιτίας της επέκτασης των συνόρων των άλλων βαλκανικών κρατών καθώς και η εγκατάσταση των προσφύγων αλλά και η αγροτική μεταρρύθμιση του Μεσοπολέμου θα επιταχύνουν την παρακμή της μετακινούμενης κτηνοτροφίας. Στην Παλαιά Ελλάδα αυτή η μείωση του ζωϊκού κεφαλαίου αποτελούσε χρόνο φαινόμενο που συνδεόταν με την επέκταση της καλλιεργούμενης έκτασης. Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα*, ό.π., σ. 125-126.

Μέχρι τη δεκαετία του 1930 οι στρεμματικές αποδόσεις είχαν υποστεί σοβαρή μείωση,⁴⁸ με εξαίρεση ίσως τη σταφίδα,⁴⁹ ενώ η χρήση σιδηρένιων αρότρων, εργαλείων και επιλεγμένων φυλών ζώων ήταν ακόμη σχετικά περιορισμένη. Πιο συγκεκριμένα, η χρήση των διάφορων μηχανημάτων (σιδερένια άροτρα, βολοκόποι, σβάρνες) εντοπιζόταν κυρίως στα νότια πεδινά και τα νησιά, σε περιοχές στις οποίες παρατηρούνταν η εμπορευματοποίηση της παραγωγής, ενώ η χρήση θεριστικών και αλωνιστικών μηχανών καθώς και βενζινάροτρων απαντούσε, ως επί το πλείστον, στις θεσσαλικές και δευτερευόντως στις βορειοελλαδικές πεδιάδες, σε περιοχές δηλαδή όπου η ανά κλήρο καλλιεργούμενη έκταση καθιστούσε τέτοιου είδους νεωτερισμούς βιώσιμους.⁵⁰

Από την άλλη μεριά η στενότητα της καλλιεργήσιμης γης, που παρόλη την αγροτική μεταρρύθμιση υφίστατο ακόμη, αλλά και η έλευση των προσφύγων καθώς και η απειλή της ελονοσίας (μαλάρια) «επέβαλε» στις εκάστοτε κυβερνήσεις να προβούν στην ανάληψη πρωτοβουλιών για την πραγματοποίηση εγγειοβελτιωτικών έργων, για την αύξηση της καλλιεργήσιμης γης, την καταπολέμηση της ελονοσίας,⁵¹ την προστασία από τις πλημμύρες και την άρδευση των εδαφών, με απώτερο σκοπό την άρση του οικολογικού αδιεξόδου⁵² και την επίτευξη της σιτάρκειας. Θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι στη χώρα, κατά τη δεκαετία του 1920, οι πλημμυρισμένες εκτάσεις, κατά μια στατιστική μελέτη, ανέρχονταν στα 4.004.441 στρέμματα,⁵³ ενώ οι καλλιεργούμενες εκτάσεις, εξαιρουμένων των δεντροκαλλιεργειών, την ίδια περίπου περίοδο, ανέρχονταν στα 14.670.741 στρέμματα.⁵⁴ Συνακόλουθα, η ελονοσία, η οποία στην Ελλάδα εμφανιζόταν ως ενδημικό φαινόμενο, έπληττε σε μεγάλο βαθμό τους γεωργικούς πληθυσμούς, κυρίως κατά την περίοδο των γεωργικών εργασιών. Πιθανότατα οι Έλληνες χωρικοί με τις καλλιεργητικές δραστηριότητες και με τα μικρής και μεγαλύτερης κλίμακας δημόσια έργα, να

⁴⁸ Σωκράτης Πετμεζάς, «Αγροτική οικονομία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, ό.π., σ. 189, 194, 208.

⁴⁹ Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα*, ό.π., σ. 46-48.

⁵⁰ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 242.

⁵¹ Ελένη Θ. Κοβάνη, *Λιμνών αποξηράνσεις: μελέτη αειφορίας και πολιτιστικής ιστορίας*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 2002, σ. 29.

⁵² Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 301.

⁵³ Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 13-31, 175 πίν. I-II

⁵⁴ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστική ετήσια της γεωργικής παραγωγής της Ελλάδος κατά το έτος 1924*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1927, σ. 7, πίνακας 1.

μετέφεραν τη μόλυνση στους τόπους όπου κατοικούσαν και εργάζονταν.⁵⁵ Εξάλλου, θα πρέπει να τονιστεί ότι η αποξήρανση των ελών-λιμνών υπήρξε μια προσπάθεια - μεταξύ άλλων, όπως για παράδειγμα είναι η χρήση της κινίνης- καταπολέμησης της μάστιγας της ελονοσίας, στα πλαίσια του ανθελονοσιακού αγώνα στην Ελλάδα.⁵⁶

Πράγματι, η αποξήρανση λιμνών ή πλημμυρισμένων εδαφών, η κατασκευή αντιπλημμυρικών και αποστραγγιστικών έργων θα αποτελέσουν μια πραγματικότητα κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου,⁵⁷ με ιδιαίτερη ώθηση κατά την αναπτυξιακή

⁵⁵ Χρυσός Ευελπίδης, *Σύστημα ελληνικής αγροτικής πολιτικής. Αγροτικών πρόγραμμα*, Αθήνα 1923, σ. 74-80. Κατερίνα Γαρδίκια, «Η ελονοσία κατά το Μεσοπόλεμο: κοινωνία, κράτος και διεθνής βοήθεια», στα πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 266-280.

⁵⁶ Π. Νταφούλης, «Η συμμετοχή του Ronald Ross στον ελληνικό ανθελονοσιακό αγώνα το 1906» *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής* 25(2) 2008, σ. 248-254, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο <http://www.mednet.gr/archives/2008-2/pdf/248.pdf>. [Τελευταία πρόσβαση 29 Μαρτίου 2012]. Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 247-254. Κωνσταντίνος Γ. Σάββας, *Οδηγία προς προφύλαξιν από των ελωδών πυρετών*, Εθνικό Τυπογραφείο και Λιθογραφείο, Αθήνα 1903, σ. 5-13, 35-74.

⁵⁷ Λίγα χρόνια μετά την απελευθέρωση της χώρας θα προβλεφθεί ειδικός τομέας, που εντασσόταν στα Δημόσια Έργα, για την αποξήρανση των ελών. Μάλιστα την περίοδο 1835-1862 θα ξοδευτεί το ποσό των 469.349 δρχ. για αυτό το σκοπό. Μαρία Συναρέλλη, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα 1830-1880*, ΠΤΙ-ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989, σ. 93 πίν. Α.4. Ο Α. Πουλοβασίλης προτείνει τρεις περιόδους σχετικά με την εξέλιξη της γεωργικής πολιτικής του κράτους και συνεπώς, όπως αναφέρει ο ίδιος, για την εξέλιξη των εγγειοβελτιωτικών έργων. Η πρώτη περίοδος από το 1830 έως το 1909, περίοδος που παρατηρείται παντελής έλλειψη γεωργικής πολιτικής και κατά την οποία πραγματοποιήθηκαν ελάχιστα εγγειοβελτιωτικά έργα, όπως τα αντιπλημμυρικά του Αχελώου, ορισμένα αποξηραντικά έργα στη Πελοπόννησο και η έναρξη της αποξήρανσης της Κωπαΐδας. Η περίοδος 1909 έως 1940 κατά την οποία παρατηρείται η ανάπτυξη της γεωργίας και μια τεράστια αύξηση των εγγειοβελτιωτικών έργων, ιδιαίτερα κατά τον Μεσοπόλεμο. Τέλος, η περίοδος 1940 έως τις ημέρες μας. Αλέξανδρος Πουλοβασίλης, «Τα εγγειοβελτιωτικά έργα στο Μεσοπόλεμο», *Ε-Ιστορικά* 85 *Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 18-23.

Αναφορικά με την Κωπαΐδα, παλιότερα, κατά τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα πραγματοποιείται η αποξήρανση της λίμνης που βρισκόταν στη Βοιωτία. Η μεγάλη έκταση της λίμνης -που η αποξήρανσή της θα προσέφερε μια απέραντη έκταση γης για καλλιέργεια- σε συνδυασμό με την καταπολέμηση της ελονοσίας που αποδεκάτιζε τον πληθυσμό της ευρύτερης περιοχής, φαίνεται ότι αποτελούσαν τους σημαντικότερους παράγοντες που επέβαλλαν την αποξήρανση της. Η τοποθέτηση, για την εποχή εκείνη, σημαντικών κεφαλαίων από το εξωτερικό αλλά και η δυσκολία του όλου εγχειρήματος το τοποθετούν στα σημαντικά τεχνικά έργα που συντελέστηκαν στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 20^{ου}. Για μια σύντομη ιστορία του ζητήματος αυτού βλ. ενδεικτικά Νίκος Μέλιος-Απόστολος Παπαδόπουλος, «Το κωπαϊδικό ζήτημα στα πλαίσια του αστικού εκσυγχρονισμού και της αγροτικής μεταρρύθμισης», στο *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός* (επιμ. Μαυρογορδάτος Γ.-Χατζηιωσήφ Χ.), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992², σ. 159-169. Ακόμη βλ. την συνέχεια άρθρων που δημοσιεύτηκαν από τον Τάκη Λάππα στο περιοδικό *Στερεά Ελλάς* με τίτλο «Η Κωπαΐδα» στα τεύχη 169 (Ιούλιος 1983), σ. 2-12, 170 (Αύγουστος 1983), σ. 16-22, και 171 (Σεπτέμβριος 1983), σ. 12-21, 30,32· Μαρίνα Καραβασίλη, «Για την ολοκληρωμένη προστασία και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η περίπτωση του κωπαϊδικού χώρου», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 62 (Μάρτιος 1997), σ.72-81. Τέλος, βλ. τον Αεροφωτογραφικό Άτλαντα Ελληνικών Τοπίων (greekscapes), *Σύγχρονα Ελληνικά Πολιτισμικά Τοπία, Κωπαΐδα: από το λιμναίο στο αγροτικό τοπίο εντατικών καλλιεργειών*, <http://www.greekscapes.gr/index.php/2010-01-21-16-47-29/landscapescat/41/101-kopaida.html>. Και σε έντυπη μορφή, Νίκος Μπεόπουλος, «Κωπαΐδα. Από το λιμναίο στο αγροτικό τοπίο εντατικών καλλιεργειών», στο *Γεωγραφική προσέγγιση από ψηλά. Σύγχρονα ελληνικά τοπία* (επιμ. Κωστής Χατζημιχάλης), Μέλισσα, Αθήνα 2011, σ. 136-139. Και κατά την αρχαιότητα έγιναν διάφορες προσπάθειες αποξήρανσης της εν λόγω λίμνης. Για αυτές τις προσπάθειες και τα αποξηραντικά έργα στους αρχαίους χρόνους βλ. ενδεικτικά Π. Λοπρέστης,

τετραετία του 1928-1932. Βασική πεποίθηση, κατά την περίοδο αυτή, ήταν ότι η εξυγίανση των πλημμυροπαθών πεδιάδων, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω εστιών ενδημούσας ελονοσίας, θα μπορούσε και θα έπρεπε να αποτελέσει το βασικό στόχο των μεγάλων έργων αλλά και των μικρότερων, τα οποία θα απελευθέρωναν τις παραγωγικές δυνατότητες και θα αναμόρφωναν τη γεωργική διάρθρωση της χώρας.⁵⁸

Μερικά από τα σημαντικότερα αποξηραντικά έργα⁵⁹ της περιόδου αυτής ήταν αυτά των λιμνών Γιαννιτσών,⁶⁰ Αρτζάν, Αματόβου και Αχινού, των ελών Λουδία και των τεναγών των Φιλίππων.⁶¹ Άλλα μικρότερα έργα αποξήρανσης και αποστράγγισης ήταν αυτά του Βοιωτικού Κηφισού, του Τρινάσου Λακωνίας, του Παμίσου Μεσσηνίας, της Λυσιμαχίας Αιτωλοακαρνανίας, της Ξυνιάδος Δομοκού και της Λαψίστας Ιωαννίνων.⁶² Σύμφωνα με τον Κοντογεωργάκο, από το 1925 μέχρι το 1940 αποξηράνθηκαν 899.000 στρέμματα, εξασφαλίστηκε η αντιπλημμυρική προστασία σε 3.690.000 στρέμματα ενώ αρδεύτηκαν περίπου 140.000 στρ. Προτεραιότητα δόθηκε στην περιοχή της Μακεδονίας (εταιρεία Foundation για την πεδιάδα της Θεσσαλονίκης και των Σερρών και Monks-Ulen για τα εδάφη της Ανατολικής

«Αρχαία έργα αποξηράνσεως λίμνης Κωπαΐδος», *Αρχιμήδης* 8-9 (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1936), σ. 103-105 και Αλέξανδρος Πουλοβασίλης, «Τα εγγειοβελτιωτικά έργα στο Μεσοπόλεμο», *ό.π.*, σ. 20-21. Και στη Θεσσαλία, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, θα επιχειρηθούν διάφορες προσπάθειες έγγειας βελτίωσης, που ωστόσο δεν θα ευοδωθούν μέχρι τον Μεσοπόλεμο, εξαιτίας κυρίως της έλλειψης κεφαλαίων. Σχ. βλ. Βαγγέλης Πρόντζας, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, *ό.π.*, σ. 60-75.

⁵⁸ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, *ό.π.*, σ. 243. Σπύρος Χασιώτης, *Η γεωργία εν Ελλάδι. Γενική επισκόπησης*, Αθήνα 1924, σ. 15-17.

⁵⁹ Για τις πρακτικές και τις μεθόδους εξυγίανσης των εδαφών κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου βλ. ενδεικτικά τη μελέτη του Β. Γανώση, *Το νερό και η γεωργία. Πρακτικά γνώσεις δια τας αποξηράνσεις, αρδεύσεις, ανακάλυψιν πηγών, κατασκευήν αρτεσιανών φρεάτων, υδραγωγείων, υπονόμων και χρησιμοποίηση των υδάτων αυτών*, Αθήνα 1935, σ. 5-22.

⁶⁰ Σε αυτή τη λίμνη εκτυλίσσεται μεγάλο μέρος του μυθιστορήματος της Πηνελόπης Δέλτα *Στα μυστικά του Βάλτου*, που αναφέρεται στο Μακεδονικό Αγώνα στα 1904-1908. Πηνελόπη Δέλτα, *Στα μυστικά του Βάλτου*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2011.

⁶¹ Γ. Β. Παμπούκας, Δάση, αποστραγγισθείσαι γαίαι και γεωργικά υδραυλικά έργα τω 1934, *Αρχιμήδης* 3 (Ιανουάριος 1935), σ. 38-43. Πέτρ. Ράλλης, «Το έργο του Υπουργείου της Συγκοινωνίας κατά το 1934», *Αρχιμήδης* 3 (Ιανουάριος 1935), σ. 37-38. Σπ. Αγαπητός, «Τα μεγάλα παραγωγικά υδραυλικά έργα Μακεδονίας», *Αρχιμήδης* 5 (Οκτώβριος 1935), σ. 78-84. Σπ. Αγαπητός, «Τα μεγάλα παραγωγικά υδραυλικά έργα Μακεδονίας», *Αρχιμήδης* 6-7 (Φεβρ.-Μάιος 1936), σ. 85-90. Επιπλέον, Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, *ό.π.*, σ. 204-206. Αλέξανδρος Πουλοβασίλης, «Τα εγγειοβελτιωτικά έργα στο Μεσοπόλεμο», *ό.π.*, σ. 22-23.

⁶² Ενδεικτικά βλ. Δημήτριος Κοντογεωργάκος, *Έρευνα αξιολογήσεως των μεγάλων αρδευτικών σχεδίων επενδύσεως της Ελλάδας*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, ΑΓΣΑ, Αθήνα 1986, σ. 3-4 και ακόμη βλ. Γρηγόρης Τσουνής, «Οι λίμνες που χάθηκαν», *Επτά Ημέρες* (Καθημερινή), 5 Οκτωβρίου 1997, αφιέρωμα Οι λίμνες της Ελλάδας, σ. 30-31. Οι αποξηράνσεις λιμνών και πλημμυρισμένων εδαφών θα συνεχιστούν και μεταπολεμικά με ανάλογες αιτίες, αν και η ελονοσία δεν εμφανιζόταν, την περίοδο αυτή, ως ιδιαίτερο κοινωνικό-οικονομικό πρόβλημα στη χώρα. Για τις περιπτώσεις των λιμνών της Αγουλινίτσας στην Ηλεία και της Κάρλας (Βοιηίδα) στα όρια των νομών Λαρίσης και Μαγνησίας βλ. την μελέτη της Ελένης Κοβάνη, *Λιμνών αποξηράνσεις: μελέτη αιφροδίας και πολιτιστικής ιστορίας*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 2002.

Μακεδονίας)⁶³ κυρίως λόγω των πιεστικών αναγκών του μεγάλου κύματος των προσφύγων που επέβαλαν την άμεση αποκατάστασή τους.⁶⁴ Τα μεγάλα «παραγωγικά» έργα που πραγματοποιήθηκαν αυτή την περίοδο, τα ανέλαβαν κυρίως ξένες εταιρείες και εργάστηκαν σε αυτά ως επί το πλείστον ο αγροτικός πληθυσμός εξασφαλίζοντας πρόσθετους πόρους, ενισχύοντας έτσι τις δομές της αγροτικής οικογενειακής απασχόλησης, ανακόπτοντας, ως ένα βαθμό, την εσωτερική μετανάστευση προς τις πόλεις. Αυτά τα παραγωγικά έργα πραγματοποιήθηκαν, κυρίως, χάρη στη σύναψη εξωτερικών δανείων.⁶⁵

Η κυβέρνηση Βενιζέλου στα 1930 θα προβεί και στη σύσταση ειδικής υπηρεσίας τεχνικών έργων (ΔΤΕΥΓ) στο Υπουργείο Γεωργίας, η οποία θα αναλάβει διάφορα μικρά εγγειοβελτιωτικά έργα τα οποία θα διευκολύνουν τις συνθήκες καλλιέργειας και εν γένει εκμετάλλευσης των εδαφών, ενώ και ιδιωτικές εταιρείες, ξένες και εγχώριες, θα αναλάβουν συμβάσεις για έργα βελτίωσης. Τόσο τα μεγάλα «παραγωγικά» όσο και τα μικρότερα εγγειοβελτιωτικά βελτίωσαν την τεχνικό-οικονομική υποδομή της χώρας και διεύρυναν την παραγωγική της βάση.⁶⁶ Ακόμη, για την ανάπτυξη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας-κατά την τετραετία 1928-1932-η κυβέρνηση Βενιζέλου θα προβεί στη δημιουργία νέων προστατευτικών θεσμών με την αναδιοργάνωση των γεωργικών υπηρεσιών και της αγροτικής παραγωγής καθώς και με την ανάπτυξη της αγροτικής πίστης μέσω της ίδρυσης της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος και των πιστωτικών συνεταιρισμών, που είχαν ως σκοπό την κρατική παρέμβαση στην ύπαιθρο.⁶⁷

⁶³ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 243-245.

⁶⁴ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 205. Αλέξανδρος Πουλοβασίλης, «Τα εγγειοβελτιωτικά έργα στο Μεσοπόλεμο», ό.π., σ. 22-23.

⁶⁵ Σχ. βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη, «Οι μηχανικοί και η βιομηχανία. Μια αποτυχημένη συνάντηση», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 286-290. Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Πόλεις και ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 73-76. Γεώργιος Κρητικός, «Αγροτική εγκατάσταση προσφύγων και «σταθερότητα» στον ελληνικό χώρο (1923-1930)», στα πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 281-302. Σωκράτης Πετμεζάς, «Αγροτική οικονομία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, ό.π., σ. 232-234. Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα*, ό.π., σ. 254-255.

⁶⁶ Σπύρος Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932. Η οικοδόμηση του αστικού κράτους*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002, σ. 102-124, 156-159. Γενικά για το σύνολο του αναπτυξιακού έργου της κυβέρνησης Βενιζέλου στην τετραετία 1928-1932 καθώς και τη σύνδεση του με το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού βλ. επίσης τη μελέτη του Σ. Τζόκα.

⁶⁷ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., 212-215. Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 206. Βασίλης Πατρώνης, «Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί», *Ε-Ιστορικά 85 Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 38-41. Την οργάνωση της αγροτικής πίστης από

Την ίδια περίοδο ιδρύθηκαν, στα πλαίσια της θεσμικής παρέμβασης του κράτους στην αγροτική οικονομία, ερευνητικά ινστιτούτα τα οποία είχαν ως στόχο τη διάδοση νέων και περισσότερων αποτελεσματικών καλλιεργητικών μεθόδων, την ανάπτυξη νέων ποικιλιών σπόρων και ρατσών ζώων και την καταπολέμηση των φυτικών και ζωικών ασθενειών.⁶⁸ Τέτοια ήταν το Κεντρικό Εδαφολογικό Εργαστήριο, ο Σταθμός Καλυτέρευσης Φυτών Θεσσαλονίκης, ο Σταθμός Καλυτέρευσης για τα Κτηνοτροφικά Όσπρια και τα Ψυχάνθη, ενώ τα Ινστιτούτα για το Βαμβάκι, τον Καπνό και τη Σταφίδα στηρίζονταν από τους αντίστοιχους αυτόνομους οργανισμούς. Ωστόσο και η ιδιωτική πρωτοβουλία θα συμβάλει στη βελτίωση της γεωργικής παραγωγής, με τη σύσταση διαφόρων ινστιτούτων, όπως ήταν το Μπενάκειο Φυτοπαθολογικό Ινστιτούτο στην Κηφισιά και το Ινστιτούτο Κανελλοπούλου της Εταιρείας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων στον Πειραιά.⁶⁹

Η αύξηση της αγροτικής παραγωγής και η συνακόλουθη αυτάρκεια θα σήμαινε την αύξηση των κρατικών εσόδων, τη μείωση των εισαγωγών⁷⁰ και την εξοικονόμηση συναλλάγματος. Πράγματι, η ανοδική πορεία της ελληνικής οικονομίας στα 1933-1935 οφείλεται, εν μέρει, και σε αυτή την εξέλιξη.⁷¹ Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της χώρας από τον Μεταξά πραγματοποιήθηκαν διάφορα δημόσια έργα, όπως ορισμένα αποξηραντικά έργα στη περιοχή της

τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και κυρίως στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μέχρι την ίδρυση της Αγροτικής τράπεζας το 1929, ανέλαβε η Εθνική τράπεζα που χρησιμοποιούσε και η ίδια τους συνεταιρισμούς για την επέκταση των πιστώσεων της στην αγροτική οικονομία, πλάι φυσικά στο προϋπάρχον τοπικό τοκογλυφικό σύστημα αγροτικής πίστης. Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα, ό.π.*, σ. 155-219., 291-298. Ανδρ. Δ. Κυρκιλίτης, *Η Εθνική τράπεζα της Ελλάδος και άλλαι εμπορικαί τράπεζαι κατά την περίοδον 1928-1934*, Έκδοση Κύκλου, Αθήνα 1935, σ. 48-49. Για ένα σύντομο χρονικό της εξέλιξης της αγροτικής πίστης από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα καθώς και για την οργάνωση της αγροτικής πίστης από την Αγροτική τράπεζα βλ. Ευάγγελος Πρόντζας, «Η χρηματοδότηση της αγροτικής οικονομίας και η τεκμηρίωσή της. Από το Ιστορικό αρχείο της ΕΤΕ στην οργάνωση του Ιστορικού Αρχείου της ΑΤΕ», στα πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 51-76. Για ένα σύντομο χρονικό της ίδρυσης της Αγροτικής Τράπεζας βλ. Θάνος Βερέμης, «Ο αγώνας για την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Ένα χρονικό», στο Αναστασιάδης Γ. κ.ά (επιμ.) *Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Θεσμοί, Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο*, Πολύτυπο, Αθήνα 1987, σ. 255-262. Για την άσκηση της αγροτικής πίστης στη Βόρεια Πελοπόννησο στις περιοχές που καλλιεργούνταν η εμπορευματική καλλιέργεια της σταφίδας βλ. Θανάσης Καλαφάτης, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγιάλεια τέλη 19^{ου} αιώνα*. τ. Α, *Αγροτική πίστη και παραγωγή*, σ. 33-112. Για την αγροτική πίστη στην Θεσσαλία στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα βλ. Βαγγέλης Πρόντζας, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, ό.π., σ. 147-180.

⁶⁸ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 202-204.

⁶⁹ Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., 146-147. Για τον κρατικό παρεμβατισμό στην αγροτική οικονομία βλ. επιπλέον Βασίλης Πατρώνης, «Κράτος και αγροτική πολιτική», *Ε-Ιστορικά 85 Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 6-10.

⁷⁰ Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, ό.π., σ. 211.

⁷¹ Σπύρος Τζόκας, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932*, ό.π., σ. 102-124, 156-159. Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., σ. 142-148, 243-246.

Μακεδονίας, με στόχο την αύξηση της καλλιεργήσιμης γης. Αυτά τα έργα προωθήθηκαν από τη δικτατορία και ως μια μερική αντιμετώπιση της ανεργίας. Επιπλέον, από την πλευρά του ο Μεταξάς έκανε προσπάθειες για τη διασφάλιση της αυτάρκειας στα είδη πρώτης ανάγκης⁷² και παράλληλα προώθησε την επίβλεψη της υποστήριξης τιμών από την ΚΕΠΕΣ.⁷³ Ωστόσο, η αύξηση της γεωργικής και της κτηνοτροφικής παραγωγής, που παρατηρείται μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1930, οφειλόταν σε ένα πλήθος παραγόντων, όπως ήταν η αύξηση της καλλιεργούμενης έκτασης εξαιτίας των αποξηραντικών έργων και η συνακόλουθη επέκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων με δημητριακά καθώς και η ενίσχυση της παραγωγής δημητριακών από την ΚΕΠΕΣ, η βελτίωση των αποδόσεων, η αύξηση της απόδοσης του ζωικού κεφαλαίου και η παραγωγικότητα της εργασίας του αγροτικού πληθυσμού -που οφειλόταν κυρίως στην αύξηση της διαθέσιμης καλλιεργούμενης επιφάνειας- η τεχνική βελτίωση των καλλιεργητικών μεθόδων και η χρήση λιπασμάτων, εργαλείων και μηχανημάτων.⁷⁴

Αναφορικά με τα μικρότερα έργα εξυγίανσης έχουμε ορισμένες πληροφορίες σχετικά με τις συνθήκες που αυτά πραγματοποιήθηκαν. Συνήθως αυτά τα ανέλαβαν ελληνικές τεχνικές εταιρείες, αρκετές από τις οποίες εξελίχθηκαν σε ανώνυμες γεωργικές εταιρείες ή ανέλαβαν οι ίδιες πρωτοβουλίες γεωργικής εκμετάλλευσης της εξυγιανθείσας περιοχής. Η αρχή γινόταν συνήθως με τη δημοσίευση νομοθετικού διατάγματος, σύμφωνα με το οποίο ανατίθετο σε κάποιο επιχειρηματία το δικαίωμα αποξήρανσης μιας ορισμένης περιοχής. Ο ανάδοχος υπέγραφε με το δημόσιο σύμβαση για την αποξήρανση μιας ορισμένης περιοχής, ενώ αργότερα σε πολλές περιπτώσεις ίδρυε και εταιρεία στην οποία παραχωρούνταν τα δικαιώματα της εξυγίανσης και της μελλοντικής γεωργικής εκμετάλλευσης της περιοχής. Τέτοια φαίνεται να είναι η περίπτωση των ελών που βρίσκονταν τριγύρω από τις λίμνες Τριγωνίδα και Λυσιμαχία στο νομό Αιτωλοακαρνανίας. Από το 1925, επί δικτατορίας Πάγκαλου, είχε ανατεθεί με νομοθετικό διάταγμα στους μηχανικούς Εδουάρδο Ιάκωβο Βέιλ και Μάρκο Ζαλοκώστα η εξυγίανση και η αποξήρανση αυτής της

⁷²Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., 147-148.

⁷³Θ. Βερέμης-Μ. Mazower, «Η ελληνική οικονομία (1922-1941), στο συλλογικό τόμο *Ο Μεταξάς και η εποχή του* (επιμ. Βερέμης Θ.), Ευρασία, Αθήνα 2009, σ.73-90.

⁷⁴Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα...*, ό.π., 245-246, 253-255. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 52.

περιοχής.⁷⁵ Στα 1928 θα επικυρωθεί το παραπάνω νομοθετικό διάταγμα με νόμο που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της κυβερνήσεως.⁷⁶ Από τους δύο παραπάνω μηχανικούς-επιχειρηματίες θα ιδρυθεί η Ανώνυμη Εταιρεία Αποξηράνσεων και Εκμεταλλεύσεων «Λυσιμαχία»,⁷⁷ στην οποία μεταβιβάστηκαν τα πιο πάνω δικαιώματα σχετικά με την αποξήρανση και την εκμετάλλευση της περιοχής.⁷⁸

Παρόμοια είναι και η περίπτωση της λίμνης Ξυνιάδος στο νομό Φθιώτιδας. Ήδη από το 1920 η νεοσύστατη τότε τράπεζα βιομηχανίας είχε συνάψει με το κράτος σύμβαση για την εκμετάλλευση των υδραυλικών δυνάμεων αυτής της λίμνης.⁷⁹ Στα 1926 η ετερόρρυθμη εταιρεία «Λ. Κανζούχ και ΣΙΑ επιχειρήσεις Ξυνιάδος» είχε υπογράψει με το ελληνικό δημόσιο σύμβαση για την αποξήρανση αυτής της λίμνης. Το 1940 θα ιδρυθεί η Γεωργική Εταιρεία Ξυνιάς Α.Ε. με τη συμβολή της Εθνικής τράπεζας, η οποία θα διαδεχθεί την πιο πάνω ετερόρρυθμη εταιρεία. Η ανώνυμη εταιρεία Ξυνιάς χαρακτηριζόταν ως γεωργική επιχείρηση, η οποία είχε αναλάβει την εκτέλεση των τεχνικών έργων αποξήρανσης της λίμνης και τη γεωργική εκμετάλλευση της περιοχής αυτής. Οι εγκαταστάσεις της επιχείρησης βρίσκονταν στην περιοχή Αγγεΐαι και σε κάποια φάση της ανάπτυξης της απασχολούσε 69 άτομα, ενώ πιθανόν, κάποια μεταγενέστερη εποχή, το προσωπικό που απασχολούνταν στην επιχείρηση να ανήλθε στα 200 άτομα.⁸⁰

⁷⁵ ΦΕΚ /τ. Α/254/ 16 Σεπτεμβρίου 1925.

⁷⁶ ΦΕΚ/τ. α/144/ 30 Ιουλίου 1928.

⁷⁷ Από αυτούς που συμμετείχαν στη διοίκηση της εταιρείας, στη δεκαετία του 1930, είναι και ο Ε. Γιαννόπουλος, διευθυντής της Ε.Τ.Ε. ο οποίος συμμετέχει στη διοίκηση 6 ανωνύμων εταιρειών την περίοδο αυτή και ο έμπορος Β. Μαραγκόπουλος που συμμετέχει στη διοίκηση 3 ανωνύμων εταιρειών. Στα 1943 η Εθνική τράπεζα θα εξαγοράσει 50.000 μετοχές της εν λόγω επιχείρησης καταβάλλοντας το ποσό των 5.000.000 δρχ. Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2006, σ. 51 πίν. 1.3. Στάθης Τσοτσόρος, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939)*, τ. β'-Οι ανώνυμες εταιρείες, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994, σ. 336, 347.

⁷⁸ Αλέκος Τσατσούλης, *Λυσιμαχία. Μουρσιάνου, χθες σήμερα*, έκδοση του συλλόγου λυσιμαχιωτών, 1992, σ. 61-64. Παρόμοια περίπτωση με αυτήν της «Λυσιμαχίας, Α.Ε. Αποξηράνσεων και Εκμεταλλεύσεων» φαίνεται να ήταν και η Ανώνυμη Εταιρεία «Υδραυλικά Έργα Λακωνίας» η οποία ανέλαβε αποξηραντικά έργα και εκμετάλλευση κτήματος στην περιοχή της Λακωνίας. Χριστίνα Αग्रιαντώνη, «Χτίζοντας την Αθήνα. Οι επιχειρήσεις του κατασκευαστικού τομέα στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα», Επιστημονικό Συμπόσιο *Ελληνικός αστικός χώρος*, (4-5 Απριλίου 2003), Σχολή Μωραΐτη-Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2004, σ. 243, 254, σημείωση 5.

⁷⁹ Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος 1821-1921, *Η Χρυσή Βίβλος της Ελλάδος* τ. Α Οικονομολογικά, ό.π., σ. 142-143.

⁸⁰ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: 44 Δάνεια Ανασυγκρότησης. Κεντρική Επιτροπή Δανείων, Φ: Γεωργική Εταιρεία Ξυνιάς Α.Ε. Γεωργικές εκμεταλλεύσεις. Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, ό.π., σ. 50-51 πίν. 1.3. Κώστας Γαλλής, «Η λίμνη Ξυνιάδα & το ιστορικό αποξήρανσή της», Δικτυακός τόπος http://fthiotikos-tymfristos.blogspot.gr/2011/12/blog-post_2495.html [Τελευταία πρόσβαση 16/4/2013]. Βλ. και στο παράρτημα το φωτογραφικό υλικό (φωτ. 22-23). Σημαντικό υλικό για την αποξήρανση της λίμνης σώζεται στο Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου που βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη.

Από την άλλη μεριά, είναι σίγουρο ότι ορισμένες ανώνυμες γεωργικές εταιρείες ιδρύθηκαν, κυρίως, με πρωταρχικό σκοπό τη διαχείριση και τη γεωργική εκμετάλλευση υπαρχόντων αγροκτημάτων και μόνο για τις ανάγκες της βελτίωσης των εδαφών τους να προέβησαν σε διάφορα τεχνικά έργα. Τέτοια φαίνεται να είναι η περίπτωση της Ανώνυμης Μακεδονικής Γεωργικής Εταιρείας με έδρα την Αθήνα που συστήθηκε το 1920, με ιδρυτικό κεφάλαιο 1.500.000 χρυσών δραχμών, για την αγορά διαφόρων αγροκτημάτων με σκοπό την επιστημονική τους καλλιέργεια και τη βελτίωση της γεωργίας, της κτηνοτροφίας και άλλων συναφών κλάδων με την εφαρμογή των «τελειότερων» μεθόδων. Η εν λόγω εταιρεία ξεκίνησε την εφαρμογή του προγράμματος της με την αγορά των αγροκτημάτων Τοψίν και Δουρμουσλού της περιφέρειας Θεσσαλονίκης, συνολικής έκτασης περίπου 27.500 στρεμμάτων. Για τη βελτίωση των αγροκτημάτων προέβη σε εκχερσώσεις και ανέγερση αντιπλημμυρικών χωμάτων συνολικού κόστους, εκτός των μηχανολογικών εξοπλισμών και των κεφαλαίων κινήσεως, 5.000.000 δρχ. Με την έλευση όμως των προσφύγων απαλλοτριώθηκαν στα χρόνια 1923-1927 23.500 στρ. και η εταιρεία μέχρι τουλάχιστον το 1930 εμφανίζεται να καλλιεργεί μόνο 4.000 στρ. Η εταιρεία διατηρούσε φυτώριο αμερικανικών αμπελιών, προέβαινε σε βελτίωση των καλλιεργειών και ποικιλίας σπόρων κ.λπ.⁸¹ Δεν κατάφερα να εντοπίσω πληροφορίες για άλλου είδους γεωργικές εταιρείες.

Παρ'όλα αυτά, ελάχιστες γεωργικές ή, κατά άλλους, αγροτικές ανώνυμες εταιρείες θα συσταθούν στην Ελλάδα, σε σύγκριση με άλλους κλάδους της οικονομίας και ειδικότερα σε σύγκριση με τον εμπορικό και βιομηχανικό τομέα μέχρι τον Μεσοπόλεμο. Η πρώτη γεωργική-αγροτική ανώνυμη εταιρεία πιθανότατα εμφανίζεται στα 1905, ενώ από την χρονολογία αυτή, σύμφωνα με έναν υπολογισμό, μέχρι το 1928 θα ιδρυθούν συνολικά μόλις δεκαπέντε. Από το 1929 μέχρι το 1939 θα ιδρυθούν άλλες 24, συνολικά όλη την περίοδο 1905-1939 39 στον αριθμό, ενώ την ίδια περίοδο (1905-1939) για παράδειγμα θα ιδρυθούν 414 εμπορικές και 665 βιομηχανικές.⁸² Σύμφωνα με τον Τσοτσορό, μεταξύ των ετών 1935-1939 παρατηρείται η σύσταση 14 αγροτικών ανωνύμων εταιρειών ενώ σύμφωνα με την Μαργαρίτα Δρίτσα, την περίοδο αυτή, θα ιδρυθούν 16 γεωργικές ανώνυμες εταιρείες,

⁸¹ Για τις παραπάνω πληροφορίες βλ. το υπόμνημα που στέλνει η συγκεκριμένη εταιρεία προς τον Ε. Βενιζέλο το 1930. Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 169~051, Υπόμνημα της Ανωνύμου Μακεδονικής Εταιρείας προς Εξοχώτατον κύριον πρόεδρον της κυβερνήσεως, 16 Μαρτίου 1930.

⁸² Στάθης Τσοτσορός, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939)*, τ. β' - Οι ανώνυμες εταιρείες, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994, σ. 15-42, ειδικότερα τους πίνακες 1,3,4,5,7.

όπως τις αναφέρει η ίδια.⁸³ Στα 1935 και οι δύο παραπάνω ερευνητές υπολογίζουν σε 5 τις αγροτικές-γεωργικές ανώνυμες εταιρείες ενώ τα ιδρυτικά τους κεφάλαια συνολικά υπολογίζονται σε 16.200.000 δρχ. σύμφωνα με την Δρίτσα. Εάν η στατιστική αποτύπωση τόσο του αριθμού των εταιρειών όσο και του ιδρυτικού τους κεφαλαίου φαίνονται τον επόμενο χρόνο από τη σύσταση τους, τότε η Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., με 8.000.000 ιδρυτικό κεφάλαιο, έχει το μεγαλύτερο ιδρυτικό κεφάλαιο των αγροτικών-γεωργικών εταιρειών που ιδρύθηκαν το 1934. Ωστόσο, εάν τον επόμενο χρόνο από τη σύσταση τους φαίνεται μόνο το ιδρυτικό κεφάλαιο ενώ η σύσταση τους αποτυπώνεται την ίδια χρονιά, τότε θα έχουμε 4 ανώνυμες εταιρείες όπως τις υπολογίζει ο Τσοτσόρος ενώ τα ιδρυτικά κεφάλαια θα παραμένουν τα ίδια σύμφωνα με τους υπολογισμούς της Δρίτσα. Όπως και να έχει πάντως, από δικούς μας υπολογισμούς των στατιστικών στοιχείων που παραθέτουν οι παραπάνω ερευνητές, γίνεται αντιληπτό ότι η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. είναι πολύ πιθανό την περίοδο 1934-1939 να έχει το μεγαλύτερο ιδρυτικό κεφάλαιο από τις άλλες γεωργικές-αγροτικές ανώνυμες εταιρείες που ιδρύθηκαν την περίοδο αυτή. Η Αλίκη Βαξεβάνογλου, στη δική της μελέτη, υπολογίζει ότι από το 1840 μέχρι το 1939 μόνο στην περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά ιδρύθηκαν 15 ανώνυμες γεωργικές εταιρείες ενώ συνολικά στον πρωτογενή τομέα, δηλ. το σύνολο των γεωργικών και μεταλλευτικών εταιρειών, ήταν 37, που αντιπροσώπευε μόλις το 2,7 του συνόλου και των τριών τομέων.⁸⁴

⁸³ Μαργαρίτα Δρίτσα, *Βιομηχανία και τράπεζες στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990, σ. 104-105, πίνακας 24.

⁸⁴ Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940. Κοινωνική και οικονομική προσέγγιση*. Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σ. 37-39 και πίνακας 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΗΣ

2.1 Η περιοχή στους αρχαίους, μέσους και νεότερους χρόνους⁸⁵

Στα προϊστορικά χρόνια φαίνεται ότι η υπό εξέταση περιοχή ήταν κόλπος του πελάγους ενώ κατά τους αρχαίους χρόνους στην περιοχή -που στα νεότερα χρόνια εντοπίζεται το έλος Λεσίνι- σχηματίστηκε, εξαιτίας κυρίως των «κατεβασιών» του Αχελώου,⁸⁶ ελώδης λίμνη με την ονομασία Κυνία,⁸⁷ ενώ άλλοι ερευνητές θεωρούν ότι στην περιοχή αυτή βρισκόταν η αρχαία λίμνη Μελίτη.⁸⁸ Οι πλημμύρες του Αχελώου, κατά καιρούς, στην περιοχή και οι συνακόλουθες προσχώσεις διαμόρφωναν το τοπίο.⁸⁹ Η λίμνη Κυνία ή Μελίτη φαίνεται ότι εντοπιζόταν βορειώς

⁸⁵ Η αναφορά μας στην υπό εξέταση περιοχή σε προγενέστερες περιόδους από αυτή που μελετάμε είναι απλώς ενδεικτική. Ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει για περαιτέρω πληροφορίες στις μελέτες που παραπέμπουμε.

⁸⁶ Απόστολος Σπυρόπουλος, «Λεσίνι. Μια υδρόχαρη γωνιά της Ακαρνανικής γης», *Στερεά Ελλάς* 37 (Φεβρουάριος 1972), σ. 20.

⁸⁷ Ο Δ. Μιτάκης που μελέτησε τις σχετικές πηγές θεωρεί ότι στην περιοχή του έλους «Λεσίνι» βρισκόταν η αρχαία λίμνη Κυνία. Σύμφωνα με τον ίδιο ερευνητή, η ονομασία αυτή «οφείλεται στο κυνόμορφο ομώνυμο χερσονησίζον ακρωτήρι που εισχώρησε στη λίμνη και η οποία, στα νεότερα χρόνια, μεταβλήθηκε σε Λεσίνι» (Le Cynie). Διονυσίου Μιτάκη, «Λεσίνι, η Κυνία των αρχαίων», *Πλάτων* τόμ. 23, τ. 45/6 (Απρίλιος 1971), σ. 115-128, του ιδίου «Λεσίνι» στην Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1223-1224. Από τις νεότερες μελέτες, αυτή που ακολουθεί την εκδοχή του Μιτάκη είναι η μελέτη του Νίκου Πέτρου, *Αχελώος*, Κόαν (Βιβλία του κόσμου), Αθήνα 2001, χωρίς αρίθμηση σελίδων.

⁸⁸ Κ. Κώνστας, «Οι βαλτότοποι της δυτικής ρούμελης το 1821. Η εποποιΐα των λιμνών της Λυσιμαχίας και του Λεσινίου», *Στερεά Ελλάς* 27 (Απρίλιος 1971), σ. 14-16. Ο Α. Σπυρόπουλος κάνει αναφορά και στις δύο λίμνες. Απόστολος Σπυρόπουλος, «Η δυτική παραλιακή περιοχή της Ρούμελης», *Στερεά Ελλάς* 56 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1973), σ.41. Άλλες μεταγενέστερες αναφορές σχετικά με το ζήτημα αναφέρονται κυρίως στη λίμνη Μελίτη. Για παράδειγμα στη μελέτη *Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου-Αιτωλικού. Διαδρομή στο χρόνο, στο χώρο, στο λόγο, στις τέχνες* (εκδόσεις του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.-Φορέας Διαχείρισης λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου, σ. 51) αναφέρεται ότι η μεγάλη βαλτολίμνη που αποξηράνθηκε τη δεκαετία του '30 ήταν η Μελίτη. Ομοίως, ως αρχαία λίμνη Μελίτη παρουσιάζεται η περιοχή αυτή και στον αεροφωτογραφικό άτλαντα ελληνικών τοπίων (greekscapes) στο ερευνητικό πρόγραμμα Σύγχρονα Ελληνικά Πολιτισμικά Τοπία, Η λουρνησίδα του Αχελώου και ο υγροβιότοπος του Μεσολογγίου, σχήμα 2. Δικτυακός τόπος <http://www.greekscapes.gr/index.php/index.php/2010-01-21-16-47-29/2010-01-21-18-38-00/99-aitoloakarnania/113-louronisida-achelooou.html> [Τελευταία επίσκεψη 4/2/2013]. Επίσης, στη μελέτη των Περγαντή και Πέτρου για το Μεσολόγγι αναφέρεται ως βάλτος-λίμνη Μελίτη. Φώτης Περγαντής-Νίκος Πέτρου, *Μεσολόγγι*, Βιβλία του Κόσμου, Αθήνα 2000, σ. 24. Στο επίτομο γεωγραφικό λεξικό της Ελλάδας, των Μ. Σταματελάτου- Φ. Βάμβα (Αθήνα 2006, σ. 428) αναφέρεται ως Λεζίνα ή Μελίτη.

⁸⁹ Απόστολος Σπυρόπουλος, «Στις εκβολές του Αχελώου», *Ρουμελιώτικο Ημερολόγιο* (1967), σ. 120-122. Για το εξηπειρωτικό έργο του Αχελώου στην αρχαιότητα, δηλ. την ικανότητα του ποταμού, εξαιτίας των προσχώσεων, να δημιουργεί εδάφη εκεί που άλλοτε ήταν θαλάσσιες εκτάσεις, βλ. Διονύσιος Μιτάκης, «Αχελώος (Γλωσσολογία-Μυθολογία-Ιστορία-Τέχνη)», *Στερεά Ελλάς* 16 (Μάιος 1970), σ. 21-22.

των

αρχαίων

Οινιαδών.⁹⁰

Εικόνα 1. Χάρτης της Αρχαίας Ελλάδος που απεικονίζει το βόρειο μέρος της. Πηγή: The University of Texas at Austin. Historical Atlas by William R. Shepherd.

Στο μέσον περίπου της αρχαίας λίμνης βρισκόταν ένα μικρό νησί 600 περίπου στρεμμάτων με την ονομασία Νάσος.⁹¹ Πληροφορίες που έχουμε από τον Μεσαίωνα μαρτυρούν ότι στην περιοχή υπήρχε φυσικός λιμένας και περιοχή που αποκαλούνταν Λεσιανά.⁹² Η περιοχή αυτή προς τις ακτές του Ιονίου καλυπτόταν, την περίοδο αυτή, «από ελώδεις εκτάσεις, απωθητικές για μόνιμη εγκατάσταση, ελκτικές όμως για

⁹⁰ Σε χάρτη του 1926 (Εικόνα 1) που απεικονίζεται η αρχαία Ελλάδα, παρατηρείται ότι σε αυτή την περιοχή αναφέρεται η λίμνη Μελίτη και επιπλέον η ευρύτερη περιοχή μοιάζει περισσότερο με λιμνοθάλασσα μιας και ακριβώς απέναντι από το νησί Πεταλός δεν διακρίνεται κάποια πεδινή περιοχή. Βλ. σχ. τις σκέψεις του Α. Υφαντή για το ζήτημα αυτό, στο δικτυακό τόπο <http://www.agrinionews.gr/%CE%BF-%CF%87%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CE%B9%CF%84%CF%89%CE%BB%CE%BF%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CF%81%CE%BD%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%AF%CF%80%CE%BF/> [Τελευταία πρόσβαση 6 Φεβρουαρίου 2013].

⁹¹ Διονυσίου Μιτάκη, «Λεσίνι, η Κυνία των αρχαίων», ό.π, σ.125-126.

⁹² Ευστρατία Συγκέλλου, *Οι πόλεμοι στο δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον όψιμο μεσαίωνα (13^{ος}-15^{ος} αι)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2006, σ. 30.

κυνηγητικές δραστηριότητες».⁹³ Κατά τους νεότερους χρόνους η έρευνα έχει δείξει ότι ο απέραντος βαλτότοπος του Λεσινίου που περιέβαλε τη νησίδα, έκανε την τελευταία ένα ασφαλές καταφύγιον αμάχων πληθυσμών κατά την Επανάσταση του 1821.⁹⁴

⁹³ Σπύρος Ασωνίτης, *Το Νότιο Ιόνιο κατά τον Οψιμο Μεσαίωνα. Κομητεία Κεφαλληνίας, Δουκάτο Λευκάδας, Αιτωλοακαρνανία*, Εκδ. ERGO, Αθήνα 2005, σ. 53-54.

⁹⁴ Κ. Σ. Κώνστας, «Οι βαλτότοποι της δυτικής ρούμελης το 1821. Η εποποιΐα των λιμνών της Λυσιμαχίας και του Λεσινίου», *Στερεά Ελλάς* 27 (Απρίλιος 1971), σ. 15-16. Διονύσης Μιτάκης, *Ο στρατηγός Δημοτσέλιος*, Πάτρα 2003, σ. 309-402. Επιπλέον πληροφορίες για την περιοχή στους νεότερους χρόνους ο αναγνώστης μπορεί να αντλήσει από τα περιγητικά κείμενα. Ενδεικτικά βλ. Ευθύμιος Πριόβολος, *Η Αιτωλοακαρνανία με τα μάτια των περιηγητών*, Αιτωλοακαρνανικός Τύπος, Αθήνα 2004. Επιπλέον, τη σημαντική μελέτη του Ν. Πέτρου για τον Αχελώο ποταμό. Νίκο Πέτρος, *Αχελώος*, Κόαν, ό.π.,

2.2 Γεωγραφία, οικονομία και πληθυσμός της ευρύτερης περιοχής πριν και κατά τη διάρκεια της αποξήρανσης

Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα το έλος «Λεσίνι», έκτασης ογδόντα περίπου χιλιάδων στρεμμάτων,⁹⁵ εντοπιζόταν στη Δυτική Στερεά Ελλάδα, στο νομό Αιτωλοακαρνανίας, στην επαρχία Βονίτσης-Ξηρομέρου,⁹⁶ στα νότια όρια της Ακαρνανίας και βόρεια από τις εκβολές του Αχελώου (Ασπροπόταμος).⁹⁷

Πίνακας 1Α. Πληθυσμιακή εξέλιξη του νομού Αιτωλοακαρνανίας και των επαρχιών του, 1928-1961.

Έτος	Βάλτου	Βονίτσης-Ξηρομέρου	Ευρυτανίας	Μεσολογγίου	Ναυπακτίας	Τριχωνίδος	Σύνολο Νομού
1928	21.009	34.903	52.596	36.362	32.497	47.418	224.785
1940	24.536	40.833	59.751	42.921	38.656	58.100	264.797
1951	28.498	44.043	- ⁹⁸	48.874	37.665	66.121	225.201
1961	35.433	50.253	-	56.683	37.997	77.572	257.938

Πηγή: Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΓΣΥΕ), *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 15-16 Μαΐου 1928*. Νόμιμος πληθυσμός... Αθήνα 1929, Πίνακας II, σ. 14-15· ΓΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 16 Οκτωβρίου 1940*, Νόμιμος πληθυσμός... Αθήνα 1946, Πίνακας II, σ. 13-15· Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ), *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφή της 19^{ης} Μαρτίου 1951*. Νόμιμος πληθυσμός... Πίνακας 2, σ. 13-14·

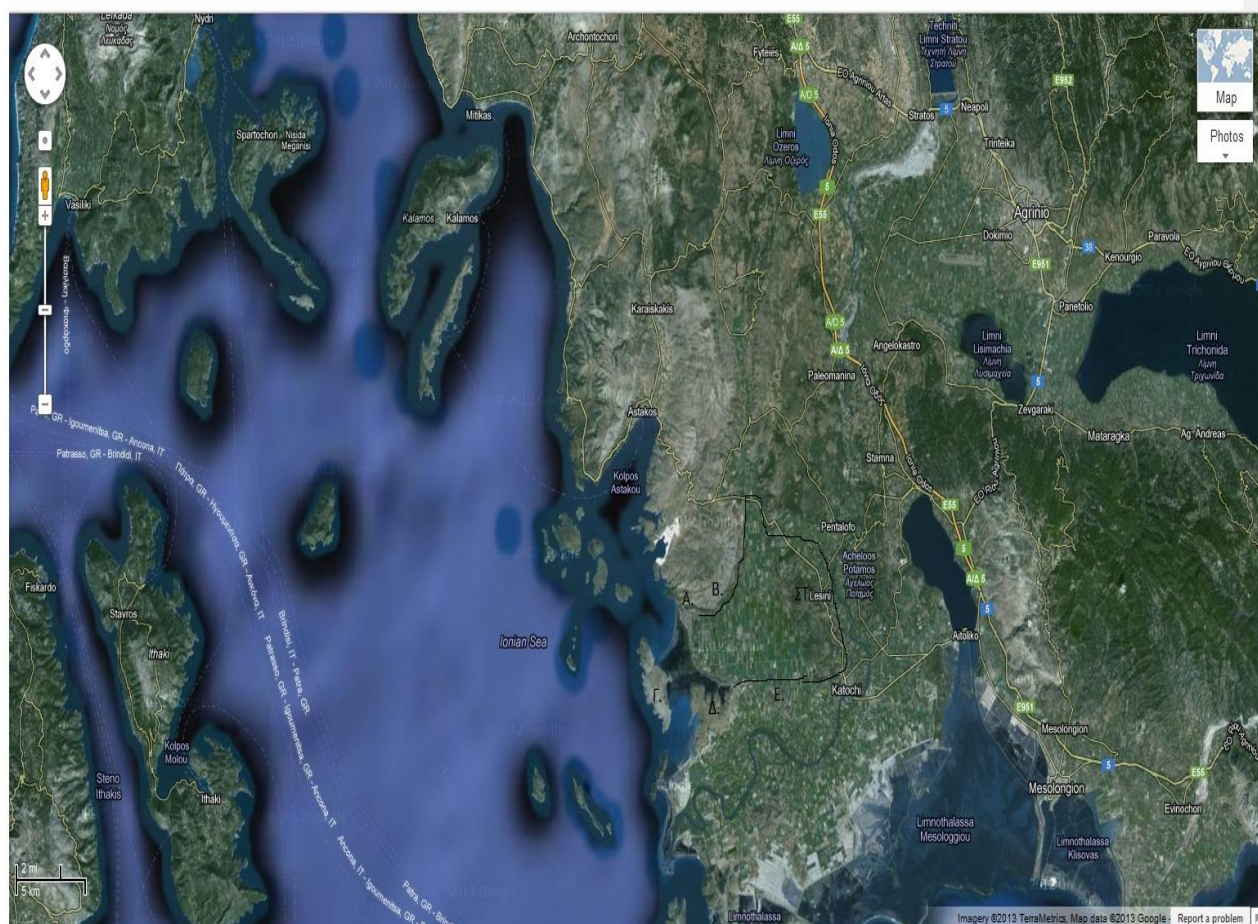
⁹⁵ Γενικά Αρχεία του Κράτους-Αρχεία Νομού Αιτωλοακαρνανίας (ΓΑΚ-ΑΝΑ), Αρχείο Οργανισμού Λεσινίου (ΑΟΛ), Συνοπτική έκθεσις κτήματος Λεσίνι, Εν Λεσίνι τη 16^η Ιουλίου 1948, σ. 1. Ο Κ. Λαμπόβας αναφέρεται σε 60.000 στρ. Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραξάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας. Ο Διονύσης Μιτάκης, («Λεσίνι», *Στερεά Ελλάς* 39 (Απρίλιος 1972), σ. 22) αναφέρει την έκταση των ογδόντα περίπου χιλιάδων στρεμμάτων και το ίδιο και ο Αλέξανδρος Μπίκας ο οποίος αναφέρεται σε βαλτολίμνη 80.000 στρ. Αλέξανδρος Μπίκας, «Το σπάνιο δάσος του Φράξου», Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.pentalofo.gr/axiotheata/fraksos.aspx> [Τελευταία πρόσβαση 27/2/2013]. Αυτό που μπορούμε να υποθέσουμε για τη μεγάλη απόκλιση στον υπολογισμό της έκτασης του έλους είναι ότι αρχικά, κατά την παραχώρηση του δικαιώματος αποξήρανσης, η έκταση του είχε υπολογιστεί στα 80.000 στρ. περίπου, ενώ αργότερα με την οροθέτηση του 1937 θα κατέβει στα 65.000 περίπου στρ. και με νέα οριοθέτηση του 1947 στα 60.000 στρ. Αναφερόμαστε σχετικά και πιο κάτω στην εργασία. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις επί της αναγκαστικής απαλλοτριώσεως του αγροκτήματος Λεσίνι προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών, σ. 3-4. Στα 65.000 στρέμματα υπολογίζεται και στη στατιστική μελέτη του Ι. Καρδαμάτη, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητος της ελονοσίας εν Ελλάδι*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1924, σ. 13, Πίνακας 1.

⁹⁶ Απέιχε περίπου 27 χλμ. από το Μεσολόγγι και 35 χλμ. από την πόλη του Αγρινίου.

⁹⁷ Ο Νεραντζής προτείνει μια συμβατική γεωγραφική διαίρεση του ρου του Αχελώου, σύμφωνα με την οποία ως Άνω Αχελώος λογίζεται «το τμήμα του άνω ρου του Αχελώου που εκτείνεται από τις πηγές του στο χωριό Χαλίκι της Ηπείρου, μέχρι τη συμβολή του με τον ποταμό Αγραφιώτη κάτω (νότια) από την Τατάρνα. Μέσος Αχελώος: Το τμήμα του μέσου ρου του Αχελώου, που εκτείνεται από την συμβολή του Αχελώου με τον Αγραφιώτη, μέχρι την Στράτο. Κάτω Αχελώος: Το τμήμα του κάτω ρου του Αχελώου, από τη Στράτο μέχρι τις εκβολές του στο Ιόνιον Πέλαγος». Ιωάννης Γ. Νεραντζής, *Προϊστορικές φυλτικές λατρείες των Αιτωλών κ' Ακαρνάνων*, Ιστορικές εκδόσεις Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 2000, σ. 237-238. Ο Ν. Πέτρου αν και διαφοροποιείται στο διαχωρισμό του άνω και μέσου Αχελώου, προτείνοντας άλλα όρια, αναφορικά με τον κάτω ρου του Αχελώου η πρότασή του συμπίπτει-ταυτίζεται με αυτή του Νεραντζή. Νίκου Πέτρου, *Αχελώος*, Κοάν, ό.π. Σχετικά με την εργασία μας, η υπό εξέταση περιοχή περιλαμβάνει ένα μέρος του Κάτω Αχελώου.

⁹⁸ Μετά το 1940 η επαρχία Ευρυτανίας θα αποτελεί ξεχωριστό νομό της χώρας.

ΕΣΥΕ, Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Μαρτίου 1961, Νόμιμος πληθυσμός... Αθήνα 1962. Πίνακας 2, σ. 11-12.

Εικόνα 2. Απεικόνιση της ευρύτερης υπο εξέτασης περιοχής. Η περιοχή που αποξηράνθηκε οριοθετείται από τη μαύρη γραμμή. Πηγή: Google Earth ©.

Υπόμνημα

A. Θέση Βαλτί	Δ. Λόφος Χουνοβίνα
B. Λοφοβούνι Καλχίτσα	Ε. Λόφος Τρικάρδου
Γ. Νησί Πεταλάς	ΣΤ. Λοφοσειρά Κατσάς

Ο νομός Αιτωλίας και Ακαρνανίας αποτελούσε και αποτελεί το δυτικότερο νομό της Στερεάς Ελλάδας και το μεγαλύτερο σε έκταση της χώρας, με σημερινή συνολική έκταση 5.461 km². Το 1928 ο πληθυσμός του ανερχόταν στις 224.785 ψυχές,⁹⁹ το 1940 είχε αυξηθεί στις 264.797 ψυχές, ενώ το 1951 θα μειωθεί, εξαιτίας της μη συμπερίληψης της επαρχίας Ευρυτανίας, στις 225.201 ψυχές. Το 1961 ο πληθυσμός

⁹⁹ Για τη δημογραφική εξέλιξη του νομού από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα βλ. το άρθρο του Νικ. Αθ. Κολόμβας, «Δημογραφική εξέλιξη Νομού Αιτωλοακαρνανίας (1821-2001), Τα αιτωλικά 5 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2005), σ. 103-106.

του νομού θα ανέλθει, εκ νέου, στις 257.938 ψυχές. [Πίνακας 1Α]. Στο παραπάνω νομό υπάγονταν διοικητικά οι ορεινές επαρχίες Βάλτου (πρωτ. Αμφιλοχία), Βονίτσης-Ξηρομέρου (πρωτ. Βόνιτσα), Ναυπακτίας (πρωτ. Ναύπακτος), και μέχρι το 1940 η επαρχία Ευρυτανίας (πρωτεύουσα Καρπενήσι), καθώς και οι πεδινές επαρχίες Τριχωνίδος¹⁰⁰ (πρωτ. Αγρίνιο) και Μεσολογγίου (πρωτ. Μεσολόγγι).¹⁰¹

Αναφορικά με τη γεωμορφολογική κατάσταση του νομού, αυτός παρουσιάζει εδαφολογικές εναλλαγές και ποικίλες συνθέσεις των γεωλογικών διαμορφώσεων. Από τη μια μεριά υπάρχουν δασώδεις ή πετρώδεις οροσειρές και από την άλλη εύφορες πεδιάδες. Παράλληλα, στο νομό πλούσιο εμφανίζεται το υδάτινο στοιχείο μιας και παρατηρούνται λίμνες και λιμνοθάλασσες, ποταμοί και κοιλάδες καθώς και βαλτώδεις-ελώδεις εκτάσεις. Αφήνοντας κατά μέρος τις οροσειρές και τα βουνά, το βουνό Παναιτωλικό (2.000 μ.) βορειοανατολικά του Αγρινίου, το βουνό Αράκυνθος ή Ζυγός (984 μ.)¹⁰² μεταξύ του Εύηνου και του Αχελώου, το όρος Βαράσοβα στα νότια του νομού, τα Ακαρνανικά όρη¹⁰³ που ξεκινούν βόρεια του νομού και φτάνουν μέχρι το μέσον αυτού, με υψηλότερες κορυφές Υψηλή Κορφή (1589 μ.), Μπούμιστος¹⁰⁴ (1.575 μ.), Περγαντί (1.423 μ.) και νότια τη κορυφή Βελούτσα (928 μ.), το όρος Θύαμος (609 μ.), φυσικό όριο μεταξύ Αιτωλίας, Ακαρνανίας και Αμφιλοχίας¹⁰⁵ και η παραφυάδα του το Μακρυνόρος (υψηλότερη κορυφή 957 μ.) που βρισκόταν μεταξύ της επαρχίας Βάλτου, του ποταμού Αχελώου και του Αμβρακικού κόλπου,¹⁰⁶ καθώς και τους ποταμούς που διέτρεχαν το νομό, τους ποταμούς Αχελώο,¹⁰⁷ Εύηνο,¹⁰⁸ Μόρνο, και τις λιμνοθάλασσες Αιτωλικού και Μεσολογγίου,¹⁰⁹ θα αναφερθούμε

¹⁰⁰ Για την πληθυσμιακή εξέλιξη της Επαρχίας Τριχωνίδος βλ. αναλυτικότερα Αθανασία Χειμώνα, «Η Επαρχία Τριχωνίδας: Η δημογραφική όψη της (1835-1991), *Τα Αιτωλικά* 6 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2006), σ. 51-62.

¹⁰¹ Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)-Τα τεκμήρια*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990, σ. 89-93, πίνακας 33.

¹⁰² Γρηγόρης Τσουνής, *Τριχωνίδα. Υδάτινες ανταύγειες*, Αθήνα 1996, σ. 22-24.

¹⁰³ Ονομάζονται και Ακαρνανικές Άλπεις ή Όρη του Ξηρομέρου. Ν. Κοσμίδης, «Ακαρνανικά Όρη», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1^{ος}, Αιτωλία, σ. 323.

¹⁰⁴ Ι. Ν. Κουφός, «Μπούμιστος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1460.

¹⁰⁵ Γνωστό και ως Σπαρτοβούνι. Γρηγ. Τσούλος, «Θύαμος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 3^{ος}, Εκδ. Ιωάννης Ν. Κουφός, σ. 952-953.

¹⁰⁶ Ι. Ν. Κουφός, «Μακρυνόρος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1297-1298.

¹⁰⁷ Λένα Γιαννακοπούλου-Τριανταφυλλίδη, «Πόρος και πόροι», *Ρίζα Αγρινιωτών* 34 (Ιούνιος 1999), σ. 50-52. Της ίδιας, «Πόρος και πόροι» (Β Μέρος), *Ρίζα Αγρινιωτών* 35 (Σεπτέμβριος 1999), σ. 68-69.

¹⁰⁸ Αθ. Σταμάτης, «Εύηνος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 3^{ος}, εκδ. Ιωάννης Ν. Κουφός, σ. 887-888.

¹⁰⁹ Πρόκειται για μεγάλο σύμπλεγμα υγροτόπων στο νοτιοδυτικό άκρο της Στερεάς Ελλάδας με έκταση που ξεπερνά τα 220.000 στρέμματα. Αυτοί οι υγρότοποι δημιουργήθηκαν από την προσχωσιγενή δράση του Αχελώου και του Εύηνου. Φώτης Περγαντής-Νίκος Πέτρου, *Μεσολόγγι*,

συνοπτικά στις λίμνες και στις ελώδεις-βαλτώδεις εκτάσεις που εμφανίζονταν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στο νομό.

Αυτή την περίοδο, λοιπόν, στα όρια της Παλαιάς Ελλάδας, ο νομός Αιτωλίας και Ακαρνανίας εμφανίζεται, με διαφορά από τους άλλους νομούς, με τις περισσότερες ελώδεις-λιμνώδεις εκτάσεις σε σύγκριση με τις άλλες περιοχές της Παλαιάς Ελλάδας. Πιο συγκεκριμένα το 1909, σε έκταση 7.833 km² (7.833.000 στρέμματα)-υπολογισμός που προέρχεται από τη δεκαετία του 1920-, εμφανίζονται 86 έλη και λίμνες που κάλυπταν συνολική επιφάνεια γης 280.000 στρεμμάτων.¹¹⁰ Στο σύνολο της Παλαιάς Ελλάδας, την περίοδο αυτή, οι μεγαλύτερες σε έκταση ελώδεις-λιμνώδεις εκτάσεις ήταν οι παρακάτω: Πρώτη ερχόταν η λίμνη Τριχονίδα με έκταση 110.000 στρ. στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας και ακολουθούσαν η λίμνη Καϊάφα στο νομό Τριφυλίας με έκταση 80.000 στρέμματα, το έλος Λεσίνι με 65.000 στρ. και ο Βάλτος του Αγγελοκάστρου (λίμνη Λυσιμαχία) με 40.000 στρ.,¹¹¹ και τα δυο τελευταία στο νομό Αιτωλοακαρνανίας.

Με την προσάρτηση των Νέων Χωρών και των άκρως πλημμυρισμένων εδαφών της Μακεδονίας και της Θράκης, ο νομός Αιτωλοακαρνανίας θα απολέσει την πρωτιά αναφορικά με τη συνολική έκταση που καλυπτόταν με στάσιμα ύδατα στο σύνολο της χώρας. Εξάλλου, η διαφορά μεταξύ της Παλαιάς Ελλάδας και των Νέων Χωρών αναφορικά με την έκταση των πλημμυρισμένων εδαφών ήταν τεράστια. Στην Παλαιά Ελλάδα η συνολική έκταση που καλυπτόταν με στάσιμα ύδατα ανερχόταν στα 910.039 στρέμματα ενώ στις Νέες Χώρες ανερχόταν στα 2.981.000 στρέμματα.¹¹²

Στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, αυτή την περίοδο κατά την οποία τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία είναι περισσότερα, γνωρίζουμε ότι η έκταση των ελών και λιμνών υπολογιζόταν συνολικά στα 280.988 στρ., ενώ οι παραγωγικές εκτάσεις, εξαιρουμένων των δενδροκαλλιεργειών και της αγρανάπαυσης, την ίδια περίπου περίοδο (1923), ανέρχονταν στα 410.000 στρέμματα περίπου [Πίνακας 1Δ]. Πιο συγκεκριμένα, στην επαρχία Βάλτου 32.045 στρ. εμφανίζονται να είναι κατακλυσμένα από το υδάτινο στοιχείο, στην επαρχία Βονίτισης-Ξηρομέρου 91.765

ό.π., σ. 9-24. Επιπλέον, Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.-Φορέας Διαχείρισης λιμνοθάλασσας Μεσολογίου, *Λιμνοθάλασσα Μεσολογίου-Αιτωλικού. Διαδρομή στο χρόνο, στο χώρο, στο λόγο, στις τέχνες*, 2009, σ. 12-67.

¹¹⁰ Κωνσταντίνος Γ. Σάββας, *Περί των ελών της Ελλάδος και της Κρήτης*, Τυπογραφείο Παρασκευά Λεώνη, Αθήνα 1909, σ. 3-7, πίν. Α.

¹¹¹ Κωνσταντίνος Γ. Σάββας, *Περί των ελών της Ελλάδος και της Κρήτης*, ό.π., σ. 18, πίν. Ζ.

¹¹² Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητος της ελονοσίας εν Ελλάδι*, Εθνικό Τυπογραφείο, ό.π., σ. 13-31, 175, πίν. Ι-ΙΙ.

στρ., σε αυτή του Μεσολογγίου 155.480 στρ., της Τριχωνίδας 1.280 στρ., της Ναυπακτίας μόλις 418 στρ. ενώ σε αυτή της Ευρυτανίας δεν εμφανίζονται καθόλου ελώδεις-λιμνώδεις εκτάσεις.¹¹³ Οι μεγαλύτερες ελώδεις-βαλτώδεις και λιμνώδεις εκτάσεις στο νομό Αιτωλοακαρνανίας ήταν οι ακόλουθες: η λίμνη Τριχωνίδα (110.000 στρ.¹¹⁴), το έλος Λεσίνι (65.000 στρ.), η λίμνη Λυσιμαχία (40.000 στρ.), η λίμνη Βουλκαριά¹¹⁵ (20.000 στρ.) στην επαρχία Βονίτσης-Ξηρομέρου, η λίμνη Αμβρακία (14.500 στρ.¹¹⁶), η λίμνη Οζερός¹¹⁷ (10.000 στρ.), το ρεύμα Κουβαρά (3.000 στρ.), η περιοχή Ανοιξιάτικο (2.500 στρ.), η λιμνοθάλασσα Φοινικιά (Μεσολόγγι), η περιοχή Βαρειά (2.000 στρ.) στο δήμο Στράτου, οι βαλτώδεις εκτάσεις στη Μπούκα (1.200 στρ.), η τοποθεσία Βάλτος (1.000 στρ.) στο δήμο Εχίνου, το Κατάφορκο (800 στρ.), ο Αράπης (600 στρ.) και η τοποθεσία Μπούχαλης (500 στρ.) στο δήμο Ανακτορίου.¹¹⁸ Υπήρχαν ακόμη 71 ή 92 ελώδεις-βαλτώδεις εκτάσεις στο νομό Αιτωλοακαρνανίας που κυμαίνονταν μεταξύ 400 και 1 στρεμμάτων. Η δυσκολία ταυτοποίησης αυτών των περιοχών μας αναγκάζει να μην τις αναφέρουμε στην παρούσα εργασία.¹¹⁹ Αξίζει να αναφέρουμε, ωστόσο, ότι διάφορες μικροσυλλογές υδάτων στο νομό δημιουργήθηκαν όχι από φυσικά αίτια, όπως οι πιο πάνω περιπτώσεις, αλλά από τεχνικά. Για παράδειγμα γνωρίζουμε ότι η

¹¹³ Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 125-147, πίν. XI.

¹¹⁴ Οι λίμνες Τριχωνίδα (παλιότερα γνωστή ως λίμνη του Απόκουρου ή ως λίμνη του Βραχωριού) και Λυσιμαχία (λίμνη του Αγγελοκάστρου) στη στατιστική μελέτη του Καρδαμάτη εμφανίζονται να ανήκουν στην επαρχία Μεσολογγίου, αν και θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι βρίσκονταν πιο κοντά στο Αγρίνιο από το Μεσολόγγι. Η Αθανασία Χειμώνα αναφέρει, παραπέμποντας στον Νουχάκη, ότι η λίμνη της Επαρχίας Τριχωνίδας είναι η Τριχωνίδα, αν και δεν είμαστε βέβαιοι αν εννοεί ότι ανήκει στα διοικητικά όρια της Επαρχίας Τριχωνίδας. Αθανασία Χειμώνα, «Η Επαρχία Τριχωνίδας: Η δημογραφική όψη της (1835-1991)», ό.π., σ. 51. Οι δυο λίμνες μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πριν δηλαδή την αποξήρανση της έκτασης που καλυπτόταν από έλη τριγύρω από τις λίμνες, ενώνονταν με μεγάλη ελώδη λωρίδα γεμάτη με θάμνους, βελανιδιές και αγριλιές, ενώ η επικοινωνία ανάμεσα στις δυο λίμνες γινόταν με μονόξυλα, πλοιάρια και γαίτες. Μετά την αποξήρανση του βάλτου, εξαφανίστηκε το υδροχαρές δάσος που βρισκόταν στην περιοχή αυτή, τριγύρω από τα γεφύρια του Αλάμπει. Οι δυο λίμνες επικοινωνούσαν με τον Αχελώο μέσω του μικρού ποταμού Δίμηκου. Σχ. βλ. Λένα Γιαννακοπούλου-Τριανταφυλλίδη, «Οι λίμνες στη ζωή του τόπου μας», *Ρίζα Αγρινιωτών* 31 (Σεπτέμβριος 1998), σ. 39-41. Γρηγόρης Τσουνής, *Τριχωνίδα. Υδάτινες ανταύγειες*, ό.π., σ. 26. Νίκος Πέτρου, *Αχελώος*, Κοάν, ό.π., χωρίς αρίθμηση σελίδων.

¹¹⁵ Λήμμα «Βουλκαριά», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 2^{ος}, Αιτωλία, σ. 625.

¹¹⁶ Οι λίμνες Αμβρακία και Οζερός ανήκαν στην επαρχία Βάλτου. Η πρώτη αναφέρεται και ως λίμνη της Αμπρακιάς, λίμνη του Στάνου, λίμνη του Βάλτου, Μεγάλη Οζυρό και Ρίβιο. Σχ. βλ. λήμμα «Αμβρακία», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1^{ος}, Αιτωλία, σ. 366.

¹¹⁷ Ονομάζεται και Γαλιτσά. Ι. Ν. Κουφός, «Οζερός», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1546.

¹¹⁸ Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 34-35, 175 πίν. III.

¹¹⁹ Για περαιτέρω πληροφορίες ο αναγνώστης μπορεί να συμβουλευτεί τη στατιστική μελέτη του Ιωάννη Π. Καρδαμάτη, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 34-35, 175, πίν. III

εταιρεία «Σιδηρόδρομοι Βορειοδυτικής Ελλάδος» με τη δημιουργία τάφρων εκατέρωθεν της τοπικής σιδηροδρομικής γραμμής, θα συμβάλει στο σχηματισμό τέτοιων μικρών σε έκταση συλλογών στάσιμων υδάτων.¹²⁰

Από την άλλη μεριά, μια απλή σύγκριση με τις λιμνώδεις-ελώδεις εκτάσεις του νομού Σερρών, που ερχόταν πρώτος αναφορικά με τη συνολική έκταση των πλημμυρισμένων εδαφών στις Νέες Χώρες, καταδεικνύει την τεράστια διαφορά μεγεθών. Ο νομός Σερρών εμφανίζεται να αριθμεί 79 έλη και λίμνες που καταλάμβαναν συνολική έκταση 1.228.593 στρεμμάτων γης.¹²¹ Τέλος, αναφορικά με τα έλη στο σύνολο της χώρας παρατηρείται ότι το έλος Λεσίνι κατατάσσεται στην τρίτη θέση, πίσω από τα τενάγη των Φιλιππων (110.000 στρ.) και τα έλη του Λουδία (75.000 στρ.), ενώ σχετικά με τις λίμνες, η λίμνη Τριχωνίδα εμφανίζεται στην πέμπτη θέση πίσω από τις λίμνες Αχινού (1.000.000 στρ.), Γιαννιτσών (265.000 στρ.), Κερκινίτης (200.000 στρ.) και Μεγάλη Πρέσπα (200.000 στρ.).¹²²

Οι ελογενείς πυρετοί φαίνεται ότι ήταν ένα συχνό φαινόμενο στο νομό, όπως εξάλλου και σε ολόκληρη την χώρα η ελονοσία εμφανιζόταν ως ενδημικό φαινόμενο. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα γνωρίζουμε ότι ο G. Silva, αντιπρόσωπος του οίκου του Μιλάνου Felice Bisleri και Cie, θα επισκεφτεί το Μεσολόγγι με σκοπό να εφαρμόσει πειραματική θεραπεία κατά των ελογενών πυρετών με τη χρησιμοποίηση του φαρμάκου Esanofele.¹²³ Πληροφορούμαστε ότι τα αποτελέσματα αυτών των πειραμάτων, στα οποία πήραν μέρος και 15 υπάλληλοι των Σιδηροδρόμων Βορειοδυτικής Ελλάδος, «απέβησαν λίαν ικανοποιητικά».¹²⁴ Κάποια στοιχεία αναφορικά με τη νοσηρότητα της ελονοσίας στο νομό κατά τη δεκαετία του 1910 αντλούμε από τη στατιστική μελέτη του Ι. Καρδαμάτη. Σύμφωνα με αυτή τη μελέτη, λοιπόν, η επαρχία Τριχωνίδας εμφανίζει νοσηρότητα 60%, οι επαρχίες Βάλτου και

¹²⁰ Ιωάννη Π. Καρδαμάτη, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., 247-249. Κωνσταντίνος Γ. Σάββας, *Περί των ελών της Ελλάδος και της Κρήτης*, ό.π., σ. 109-110.

¹²¹ Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 13-54, 175 πίν. I-IV.

¹²² Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 29-31, πίν. II.

¹²³ Παρόμοιες θεραπείες κατά των ελογενών πυρετών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα πρέπει να ήταν ευρύτατα διαδεδομένες σε ολόκληρη τη χώρα. Από την εφημερίδα *Εμπρός*, στα 1906, πληροφορούμαστε για το «Λικέρ Αρνού» το οποίο διαφημίζεται ως το νέο αντιπυρετικό φάρμακο, το οποίο παρασκευαζόταν κατά τη μέθοδο Παστέρ από τη σπλήνα ζώου. Εφ. *Εμπρός*, φ. 11 Μαΐου 1906, «Κάτω οι ελώδεις πυρετοί». Λικέρ Αρνού». Από διαφήμιση της ίδιας εφημερίδας, στα 1923, μαθαίνουμε για τις ιδιότητες της «Αντιπλασμοδίνης», η οποία θεραπεύει τους ελώδεις πυρετούς εντός οκτώ ημερών. Εφ. *Εμπρός*, φ. 14 Σεπτεμβρίου 1923, «Η Αντιπλασμοδίνη».

¹²⁴ Εφ. *Σκρίπ*, 17 Φεβρουαρίου 1902, «Οι ελώδεις πυρετοί. Πώς θεραπεύονται. Επίσημα πιστοποιητικά». Εφ. *Εμπρός*, 20 Φεβρουαρίου 1902, «Ελειογενείς πυρετοί. Επίσημα πιστοποιητικά. Πλήρης θεραπεία».

Μεσολογγίου 50%, η επαρχία Βονίτσης-Ξηρομέρου 52%, ενώ 30% εμφανίζει η επαρχία Ναυπακτίας και μόλις 14% αυτή της Ευρυτανίας.¹²⁵ Σε επίπεδο δήμων, οι μεγαλύτεροι σε επίπεδο νοσηρότητας στο νομό είναι αυτός της Αμβρακίας που εμφανίζεται με νοσηρότητα 80%, της Μακρυνείας με 70%, της Παραχελωϊτιδος επίσης με 70% και του δήμου Παμφίας 60%, Ωλενίας 50%, και με 45% οι δήμοι Θυάμου, Ιδομενής, Στράτου και Αστακού.¹²⁶ Το έλος Λεσίνι εμφανίζεται με αναλογία νοσηρότητας 45%.¹²⁷

Για τη δεκαετία του 1930, υπάρχουν κάποια στοιχεία σχετικά με τη νοσηρότητα και τη θνησιμότητα της ασθένειας. Αυτά τα στοιχεία, χωρίς να είμαστε σε θέση να τα τεκμηριώσουμε, τα αντλούμε από την αναφορά του νομάρχη προς την κεντρική εξουσία στα 1931. Ο νομάρχης Κουράτος αναφέρει ότι επί συνόλου 220.000 κατοίκων στο νομό, οι θάνατοι από ελονοσία ανέρχονταν στους 375 ετησίως ενώ νοσούσαν και επιπλέον 22.000 άτομα.¹²⁸ Έτσι στο νομό θα παρθούν διάφορα μέτρα για την εξυγίανση διαφόρων εστιών ελονοσίας. Αναφορικά με τις εξυγιάνσεις εδαφών, εκτός από τις περιπτώσεις των ελών Λεσίνι και Λυσιμαχίας,¹²⁹ γνωρίζουμε ότι σχεδιάστηκαν και πραγματοποιήθηκαν διάφορα μικρότερα έργα εξυγίανσης στο

¹²⁵ Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 131, πίν. XI.

¹²⁶ Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 181-182, πίν. XVI.

¹²⁷ Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 249.

¹²⁸ Στην ύπαιθρο η κατάσταση, σχετικά με τη νοσηρότητα και τη θνησιμότητα της ασθένειας πρέπει να ήταν ιδιαίτερα άσχημη. Σύμφωνα με τον Γ. Παπατρέχα, στο χωριό Μαχαιρά του Ξηρομέρου μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αι. «...μόλις έμπαινε το Φθινόπωρο, το μισό χωριό έρεβε στο στρώμα απ' την ελονοσία». Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, *Το χρονικό του Μαχαιρά Ξηρομέρου*, Σύλλογος Μαχαιριωτών Αθήνας, χ.χ, σ. 58-59.

¹²⁹ Κατά την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα ο δήμαρχος Αγρινίου, πιθανότατα ο Β. Μπέλλος, θα προτείνει στο νομάρχη Αιτωλίας και Ακαρνανίας και στο «Σύλλογο προς περιστολήν των ελωδών πυρετών» την ανάληψη πρωτοβουλιών για τη διοχέτευση του υγρού στοιχείου των λιμνών Τριχωνίδας και Λυσιμαχίας στον ποταμό Αχελώο ή αλλού, με σκοπό να σχηματιστεί αυλάκι που θα είναι ακίνδυνο για τη δημόσια υγεία. Ο δήμαρχος Μακρυνείας από την πλευρά του, την ίδια περίοδο, θα προτείνει την αποξήρανση μεγάλου μέρους της λίμνης Τριχωνίδας και Λυσιμαχίας καθώς και των ελών που σχηματίζονταν τριγύρω τους, με τη διοχέτευση των νερών προς τον Αχελώο ποταμό. Κωνσταντίνος Γ. Σάββας, *Περί των ελών της Ελλάδος και της Κρήτης*, Τυπογραφείο Παρασκευά Λεώνη, Αθήνα 1909, σ. 109-111. Μ. Μανικάρου, Χ. Σπυρέλη, *Αγρίνιο: Δήμαρχοι και δημαρχίες 1833-2007*, Το Δόντι, Πάτρα 2009, σ. 89-93. Ένα άλλο πρώιμο ενδιαφέρον για την αποξήρανση της λίμνης Τριχωνίδας αποτελούν οι προσπάθειες αιτωλοακαρνανών βενιζελικών πολιτικών (των βουλευτών Τσακανίκα και Τρικούπη και του υπουργού Ναυτικών Στράτου) οι οποίοι ήδη από το 1912 θα αναφέρουν αυτό το ζήτημα στο Βενιζέλο, σχ. βλ. εφ. *Αγγελιοφόρος*, 13 Ιουλίου 1912, «Η λίμνη της Τριχωνίας». Λίγους μήνες πιο πριν, στην ίδια εφημερίδα, αναφέρεται ότι ένας λόγος μεταστροφής των κατοίκων υπέρ των Αντιβενιζελικών, πιθανολογείται ότι μπορεί να αποτελεί και η μη συμπερίληψη στα σχέδια της κυβέρνησης για την αποξήρανση των ελών, του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας και πιο συγκεκριμένα της Τριχωνίδας. Μ. Μανικάρου, Χ. Σπυρέλη, *Αγρίνιο: Δήμαρχοι και δημαρχίες 1833-2007*, ό.π., σ. 92-93. Για την κατάσταση της πόλης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και για την αντιπαλότητα βενιζελικών-αντιβενιζελικών βλ. Ανθούλα Παπαθανασίου, «Στη δίνη του Εθνικού Διχασμού», *Ε-Ιστορικά* 152 *Αγρίνιο. Η πόλη του καπνού*, 26 Σεπτεμβρίου 2002, σ. 36-41.

νομό. Πρόκειται για το έλος Μαγούλας ή Παραμαγούλας, έκτασης 70 στρ.,¹³⁰ στην κοινότητα Νεοχωρίου, για τις βαλτώδεις εκτάσεις τριγύρω από το Μεσολόγγι καθώς και για το έλος Βονίτσης.¹³¹

Στο νομό δεν μετακινήθηκε μεγάλος αριθμός προσφυγικών πληθυσμών.¹³² Το 1930 εμφανίζονται να διαμένουν στο νομό 1.350 προσφυγικές οικογένειες εκ των οποίων 550 έτυχαν αγροτικής ενώ 800 αστικής αποκατάστασης. Όσον αφορά τον πληθυσμό που προοριζόταν για αγροτική αποκατάσταση γνωρίζουμε ότι μέχρι το 1930 δεν είχαν αποκατασταθεί πλήρως 200 περίπου οικογένειες. Όλες οι προσφυγικές αγροτικές οικογένειες είτε είχαν τύχει αγροτικής αποκατάστασης πλήρως είτε όχι, βρίσκονταν σχετικά μακριά από την περιοχή που μελετάμε.¹³³

Σε αυτό το σημείο θα αναφερθούμε συνοπτικά στις οικονομικές δραστηριότητες των επαρχιών Βονίτσης-Ξηρομέρου, Τριχωνίδος και Μεσολογγίου τη νεότερη εποχή.¹³⁴ Κατά τους νεότερους χρόνους, και ειδικότερα από τον 17^ο αιώνα, στις κοιλάδες που διέσχιζε ο Αχελώος καλλιεργούνταν σιτηρά, όπως σιτάρι, κριθάρι, βρώμη κεχρί και σοργκό (ασπροκαλάμποκο) καθώς σταφυδοφυτείες και αμπελώνες

¹³⁰ Ιωάννης Π. Καρδαμάτης, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητας της ελονοσίας εν Ελλάδι*, ό.π., σ. 34, πίν. III.

¹³¹ Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 108~31, Έκθεσις Γεωργίου Κουράτου Νομάρχου Αιτωλοακαρνανίας (Μάρτιος 1931), σ. 45, 101-104· Κατερίνα Γαρδίκια, «Η ελονοσία κατά το Μεσοπόλεμο: κοινωνία, κράτος και διεθνής βοήθεια», ό.π., σ. 267.

¹³² Για την αποκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα βλ. γενικά Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, Διόνικος, Αθήνα 2003, σ. 113-121. Αναλυτικότερα βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 9-57. Για την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων βλ. ενδεικτικά Γεώργιος Κρητικός, «Αγροτική εγκατάσταση προσφύγων και «σταθερότητα» στον ελληνικό χώρο (1923-1930), στα πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 281-302 και Ανδρέας Ι. Καραμάνος, «Μια άγνωστη εποποιία», *Ε-Ιστορικά 85 Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 12-17.

¹³³ Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 108~31, Έκθεσις Γεωργίου Κουράτου Νομάρχου Αιτωλοακαρνανίας (Μάρτιος 1931), σ. 105-111. Υπουργείον Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως-Τμήμα Στατιστικής, *Απογραφή προσφύγων, ενεργηθείσα κατ'Απρίλιον 1923*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1923, Β' Αναλυτικοί Πίνακες, σ. 1. Δεν μπορέσαμε να συγκρίνουμε τα αριθμητικά δεδομένα που δίνονται στις δύο πηγές. Ωστόσο, και από τις δυο πηγές φαίνεται ότι οι προσφυγικές αγροτικές οικογένειες βρίσκονταν σχετικά μακριά από την υπό έρευνα περιοχή. Από την απογραφή, επιπλέον, γνωρίζουμε ότι από τους τρεις «παραλεσίνιους» οικισμούς μόνο στο χωριό Κατοχή θα εγκατασταθούν 19 ψυχές, ενώ στον Αστακό θα τύχουν αστικής αποκατάστασης 573 ψυχές.

¹³⁴ Οι λόγοι που επέλεξα να παρουσιάσω μόνο τις τρεις πιο πάνω επαρχίες είναι πρώτον διότι οι επαρχίες Βάλτου, Ναυπακτίας και Ευρυτανίας παραμένουν υπό κλειστή οικονομία και δεύτερον γιατί η περίπτωση του Λεσινίου που μελετούμε βρίσκεται σχετικά μακριά από τις εν λόγω επαρχίες και δεν παρατηρούνται σημαντικές εμπορικές σχέσεις με αυτές. Από την άλλη μεριά οι λόγοι που επέλεξα να παρουσιάσω τις επαρχίες Βονίτσης-Ξηρομέρου, Τριχωνίδος και Μεσολογγίου πρέπει να εντοπιστούν στην εγγύτητα αυτών των περιοχών με την περίπτωση που μελετούμε, στις ιδιαίτερες εμπορικές και όχι μόνο σχέσεις της επαρχίας Μεσολογγίου, ενώ τέλος διαπραγματευόμαστε την περίπτωση της Τριχωνίδος για να αναδείξουμε τους λόγους της απουσίας ιδιαίτερων σχέσεων, παρόλη τη σχετική εγγύτητα των δύο περιοχών. Παρόμοιοι λόγοι μας ανάγκασαν να αναφερόμαστε σε όλη την εργασία κυρίως σε αυτές τις επαρχίες.

στα στραγγερά χωράφια. Στο β' μισό του 18^{ου} αιώνα αναπτύσσεται ταχύτατα η καλλιέργεια του καλαμποκιού, ενώ στις αρχές του 19^{ου} αιώνα εμφανίζεται και η ορυζοκαλλιέργεια. Σημαντικό κεφάλαιο για το νομό στους νεότερους χρόνους αποτελεί και η κτηνοτροφία, μιας και στην ευρύτερη περιοχή έβοσκαν αιγοπρόβατα, αγελάδες και άλογα.¹³⁵ Στην περιοχή του Ξηρομέρου η τοπική οικονομία θα ενισχυθεί από τη συλλογή και το συνακόλουθο εμπόριο του βελανιδιού κυρίως από το 17^ο αιώνα μέχρι τα μέσα του 20^{ου}.¹³⁶ Στην κοιλάδα του Βραχωριού στις αρχές του 19^{ου} αιώνα καλλιεργούνταν τα αμπέλια, ο καπνός και το ρύζι και παράλληλα συνυπάρχουν οι καλλιέργειες εσπεριδοειδών, η σταφιδοκαλλιέργεια καθώς και η ελαιοκαλλιέργεια.¹³⁷ Κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα, στην ίδια περιοχή, παρατηρείται

¹³⁵ Λένα Γιαννακοπούλου-Τριανταφυλλίδη, «Πόρος και πόρου», *Ρίζα Αγρινιωτών* 34, ό.π., σ. 51. Για την εγκατάσταση νομαδικών και ημινομαδικών πληθυσμών στην Αιτωλοακαρνανία μετά την Επανάσταση βλ. Κώστας Κόμης, *Σύναμμα. Κοινωνικές Δομές και Όψεις του Νεοελληνικού Χώρου: Πόλεις, Πληθυσμιακές μετακινήσεις, Μηχανισμοί κυριαρχίας και άλλα σχετικά ζητήματα*, Ιωάννινα 2007, σ. 94-102.

¹³⁶ Κατά τη γεωργική απογραφή του 1933, στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας εμφανίζεται να παράγονται 63.955 μετρικοί στατήρες βελανιδιών, παραγωγή που είναι η μεγαλύτερη, με διαφορά, από όλη την Ελλάδα για το έτος αυτό. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας-Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Ετήσια Γεωργική και Κτηνοτροφική Στατιστική της Ελλάδος, Έτος 1933*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1934, σ. 182. Για τη συλλογή και το εμπόριο του ξύλου της βελανιδιάς, ως πρώτη ύλη της ναυπηγικής αλλά και ως δεσφικού και βαφικού υλικού που χρησιμοποιούνταν στη βυρσοδεψία αλλά και ως καρπός για την κτηνοτροφία, στην περιοχή του Ξηρομέρου κατά τους 18^ο-19^ο αι. και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα βλ. ενδεικτικά Ελένη Γιαννακοπούλου, «Δάση βελανιδιάς (17^{ος}-19^{ος} αιώνες): Παράγοντας οικονομίας-πρόκληση ανταγωνισμού», στα πρακτικά ημερίδας *Δάση Βελανιδιάς: Παρελθόν, παρόν και μέλλον*, (17 Μαΐου 2002), Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Μεσολογίου-Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Λαμίας, Μεσολόγγι 2002, Διαθέσιμο στο <http://www.karp.teilam.gr/Pages/diafora/BALANIDIA.pdf>. [Τελευταία πρόσβαση 31-7-2013]. Πρβλ. και Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, *Το χρονικό του Μαχαιρά Ξηρομέρου*, ό.π., σ. 35-38, 41-42. Φωτογραφικό υλικό που σχετίζεται με τη συλλογή και το εμπόριο του βελανιδιού στην περιοχή του Ξηρομέρου υπάρχει στη μελέτη-λεύκωμα του Συλλόγου Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 110-111.

Σε πολλές περιοχές της χώρας υπήρχαν δάση βελανιδιάς. Για άλλες περιοχές και ως παράδειγμα, για την περιοχή της Μάνης στην Πελοπόννησο βλ. Κώστας Κόμης, *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης 15^{ος}-19^{ος} αιώνες*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων-Δωδώνη: 57, Ιωάννινα 2005², σ. 21-36. Γενικά για τη χρησιμοποίηση του βελανιδιού ως δεσφική και βαφική ύλη στη βυρσοδεψία βλ. ενδεικτικά, Κωνσταντίνα Κόντσα, «Ταμπάκια στην περιοχή Λάρισας στα νεότερα ιστορικά χρόνια», στο *Ελληνικά βυρσοδεψεία 19^{ος}-20^{ος} αι*, Εργαστήριο Προβιομηχανικής Τεχνολογίας, Ιωάννινα 2004, σ. 123-140. Επιπλέον, Μαρία Τσαντού, «Η βυρσοδεψία στη Μακρινίτσα Πηλίου (19^{ος} αι.) και στο Βόλο (20^{ός} αι.)», στο *Ελληνικά βυρσοδεψεία 19^{ος}-20^{ος} αι.*, ό.π., σ. 107-113. Από την τελευταία μελέτη πληροφορούμαστε ότι οι μεγαλύτερες προμήθειες βελανιδιού στην περιοχή του Πηλίου και στο Βόλο κατά τους 19^ο και 20^ο αι. προέρχονταν από διάφορες περιοχές της χώρας και κυρίως από την περιοχή του Ξηρομέρου. Για το ίδιο θέμα βλ. Λένα Γιαννακοπούλου-Τριανταφυλλίδη, «Τα ταμπάκια του Βραχωριού. Α' Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Ρίζα Αγρινιωτών* 37 (Μάρτιος 2000), σ. 46-48. Της ίδιας, «Τα ταμπάκια του Βραχωριού. Γ'. Η βυρσοδεψία στο Αγρίνιο στα χρόνια του Μεσοπολέμου», *Ρίζα Αγρινιωτών* 39 (Σεπτέμβριος 2000), σ. 14-16.

¹³⁷ Ελένη Γιαννακοπούλου, «Βραχώρι: οικισμός-κοινωνία-οικονομία», *Ε-Ιστορικά* 152 *Αγρίνιο. Η πόλη του καπνού*, 26 Σεπτεμβρίου 2002, σ. 10.

στροφή προς τις εμπορευματικές καλλιέργειες του καπνού και αργότερα της ελιάς, με αποτέλεσμα να ατονήσει η καλλιέργεια των σταφιδαμπέλων.¹³⁸

Στα 1929 η συνολική έκταση του νομού ανερχόταν στα 7.779.200 στρέμματα, εκ των οποίων τα 3.081.132 εμφανίζονται ως εν δυνάμει παραγωγικά, ενώ από αυτά καλλιεργούνταν μόλις γύρω στα 550.000 στρέμματα.¹³⁹ Αναφερόμενοι γενικώς στην οικονομία του νομού, κατά τον 20^ο αιώνα και ιδιαίτερα κατά τον Μεσοπόλεμο, συμπεραίνουμε ότι αυτή βασιζόταν κυρίως στον πρωτογενή τομέα, στη γεωργία και την κτηνοτροφία και δευτερευόντως στην αλιεία και στο εμπόριο.¹⁴⁰ Αναφορικά με τη γεωργία, κύριες καλλιέργειες εμφανίζονται αυτές των σιτηρών και του καπνού ενώ σχετικά με την κτηνοτροφία δεσπόζει η εκτροφή αιγοπροβάτων [Πίνακας 1Β, 1Δ, 1Ε, 1Θ]. Στα 1929, έτος κατά το οποίο έχουμε στοιχεία για την κάθε επαρχία ξεχωριστά, η επαρχία Βονίτσης-Ξηρομέρου, με συνολική έκταση 1.407 km²,¹⁴¹ εμφανίζεται ως σιτοβολώνας του νομού και παράλληλα, στην ίδια επαρχία, ιδιαίτερη ανάπτυξη παρουσιάζει ο κτηνοτροφικός τομέας. Στην επαρχία Τριχωνίδος, την ίδια περίοδο, η δεσπόζουσα καλλιέργεια είναι ο καπνός, ενώ η κτηνοτροφία και η ελλαιοκαλλιέργεια έχουν και αυτές μια σημαντική θέση στην οικονομία της επαρχίας αυτής. Σε αυτή του Μεσολογγίου οι σημαντικότερες οικονομικές δραστηριότητες ήταν αυτές της καλλιέργειας του καπνού, της αλιείας, της ελλαιοκαλλιέργειας και δευτερευόντως η κτηνοτροφία [1ΣΤ, 1Η, 1Θ]. Ο γεωργικό-κτηνοτροφικός χαρακτήρας του νομού, ενδεχομένως, μπορεί να φανεί και από τη σύγκριση των επαγγελματιών του παραγωγικού πληθυσμού στο νομό. Σύμφωνα με τον πίνακα 1Ζ, ο οποίος αποτυπώνει τον παραγωγικό πληθυσμό κατά κατηγορίες επαγγελματιών στις επαρχίες του νομού το 1928, στην επαρχία Βονίτσης-Ξηρομέρου η πλειοψηφία του παραγωγικού πληθυσμού δραστηριοποιείται στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία) και ελάχιστα στο δευτερογενή και τριτογενή, σε αυτή της Τριχωνίδος ο παραγωγικός

¹³⁸ Λένα Γιαννακοπούλου-Τριανταφυλλίδη, «Το Αγρίνιο του 1875: Κοινωνία και Οικονομία», *Ρίζα Αγρινιωτών* 45 (Ιούνιος 2002), σ. 44.

¹³⁹ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας- Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Γεωργική και κτηνοτροφική απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929, Στερεά Ελλάς και Εύβοια*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1934, σ. θ'.

¹⁴⁰ Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 108~31, Έκθεσις Γεωργίου Κουράτου Νομάρχου Αιτωλοακαρνανίας (Μάρτιος 1931), σ. 1-6· Απόστολος Βετσόπουλος, «Οικονομικές συνθήκες στην περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου στην Αιτωλοακαρνανία», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας (επιμ.) *Κατοχή Αντίσταση Εμφύλιος Πόλεμος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σ. 101-103.. Παππάς Βασίλειος-Ζωϊόπουλος Παντελής, «Η κτηνοτροφική μνήμη του τόπου: το υπό εξαφάνιση πρόβατο του Αγρινίου», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, ό.π., σ. 175-179

¹⁴¹ Αλέξανδρος Τ. Σάββας, *Μελετήματα του Ξηρομέρου. Ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία της Χρυσobίτσας Ξηρομέρου*, Αθήνα 1983, σ. 17.

πληθυσμός δραστηριοποιείται και αυτός στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία) αλλά παρατηρούμε παράλληλα και αυξημένη συμμετοχή του στο δευτερογενή (μεταποίηση) και στον τριτογενή τομέα (εμπόριο). Τέλος, στην επαρχία Μεσολογγίου η πλειοψηφία του παραγωγικού πληθυσμού απασχολείται στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία¹⁴²) και δευτερευόντως στο δευτερογενή και τριτογενή. Συμπερασματικά θα αναφέραμε ότι ο συνολικός πληθυσμός του νομού στα 1928, όπως είδαμε και πιο πάνω, ανερχόταν στις 224.785 ψυχές, ο παραγωγικός πληθυσμός ανερχόταν στις 96.810 ψυχές εκ των οποίων οι 55.479 ψυχές εμφανίζονται ως γεωργικός πληθυσμός ενώ 69.644 ψυχές εμφανίζονται ως γεωργικό-κτηνοτροφικός πληθυσμός.¹⁴³ [Πίνακας 1Z]. Σε κάθε κάτοικο αναλογούσε 14 στρέμματα παραγωγικών εκτάσεων, ενώ στο γεωργικό πληθυσμό αναλογούσαν 55,5 στρέμματα.¹⁴⁴

Αναφορικά με την επαρχία Τριχωνίδας και την πρωτεύουσά της, θα αναφέραμε ότι ο εποικισμός του κατεστραμμένου και εγκαταλελειμμένου Βραχωριού- με την πλούσια, ωστόσο, αγροτική ενδοχώρα και με έντονο το υδάτινο στοιχείο¹⁴⁵ από Σουλιώτες και άλλους Ηπειρώτες κατά τη διάρκεια της Επανάστασης αλλά και αργότερα από τις περιοχές της Ναυπακτίας, Ευρυτανίας και Τριχωνίδας θα αποτελέσει μια πρώτη πληθυσμιακή πυκνωση της περιοχής, ενώ παράλληλα την ίδια περίοδο παρατηρείται και μια περιορισμένη ανασυγκρότηση του οικισμού.¹⁴⁶ Ωστόσο, οι συνακόλουθες έριδες των αυτοχθόνων και των ετεροχθόνων, αλλά και των Σουλιωτών και των άλλων αγωνιστών, κατά τη διάρκεια της Επανάστασης και κυρίως μετεπαναστατικά, σχετικά με την αποκατάσταση των επήλδων και τη

¹⁴² Για τις αλυκές του Μεσολογγίου βλ. ενδεικτικά Κ. Α. Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι*, τ. Α Η λιμνοθάλασσα, Τυπογραφείο Θ. Τζαβέλλα, Αθήνα 1925, σ. 247-250.

¹⁴³ Ο Κ. Κωστής θεωρεί ότι ο αγροτικός πληθυσμός στις επίσημες στατιστικές, κατά τις αρχές τους 20^{ου} αιώνα, συχνά εμφανίζεται σε μικρότερο ποσοστό από τον πραγματικό. Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987, σ. 76-77, 312.

¹⁴⁴ Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας- Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Γεωργική και κτηνοτροφική απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929, Στερεά Ελλάς και Εύβοια*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1934, σ. ι.

¹⁴⁵ Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, Έκδοση Δήμου Αγρινίου, Αγρίνιο 2010, σ. 18.

¹⁴⁶ Κώστας Κόμης, *Σύναμμα. Κοινωνικές Δομές και Όψεις του Νεοελληνικού Χώρου...*, ό.π. σ. 49-53. Του ιδίου, *Δημογραφικές όψεις του ελληνικού νοικοκυριού. Δύο παραδείγματα από την Ήπειρο (18^{ου}-19^{ου} αιώνας)*, Ιωάννινα 2000, σ. 40-72. Κώστας Κονταξής, «Οι εποικίσεις Ηπειρωτών στο Αγρίνιο τον 19^ο και 20^ο αιώνα και η οικονομική και πολιτισμική συμπεριφορά τους», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, ό.π., σ. 69-76. Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, ό.π. σ. 28-30, 42, 44, 50, 59-64, 104-113.

διανομή των γαιών, το ενδημικό φαινόμενο της ληστείας¹⁴⁷ και η ανυπαρξία συγκοινωνιακού δικτύου και βασικών υποδομών θα καθηλώσουν το Αγρίνιο πλέον, για μισό περίπου αιώνα, σε ένα παραδοσιακό αγροτικό κέντρο -μιας και όλες του οι κοινωνικές τάξεις του Αγρινίου ήταν είτε άμεσα είτε έμμεσα εξαρτημένες από τη γη¹⁴⁸ - με κλειστή-αυτοκαταναλωτική οικονομία, με χαμηλό βαθμό εκχρηματισμού της οικονομίας, με υποτυπώδη εμπόριο και με δυσδιάκριτες έως ανύπαρκτες αστικές λειτουργίες.¹⁴⁹ Μόνο στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα εμφανίζεται μια οικονομική ανάκαμψη και οι απαρχές κάποιου αστικού μετασχηματισμού καθώς και η εμφάνιση ορισμένων αστικών λειτουργιών.¹⁵⁰ Την περίοδο αυτή παρατηρείται πληθυσμιακή αύξηση της πόλης και κάποια κοινωνική κινητικότητα,¹⁵¹ η περαιτέρω ανάπτυξη των εμπορευματικών καλλιεργειών του καπνού και της ελιάς, η τόνωση των εμπορικών δραστηριοτήτων και η χρηματοδότηση της τοπικής οικονομίας από το τραπεζικό κεφάλαιο,¹⁵² και λίγο αργότερα μια μικρή ανάπτυξη μικρών βιοτεχνιών και

¹⁴⁷ Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, ό.π., σ. 18-19. Για τη συμμετοχή των κτηνοτροφικών πληθυσμών σε παραβατικές πράξεις βλ. Κώστας Κόμης, *Σύνγραμμα. Κοινωνικές Δομές και Όψεις του Νεοελληνικού Χώρου...*, ό.π. σ. 94-98. Επιπλέον, Ελένη Γιαννακοπούλου, «Η διαμόρφωση του κοινωνικού ιστού στο Βραχώρι (19^{ος}-άμισό του 20ού αι.)», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Αθήνα 2003, σ. 40-41. Για το φαινόμενο της ληστείας όπως αποτυπώνεται στον τοπικό Τύπο βλ. Μαρία Μπακαδήμα, «Η πόλη και οι άνθρωποι μέσα από τον τοπικό Τύπο. Τέλη 19^{ου} –Αρχές 20^{ου} αιώνα», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, ό.π., σ. 190-192. Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, ό.π., σ. 18-19, 24.

¹⁴⁸ Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, *Η αρχιτεκτονική και η Πολεοδομία του Μεσοπολέμου στην Πόλη του Αγρινίου*, ΤΕΕ, Αθήνα 2010, σ. 20.

¹⁴⁹ Βασίλης Πατρώνης, «Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, ό.π., σ. 161-169. Επιπλέον, Ε. Γιαννακοπούλου-Β. Πατρώνης, «Κοινωνία και οικονομία», *Ε-Ιστορικά 152 Αγρίνιο. Η πόλη του καπνού*, ό.π., σ. 12-14. Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, ό.π., σ. 19.

¹⁵⁰ Πράγματι η επαγγελματική κατάσταση των κατοίκων της υπό ανάπτυξης πόλης στα 1875 μαρτυρεί έναν υπό διαμόρφωση αστικό μετασχηματισμό. Παρατηρούμε ότι όλο και περισσότερα άτομα αρχίζουν να συμμετέχουν σε διάφορες εμπορικές δραστηριότητες, σε διάφορες μικρές βιοτεχνίες καθώς και σε ορισμένα άλλα μικροαστικά και αστικά επαγγέλματα, όπως ήταν το επάγγελμα του γιατρού, του δικηγόρου, του συμβολαιογράφου κ.λπ.. Επιπλέον, η ύπαρξη ξενοδοχείων αλλά και πλήθος διοικητικών λειτουργιών και ορισμένων εκπαιδευτικών πιστοποιεί αυτή τη μετάβαση. Ελένη Γιαννακοπούλου, «Η διαμόρφωση του κοινωνικού ιστού στο Βραχώρι (19^{ος}-άμισό του 20ού αι.)», ό.π., σ. 44-48. Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, ό.π., σ. 22, 24.

¹⁵¹ Στα 1889 ο δήμος αριθμούσε 9.972 ψυχές ενώ το Αγρίνιο 7.430 ψυχές, ενώ στα 1861 ο δήμος αριθμούσε 5.579 ψυχές. Για διάφορες όψεις της κοινωνίας του Αγρινίου στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και ειδικότερα για την κοινωνική και την πνευματική αφύπνιση την περίοδο αυτή βλ. Κώστας Τριανταφυλλίδης, «Κοινωνική και πνευματική αφύπνιση», *Ε-Ιστορικά 152 Αγρίνιο. Η πόλη του καπνού*, 26 Σεπτεμβρίου 2002, σ. 22-27.

¹⁵² Στα 1873 η Εθνική τράπεζα θα ιδρύσει υποκατάστημα στο Αγρίνιο, ενώ μέχρι τότε η χρηματοδότηση της τοπικής οικονομίας γινόταν από τους τοκιστές. Βασίλης Πατρώνης, «Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου», ό.π., σ. 162. Εθνική

εργαστηρίων όπως της βυρσοδεψίας¹⁵³ και της ποτοποιίας καθώς και η ανάπτυξη ξυλουργείων, κεραμοποιείων και ασβεστοποιείων. Με την πραγματοποίηση ορισμένων σημαντικών τεχνικών έργων που βελτίωναν τις χερσαίες μεταφορές,¹⁵⁴ την ίδια περίοδο, το Αγρίνιο θα ξεκινήσει να μετατρέπεται σταδιακά σε μια μεταπρατική πόλη και σε έναν εμπορικό κόμβο τόσο της ενδοχώρας όσο και της ευρύτερης Δυτικής Ελλάδας,¹⁵⁵ μιας και η πόλη θα έχει ευκολότερη πρόσβαση προς το λιμάνι της Πάτρας, που συνεπαγόταν ευκολότερη πρόσβαση τόσο στην εσωτερική

Τράπεζα της Ελλάδος, *Ιστορικό χρονολόγιο 1841-2006*, ΙΑΕΤΕ, Αθήνα 2008, σ. 39. Γερ. Ηρ. Παπατρέχα, *Ιστορία του Αγρινίου και της γύρω περιοχής από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή*, εκδ. Δήμου Αγρινίου, Αγρίνιο 1991, σ. 381-383.

¹⁵³ Λένα Γιαννακοπούλου-Τριανταφυλλίδη, «Τα ταμπάκια του Βραχωριού. Η βυρσοδεψία στο Αγρίνιο στα χρόνια του Μεσοπολέμου», *Ρίζα Αγρινιωτών* 39 (Σεπτέμβριος 2000), σ. 14-16.

¹⁵⁴ Πρόκειται για τη γεφύρωση του Αχελώου στο στένεμα του Ματσουκίου το 1884 και η διάνοιξη του δρόμου μέχρι την Αμφιλοχία, έργα με τα οποία διευκολύνεται η επικοινωνία Αγρινίου-Αμφιλοχίας, για την ανακατασκευή του δρόμου Αγρινίου -Μεσολογγίου τη δεκαετία του 1880 ενώ, αναμφίβολα, το σημαντικότερο έργο που βοήθησε το Αγρίνιο να ξεφύγει από την οικονομική αδράνεια της προηγούμενης πεντηκονταετίας ήταν η ανάπτυξη του τοπικού σιδηροδρόμου. Η σιδηροδρομική γραμμή Μεσολογγίου-Αιτωλικού-Αγρινίου, έκτασης 44 χλμ., ολοκληρώθηκε στα 1889 ενώ η προέκτασή της, 16 χιλιομέτρων, μέχρι το λιμάνι του Κρουνερίου θα ολοκληρωθεί το 1891. Αυτή την περίοδο η σιδηροδρομική γραμμή θα συνδεθεί ατμοπλοϊκά με την Πάτρα και με τις γραμμές των Σιδηροδρόμων Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου. Στα 1897 θα δημιουργηθεί η διακλάδωση Καλύβια-Αχελώος, με σκοπό την εκμετάλλευση της τοπικής ξυλείας για εμπορικούς σκοπούς (ως πρώτη ύλη στην αγορά της Πάτρας για την κατασκευή των σταφιδοκιβωτίων). Στα 1912 θα κατασκευασθούν δυο ακόμη διακλαδώσεις, συνολικά 11 χλμ., μια προς το κέντρο του Μεσολογγίου και μια προς το Αιτωλικό προς το Νεοχώρι και την Κατοχή. Από την αρχή της λειτουργίας της γραμμής και εξαιτίας των μικρών αποστάσεων που κάλυπτε, ο ανταγωνισμός με τις άμαξες πιθανολογείται ότι ήταν οξύτατος. Μέχρι το 1897 η γραμμή αυτή θα εξυπηρετεί κυρίως τη διακίνηση των επιβατών ενώ από το 1898, με τη δημιουργία της διακλάδωσης Καλύβια-Αχελώου, η διακίνηση των εμπορευμάτων θα αυξηθεί σημαντικά. Κατά καιρούς οι στρατιωτικές μεταφορές θα εισφέρουν έσοδα στην εταιρεία ενώ από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα το εμπόριο του καπνού, πλάι στο εμπόριο και άλλων προϊόντων όπως ήταν το εμπόριο αλεύρων, θα δώσει μια κάποια πνοή σε αυτό το τοπικό σιδηροδρομικό δίκτυο. Αν και η σιδηροδρομική γραμμή δεν ήταν επικερδής, παρόλα αυτά υποθέτουμε ότι βοήθησε, σε αρκετό βαθμό, στην πραγματοποίηση των τοπικών και περιφερειακών εμπορικών συναλλαγών, κυρίως αυτών των περιοχών με απουσία θαλάσσιας συγκοινωνίας, όπως για παράδειγμα ήταν το Αγρίνιο και η ευρύτερη περιοχή του, αλλά και στη μετακίνηση των ανθρώπων. Ν. Σ. Κτενιάδης, *Οι πρώτοι ελληνικοί σιδηρόδρομοι. Πρωτότυπος ιστορική μελέτη*, Τυπογραφείο Γ.Η. Καλέργη & ΣΙΑ, Αθήνα 1936, σ. 113-114. Λευτέρης Παπαγιαννάκης, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι (1882-1910). Γεωπολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις*, ό.π., σ. 123-126. Λένα Γιαννακοπούλου-Τριανταφυλλίδη, «Σιδηρόδρομοι Βορειοδυτικής Ελλάδος (ΣΒΔΕ)», *Ρίζα Αγρινιωτών* 40 (Δεκέμβριος 2000), σ. 12-14. Λένα Γιαννακοπούλου-Τριανταφυλλίδη, «Σιδηρόδρομοι Βορειοδυτικής Ελλάδος (ΣΒΔΕ)», *Ρίζα Αγρινιωτών* 41 (Μάρτιος 2001), σ. 12-14. Ιωάννης Γρ. Διονυσάτος, *Καλύβια. Ιχνηλατώντας τον "Καναδά"*, Αγρίνιο 2004, σ. 108-109. Σύλλογος Φίλων του Σιδηροδρόμου, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι-Η διαδρομή τους από το 1869 έως σήμερα*, Μίλητος Αθήνα, χ.χ., σ. 236-243. Μ. Μπακαδήμα-Ξουργιά-Σ. Τσάτσα Πατσουράκη, *Δημόσια, Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα στην πόλη και στην επαρχία Μεσολογγίου κατά τα έτη 1894-1903. Συμβολαιογραφικές πράξεις και συναφείς μαρτυρίες*, ό.π., σ. 61-72. Βασίλης Πατρώνης, «Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου», ό.π., σ. 162. Μαρία Μπακαδήμα, «Η πόλη και οι άνθρωποι μέσα από τον τοπικό Τύπο. Τέλη 19^{ου} -Αρχές 20^{ου} αιώνα», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, ό.π., σ. 195-196. Γερ. Ηρ. Παπατρέχα, *Ιστορία του Αγρινίου και της γύρω περιοχής από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή*, ό.π., σ. 381-383. Αριστείδης Μπαρχαμπάς, *Το Αγρίνιο κάποτε...*, ERGO, Αθήνα 2003, σ. 84-89.

¹⁵⁵ Θεόδ. Θωμόπουλος, «Αγρίνιον», *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1^{ος}, Αιτωλία, σ. 192.

όσο και στην εξωτερική αγορά.¹⁵⁶ Την περίοδο αυτή το Αγρίνιο θα καταστεί το κέντρο ενός εμπορίου που πραγματοποιούνταν τόσο εντός της τοπικής αγοράς, με την ορεινή (πρώτες ύλες όπως δέρματα, μαλλιά, ξυλεία και βελανίδια) και την αγροτική ενδοχώρα (αγροτική παραγωγή όπως καπνός, σιτηρά, λάδι, κρασί, σταφίδα) όσο και εντός της εθνικής αγοράς, με την εισαγωγή υφασμάτων, γυαλιών, μετάλλων, κατεργασμένων δερμάτων, τροφίμων κ.λπ και την εξαγωγή ακατέργαστων μαλλιών και δερμάτων, καπνού, βελανιδιών, σταφίδα, οίνος, ζώα κ.λπ. αλλά και της εξωτερικής.¹⁵⁷ Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, εξαιτίας της αύξησης του πληθυσμού¹⁵⁸ αλλά και του κοινωνικού και οικονομικού μετασχηματισμού των προηγούμενων χρόνων, παρατηρείται και η υλοποίηση ορισμένων πολεοδομικών ρυθμίσεων, καθώς και η περαιτέρω ανάπτυξη της πόλης.¹⁵⁹

Κατά τις αρχές του 20^{ου} αιώνα θα επέλθει η μεγάλη ανάπτυξη της πόλης, μιας και την περίοδο αυτή, και ιδιαίτερα μετά το 1910 και ως το τέλος του Μεσοπολέμου, η οικονομία της πόλης αλλά και της αγροτικής της ενδοχώρας θα ταυτιστεί με την καλλιέργεια, την παραγωγή, την επεξεργασία και το εμπόριο του καπνού, εξέλιξη που αναμφίβολα ευνοήθηκε από την εσωτερική και εξωτερική ζήτηση.¹⁶⁰ Αυτή την περίοδο το Αγρίνιο αναδεικνύεται σε ισχυρό καπνικό κέντρο και σε σημαντική περιφερειακή πόλη.¹⁶¹ Έτσι σε αυτή την περιοχή, η εμπορευματική καλλιέργεια του καπνού θα αντικαταστάσει σε πολλές περιπτώσεις τις καλλιέργειες της αυτάρκειας και θα επέλθει, σε μεγάλο βαθμό πλέον, μια μετάβαση από μια αυτοκαταλωτική και ανταλλακτική οικονομία σε μια χρηματική καθώς και στην εμπορευματοποίηση της παραγωγής. Η ανάπτυξη της οικονομίας του καπνού θα επιτρέψει και την πληθυσμιακή αύξηση της πόλης¹⁶² καθώς και την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος,

¹⁵⁶ Ελένη Γιαννακοπούλου, «Η διαμόρφωση του κοινωνικού ιστού στο Βραχώρι (19^{ος}-άμισό του 20^{ού} αι.)», ό.π., σ. 44-48. Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, ό.π., σ. 19, 22

¹⁵⁷ Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, ό.π., σ. 22-23.

¹⁵⁸ Στα 1896 ο πληθυσμός του Αγρινίου ανερχόταν στις 6.733 ψυχές. Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, *Η αρχιτεκτονική και η Πολεοδομία του Μεσοπολέμου στην Πόλη του Αγρινίου*, ό.π., σ. 20

¹⁵⁹ Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, ό.π., σ. 24, 51, 113, 118. Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, *Η αρχιτεκτονική και η Πολεοδομία του Μεσοπολέμου στην Πόλη του Αγρινίου*, ό.π., σ. 20.

¹⁶⁰ Γερ. Ηρ. Παπατρέχα, *Ιστορία του Αγρινίου και της γύρω περιοχής από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή*, ό.π., σ. 383-385.

¹⁶¹ Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, *Η αρχιτεκτονική και η Πολεοδομία του Μεσοπολέμου στην Πόλη του Αγρινίου*, ό.π., σ. 91.

¹⁶² Στα 1920 ο πληθυσμός του Αγρινίου ανερχόταν στις 16.753 ψυχές ενώ το 1940 θα ανέλθει στις 20.492 ψυχές. Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, *Η αρχιτεκτονική και η Πολεοδομία του Μεσοπολέμου στην Πόλη του Αγρινίου*, ό.π., σ. 93. Σωκρ. Παπακωνσταντίνου, «Αγρίνιον. Οικονομία», *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1^{ος}, Αιτωλία, σ. 193-194.

ενώ θα επιτρέψει και τη σχετικά ομαλή αποκατάσταση 2.500 προσφύγων στην περιοχή του Αγρινίου, αρκετοί από τους οποίους θα απασχοληθούν στα καπνομάγαζα, καθώς και την περαιτέρω ανάπτυξη του εμπορίου και του οικισμού.¹⁶³

Η καπνική κρίση θα οδηγήσει μερικώς και την πόλη σε οικονομική κρίση καθώς και τους καπνεργάτες της πόλης σε μαζικές κινητοποιήσεις στα τέλη της δεκαετίας του 1920 και στη δεκαετία του 1930.¹⁶⁴

Από την άλλη μεριά το Μεσολόγγι,¹⁶⁵ στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, θα αναπτύξει σημαντική για την εποχή ναυπηγική βιοτεχνία καθώς παρατηρείται και σημαντική άνθηση της εμπορικής ναυτιλίας, οι οποίες φαίνεται ότι ευνοήθηκαν από την επένδυση του συσσωρευμένου πλούτου που πήγαζε από πειρατικές και λαθρεμπορικές δραστηριότητες των πρώτων οικιστών του.¹⁶⁶ Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα με την καταστροφή του εμπορικού στόλου θα ανακοπεί αυτή η ανοδική του πορεία.¹⁶⁷ Η ανάκαμψη του Μεσολογγίου θα είναι ταχεία μιας και ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα εμφανίζεται εκ νέου ως μια ναυτεμπορική πολιτεία.¹⁶⁸ Παράλληλα, την ίδια περίοδο, εκτός από την οικονομική ακμή παρατηρείται και προωθημένη κοινωνική και πολιτισμική διαστρωμάτωση, αυξημένη τάση για κοινωνική

¹⁶³ Ευθύμιος Ε. Ανδρικόπουλος, *Η αρχιτεκτονική και η Πολεοδομία του Μεσοπολέμου στην Πόλη του Αγρινίου*, ό.π., σ. 91-92

¹⁶⁴ Βασίλης Πατρώνης, «Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου», ό.π., σ. 162-168. Του ιδίου, «Ο καπνός και το καπνεργατικό κίνημα», *Ε-Ιστορικά 152 Αγρίνιο. Η πόλη του καπνού*, 26 Σεπτεμβρίου 2002, σ. 30-35. Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, ό.π., σ. 28, 51-53, 120-122. Γερ. Ηρ. Παπατρέχα, *Ιστορία του Αγρινίου και της γύρω περιοχής από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή*, ό.π., σ. 396-400, 411-448.

¹⁶⁵ Τα στοιχεία-συμπεράσματα που παραθέτουμε για την ιστορική εξέλιξη του Μεσολογγίου προέρχονται κυρίως από τις μελέτες της Κωνσταντίνας Μπάδα, η οποία μελέτησε τις σχετικές πηγές και τις χρησιμοποίησε για την τεκμηρίωση της δικής της μελέτης αναφορικά με την εργασία των ψαράδων στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου. Βλ. σχετικά τις επόμενες υποσημειώσεις.

¹⁶⁶ Κ. Α. Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι*, τ. Α Η λιμνοθάλασσα, Τυπογραφείο Θ. Τζαβέλλα, Αθήνα 1925, σ. 85-95. Μαρία Συναρέλλη, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα 1830-1880*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989, σ. 119-120. Κωνσταντίνα Μπάδα, «Συντελεστές, Τρόποι και Μέσα Επιβίωσης της «Παραδοσιακής» Αλιευτικής Δραστηριότητας στο Μεσολόγγι-Αιτωλικό: Ο Τόπος, η Οικογένεια, ο Λαϊκός Πολιτισμός», στο συλλογικό έργο *Ψαρεύοντας στις ελληνικές θάλασσες. Από τις μαρτυρίες του παρελθόντος στη σύγχρονη πραγματικότητα*, Τετράδια Εργασίας 33, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2010, σ. 159-161. Το ίδιο κείμενο δημοσιευμένο και αλλού. Κωνσταντίνα Μπάδα, «Ανιχνεύοντας την κοινωνία και τον πολιτισμό των ψαράδων στη λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου-Αιτωλικού», στο *Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου-Αιτωλικού. Διαδρομή στο χρόνο, στο χώρο, στο λόγο, στις τέχνες*, Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.-Φορέας Διαχείρισης λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου, 2009, σ. 160-161. Μάχη Παπαζήση-Πετροπούλου, «Η Αιτωλία χθες και σήμερα. Ο φυσικός χώρος και η ιστορία της περιοχής» *Επτά Ημέρες-Καθημερινή*, 24 Απριλίου 1994, σ. 3-4. Λήμμα «Μεσολόγγι», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1372-1376.

¹⁶⁷ Λήμμα «Μεσολόγγι», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σ. 1376-1377.

¹⁶⁸ Μάχη Παπαζήση-Πετροπούλου, «Η Αιτωλία χθες και σήμερα. Ο φυσικός χώρος και η ιστορία της περιοχής», ό.π., σ. 4. Κ. Α. Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι*, τ. Α Η λιμνοθάλασσα, ό.π., σ. 97-120. Λήμμα «Μεσολόγγι», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σ. 1377-1378.

κινητικότητα καθώς και αναπτυγμένη παιδεία και πολιτισμός.¹⁶⁹ Σε όλο τον 19^ο αιώνα η πόλη αναπτύσσει τόσο μια διαδικασία αστικής συγκέντρωσης όσο και μια όψη μικροαστικής ζωής και κουλτούρας.¹⁷⁰

Ωστόσο, η κατοπινή παρακμή της ναυτικής παραγωγής καθώς και των ναυτιλοεμπορικών δραστηριοτήτων των προηγούμενων ετών θα συμβεί σχεδόν με απόλυτους όρους.¹⁷¹ Έτσι η πόλη θα στηρίζεται τη μικροαστική της υπόσταση κυρίως στον πρωτογενή τομέα παραγωγής (κυρίως στην αλιεία και δευτερευόντως στη γεωργία) καθώς και στον τριτογενή τομέα (διοικητικές λειτουργίες, εμπόριο) μιας και η πόλη είχε σημαντικό διοικητικό χαρακτήρα που πήγαζε από την ιδιότητά της ως πρωτεύουσας του νομού, αλλά και στις «πελατειακές» σχέσεις καθώς και στην επένδυση ενός συμβολικού κεφαλαίου που παρείχε το ένδοξο ηρωικό παρελθόν της πόλης. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η παρακμή αυτού του επαρχιακού αστικού κέντρου πιθανολογείται ότι ήταν οριστική,¹⁷² ενώ οι κάτοικοι θα στραφούν σε μεγάλο βαθμό στη δραστηριότητα της αλιείας.¹⁷³

Η θαλάσσια επικοινωνία του Μεσολογγίου με τα άλλα λιμάνια της χώρας, μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, γινόταν από τον Αϊ-Σώστη,¹⁷⁴ όπου προσέγγιζαν τα πλοία της ακτοπλοΐας και από όπου με μικρά πλεούμενα εξυπηρετούνταν η εμπορική και επιβατική κίνηση. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα το Μεσολόγγι θα αποκτήσει και δυο άλλα επίνεια, αυτό της Τουρλίδας και του Κρουονερίου, όπου στο τελευταίο κατέληγε και ο τοπικός σιδηρόδρομος.¹⁷⁵ Τη δεκαετία του 1930 θα κατασκευασθεί και το λιμάνι στη

¹⁶⁹ Κωνσταντίνα Μπάδα, «Συντελεστές, Τρόποι και Μέσα Επιβίωσης της «Παραδοσιακής» Αλιευτικής Δραστηριότητας στο Μεσολόγγι-Αιτωλικό...», ό.π., σ. 162.

¹⁷⁰ Κωνσταντίνα Μπάδα, *Ο κόσμος της εργασίας. Οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Πλέθρον, Αθήνα 2004, σ. 33-47. Στα 1835 το Μεσολόγγι έχει 2.370 ψυχές, το 1851 θα ανέλθουν στις 3.630 ψυχές, ενώ το τελευταίο τέταρτο θα αυξηθούν στις 6.324 ψυχές. Λήμμα «Μεσολόγγι», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σ. 1410.

¹⁷¹ Κωνσταντίνα Μπάδα, «Συντελεστές, Τρόποι και Μέσα Επιβίωσης της «Παραδοσιακής» Αλιευτικής Δραστηριότητας στο Μεσολόγγι-Αιτωλικό...», ό.π., σ. 162. Κ. Α. Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι*, τ. Α Η λιμνοθάλασσα, ό.π., σ. 153-154.

¹⁷² Στα 1920 ο πληθυσμός της πόλης ανέρχεται στις 8.356 ψυχές, το 1928 σε 9.270 ενώ το 1940 σε 10.255 ψυχές. Λήμμα «Μεσολόγγι», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σ. 1410.

¹⁷³ Κωνσταντίνα Μπάδα, «Συντελεστές, Τρόποι και Μέσα Επιβίωσης της «Παραδοσιακής» Αλιευτικής...» ό.π., σ. 162-163. Στο Δημοτολόγιο του Δήμου Μεσολογγίου που μελέτησε η Κωνσταντίνα Μπάδα και αφορά την περίοδο από το 1929 μέχρι το 1940 παρατηρείται ότι οι μισοί σχεδόν οικογενειάρχες καταγράφονται ως αλιείς, κάποιοι ως ναυτικοί, αρκετοί κτηματίες αλλά και γεωργοί και έμποροι. Κωνσταντίνα Μπάδα, *Ο κόσμος της εργασίας. Οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, ό.π., σ. 47 και υποσημείωση 83 στις σελίδες 151-152.

¹⁷⁴ Ο Χ. Ευαγγελάτος αναφέρει ότι η θαλάσσια συγκοινωνία, την περίοδο αυτή, γινόταν με την προσέγγιση των πλοίων στο Βασιλάδι. Χρήστος Ευαγγελάτος, *Ιστορία του Μεσολογγίου*, Αθήνα 1959, σ. 499.

¹⁷⁵ Κ. Α. Στασινόπουλος, *Το Μεσολόγγι*, τ. Α Η λιμνοθάλασσα, ό.π., σ. 207-220, 229-234. Γιώργος Ιω. Κοκοσούλας, *Μεσολόγγι 1830-1990*, αυτοέκδοση, χ.χ, σ. 18-19. Μ. Μπακαδήμα-Ξουρργιά-Σ. Τσάτσα

νοτιοδυτική απόληξη της πόλης,¹⁷⁶ δυτικά του δρόμου της Τουρλίδας, στο οποίο θα πραγματοποιούνται μεγάλο μέρος των εμπορικών συναλλαγών της πόλης.

Όσον αφορά την υπό εξέταση περιοχή, παρατηρούμε ότι διάφοροι οικισμοί είχαν αναπτυχθεί τριγύρω και πολύ κοντά στο βάλτο. Πιο συγκεκριμένα, η περιοχή του έλους ανατολικά «οριζόταν» από τον πεδινό οικισμό Παλαιοκατούνα (από το 1967 Λεσίνιον), βορειοανατολικά από το εξίσου πεδινό χωριό Ποδολοβίτσα (από το 1928 Πεντάλοφος), ενώ στα νοτιοανατολικά του βρισκόταν το πεδινό χωριό Κατοχή.¹⁷⁷ Οι τρεις πιο πάνω οικισμοί, οι οποίοι αποτελούσαν τους καθαυτού «παραλεσίνιους» οικισμούς, «φιλοξενούσαν» κυρίως αγροτικούς πληθυσμούς.¹⁷⁸

Πίνακας 1Γ. Πληθυσμιακή εξέλιξη οικισμών-κοινοτήτων («παραλεσίνιων») επαρχίας Βονίτσης Ξηρομέρου του νομού Αιτωλοακαρνανίας, 1907-1961.

Έτος	Πεντάλοφο (Ποδολοβίτσα)	Κατοχή	Λεσίνι (Παλαιοκατούνα)	Αστακός
1907	625	1.458	459	3.040
1928	899	1.530	570	2.653
1940	983	1.840	613	3.449
1951	1.048	2.273	665	3.286
1961	1.585	2.803	902	3.818

Πηγή: ό.π. Πίνακας 1Α και επιπλέον, Υπουργείον των Εσωτερικών-Υπηρεσία απογραφής, *Στατιστικά αποτελέσματα της γενικής απογραφής του πληθυσμού κατά την 27 Οκτωβρίου 1907*, τ. Β, Τυπογραφείο Μιχαήλ Νικολαΐδου, Αθήνα 1909, σ. 372-373.

Πατσουράκη, Δημόσια, *Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα στην πόλη και στην επαρχία Μεσολογγίου κατά τα έτη 1894-1903...*, ό.π., σ. 61-72.

¹⁷⁶ Χρήστος Ευαγγελάτος, *Ιστορία του Μεσολογγίου*, ό.π., σ. 499.

¹⁷⁷ Άλλοι οικισμοί που βρίσκονταν σχετικά κοντά στο έλος και ανήκαν διοικητικά στην επαρχία Βονίτσης-Ξηρομέρου, ήταν το χωριό Χρυσοβίτσα που βρισκόταν στα βόρεια του και σε απόσταση 12 περίπου χλμ., με πληθυσμό το 1907 440 ψυχές, 1928 578 ψυχές, το 1940 646 ψυχές, το 1951 672 ψυχές και τέλος το 1961 696 ψυχές. Ένας άλλος μικρός οικισμός που βρισκόταν βορειοανατολικά του έλους και σε απόσταση 5 περίπου χλμ. ήταν το χωριό Στρογγυλοβούνι (Καλέντζι μέχρι το 1928) με πληθυσμό το 1940 205 ψυχές, το 1951 236 ψυχές και το 1961 331 ψυχές. Άλλος οικισμός ήταν τα Βλυζιανά (Μάνινα), βόρεια και σε απόσταση 5 περίπου χλμ. από το έλος με πληθυσμό που ανερχόταν το 1907 σε 265 ψυχές το 1928 σε 465 ψυχές, το 1940 σε 512, το 1951 σε 567 και το 1961 σε 558 ψυχές. ΓΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, Νόμιμος πληθυσμός... ό.π., Πίνακας II, σ. 14· ΓΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940*, Νόμιμος πληθυσμός... ό.π., Πίνακας II, σ. 13-14· ΕΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Μαρτίου 1951*, Νόμιμος πληθυσμός... ό.π., Πίνακας 2, σ. 13-14. ΕΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Μαρτίου 1961*, Νόμιμος πληθυσμός... ό.π., Πίνακας 2, σ. 11. Υπουργείον των Εσωτερικών-Υπηρεσία απογραφής, *Στατιστικά αποτελέσματα της γενικής απογραφής του πληθυσμού κατά την 27 Οκτωβρίου 1907*, τ. Β, Τυπογραφείο Μιχαήλ Νικολαΐδου, Αθήνα 1909, σ. 372-373.

¹⁷⁸ Ορίζεται ως ο πληθυσμός που ζει σε οικισμούς με λιγότερο από 2.000 κατοίκους. Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, σ. 23. Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, ό.π., σ. 77, 312-313.

Ο μεγαλύτερος από αυτούς τους οικισμούς, η Κατοχή, ήταν κτισμένος στις όχθες του Αχελώου αποτελώντας το νοτιότερο οικισμό του Ξηρομέρου και της επαρχίας Βονίτσης-Ξηρομέρου [Εικόνα 2]. Το 1907 εμφανίζονται να κατοικούν σε αυτόν 1.458 ψυχές. Στα 1928 ο πληθυσμός του χωριού ανερχόταν στις 1.530 ψυχές, ενώ το 1940 θα αυξηθεί στις 1.840. Δέκα περίπου χρόνια αργότερα θα ανέλθει στις 2.273 ψυχές ενώ το 1961 ο πληθυσμός θα αυξηθεί στις 2.803 ψυχές. [Πίνακας 1Γ]. Η οικονομία του χωριού βασιζόταν κυρίως στην κτηνοτροφία (εκτροφή προβάτων, αγελάδων και βουβαλιών), στο εμπόριο των κτηνοτροφικών προϊόντων, στη γεωργία¹⁷⁹ καθώς και στο εμπόριο των βελανιδιών.¹⁸⁰

Φωτογραφία 1. Αχελώος. Στο βάθος διακρίνεται το χωριό Κατοχή. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1930.

Το χωριό Ποδολοβίτσα ήταν και αυτό χτισμένο πολύ κοντά στις όχθες του Αχελώου, βορειότερα, ωστόσο, από το χωριό Κατοχή [Εικόνα 2]. Ο πληθυσμός του κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα αποτυπώνεται στον Πίνακα 1Β. Στα 1907, λοιπόν, γνωρίζουμε ότι κατοικούσαν στο εν λόγω χωριό 625 άνθρωποι. Το 1928 θα αυξηθούν στους 899 ανθρώπους, ενώ το 1940 θα ανέλθουν στους 983 ανθρώπους και

¹⁷⁹ Κατά τους 17^ο-18^ο αι. στην περιοχή αυτή καλλιεργούνταν αμπέλια και σταφίδα, ενώ κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα καλλιεργούσαν σιτάρι, αραβόσιτο, μπιστόνια, αμπέλια και ελιές. Ε. Γιαννακοπούλου, «Μια άλλη όψη του σταφιδικού ζητήματος: Η περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας κατά το 17^ο και το 18^ο αιώνα», στα *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Δήμος Αγρινίου, Αγρίνιο 1991, σ. 399-423. Όλγα Γιαννακογεώργου, «Το κρασί και η άμπελος στην Νότια Αιτωλοακαρνανία από τα χρόνια του Οινέα ως τις μέρες μας», *Τα Αιτωλικά 18* (Ιανουάριος-Ιούνιος 2012), σ. 199-210.

¹⁸⁰ Διονύσης Μιτάκης, *Οινιάδες-Κατοχή*, κοινότητα Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας, Πάτρα 1986, σ. 497-502.

δέκα χρόνια περίπου αργότερα στους 1.048 ενώ το 1961 θα ανέλθουν στους 1.585 ανθρώπους. Οι κάτοικοι του χωριού αυτού ασχολούνταν, κυρίως, με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Πιο συγκεκριμένα, οι κάτοικοι καλλιεργούσαν σιτάρι, βρώμη, καλαμπόκι και καπνό, είχαν στην κατοχή τους ζώα όπως πρόβατα, γίδια, γουρούνια και γελάδια ενώ δραστηριοποιούνταν στη συλλογή και στο εμπόριο του βελανιδιού.¹⁸¹

Το χωριό Παλαιοκατούνα αποτελεί το μικρότερο σε μέγεθος οικισμό από τους τρεις «παραλεσίνιους»¹⁸² [Εικόνα 2]. Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα κατοικούσαν σε αυτό 459 άνθρωποι. Στα 1928 η κοινότητα Παλαιοκατούνας αριθμούσε 570 κατοίκους ενώ το 1940 θα αυξηθούν στους 613. Το 1951 θα ανέλθουν στους 665 ενώ δέκα χρόνια αργότερα παρατηρείται μια σημαντική πληθυσμιακή αύξηση, φθάνοντας τους 902 κατοίκους. [Πίνακας 1Γ]. Οι κάτοικοι του ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία και την κτηνοτροφία.¹⁸³ Τέλος, η κωμόπολη-λιμάνι του Αστακού, που φιλοξενούσε ημιαστικό πληθυσμό, αν και βρισκόταν περί τα 10 χλμ. βορειοδυτικά από την περιοχή του έλους, επικοινωνούσε με την περιοχή αυτή, κυρίως, δια της θαλάσσιας οδού. Όπως παρατηρούμε στο πίνακα 1Β, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η κωμόπολη αυτή θα αριθμεί λίγο περισσότερες από 3.000 ψυχές. Στα 1928 ο πληθυσμός της θα μειωθεί στις 2.653 ψυχές ενώ το 1940 ο πληθυσμός της θα ανέλθει στις 3.449 ψυχές. Το 1951 θα μειωθεί στις 3.286 ψυχές ενώ δέκα χρόνια αργότερα θα ανέλθει, εκ νέου, στις 3.818 ψυχές. Οι κάτοικοι της κωμόπολης αυτής ασχολούνταν με τη γεωργία, την

¹⁸¹ INE/EIE, Πανδέκτης, Μετονομασίες των Οικισμών της Ελλάδας (<http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/4968>). Κώστας Πετρονικολός, *Ποδόλοβιτσα-Πεντάλοφος*, Αθήνα 1981, σ. 24-31· Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραζάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας, ό.π.

¹⁸² Τρεις οικισμοί βρίσκονταν σχετικά κοντά στο έλος, στην απέναντι όμως όχθη του Αχελώου στην Αιτωλική Παραχελωίτιδα. Πρόκειται για τους οικισμούς Γουρ(γ)ιάς (πληθ. το 1907 735 ψυχές, το 1928 959 ψυχές, το 1940 887, το 1951 1.124 και το 1961 1.391 ψυχές) Μάστρου (πληθ. το 1907 241 ψυχές, το 1928 276 ψυχές, το 1940 357, το 1951 463 και το 1961 587 ψυχές) και Νεοχωρίου (πληθ. το 1907 1.893 ψυχές, το 1928 2.384 ψυχές, το 1940 2.694, το 1951 3.063 και το 1961 3.867 ψυχές). Υπουργείον των Εσωτερικών-Υπηρεσία απογραφής, *Στατιστικά αποτελέσματα της γενικής απογραφής του πληθυσμού κατά την 27 Οκτωβρίου 1907*, τ. Β, Τυπογραφείο Μιχαήλ Νικολαΐδου, Αθήνα 1909, σ. 372-373. ΓΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, Νόμιμος Πληθυσμός... ό.π., Πίνακας II, σ. 14· ΓΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940*, Νόμιμος πληθυσμός... ό.π., Πίνακας II, σ. 13-14· ΕΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Μαρτίου 1951*, Νόμιμος πληθυσμός... ό.π., Πίνακας 2, σ. 13-14· ΕΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Μαρτίου 1961*, Νόμιμος πληθυσμός ό.π., Πίνακας 2, σ. 11.

¹⁸³ INE/EIE, Πανδέκτης, Μετονομασίες των Οικισμών της Ελλάδας. Διονύσιος Μιτάκης, «Λεσίνι», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1223-1238. Ο Κ. Κόμης υποθέτει ότι κατά τον 19^ο αιώνα στο χωριό αυτό, αν ισχύει η ταύτιση που προτείνει, εγκαταστάθηκαν μερικές οικογένειες Καραγκούνηδων (Αρβανιτόβλαχοι). Κώστας Κόμης, *Σύνγραμμα. Κοινωνικές Δομές και Όψεις του Νεοελληνικού Χώρου...*, ό.π. σ. 98-102.

κτηνοτροφία, το εμπόριο τυροκομικών προϊόντων, βελανιδιού και άλλων προϊόντων καθώς και με τη βιοτεχνία.¹⁸⁴

Συνεχίζοντας τη γεωγραφική προσδιόριση του έλους, παρατηρούμε ότι δυτικά περιβαλλόταν από το Ιόνιο πέλαγος και επιπλέον στα δυτικά του έλους και πολύ κοντά σε αυτό βρισκόταν το νησί Πεταλάς και το ομώνυμο ιχθυοτροφείο που βρισκόταν ανάμεσα στη Χουνοβίνα και στον Κονταύλακο.¹⁸⁵ [Εικόνα 3].

Φωτογραφία 2. Το νησί Πεταλάς. Φωτογραφία τραβηγμένη από τον οικισμό Βαλτί (2012, Χουλιάρας Σ.).

Η ακαρνανική Παραχελωίτιδα,¹⁸⁶ που περιελάμβανε τις παραπάνω περιοχές, αποτελούσε το νοτιότερο άκρο του Ξηρομέρου,¹⁸⁷ που αντίθετα με την ονομασία του

¹⁸⁴ Χρήστος Κ. Χασάπης, Λεύκωμα της κωμοπόλεως Αστακού. Ιστορικών, Βιογραφικών, Λαογραφικών, Αθήνα 1976, σ. 11-14. Γεράσιμος Παπατρέχας, «Ο Βελανιδώνας του Ξηρομέρου», *Στερεά Ελλάς* 161 (Νοέμβριος 1982), σ. 12-13.

¹⁸⁵ Πρόκειται για μικρό νησί που ανήκε σε συστάδα νησιών με το αρχαίο όνομα Εχινάδες και επί το νεότερο Κουρτσολάρι (Gurzolarie). Το νησί αυτό είναι μακρόστενο και έχει σχήμα ελλειψοειδές, βρισκόταν πολύ κοντά στα τεναγώδη παράλια της Ακαρνανίας, που ουσιαστικά χωριζόταν από ένα μικρό πλωτό αυλάκι. Αντώνιος Μηλιαράκης, *Γεωγραφία πολιτική. Νέα και αρχαία του νομού Κεφαλληνίας. Κεφαλληνία, Ιθάκη, Άτοκος, Αρκούδι, Κάλαμος, Καστός και Εχινάδες. Μετά γεωγραφικού πίνακος*, Τυπογραφείο των Αδελφών Πέρρη, Αθήνα 1890, σ. 163-165. Απόστολος Σπυρόπουλος, «Στη ζαφειρένια θάλασσα των εχινάδων», *Στερεά Ελλάς* 46 (Νοέμβριος 1972), σ. 16-21. Για τα ιχθυοτροφεία σε αυτή την περιοχή βλ. Κωνσταντίνος Ρόμπολας (επιμ.), *Δέλτα Αχελώου-Διόνι Κατοχής. Ζώα-πουλιά-φυσά-ψάρια. Ιστορία περιοχής*, εκδ. Γυμνασίου Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας, Κατοχή 1998, σ. 31 και Διονύσης Μιτάκης, *Οινιάδες-Κατοχή*, ό.π., σ. 505.

¹⁸⁶ Ως Παραχελωίτιδα αποκαλείται εκείνη η περιοχή που τη διαρρέει ο Αχελώος προτού αυτός εκβάλλει στο Ιόνιο πέλαγος.

¹⁸⁷ Πρόκειται για γεωγραφικό διαμέρισμα του νομού Αιτωλοακαρνανίας που ταυτίζεται με την επαρχία Βονίτσης-Ξηρομέρου. Βορειότερο σημείο του Ξηρομέρου αποτελεί το ακρωτήριο Άκτιο, ενώ παλιότερα ως νοτιότερο ήταν ο Κοτσιλάρης στην Παραχελωίτιδα, αν και πλέον ο Κοτσιλάρης βρίσκεται νοτίως του Αχελώου και άρα στα όρια της αιτωλικής Παραχελωίτιδας. Πιθανόν κατά τον 19^ο αιώνα νοτιότερο σημείο θα πρέπει να θεωρηθεί η πεδιάδα της Κατοχής. Ο χαρακτηρισμός Ξηρόμερο προήλθε από το ότι, στο μεγαλύτερο μέρος του, ο τόπος αυτός ήταν πετρώδης, τραχύς, ξηρός και με έλλειψη του υγρού στοιχείου. Σχ. βλ. Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, «Ξηρόμερο(ν)», στην

τελευταίου ήταν ιδιαίτερα πλούσια σε υγρό στοιχείο.¹⁸⁸ Εσωτερικά στο έλος έρεαν διάφοροι μικροί ποταμοί και ρυάκια. Οι σημαντικότεροι ήταν ο Κονταύλακος, ο οποίος ξεκινούσε περίπου από το νότιο τμήμα του λόφου της Κατοχής-Λεσινίου (Κατσάς) και με κατεύθυνση από ανατολικά προς δυτικά περνούσε από το λόφο του Τρικάρδου (αρχαίες Οινιάδες,¹⁸⁹ όπου και το Νεώριο-αρχαίος ναύσταθμος-λιμένας) και έχυνε τα νερά του στο Ιόνιο κοντά στο λόφο της Χουνοβίνας, στη μικρή λιμνοθάλασσα Σκαντζόχοιρου.¹⁹⁰ Ο Μαγκκανάυλακος πήγαζε από τις πλαγιές των λόφων του χωριού Πενταλόφου, είχε μήκος περίπου 12 χλμ. και εξέβαλε και αυτός στο Ιόνιο κοντά στη θέση Βαλτί.¹⁹¹ Ένα τρίτο αυλάκι, ο Κυναύλακος ή ποταμός της Κυνίας, ξεκινούσε κοντά στη «Λεσινίτσα»¹⁹² και περνώντας από το βόρειο σημείο του λόφου της Κατοχής-Λεσινίου, στη θέση Κυνίας, έφθανε στο νησάκι Λεσίνι¹⁹³ και από εκεί διακλαδιζόταν με άλλα νερά προς τη θάλασσα.¹⁹⁴ Ένας άλλος χείμαρρος, ο Γεροπόρος, που ερχόταν από τα βόρεια, από τα υψώματα της Κωνωπίνας, διέσχιζε την κοιλάδα των Ακαρνανικών ορέων, και έριχνε τα νερά του στο έλος,¹⁹⁵ ενώ εισέρρεαν και ύδατα από τις πλημμύρες του Αχελώου και της λεκάνης απορροής. Τα

Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1525. Κυριάκος-Ερρίκος Κόκκαλης, *Η Παπαδάτου Ξηρομέρου-Ακαρνανίας. Γενική περιγραφή του χωριού και της ευρύτερης περιοχής του*, Αθήνα 1992, σ. 36, 40.

¹⁸⁸ Πράγματι η υπό εξέταση περιοχή είναι από τις λίγες περιοχές της επαρχίας Βονίτσης-Ξηρομέρου που δεν υπάρχουν βουνά και υπάρχει άφθονο το υγρό στοιχείο, σε αντίθεση βέβαια με το κυρίως Ξηρόμερο, την τραχιά ενδοχώρα στο οποίο δεσπόζουν τα ακαρνανικά όρη και σε πολλές περιπτώσεις απουσιάζει το υγρό στοιχείο. Πρβλ. Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, «Ιδιωματικό και λαογραφικό γλωσσάρι Ξηρομέρου», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών τ. Δ* (1973), σ. 263.

¹⁸⁹ Ι. Ν. Κουφός, «Οινιάδες», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1549-1552.

¹⁹⁰ Διονύσης Μιτάκης, «Λεσίνι», *Στερεά Ελλάς 43* (Αύγουστος 1972), σ. 21. Φώτης Περγαντής-Νίκος Πέτρου, *Μεσολόγγι*, ό.π., σ. (7). Ο Κονταύλακος ήταν πλωτός και χρησιμοποιούνταν από τους κατοίκους του χωριού Κατοχή, μαζί με την κεντρική κοίτη του Αχελώου, για την πραγματοποίηση των εμπορικών τους συναλλαγών και επικοινωνιών. Κοντά στις εκβολές του Αχελώου υπήρχε σκάλωμα (Τρανή Σκαλίτσα), όπου υπήρχε και τελωνείο, το οποίο διατηρήθηκε μέχρι τη δεκαετία του 1950. Και στην απέναντι όχθη του Αχελώου, στη μεριά του Νεοχωριού, υπήρχε και εκεί έτερο ποταμολίμανο. Σχ. βλ. Νίκος Πέτρου, *Αχελώος*, Κοάν, ό.π.

¹⁹¹ Διονύσης Μιτάκης, «Μαγκκανάυλακος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1281.

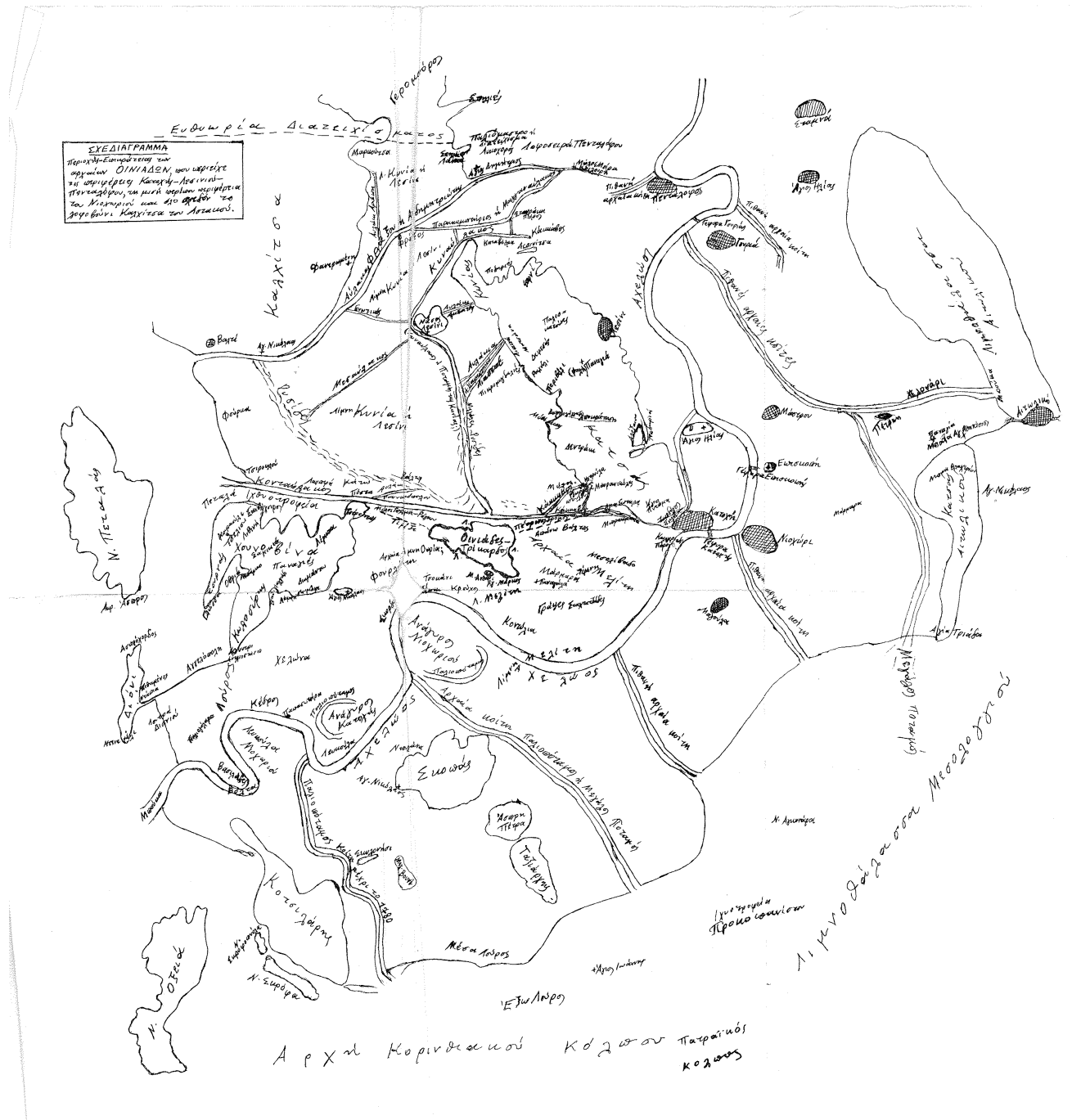
¹⁹² Το μικρότερο νησάκι της πρώην λίμνης.

¹⁹³ Όπου βρισκόταν το μοναστήρι της Παναγίας της «Λεσινιώτισσας» (1595, 1781). Αρχιμ. Σωφρόνιος Παπακυριακού, «Η μονή του Λεσινίου», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμος 9^{ος}, 1926, σ. 573-575. Κ. Σ. Κώνστας, «Αρχαικά της “Λεσινιώτισσας”», *Στερεά Ελλάς 67* (Δεκέμβριος 1972), σ. 14.

¹⁹⁴ Διονύσης Μιτάκης, «Λεσίνι», *Στερεά Ελλάς 39* (Απρίλιος 1972), σ. 23.

¹⁹⁵ Πιθανότατα πρόκειται για τον αρχαίο ποταμό Άναπο. Διονύσης Μιτάκης, «Λεσίνι», *Στερεά Ελλάς 39* (Απρίλιος 1972), σ. 23. Αντίθετη γνώμη έχει ο Παπατρέχας που θεωρεί ότι Γερο(μ)πόρος και Άναπος δεν ταυτίζονται. Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, «Άναπος», *Στερεά Ελλάς 42* (Ιούλιος 1972), σ. 29-30. Αλέξανδρος Τ. Σάββας, *Μελετήματα του Ξηρομέρου. Ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία της Χρυσοβίτσας Ξηρομέρου*, ό.π., σ. 40-41. Στο διάταγμα *Περί παραχωρήσεως της αποξηράνσεως του έλους «Λεσίνι»* του 1930, που θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω, ο συγκεκριμένος χείμαρρος αναφέρεται ως χείμαρρος Χρυσοβίτσας.

εδάφη στο έλος «Λεσίνι» είχαν σχηματισθεί, κυρίως, από τις προσχώσεις του Αχελώου ποταμού¹⁹⁶ και του χειμάρρου Γεροπόρου,¹⁹⁷ αλλά και από τις πηγές που πήγαζαν στα ριζά του Αγίου Δημητρίου και της Λάμπρας.¹⁹⁸

Εικόνα 3. Σχεδιάγραμμα περιοχής-επικράτειας των αρχαίων Οινιάδων, που περιείχε τις περιφέρειες Κατοχής-Λεσινίου-Πενταλόφου, τη μισή περίπου περιφέρεια του Νισχωρίου και όλο σχεδόν το λοφοβούνι

¹⁹⁶ Ο Ν. Πέτρου θεωρεί ότι η ρηχή λίμνη και τα έλη της περιοχής είχαν δημιουργηθεί κυρίως από υπόγεια νερά και από ένα σύστημα καρστικών πηγών και λιγότερο από τα νερά του Αχελώου. Νίκος Πέτρου, *Αγελώς*, Κοάν, ό.π

¹⁹⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Συνοπτική έκθεσις κτήματος Λεσίνι, Εν Λεσίνι τη 16^η Ιουλίου 1948, σ. 2-3.

¹⁹⁸ Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραξάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας.

Καλχίτσα του Αστακού. Πηγή: Ένθετο σχεδιάγραμμα από το βιβλίο του Διονύση Μιτάκη, *Οινιάδες-Κατοχή*, κοινότητα Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας, Πάτρα 1986.

Το έλος, σε μεγάλο μέρος της περιμέτρου του, περιβαλλόταν από λόφους.¹⁹⁹ Στα νοτιοδυτικά από το λόφο Χουνοβίνα και την προέκτασή του το λοφίσκο Τσέροντα, ενώ στα νότια από το μικρό λόφο του Τρικάρδου. Στα βόρεια του έλους βρισκόταν το λοφοβούνι Καλχίτσα ενώ σε όλη σχεδόν την ανατολική του πλευρά η λοφοσειρά της Κατοχής-Λεσινίου (Κατσάς), στο βόρειο μέρος της οποίας βρισκόταν το δάσος Φράξος.²⁰⁰ Εσωτερικά στο έλος υπήρχε άγρια βλάστηση,²⁰¹ ψάρια του γλυκού νερού, νεροχελώνες, νερόφιδα και ποικιλόμορφα βατράχια. Ακόμη, μια πληθώρα από πολύχρωμα πουλιά, όπως κορμοράνοι και γεράκια, ερωδιοί και αγριόπαπιες, φαλαρίδες και νεροκοκοτσέλες, νυχτοκόρακες και γύπες.²⁰² Στην ίδια περιοχή εκτρέφονταν άγρια βουβάλια, γουρούνια και ελάφια.²⁰³

¹⁹⁹ Διονύσης Μιτάκης, «Λεσίνι», *Στερεά Ελλάς* 39 (Απρίλιος 1972), σ. 22.

²⁰⁰ Το δάσος Φράξος είχε έκταση περίπου 3.500 στρ. Αλέξανδρος Μπίκας, *Το σπάνιο δάσος του Φράξου*, ό.π., Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραξάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας, ό.π.,

²⁰¹ Αναστάσιος Κορδόσης, *Μια ιστορία της Ποδολοβίτσας-Πεντάλοφο*, Αθήνα 1989, σ. 21.

²⁰² Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραξάς Λεσινίου», ό.π.

²⁰³ Χρήστος Κ. Χασάπης, *Λεύκωμα της κωμοπόλεως Αστακού*. Ιστορικών, Βιογραφικών, Λαογραφικών, Αθήνα 1976, σ. 8. Πρβλ. και τη μελέτη του Νίκου Πέτρου, *Αχελώος*, Κοάν, ό.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΡΩΤΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΗΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

3.1 Μια προσπάθεια γεωργικής εκμετάλλευσης της περιοχής.

Μια πρώτη γνωστή ιδιωτική προσπάθεια γεωργικής εκμετάλλευσης της περιοχής αυτής μαρτυρείται στα 1911. Το εν λόγω ενδιαφέρον για γεωργική εκμετάλλευση της περιοχής προέρχεται από το εξωτερικό και ειδικότερα από την Ολλανδία. Από επιστολή του πρεσβευτή των Κάτω Χωρών στην Αθήνα J. E. de Sturler προς τον Ελ. Βενιζέλο, πληροφορούμαστε για το ενδιαφέρον Ολλανδού επιχειρηματία -ο οποίος φέρεται να ενεργεί ως αντιπρόσωπος των χρηματιστών του Άμστερνταμ- να επενδύσει στην καλλιέργεια βάμβακος στις περιοχές Μανωλάδας και Λεσίνι.²⁰⁴ Ένα χρόνο αργότερα, δημοσιεύεται στην εφημερίδα της κυβερνήσεως βασιλικό διάταγμα με τίτλο «Περί παραχώρησης εκτάσεως μέχρι χιλίων στρεμμάτων εκ των εν Λεσινίω της Βονίτσης εθνικών γαιών προς δοκιμαστικήν καλλιέργειαν βάμβακος»,²⁰⁵ με το οποίο -στο πρώτο άρθρο- παραχωρούνταν στον D. L. Graadt van Roggen -μηχανικό στο επάγγελμα- βάσει του νόμου ΔΙΓ' (4013) του 1912, έκταση χιλίων στρεμμάτων εθνικών γαιών στην πεδιάδα του Λεσινίου με δικαίωμα δοκιμαστικής καλλιέργειας βαμβακιού. Σύμφωνα με το βασιλικό διάταγμα, η ορισθείσα προς εκμετάλλευση περιοχή θα αποφασιζόταν και θα συμφωνούνταν μεταξύ ενός υπαλλήλου που θα οριζόταν από τον υπουργό οικονομικών και τον επιχειρηματία, με την προϋπόθεση να μην εμπίπτει σε εμπράγματα δικαιώματα τρίτων.

Στο δεύτερο άρθρο αναφερόταν ότι η σύμβαση της παραχώρησης θα υπογραφόταν μεταξύ του υπουργού των οικονομικών και του Graadt van Roggen με διάρκεια δύο χρόνων. Ο τελευταίος με δικές του δαπάνες θα αναλάμβανε την υποχρέωση της αποκλειστικής καλλιέργειας βαμβακιού «κατά τας υπό της επιστημονικής προόδου ενδεικνυόμενας μεθόδους», ενώ κάθε άλλος τρόπος και σκοπός εκμετάλλευσης απαγορευόταν ρητά από τη σύμβαση, ενώ σε περίπτωση αθέτησης της συμφωνίας, το ελληνικό δημόσιο θα μπορούσε να λύσει τη σύμβαση και να διεκδικήσει αποζημίωση

²⁰⁴ ΕΛΙΑ, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 04-058. Επιστολή (στα Γαλλικά) του J. E. de Sturler (Πρεσβευτή Κάτω Χωρών στην Αθήνα) προς τον Ε. Βενιζέλο 12/25 Οκτωβρίου 1911.

²⁰⁵ ΦΕΚ /τ. Α/24/25 Ιανουαρίου 1912.

για τη μέχρι τότε χρησιμοποίηση της έκτασης (άρθρο 3). Στο τέταρτο άρθρο τονιζόταν ότι ύστερα από την παρέλευση των δύο ετών, οι εθνικές γαίες επανέρχονταν αυτοδίκαια στην κατοχή του δημοσίου ενώ ταυτόχρονα ο επιχειρηματίας δεν ελάμβανε κανενός είδους αποζημίωση για τις δαπάνες που κατέβαλε τον καιρό που καλλιεργούσε τις γαίες, όπως για εκχερσώσεις και γενικά για τη βελτίωση της παραχωρούμενης έκτασης. Στο πέμπτο άρθρο προβλεπόταν ένας γεωπόνος που θα οριζόταν από τον υπουργό της Εθνικής Οικονομίας με καθήκοντα να εποπτεύει την καλλιέργεια του βαμβακιού και να συντάσσει εκθέσεις σχετικά με τις εφαρμοζόμενες καλλιεργητικές μεθόδους καθώς και με καθήκοντα αξιολόγησης της δοκιμαστικής αυτής καλλιέργειας. Σε περίπτωση επιτυχίας της δοκιμαστικής καλλιέργειας, το ελληνικό δημόσιο υποχρεούνταν για ένα έτος μετά το πέρας της σύμβασης να προτιμήσει επί ίσοις όροις τον Graadt van Roggen σχετικά με την παραχώρηση εκτάσεως για καλλιέργεια βαμβακιού στην ίδια περιοχή (άρθρο 6). Τέλος, στο έβδομο άρθρο, αναφερόταν ότι όλα τα παραπάνω δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του αναδόχου ισχύουν και μεταβιβάζονται σε τυχόν μελλοντική συσταθείσα εταιρεία από τον ίδιο για το σκοπό της καλλιέργειας βαμβακιού στην περιοχή. Δεν γνωρίζουμε αν τελικά προχώρησε σε εκμετάλλευση ο πιο πάνω ανάδοχος. Με την παραπάνω παραχώρηση, ωστόσο, μαρτυρείται ένα «πρώιμο» ενδιαφέρον για τη γεωργική εκμετάλλευση της ευρύτερης περιοχής.

3.2 Διάφορες προηγούμενες σκέψεις και προσπάθειες αποξήρανσης του έλους «Λεσίνι».

«...Πολλά κανάλια διασχίζουν τα έλη.
Η εκβολή τους είναι απέναντι από τον Πεταλά
και η ορμή του ρεύματος είναι αρκετή για να κινεί ένα νερόμυλο...
Ένα άνοιγμα από το βάλτο προς τη θάλασσα
θα μετέτρεπε κατά πάσα πιθανότητα το μεγαλύτερο μέρος αυτού του απέραντου
και ανθυγιεινού τέλματος σε εύφορα χωράφια...»²⁰⁶

Ήδη από το έτος 1908 ο δήμαρχος Οινιαδών Λυμπέριος θα προτείνει στις αρμόδιες αρχές στην Αθήνα την αποξήρανση του έλους και τη μεταφορά στην περιοχή αυτή διάφορων προσφυγικών οικογενειών. Την περίοδο αυτή πληροφορούμαστε, από την ίδια πηγή,²⁰⁷ ότι υπήρχαν σκέψεις να αναληφθεί αυτό το εγχείρημα από εταιρεία που θα συστηνόταν για αυτό το σκοπό. Υποθέτουμε, ωστόσο, ότι μια τέτοια σκέψη για ένα τέτοιου είδους τεχνικό έργο την περίοδο αυτή ήταν μάλλον πρόωπη, πόσο μάλλον η προφητική εικασία του Φιλέλληνα D. Urquhart, στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, που παραθέσαμε πιο πάνω.

Κάποιες πρώτες προσπάθειες που αφορούσαν αποκλειστικά την αποξήρανση του έλους «Λεσίνι» επιχειρούνται αρχικά στα 1911 και αργότερα στα 1923-1924. Πιο συγκεκριμένα, από την εφημερίδα *Σκρίπ* στο τέλος του 1911 πληροφορούμαστε για νομοσχέδιο που προωθείται στη βουλή «περί εκτελέσεως έργων αποξηράνσεως ελών και τελμάτων».²⁰⁸ Σε αυτό το νομοσχέδιο, σύμφωνα με το παραπάνω δημοσίευμα, προβλεπόταν και η αποξήρανση του έλους Λεσίνι, αντί του ποσού των 800.000 δρχ., ποσό το οποίο ήταν μακράν το μεγαλύτερο που προβλεπόταν σε σύγκριση με τα άλλα ποσά που θα δαπανούνταν για την αποξήρανση άλλων ελών και τελμάτων της χώρας αλλά και του νομού. Αν και δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την εξέλιξη αυτού του εγχειρήματος, ωστόσο υποθέτουμε ότι δεν φαίνεται να υλοποιήθηκε, τουλάχιστον αναφορικά με την περίπτωση του έλους Λεσίνι.

²⁰⁶ Το παραπάνω απόσπασμα προέρχεται από το βιβλίο του Σκωτζέσου Φιλέλληνα D. Urquhart *Spirit of the East* του 1838, το οποίο το αντλούμε από τη μελέτη του Νίκου Πέτρου, *Αχελώος*, Κοάν, ό.π., χωρίς αρίθμηση σελίδων.

²⁰⁷ Εφ. *Νεολόγος Πατρών*, φ. 19 Ιουνίου 1908, «Η Κατοχή. Αι προοδοί της. Η κτηνοτροφία της λίαν ανεπτυγμένη. Το περίφημον έλος Λεσίνι», σ. 1.

²⁰⁸ Εφ. *Σκρίπ*, φ. 11 Δεκεμβρίου 1911, «Το νομοσχέδιον περί ελών».

Και κατά τη δεκαετία του 1920 έχουμε ορισμένες πληροφορίες σχετικά με το ίδιο ζήτημα. Πιο συγκεκριμένα με το νόμο 3197 της 14/16 Αυγ. 1924 «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του από 5 Σεπτ. 1923 Ν.Δ/τος «περί κυρώσεως συμβάσεως δια την αποξήρανσιν του έλους Λεσίνι»,²⁰⁹ μαρτυρείται ξανά η επιδίωξη του κράτους για την αποξήρανση της ελώδους περιοχής -που είχε ανατεθεί σε κάποιον Αντώνιο Λυκιαρδόπουλο²¹⁰ -με απώτερο σκοπό την αύξηση της γεωργικής γης καθώς και την καταπολέμηση της ελονοσίας. Πληροφορίες για κάποιον Α. Λυκιαρδόπουλο, κάτοικο Αθηνών, αντλούμε από ένα υπόμνημα που στέλνει ο ίδιος προς τους Ε. Βενιζέλο και Κ. Σπυρίδη (Υπουργό Γεωργίας) στα 1930 –το οποίο σώζεται στο Μουσείο Μπενάκη στο Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου- με προτάσεις του για τη βελτίωση της γεωργίας κα την καλύτερη οργάνωση του ελληνικού αγροτικού χώρου. Παρουσιάζεται ως «επιχειρηματίας καλλιεργητής» με εμπειρία στο χώρο, μιας και όπως αναφέρει ο ίδιος επί είκοσι χρόνια εργαζόταν σε ιδιόκτητα αγροκτήματα στη Θεσσαλία.²¹¹ Αν πρόκειται για τον Αντώνιο Λυκιαρδόπουλο που του είχε ανατεθεί η αποξήρανση του έλους Λεσίνι, τότε μπορούμε να υποθέσουμε ότι η ιδιότητα του απλώς ως «επιχειρηματία καλλιεργητή» δεν ήταν από μόνη της ικανή για να διεκπεραιώσει ένα τόσο δύσκολο εγχείρημα, που αναμφίβολα χρειαζόταν εξειδικευμένες γνώσεις σχετικά με τις μεθόδους της αποξήρανσης και ταυτόχρονα τοποθέτηση άφθονων κεφαλαίων.²¹²

Αν και δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα για αυτή την προσπάθεια, το γεγονός ότι, όπως θα δούμε και παρακάτω, ο γεωπόνος Σπύρος Πολυχρονάκος ήδη από το 1926 προβαίνει σε έρευνες για τη μελλοντική εκμετάλλευση της περιοχής, οι οποίες θα

²⁰⁹ ΦΕΚ/τ. Α/195/16 Αυγούστου 1924.

²¹⁰ Πιθανόν με καταγωγή από την Κεφαλλονιά. Το επώνυμο αυτό απαντά στην Κεφαλλονιά ενώ γνωρίζουμε και θέση Λικιαρδοπουλάτα στο Αργοστόλι. Σχ. βλ. Αντώνιος Μηλιαράκης, *Γεωγραφία πολιτική. Νέα και αρχαία του νομού Κεφαλληνίας...*, ό.π., σ. 28, 119. Δεν μπόρεσα να εντοπίσω πληροφορίες σχετικά με το εάν ο παραπάνω ανάδοχος έχει οικογενειακούς δεσμούς με την οικογένεια των εφοπλιστών ή με τον Θ. Λυκιαρδόπουλο, μηχανικού γεωπόνου-διευθυντή της γεωπονικής υπηρεσίας της Ελληνικής Εταιρείας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α), ο οποίος τη δεκαετία του 1930 θα δημοσιεύσει μελέτη σχετικά με τη μετάπλαση και λίπανση των αποκαλυπτόμενων εδαφών Αρτζάν και Αματόβου. Ανώτατον Οικονομικών Συμβούλιον [12], *Η εκμετάλλευσις των εκ των παραγωγικών έργων αποκαλυπτομένων νέων εδαφών εν Μακεδονία. Μελέται και εκθέσεις ειδικών*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1935, σ. 111-152.

²¹¹ Γνωρίζουμε ότι κάποιος Λυκιαρδόπουλος είναι κάτοχος μεγάλης έκτασης στον οικισμό Τατάρ στη Θεσσαλία και μάλιστα συγκαταλέγεται ανάμεσα στους λιγοστούς γαιοκτήμονες που προσπάθησαν να εισάγουν νεότερες τεχνικές και σύγχρονη τεχνολογία της παραγωγής σε αυτή την περιοχή. Βαγγέλης Πρόντζας, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, ό.π., σ. 190-191 και υποσ. 12 σ. 395.

²¹² Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 232~57. Υπόμνημα του Α. Λυκιαρδόπουλου προς Ε. Βενιζέλο (Πρόεδρο Ελληνικής Κυβερνήσεως) και Κ. Σπυρίδη (Υπουργό Γεωργίας), Αθήναι 6 Μαρτίου 1930.

οδηγήσουν στην παραχώρηση του δικαιώματος στον Ε. Χαρίλαο, έμμεσα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η παραπάνω προσπάθεια είτε δεν ξεκίνησε ποτέ- που είναι το πιθανότερο- είτε δεν είχε διάρκεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΡΑΧΩΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ (1930-1934). Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑΣ.

4.1 Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες του Επαμεινώνδα Χαρίλαου

Ο Επαμεινώνδας Χαρίλαος του Πέτρου και της Πολυξένης, το γένος Λαγουδάκη γεννήθηκε στο Γαλάζιον (Γαλάτσι) της Ρουμανίας το 1874. Πέντε χρόνια ύστερα από τη γέννηση του, η οικογένεια του θα εγκατασταθεί στην Αθήνα. Σε ηλικία 17 ετών ο Χαρίλαος θα μείνει ορφανός από πατέρα και χωρίς πατρική περιουσία-μιας και ο πατέρας του λίγα χρόνια νωρίτερα είχε χάσει όλη την περιουσία εξαιτίας της πτώσης της αξίας των μεταλλείων Λαυρίου- θα προσπαθήσει να ορθοποδήσει. Μετά το πέρας των γυμνασιακών σπουδών του στην Αθήνα, θα γραφτεί στη νομική σχολή της Αθήνας ενώ παράλληλα θα εργάζεται και ως υπάλληλος στην Τράπεζα Βιομηχανικής

Πίστεως της Ελλάδος.

Φωτογραφία 3. *Επαμεινώνδας Χαρίλαος.* Πηγή: ΙΝΕ/ΕΙΕ, ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ.

Όταν τελείωσε τις νομικές σπουδές στην Ελλάδα, παρόλες τις οικονομικές δυσκολίες, μετέβη στο εξωτερικό (Γαλλία, Βέλγιο και Γερμανία) για να σπουδάσει την επιστήμη της Χημείας.²¹³ Το 1892 θα εξαγοράσει, με τον Ν. Κανελλόπουλο, το σαπωνοποιείο και ελαιουργείο Ελευσίνας «Χαριλάου και Ράλλη» από τον ξάδερφο του και το οποίο θα μετονομάσουν σε εταιρία *Ε. Χαρίλαος και Ν. Κανελλόπουλος*. Πέντε χρόνια αργότερα, μαζί με τον Α. Οικονομίδη, θα ιδρύσει την *Οινοποιητική και οινοπνευματική εταιρεία Ε. Χαρίλαος και Σία*. Το 1906 θα ιδρυθεί η *Α.Ε. Οίνων και*

²¹³ Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», τ. 1^{ος}, Βιομηχανικής Επιθεωρήσεως, Αθήνα, σ. 163.

Οινοπνευμάτων με συμβολή του Χαριλάου και συμμετοχή της Τράπεζας Αθηνών.²¹⁴ Με τη σύμπραξη της ασφαλιστικής εταιρείας ζωής «Ανατολή» θα ιδρύσει στα 1918 την ανώνυμη ελληνική ασφαλιστική εταιρία *Η Πρώτη*. Ένα χρόνο αργότερα θα ιδρύσει την *Οικοδομική Εταιρεία Θεσσαλονίκης «Πρώτη»* και μαζί με άλλους επιχειρηματίες (όπως ο Ν. Κανελλόπουλος και ο Α. Οικονομίδης) την *Τράπεζα Βιομηχανίας*, στην οποία εμφανίζεται για πολλά χρόνια πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου.²¹⁵ Την ίδια περίπου εποχή θα ιδρύσει τις εταιρείες *Ψυγεία Πειραιώς και Ψυγεία Θεσσαλονίκης Επαμεινώνδας Χαρίλαος*.²¹⁶ Το 1920 θα αγοράσει από τους Συμμάχους τη σιδηροδρομική γραμμή (Decauville) στην περιοχή Καρατζόβας στο νομό Πέλλας, που είχε δημιουργηθεί για τις ανάγκες του Α Παγκοσμίου πολέμου, ενώ στα 1924 θα μετατρέψει αυτή την επιχείρηση σε ανώνυμη εταιρεία (*Τοπικοί σιδηρόδρομοι Μακεδονίας*) με ιδρυτικό κεφάλαιο 10 εκατ. δραχμών.²¹⁷ Στα 1932, ύστερα από σύμβαση του επιχειρηματία με το δημόσιο, ο πρώτος θα αναλάβει το αποκλειστικό δικαίωμα της εισαγωγής του βραζιλιάνικου καφέ στην Ελλάδα, συστήνοντας γιαυτό το λόγο την ανώνυμη εταιρεία *Οριάν Μπρεζίλ*,²¹⁸ ενώ παράλληλα πιθανότατα να τέθηκε «φρυμιστής» στην εξαγωγή ελληνικών προϊόντων στη Βραζιλία.²¹⁹

Χρημάτισε Υπουργός Επισιτισμού και Αυτάρκειας επί κυβερνήσεως Σ. Λάμπρου το 1917²²⁰ ενώ το 1919 θα λάβει μέρος, ως αντιπρόσωπος των εργοδοτών στην Ιδρυτική Διεθνή Συνδιάσκεψη εργασίας της Ουάσιγκτον, και το 1924 θα συμμετάσχει

²¹⁴ Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», τ. 1^{ος}, ό.π., σ. 164.

²¹⁵ Για τη σύσταση αλλά και για τις επενδύσεις της τράπεζας βλ. Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος 1821-1921, *Η Χρυσή Βίβλος της Ελλάδος* τ. Α Οικονομολογικά, Ν. Σηφάκης- Ι. Χατζηιωάννου, Αθήνα 1921, σ. 141-150.

²¹⁶ Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», ό.π., σ. 168-169. Για την επιχείρηση «Ψυγεία Θεσσαλονίκης» του Επαμεινώνδα Χαριλάου βλ. επιπλέον, Ανδρέας, Θ. Δεληγιάννης- Δημήτρης Ι. Παπαδημητρίου, *Τα ψυγεία του Επαμεινώνδα Χαριλάου στη Θεσσαλονίκη*, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://media.ems.gr/ekdoseis/makedonika/makedonika_27/ekd_pemk_27_Deligiannis_Papadimitriou.pdf [Τελευταία πρόσβαση 25/12/2012].

²¹⁷ Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 234~34. Σημείωμα κ. Ε. Χαριλάου επί της υποθέσεως των τοπικών σιδηροδρόμων Μακεδονίας δια τον κ. πρόεδρον της κυβερνήσεως, εν Αθήναις τη 27^η Νοεμβρίου 1930· Σύλλογος Φίλων του Σιδηροδρόμου, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι-Η διαδρομή τους από το 1869 έως σήμερα*, Μίλητος Αθήνα, χ.χ., σ. 283-289.

²¹⁸ Εφ. *Ριζοσπάστης* φ. 6 Δεκεμβρίου 1935, «Ποιοι μας κυβερνούν! Η ομάδα Κανελλόπουλου διευθύνει 38 επιχειρήσεις», σ. 1-2.

²¹⁹ Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 074~42. Σύμβασις μεταξύ αφ' ενός ου Δημοσίου εκπροσωπούμενου υπό των κ.κ. προέδρου της Κυβερνήσεως και υπουργού των Εξωτερικών, Στ. Κωστόπουλου Υπουργού επί της Εθνικής Οικονομίας και Κυρ. Βαρβαρέσου Υπουργού επί των Οικονομικών και, αφ' ετέρου του κ. Επαμ. Χαριλάου, κατοίκου Αθηνών, Αθήναι Οκτώβριος 1932. Για την «προϊστορία» αυτής της σύμβασης και για την οργάνωση του όλου εγχειρήματος βλ. την αναφορά του Ε. Χαριλάου προς τον Ε. Βενιζέλο της 2 Σεπτεμβρίου 1932. Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 239~24-25.

²²⁰ Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940*, ό.π., σ. 278.

στην Επιτροπή των Οικονομιών η οποία είχε συστηθεί από την κυβέρνηση Αλέξανδρου Παπαναστασίου στα πλαίσια της πολιτικής για τη σταθεροποίηση της δραχμής.²²¹ Πιο πριν, υπήρξε πρόεδρος του Ταμείου Περιθάλψεως Προσφύγων στα 1922 που ήταν υπεύθυνο, προτού συσταθεί η Ε.Α.Π, για την περίθαλψη και τη μόνιμη εγκατάσταση των προσφύγων.²²² Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή συνεταιρίζεται μαζί με τον Μποδοσάκη-Αθανασιάδη, την Εθνική Τράπεζα και την Τράπεζα Βιομηχανίας για την ίδρυση πολεμικής βιομηχανίας, σχέδιο που ωστόσο δεν ευοδώθηκε. Ενδιαφέρθηκε για την εκμετάλλευση των υδραυλικών δυνάμεων της Μακεδονίας μαζί με τον Ν. Κανελλόπουλο ήδη από το 1917, χωρίς ωστόσο να προχωρήσουν σε αξιοποίηση τους.²²³ Υπήρξε θερμός υποστηρικτής για την ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας στην Ελλάδα, ενώ μετείχε, με την ίδρυση της, στο πρώτο διοικητικό συμβούλιο,²²⁴ ενώ παλιότερα (1909) εμφανίζεται να μετέχει στο διοικητικό συμβούλιο της Ελληνικής Γεωργικής Εταιρείας-Βασιλικής Γεωργικής Εταιρείας.²²⁵

Διετέλεσε πρόεδρος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου τη δεκαετία του 1920²²⁶ και του 1930 ενώ συμμετείχε στην ίδρυση στα 1907 του Συνδέσμου Ελλήνων Βιομηχάνων.²²⁷ Θα διατελέσει, επίσης, την περίοδο 1925-1947 πρόεδρος στο Αμερικανικό κολλέγιο Αθηνών²²⁸ ενώ το 1943 θα συμβάλλει στην ίδρυση της *Ανωτάτης Σχολής Βιομηχανικών Σπουδών*, στην οποία θα χρηματίσει πρόεδρος του

²²¹ Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σ. 52-53, 207. Δημήτρης Παναγιωτόπουλος, *Γεωργική εκπαίδευση και ανάπτυξη. Η ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών στην ελληνική κοινωνία, 1920-1960*, Ελληνικά Γράμματα, ό.π., σ. 59-63.

²²² Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου, «Πόλεις και ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 76-77· Ανδρέας Καραμάνος, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων», στα πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 41-44.

²²³ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830-1940*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993, σ. 157, 196.

²²⁴ Μέγα Ελληνικών Βιογραφικών Λεξικών, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας» ό.π., σ. 171.

²²⁵ Σωκράτης Πετμεζάς, «Αγροτική οικονομία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, ό.π., σ. 54, Εικόνα «Δελτίον Ελληνικής Γεωργικής Εταιρείας».

²²⁶ Από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Ποιά πρόσωπα χάραξαν την πορεία προς την επιχειρηματική λογική που κυριαρχεί σήμερα, *Το βήμα/Οικονομία*, Δημοσίευση 25/12/1999, Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο δικτυακό τόπο <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=117776> [Τελευταία πρόσβαση 25/12/2012].

²²⁷ Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940*, ό.π., σ. 256-257, 267, 278.

²²⁸ Βλ. σχ. ΕΛΛΗΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ. *Κολλέγιο Αθηνών-Κολλέγιο Ψυχικού, Ετήσια Έκθεση 2005-2006*, Νοέμβριος 2006. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο δικτυακό τόπο http://www.haef.gr/gr/ann_report/05_06/001-014.pdf [Τελευταία πρόσβαση 25/12/2012].

διοικητικού της συμβουλίου²²⁹ και καθηγητής.²³⁰ Το 1922 θα προβεί στην ίδρυση ενός βραχύβιου συντηρητικού και αντιβενιζελικού κόμματος με την επωνυμία «Πολιτικός Συνασπισμός των Εργαζόμενων Τάξεων»²³¹ και αργότερα, τον Μάιο του 1936 θα συμμετάσχει στην ίδρυση μιας συντηρητικής οργάνωσης, της «Εθνικής Συντηρητικής Οργάνωσης», με άλλους κεφαλαιούχους όπως ο Ν. Δρίτσας, Π. Ζαλοκώστας, Α. Κανελλόπουλος, Μ. Ρινόπουλος, Α. Χατζηκυριάκος, Μ. Οικονομίδης κ.ά, στην οποία ο Χαρίλαος θα αναλάβει και πρόεδρος ενώ σκοπός της οργάνωσης φαίνεται πως ήταν κυρίως η προάσπιση των συντηρητικών ιδεών.²³² Υπήρξε ιδρυτής και βασικός μέτοχος της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α. ενώ τη δεκαετία του '30 ανέλαβε καθήκοντα διευθύνοντα συμβούλου στην ίδια εταιρεία.²³³

Στα τέλη της δεκαετίας του '30 ο Ε. Χαρίλαος ήταν, επιπλέον, πρόεδρος της εταιρείας Ψυγείων Πειραιώς, των Ηνωμένων Παραγωγών Οίνων και Οινοπνευμάτων Ελλάδος «Βάκχος», των Ψυγείων Θεσσαλονίκης «Ε. Χαρίλαος», της Οικοδομικής Εταιρείας Θεσσαλονίκης «Πρώτη», της Ελαιουργίας «Κίσσαμος» και σύμβουλος της Οικοδομικής Εταιρείας «Εκάλη» και της Εταιρείας Γεωργικής Βιομηχανίας.²³⁴

²²⁹ Σχ. βλ. Θεόδωρος Παναγόπουλος, *Πανεπιστήμιο Πειραιώς. Μια δημιουργική πορεία 70 ετών στο χώρο της παιδείας*, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://digilib.lib.unipi.gr/spoudai/bitstream/spoudai/928/1/t59_n1-2_11-17.pdf [Τελευταία πρόσβαση 25/12/2012].

²³⁰ Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», ό.π., σ. 174.

²³¹ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830-1940*, ό.π., σ. 301. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Σαββάλας, Αθήνα 2006. σ. 166-167.

²³² Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940*, ό.π., σ. 292. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, ό.π., σ. 166-167.

²³³ Α. Παπαστεφανάνη, «Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993). Κεφάλαια, τεχνολογία, αγορές, εργασία», στο συλλογικό τόμο *Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993)*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2007, σ. 38.

²³⁴ Στάθης Τσοτσόρος, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939)*, τ. β' - Οι ανώνυμες εταιρείες, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994, σ. 317-318.

4.2 Η παραχώρηση του δικαιώματος αποξήρανσης τους έλους «Λεσίνι» στον Επαμεινώνδα Χαρίλαο (1930)²³⁵

Στο φύλλο 370 της εφημερίδος της κυβερνήσεως τις 31 Οκτωβρίου 1929 δημοσιευόταν δημοπρασία (προκήρυξη διαγωνισμού) που αφορούσε την αποξήρανση και τη γεωργική εκμετάλλευση του έλους «Λεσίνι».²³⁶ Λίγους μήνες αργότερα, στις 25 Μαΐου του 1930, σε επίσκεψη του ο Ελευθέριος Βενιζέλος στο Αγρίνιο, με αφορμή τις γιορτές της εκατονταετηρίδος από την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Οθωμανούς, και σε ομιλία του, μεταξύ άλλων, τόνιζε ότι η κυβέρνηση θα μεριμνήσει για την ταχεία αποξήρανση των λιμνών του νομού με απώτερους σκοπούς την υγεία των κατοίκων και την παροχή γης²³⁷ στους αγρότες.²³⁸ Από την άλλη πλευρά, βασική πεποίθηση του Ε. Χαριλάου, όσον αφορά τη γεωργία, ήταν ότι στην Ελλάδα υπήρχαν εκτάσεις που ήταν δυνατό να αξιοποιηθούν με την εκτέλεση εγγειοβελτιωτικών έργων και παράλληλα ότι υπήρχαν δυνατότητες αύξησης των στρεμματικών αποδόσεων²³⁹ και της καλλιέργειας νέων φυτών.²⁴⁰

Με το διάταγμα *Περί παραχωρήσεως της αποξηράνσεως του έλους «Λεσίνι»* στις 24 Ιουνίου του 1930²⁴¹ παραχωρούνταν στον Επαμεινώνδα Χαρίλαο,²⁴² ύστερα από

²³⁵ Στα 1928 ο βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας Γ. Αθανασιάδης Νόβας σε συζήτηση στη βουλή σχετικά με τους σεισμοπαθείς και πλημμυροπαθείς της Κορίνθου, θα παρακαλέσει το σώμα και περισσότερο τον Υπουργό Συγκοινωνιών Ιωάννη Μεταξά, με το κόμμα του οποίου εκλεγόταν και ως βουλευτής, «εξ' ονόματος του λαού της Αιτωλοακαρνανίας όπως είς τα εκτελεσθησόμενα υδραυλικά έργα περιληφθούν και εκείνα της πεδιάδος Μόρνου και Λεσινίου». Εφ. *Εμπρός*, φ. 5 Ιουνίου 1928, «Συζήτησις δια τους σεισμοπαθείς και πλημμυροπαθείς», σ. 7.

²³⁶ Ιστορικό αρχείο της Ε.Τ.Ε. (ΙΑΕΤΕ) Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Υποφ. 4, εγγρ. 77, 5 στοιχεία μελέτης-Έκθεσις περί των έργων του έλους «Λεσίνι» Αιτωλοακαρνανίας. ΦΕΚ/Παράρτημα/370/31 Οκτωβρίου 1929.

²³⁷ Τα εξυγιανθέντα εδάφη δεν προορίζονταν τόσο για μια αγροτική αποκατάσταση προσφυγικών πληθυσμών όσο κυρίως για τη μελλοντική αποκατάσταση των ντόπιων αγροτικών πληθυσμών. Βλ. και σχετικά στο υποκεφάλαιο 2.2.

²³⁸ Μ. Μανικάρου, Χ. Σπυρέλη, *Αγρίνιο: Δήμαρχοι και δημαρχίες 1833-2007*, ό.π., σ. 116.

²³⁹ Και ορισμένοι γεωπόνοι πίστευαν ότι η χώρα μπορούσε να επιλύσει το διατροφικό της πρόβλημα και να καταστεί αυτάρκης, με το διπλασιασμό της απόδοσης των σιτηρών. Δημήτρης Παναγιωτόπουλος, *Γεωργική εκπαίδευση και ανάπτυξη. Η ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών στην ελληνική κοινωνία, 1920-1960*, ό.π., σ. 175-176. Επιπλέον βλ. και Παντελής Ζωϊόπουλος, «Το έπος του σιτικού», *Ε-Ιστορικά 85 Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 26-31.

²⁴⁰ Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», ό.π., σ. 171.

²⁴¹ ΦΕΚ/τ.Α/214/24 Ιουνίου 1930. Αναφερόμενος, την ίδια περίοδο, ο νομάρχης Αιτωλίας και Ακαρνανίας Γ. Κουράτος σε αυτό το γεγονός θα τονίσει ότι «η αποξήρανσις ωσαύτως της βαλτώδους εκτάσεως Λεσινίου Ακαρνανίας, περίλυμβανούσης 80.000 στρέμματα, περίπου, άριστης γης...θα δώση μέγιστην ζώην εις την Αιτωλ/νίαν». Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 108-31, Έκθεσις Γεωργίου Κουράτου Νομάρχου Αιτωλοακαρνανίας (Μάρτιος 1931), σ. 56.

²⁴² Στα 1928 ο Ε. Χαρίλαος είχε αναλάβει και την εκμετάλλευση του κτήματος «Βαθύλακκος» στη Δυτική Μακεδονία. Δεν έχουμε πολλές πληροφορίες για τη δραστηριότητα του αυτή, ωστόσο φαίνεται

τον πιο πάνω διαγωνισμό, το αποκλειστικό δικαίωμα της αποξήρανσης και εκμετάλλευσης των αλμυρών «και των τυχόν μη τοιούτων εκτάσεων του έλους 'Λεσίνι'» που βρίσκονταν στην επαρχία Βονίτσης-Ξηρομέρου του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Το συγκεκριμένο διάταγμα αποτελούνταν από 16 άρθρα.

Φωτογραφία 4. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι, μερική άποψη του έλους. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Το πρώτο άρθρο καθόριζε την προς αποξήρανση και προς εκμετάλλευση περιοχή. Το έλος «Λεσίνι» περιλάμβανε από τη μια μεριά την περιοχή μεταξύ των ρευμάτων Κονταύλακο, Βαλτή και του χειμάρρου Χρυσοβίτσας και από την άλλη μεριά την περιοχή που οριζόταν από τη θάλασσα μέχρι τους πρόποδες των έναντι ανατολικών βουνών μέχρι της υψομετρικής καμπύλης 5.00 από της στάθμης του χειμερινού κύματος της θάλασσας. Επιπλέον, περιλαμβάνονταν και οι εκτάσεις κατά μήκος του ρεύματος Βαλτή και του χειμάρρου Χρυσοβίτσας μέχρι της υψομετρικής καμπύλης +5.00 της ως άνω στάθμης από τους πρόποδες των παρακείμενων βουνών. Ακόμη, περιλαμβάνονταν οι εκτάσεις νότια του ρεύματος Κονταύλακο μέχρι του υψομέτρου +2.50 της ανωτέρω στάθμης καθώς και η λιμνοθάλασσα Οινιάδος μαζί με τις παράκτιες εκτάσεις της μέχρι του υψομέτρου +5.00 και τέλος η περιοχή μεταξύ των

ότι είχε ως βασική επιδίωξη την καλλιέργεια και την εκμετάλλευση του κτήματος με σύγχρονες μεθόδους και με τη χρησιμοποίηση άρτιου μηχανικού εξοπλισμού. Ωστόσο, η απαλλοτρίωση του κτήματος στα επόμενα χρόνια μαρτυρά ότι η προσπάθεια αυτή δεν φαίνεται να είχε συνέχεια. Σχ. βλ. Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», ό.π., σ.171.

ακτών της λιμνοθάλασσας μέχρι της παράλληλης εκτεινόμενης σε αυτή αμμώδους σύρτεως και των υφάλων της περιοχής αυτής.

Μέσα σε ένα έτος από τη δημοσίευση του διατάγματος στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως έπρεπε να οριστεί επιτροπή από τους υπουργούς Συγκοινωνίας και Ναυτικών για τον καθορισμό, παρουσία αντιπροσώπου του αναδόχου, της στάθμης του χειμερινού κύματος και η οποία θα επισήμαινε τη στάθμη αυτή σε σταθερό σημείο ενώ θα έπρεπε να συντάξει και επίσημο πρωτόκολλο υπογεγραμμένο από την επιτροπή και από τον αντιπρόσωπο του αναδόχου. Εντός δύο ετών από τον καθορισμό αυτής της στάθμης, ο ανάδοχος έπρεπε να επισημάνει την παραπάνω καθοριζόμενη έκταση σε σταθερά σημεία τα οποία θα έπρεπε να ελεγχθούν εντός ενός έτους από την αίτηση του αναδόχου στο υπουργείο της Συγκοινωνίας και θα έπρεπε να συνταχθεί πρωτόκολλο συνοδευόμενο από ειδικό διάγραμμα των οροσέμων και των θέσεων τους. Εάν η τελευταία προθεσμία παρέρχεται χωρίς να γίνει ο οποιοσδήποτε έλεγχος από το υπουργείο, τότε η επισήμανση από τον ανάδοχο της παραχωρούμενης έκτασης θεωρούνταν ως ορθώς εκτελεσμένη.

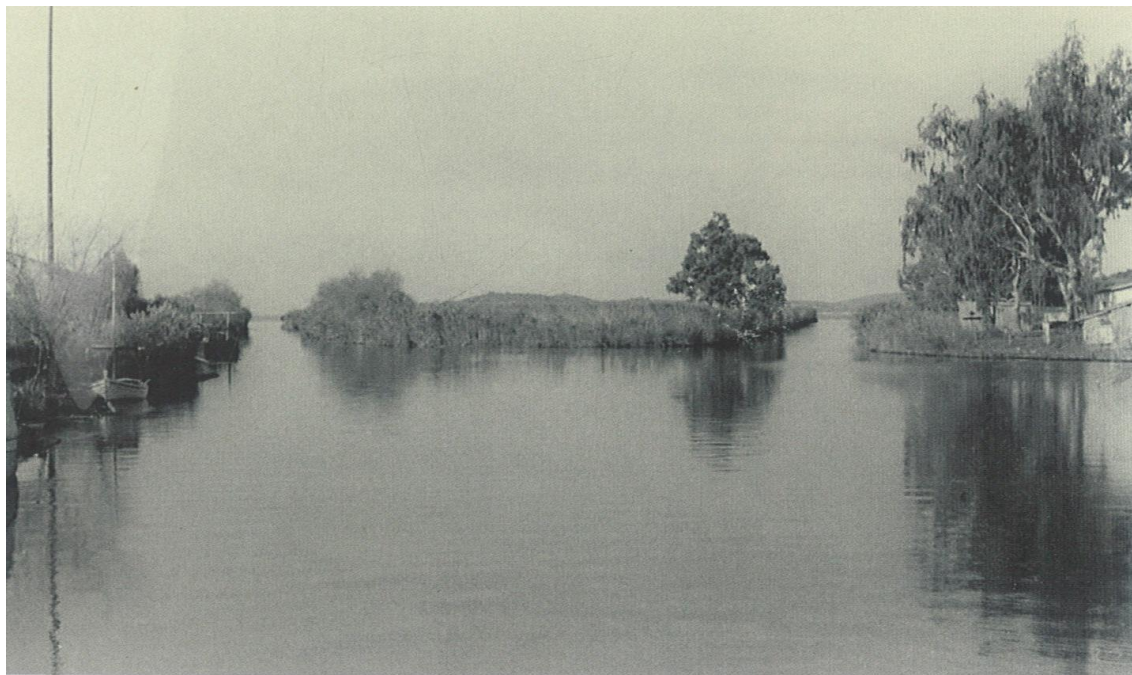
Σύμφωνα με το δεύτερο άρθρο του διατάγματος, ο ανάδοχος υποχρεούνταν να καταρτίσει τις οριστικές μελέτες, επί τη βάση της εγκεκριμένης προμελέτης, των υπό εκτέλεση έργων, συμπεριλαμβάνοντας διαγράμματα υπολογισμού προσμετρήσεων, αναλύσεις τιμών, τιμολόγια και προϋπολογισμούς, τα οποία έπρεπε να υποβάλει προς έγκριση στο Υπουργείο Συγκοινωνίας. Αυτές οι οριστικές μελέτες των διάφορων έργων έπρεπε να περατωθούν και να παραδοθούν από τον ανάδοχο εντός δύο ετών από την παρούσα δημοσίευση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Επιπλέον, αναφερόταν ότι το Υπουργείο Συγκοινωνίας εντός δύο μηνών από την καταχώρηση της αναφοράς των μελετών από τον ανάδοχο, είχε τη δυνατότητα να εγκρίνει ή να ζητήσει εγγράφως την τροποποίηση ή ανασύνταξη των μελετών, δίνοντας στον ανάδοχο εύλογη προθεσμία για την τροποποίηση ή ανασύνταξη αυτών. Εάν παρέρχεται η παραπάνω προθεσμία χωρίς το Υπουργείο να πράξει οτιδήποτε, τότε αυτοδικαίως οι μελέτες θεωρούνταν εγκεκριμένες και ο ανάδοχος είχε δικαίωμα να προβεί, επί τη βάση αυτών, στην εκτέλεση των έργων. Αυτή η δίμηνη προθεσμία ίσχυε και για τις ανασυντασσόμενες μελέτες, η οποία ξεκινούσε από την περίοδο που υποβάλλονταν εκ νέου. Μέσα στα χρονικά πλαίσια της διετούς προθεσμίας ο ανάδοχος υποχρεούνταν να συντάξει και να υποβάλλει διάγραμμα ωφελείας σύμφωνα με το άρθρο 3 του νόμου 550.

Το τρίτο άρθρο προέβλεπε ότι εντός δύο ετών από τη δημοσίευση του παρόντος στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ο ανάδοχος υποχρεούνταν να ξεκινήσει την κατασκευή των έργων και να περατώσει σε διάστημα πέντε χρόνων τα έργα που αφορούσαν την αποξήρανση της έκτασης με τη μέθοδο της φυσικής ροής των υδάτων, ενώ σε δέκα έτη έπρεπε να περατώσει την αποξήρανση της έκτασης με τη μέθοδο της μηχανικής ανυψώσεως των υδάτων. Επιπλέον, τα παραπάνω έργα έπρεπε να εκτελεστούν σύμφωνα με τις εγκεκριμένες μελέτες και θα τελούσαν υπό τον έλεγχο του κράτους και πιο συγκεκριμένα από τον οριζόμενο υπό του Υπουργείου Συγκοινωνίας επόπτη. Με την αυτοτελή περάτωση κάποιου έργου, με όχι μικρότερη αξία των τριακοσίων χιλιάδων, ο ανάδοχος θα μπορούσε να κάνει αίτηση, με αναφορά υποβαλλόμενη στο Υπουργείο Συγκοινωνίας, για την παραλαβή του έργου. Σε αυτή την περίπτωση το Υπουργείο υποχρεούνταν εντός δύο μηνών να προβεί με επιτροπή που θα ορίσει το ίδιο, στην παραλαβή του έργου. Εάν δεν συνέβαινε οτιδήποτε από την πλευρά του Υπουργείου κατά την προθεσμία αυτή, τότε το έργο θεωρούνταν ως παρεληφθέν. Κάθε έργο το οποίο κρινόταν από την επιτροπή ότι απείχε ουσιωδώς από αυτά που όριζαν οι εγκριθείσες μελέτες ή είχε εκτελεστεί κακότεχνα, τότε ο ανάδοχος υποχρεούνταν, με δικές του δαπάνες, να τροποποιήσει, να ενισχύσει ή να ανακατασκευάσει αυτό σύμφωνα προς τις υποδείξεις της επιτροπής παραλαβής έργων, μέσα σε επαρκή προθεσμία που θα οριζόταν από την επιτροπή. Τέλος, σε αυτό το άρθρο, οριζόταν ότι εάν κατά τη διάρκεια της παραχώρησης για οποιονδήποτε λόγο καταστεί αναγκαία η τροποποίηση των εκτελεσθέντων έργων ή η κατασκευή νέων, τότε ο ανάδοχος υποχρεούνταν να καταρτίσει τις απαιτούμενες μελέτες για αυτά τα έργα και να τις υποβάλλει προς έγκριση στο Υπουργείο Συγκοινωνίας. Η έγκριση των μελετών, η κατασκευή και η παραλαβή των έργων αυτών θα γίνονταν σύμφωνα προς τις διατάξεις του άρθρου 2 και των παραγράφων 1-5 του παρόντος (άρθρο 3).

Στο τέταρτο άρθρο αναφερόταν ότι όλες οι δαπάνες για τις μελέτες κατασκευής και συντήρησης των έργων επιβάρυναν αποκλειστικά τον ανάδοχο, ο οποίος υποχρεούνταν καθ' όλη τη διάρκεια του δικαιώματος της παραχώρησης να τηρεί σε άριστη κατάσταση συντήρησης και λειτουργίας και να επισκευάζει ή να ανανεώνει τα εκτελεσθέντα έργα με δικά του έξοδα. Το ίδιο ίσχυε και για δαπάνες μελετών και κατασκευής νέων έργων και τροποποιήσεων ή βελτιώσεων αυτών των έργων.

Στο επόμενο άρθρο οριζόταν ότι εντός ενός έτους από την περάτωση των έργων της αποξήρανσης με τη μέθοδο της φυσικής εκροής των υδάτων, ο ανάδοχος

υποχρεούνταν να συντάξει και να υποβάλει πλήρες κτηματολογικό διάγραμμα των εκτάσεων εντός της περιμέτρου του έλους «Λεσίνι», συμφώνως προς τις ισχύουσες διατάξεις του Υπουργείου Συγκοινωνίας, στο οποίο θα εμφανιζόταν όλα τα κατασκευασθέντα και υπό κατασκευή έργα από τον ανάδοχο. Μέσα σε ένα χρόνο από την υποβολή αυτών των διαγραμμάτων, το Υπουργείο της Συγκοινωνίας έπρεπε να ελέγξει και να αποφανθεί σχετικά με αυτά και να επιστρέψει ένα επικυρωμένο διάγραμμα στον ανάδοχο.

Φωτογραφία 4Α. Λεσίνι. Στην είσοδο του αυλακίου. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 91.

Το άρθρο έξι όριζε ότι ο ανάδοχος υποχρεούνταν με δικές του δαπάνες και ευθύνη να κατασκευάσει, να συντηρήσει και να εκμεταλλευθεί καθ' όλη την περίοδο της παραχώρησης, καθοριζόμενα αντιπλημμυρικά και αποξηραντικά έργα και ιδιαίτερα:

- α) αντιπλημμυρικό ανάχωμα επί της αριστερής όχθης του ρεύματος Βαλτή μέχρι και τον χείμαρρο Χρυσοβίτσας,
- β) διεύρυνση και εκβάθυνση της κοίτης του ρεύματος Βαλτή,
- γ) αναχώματα επί του ρεύματος Αιδημητριότικο,
- δ) κεντρικό αποχετευτικό αγωγό της υψηλής ζώνης μαζί με πλήρες δίκτυο αποστραγγιστικών τάφρων,
- ε) γενική διαρρύθμιση του ρεύματος Κονταύλακο, ως γενικού αποχετευτικού αγωγού της χαμηλής ζώνης μαζί με πλήρες δίκτυο αποστραγγιστικών τάφρων σε αυτή τη ζώνη,

στ) μηχανοστάσιο μαζί με όλα τα απαιτούμενα μηχανήματα για την ανύψωση των υδάτων της χαμηλής ζώνης, όπως και αποχετευτικό αγωγό των υδάτων από το μηχανοστάσιο μέχρι τη θάλασσα.

ζ) όλα τα έργα που απαιτούνταν για τη συμπλήρωση, βελτίωση και εξασφάλιση των παραπάνω αντιπλημμυρικών και αποστραγγιστικών έργων, στα οποία η εκτέλεση θεωρούνταν αναγκαία κατά τον καταρτισμό των οριστικών μελετών προς επίτευξη των επιδιωκόμενων σκοπών της εξυγίανσης του έλους.

η) τα έργα συγκοινωνίας που αφορούσαν τη γενική συγκοινωνία του τόπου ή τη σύνδεση του έλους με τις όμορες περιοχές ο ανάδοχος αναλάμβανε με δικές του δαπάνες, ύστερα από προηγούμενη απόφαση του Υπουργείου Συγκοινωνίας και με γνωμοδότηση του συμβουλίου των δημοσίων έργων, και μια φορά αν αναγνωρίζονταν αναγκαία εκτελέσεως τότε θεωρούνταν υπαχθέντα στα προβλεπόμενα έργα της παρούσας σύμβασης και υπόκεινταν σε όλες τις σχετικές διατάξεις για τη μελέτη, εκτέλεση, απαλλοτρίωση των οριζόμενων από την παρούσα σύμβαση.

θ) υποδειγματικό πειραματικό σταθμό σε έκταση όχι μικρότερη των διακοσίων στρεμμάτων για την έρευνα σχετικά με τα κατάλληλα γεωργικά είδη και τον τρόπο που θα έπρεπε να καλλιεργηθούν στην περιοχή του έλους,

ι) να καλλιεργεί και να χρησιμοποιεί σύμφωνα με τα σύγχρονα γεωργικά συστήματα και σύμφωνα με τις σύγχρονες γεωργικές μηχανές, μηχανήματα και εργαλεία τις καλλιεργούμενες εκτάσεις.

Στο επόμενο άρθρο αναφερόταν ότι στον ανάδοχο παραχωρούνταν:

α) τα 60/100 σε πλήρη κυριότητα των αποξηραινόμενων γαιών του δημοσίου που περιλαμβάνονταν στην περιοχή του έλους «Λεσίνι» όπως αυτό καθοριζόταν στο πρώτο άρθρο στην παράγραφο 2 στο α' στοιχείο,

β) η επικαρπία των υπολοίπων γαιών κατά το χρόνο της παραχώρησης,

γ) η απαλλαγή από κάθε φόρο για μια δεκαετία από την παραλαβή των έργων,

δ) η ατέλεια, επί μιας δεκαετίας, επί του εισαγόμενου υλικού το οποίο είναι αναγκαίο για την αποξήρανση και την καλλιέργεια των γαιών από τη δημοσίευση του παρόντος.

Επιπλέον, στο ίδιο άρθρο, οριζόταν ότι στις εντός ή εκτός των αποξηραινόμενων εκτάσεων ιδιωτικές κτήσεις, οι οποίες ωφελούνταν από την αποξήρανση, εφαρμόζονταν οι διατάξεις του άρθρου 3 και εφεξής του νόμου. Η διανομή των παραχωρημένων εκτάσεων των κατά επικαρπία και κυριότητα που ανήκαν στον

ανάδοχο, γινόταν από επιτροπή που θα συστηνόταν από το Υπουργείο της Γεωργίας στην οποία θα συμμετείχε και αντιπρόσωπος του αναδόχου. Γιαυτό το σκοπό οριζόταν ότι όλες οι εκτάσεις θα έπρεπε να διαιρεθούν σε δύο κατηγορίες, αυτών των εκτάσεων που θα εξυγιαίνονταν με τη μέθοδο της φυσικής ροής και αυτών που θα εξυγιαίνονταν με τη μέθοδο της μηχανικής ανύψωσης. Σε κάθε μια από τις παραπάνω κατηγορίες θα παραχωρούνταν στον ανάδοχο ανάλογη έκταση σύμφωνα με τα καθοριζόμενα ποσοστά, και τα τμήματα, όσο ήταν δυνατόν, έπρεπε να αποτελούν συνεχή έκταση. Στις γαίες στις οποίες ο ανάδοχος είχε κυριότητα δεν μπορούσε να γίνει καμιά, οποιασδήποτε φύσης, απαλλοτρίωση για τριάντα χρόνια από την παραλαβή ολόκληρης της σειράς των προβλεπόμενων, υπό της σύμβασης, έργων, εξαιρουμένων των δημόσιων έργων ή των κοινωφελών. Ύστερα από την τριακονταετία οι εναπομένουσες στην κυριότητα του αναδόχου γαίες, εφόσον η συνολική επιφάνεια αυτών υπερέβαινε τα χίλια στρέμματα, ήταν δυνατόν να υποβληθούν σε οριστική απαλλοτρίωση οι πέραν των χιλίων στρεμμάτων εκτάσεις. Η αξία κάθε στρέμματος ισούταν προς το μέσο όρο της αξίας πώλησης του στρέμματος στην περιφέρεια κατά την τελευταία πενταετία πριν την απαλλοτρίωση.

Το όγδοο άρθρο όριζε ότι για την απαλλοτρίωση των ιδιωτικών εδαφών που είναι αναγκαία για τα έργα της αποξήρανσης, θα έπρεπε να εφαρμοσθούν οι διατάξεις του νόμου.

Στο επόμενο άρθρο αναφερόταν ότι ο ανάδοχος ήταν απαλλαγμένος από κάθε ευθύνη, για κάθε καθυστέρηση της εμπρόθεσμης εκτέλεσης των έργων, μη προερχόμενης από δική του υπαιτιότητα αλλά που οφειλόταν είτε σε υπαιτιότητα του δημοσίου (μη έγκαιρη ενέργεια απαλλοτρίωσης) είτε σε τυχαία γεγονότα (όπως ανωτέρα βία) είτε σε φυσικά γεγονότα (πλημμύρες, σεισμοί, επιδημία). Σε κάθε περίπτωση οι προθεσμίες παρατείνονταν αυτοδίκαια για εύλογο και ανάλογο χρόνο, τουλάχιστον ίσο με αυτόν που σημειώθηκε η καθυστέρηση.

Στο δέκατο άρθρο αναφερόταν ότι ως εγγύηση της εκτέλεσης των όρων της παρούσας σύμβασης, υποχρεούνταν ο ανάδοχος εντός ενός μηνός από τη δημοσίευση του παρόντος να καταθέσει στο ταμείο παρακαταθηκών και δανείων το ποσό των 200 χιλιάδων δραχμών σε χρεώγραφα του ελληνικού κράτους υπολογιζόμενα στην ονομαστικής τους αξία, τους τόκους των οποίων θα εισπράττει ο ανάδοχος στις ημερομηνίες πληρωμής αυτών ή εγγυοδοτική επιστολή αναγνωρισμένης ελληνικής τράπεζας. Επιπλέον, μέσα σε ένα μήνα από την έγκριση του συνόλου των οριστικών μελετών, ο ανάδοχος όφειλε να καταθέσει, σύμφωνα με έναν εκ των δύο παραπάνω

τρόπων, επιπρόσθετη εγγύηση 300 χιλιάδων δραχμών. Το μισό από τις πεντακόσιες αυτές χιλιάδες δραχμές συνολικής εγγύησης θα επιστρεφόταν στον ανάδοχο με την, κατά το άρθρο 3 παράγραφος 3, παραλαβή των έργων της αποξήρανσης με τη μέθοδο της φυσικής ροής των υδάτων και το άλλο μισό με την παραλαβή των έργων της αποξήρανσης με τη μέθοδο της μηχανικής ανύψωσης, των εκτάσεων του έλους. Σε περίπτωση που ανάδοχος κηρυσσόταν έκπτωτος η εγγύηση που δεν θα επιστρεφόταν ή το τμήμα που δεν θα επιστρεφόταν, εκπίπτει προς όφελος του δημοσίου.

Στο ενδέκατο άρθρο οριζόταν ότι η παραχώρηση γινόταν για διάρκεια εβδομήντα πέντε χρόνων από τη δημοσίευση του στην εφημερίδα της κυβερνήσεως κατά το νόμο του διατάγματος. Η παραχώρηση έληγε είτε αυτοδίκαια με την λήξη της παραπάνω προθεσμίας, είτε με την κήρυξη του αναδόχου ως έκπτωτου είτε τέλος με την εξαγορά της επιχείρησης από το κράτος. Η εξαγορά της επιχείρησης από το κράτος με το σύνολο των εγκαταστάσεων ήταν δυνατόν να γίνει μετά την παρέλευση τριάντα ετών από της, κατά το άρθρο 3, πλήρους αποπεράτωσης των έργων της σύμβασης και μόνο εφόσον το δημόσιο το δήλωνε εγγράφως τρία τουλάχιστον χρόνια νωρίτερα στον ανάδοχο. Η αποζημίωση καθοριζόταν επί τη βάση του μέσου όρου των καθαρών κερδών του αναδόχου κατά τα τελευταία επτά χρόνια, το οποίο θα υπολογιζόταν ύστερα από την αφαίρεση των δύο δυσμενέστερων ετών, κεφαλαιοποιημένου προς 7%. Αυτό το κεφάλαιο θεωρούνταν τίμημα της εξαγοράς. Ωστόσο, ο ανάδοχος δικαιούνταν να απαιτήσει αντί γιαυτό, ένα ποσό ίσον προς την αξία των εγκαταστάσεων μειωμένη κατά τις γενόμενες αποσβέσεις και αυξημένη κατά 10%. Με τη λήξη της παραχώρησης ο ανάδοχος όφειλε να παραδώσει, σε άριστη κατάσταση, στο κράτος χωρίς καμία αποζημίωση όλα τα έργα της σύμβασης μαζί με τις εγκαταστάσεις. Κατά το τελευταίο έτος της σύμβασης ο ανάδοχος δικαιούνταν να απολάβει την ηρτημένη σοδειά.

Σύμφωνα με το άρθρο δώδεκα ο ανάδοχος δικαιούνταν οποτεδήποτε ήθελε κατά τη διάρκεια της παραχώρησης να συστήσει ανώνυμη ελληνική εταιρεία με έδρα την Ελλάδα, στην οποία θα μεταβίβαζε το προνόμιο και όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από το παρόν διάταγμα. Μέσα σε ένα μήνα από τη σύσταση της, η εταιρεία όφειλε να υποβάλει προς έγκριση, στο αρμόδιο υπουργείο, το καταστατικό της. Η εταιρεία τελούσε υπό τον έλεγχο του κράτους και υπέκειτο στους εκάστοτε ισχύοντες νόμους περί Ανωνύμων Εταιρειών, εφόσον αυτοί δεν αντιβαίνουν στις διατάξεις του παρόντος διατάγματος. Το πραγματικό καταβληθέν μετοχικό κεφάλαιο της Εταιρείας δεν έπρεπε να είναι λιγότερο του 25% του

συνολικού ποσού των δαπανών της κατασκευής των έργων που είχε υπολογιστεί από τον ανάδοχο στην οριστική μελέτη του έργου.

Στο άρθρο δεκατρία αναφερόταν ότι εάν ο ανάδοχος δεν κατέθετε εμπρόθεσμα τις, κατά το άρθρο 10, εγγυήσεις ήταν δυνατό τότε να κηρυχτεί έκπτωτος με πρόταση του Υπουργείου της Συγκοινωνίας και ύστερα από απόφαση του υπουργικού συμβουλίου από όλα τα απορρέοντα δικαιώματα της παρούσας σύμβασης. Εάν ο ανάδοχος αδικαιολόγητα δεν υπέβαλε τις οριστικές μελέτες των έργων ή τις τροποποιημένες σύμφωνα με τις υποδείξεις του εργοδότη, όπως και εάν δεν επιθυμούσε να ξεκινήσει τα έργα εμπρόθεσμα, τότε καλούνταν εγγράφως από το Υπουργείο της Συγκοινωνίας να τα ξεκινήσει εντός χρονικού διαστήματος τριών μηνών από την ημερομηνία της πρόσκλησης. Εάν παρερχόταν αυτό το χρονικό διάστημα χωρίς ο ανάδοχος να ξεκινήσει την εκτέλεση των έργων χωρίς καμία δικαιολογία, τότε επιβαλλόταν σε αυτόν, με πράξη του Υπουργού της Συγκοινωνίας, χρηματική ποινή μέχρι 20 χιλιάδες δραχμές, δίνοντας του νέα προθεσμία τριών μηνών για την έναρξη των έργων. Αφού παρερχόταν αυτή η προθεσμία χωρίς να ξεκινήσουν τα έργα με υπαιτιότητα του αναδόχου, τότε ο ανάδοχος ήταν δυνατόν να κηρυχθεί έκπτωτος. Ακόμη, εάν ο ανάδοχος αδικαιολόγητα διέκοπτε την εκτέλεση των έργων και δεν τα επανέλαβε μέσα σε χρονικό διάστημα τριών μηνών -από την έγγραφη προς επανάληψη πρόσκληση του Υπουργείου Συγκοινωνίας- επιτρέπεται τότε να του επιβληθεί, με πράξη του Υπουργού Συγκοινωνίας, χρηματική ποινή μέχρι 20 χιλιάδες δραχμών και του δίνεται νέα τρίμηνη προθεσμία για την επανάληψη των έργων. Σε περίπτωση που δεν συνεχίζονταν τα έργα αδικαιολόγητα μέσα σε αυτή τη νέα προθεσμία, ο ανάδοχος ήταν δυνατόν να κηρυχθεί έκπτωτος. Εάν τα έργα δεν περατώνονταν με υπαιτιότητα του αναδόχου εντός του επομένου από της ορισθείσας προθεσμίας έτους, επιβαλλόταν στον ανάδοχο, με πράξη του Υπουργού της Συγκοινωνίας, χρηματική ποινή μέχρι 30 χιλιάδες δραχμές, δίνοντας σε αυτόν λογική προθεσμία για την κατασκευή των υπόλοιπων έργων. Εάν παρερχόταν αυτή η προθεσμία ο ανάδοχος ήταν δυνατόν να κηρυχτεί έκπτωτος. Τα παραπάνω εφαρμόζονταν και όσον αφορά την εκτέλεση των, κατά τη διάρκεια της παραχώρησης, αναγκαίων έργων ή της τροποποίησης των ήδη υπαρχόντων. Αν κηρυγόταν έκπτωτος ο ανάδοχος σύμφωνα με τα ανωτέρω, τότε το Υπουργείο Συγκοινωνίας προκήρρυσε διαγωνισμό εντός οχτώ μηνών από της έκδοσης της απόφασης για την υπόλοιπη χρονική περίοδο. Τέλος, στο παρόν άρθρο, αναφερόταν ότι τα έξοδα της δημοπρασίας βαρύνουν τον ανάδοχο. Όσον αφορά το καθαρό προϊόν το μὲν 1/2 αποδιδόταν στον ανάδοχο, ενώ το

υπόλοιπο 1/2 περιερχόταν στο κράτος. Εάν κανείς ενδιαφερόμενος δεν παρίστατο στη δημοπρασία τότε, όλες οι εκτάσεις, τα έργα και τα κτίρια που παρέμεναν κατά την εποχή της έκπτωσης στον ανάδοχο μέσα στην οριζόμενη, στο άρθρο 1, περιοχή περιέρχονταν σε πλήρη κατοχή και κυριότητα του κράτους, χωρίς καμία αποζημίωση του αναδόχου.

Στο άρθρο δεκατέσσερα αναφερόταν ότι ο ανάδοχος υποχρεούνταν μέσα σε ένα μήνα από τη δημοσίευση του παρόντος να καταβάλει ως αποζημίωση στο μηχανικό κ. Σίνο, ο οποίος θα συνέτασσε την εγκεκριμένη προμελέτη των έργων, το ποσό των 150 χιλιάδων δραχμών.

Στο επόμενο άρθρο ορίζεται ότι η επίλυση οποιασδήποτε διαφοράς σχετικά με την εκτέλεση της συναφθείσας σύμβασης μεταξύ του δημοσίου και του αναδόχου, συμπεριλαμβανομένης και της περί εκπτώσεως απόφασης ήταν δυνατόν να επιδιωχθεί μέσω διαιτησίας που θα εφαρμόζονταν, ως προς το δημόσιο, οι διατάξεις του νόμου 3332.

Τέλος, στο δέκατο έκτο άρθρο, αναφερόταν ότι η παραχώρηση υπολογιζόταν ως μη γενόμενη εάν ο ανάδοχος δεν προσερχόταν, εντός δεκαπέντε ημερών, από τη δημοσίευση του παρόντος για την υπογραφή της σχετικής σύμβασης. Η σύμβαση αυτή υπέκειτο σε τέλος χαρτοσήμου 1000 δραχμών.

Η σύμβαση καταρτίσθηκε τις 3 Ιουλίου 1930 με συμβόλαιο του συμβολαιογράφου Σταύρου Μαυρίκη.

4.3 Η έναρξη της αποξήρανσης του έλους «Λεσίνι»

Η ακριβής χρονολογία έναρξης των εργασιών αποξήρανσης του έλους «Λεσίνι» δεν είναι γνωστή. Ήδη από το 1926 ο γεωπόνος Σπύρος Πολυχρονάκος θα προβεί σε διάφορες γεωργικές έρευνες και μελέτες με σκοπό τη μελλοντική εκμετάλλευση της περιοχής.²⁴³ Τη σύνταξη της μελέτης των έργων είχε αναλάβει ο καθηγητής του Ε.Μ.Π. Αλέξανδρος Σίνος,²⁴⁴ που ήδη από το 1928 είχε καταρτίσει μια προμελέτη αποξήρανσης του έλους συμφώνως προς την υπ' αριθμόν 8601 τις 24 Απριλίου 1925 διαταγής του Υπουργείου Συγκοινωνίας.²⁴⁵ Στα 1932 θα ξεκινήσουν οι πρώτες προσπάθειες οργάνωσης και εφαρμογής του όλου εγχειρήματος. Πιο συγκεκριμένα, στην εφημερίδα *Τριχωνίς* στις 26 Ιουλίου 1932 πληροφορούμαστε ότι «λίαν προσεχώς αρχίζουν αι εργασίαι δια την αποξήρανσιν του Λεσινίου...».²⁴⁶ Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, ο υφυπουργός της Εθνικής Οικονομίας Σ. Στεφανόπουλος- ύστερα από απόφαση του Υπουργού Εθνικής Οικονομίας - με έγγραφο του προς το τελωνείο Πατρών θα εγκρίνει την εισαγωγή διαφόρων καυσίμων και πρώτων υλών που ήταν αναγκαία για τις εργασίες της αποξήρανσης. Σύμφωνα με αυτή τη διαταγή,²⁴⁷ ο Επαμεινώνδας Χαρίλαος, παρά την ύπαρξη νόμου για τον περιορισμό των εισαγωγών,²⁴⁸ μπορούσε καθ' υπέρβασιν να εισαγάγει μεγαλύτερες ποσότητες πρώτων υλών.²⁴⁹ Τον Δεκέμβριο του 1932 πληροφορούμαστε την πρόσληψη του

²⁴³ ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/52/15 Μαρτίου 1934.

²⁴⁴ Ο Αλέξανδρος Σίνος γεννήθηκε το 1884 στη Σύρο. Σπούδασε στη Ζυρίχη και στο Μόναχο και το 1918, σε ηλικία 34 χρονών, εξελέγη καθηγητής στην έδρα Υδραυλικής και Υδραυλικών έργων του Ε.Μ.Π. διδασκοντας, μεταξύ άλλων, τα μαθήματα «Υδραυλικής και Υδραυλικών έργων», Υδραυλικά έργα μετ' ασκήσεων». Γιάννης Αντωνίου, *Οι Έλληνες μηχανικοί. Θεσμοί και Ιδέες 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 278-279, 291-292, 293, πίνακες 2,9,10.

²⁴⁵ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Υποφ. 4, εγγρ. 78α, Συμπληρωματική έκθεσις επί της αποξήρανσεως του έλους Λεσίνι.

²⁴⁶ Την παραπάνω πληροφορία την αντλήσαμε από τον εξής δικτυακό τόπο <http://www.pentalofo.gr/istorika/dimosieymata.htm>.

²⁴⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Τμήμα Εμπορίου Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας προς Τελωνείον Πατρών 10 Νοεμβρίου 1932.

²⁴⁸ Mark Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου* (μτφρ. Μαρκέτος Σ.), ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002, σ. 219-220, 231-232, 277-289. Ο νόμος 5426 που δημοσιεύτηκε τον Απρίλιο του 1932 επέβαλε τεράστιους περιορισμούς στις εισαγωγές, παρόλα αυτά παραχωρούσε στους εκάστοτε υπουργούς Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών τη διακριτική ευχέρεια να αποφασίζουν σχετικά με το ζήτημα των εισαγωγών.

²⁴⁹ Οι πρώτες ύλες και τα καύσιμα που εισήχθησαν ήταν 300 τόνοι γαιανθράκων Κάρδιφ, 1 τόνος ορυκτελαίου, 1/2 τόνος λίπους, 100 δοχεία βενζίνης, 200 οκάδες ορυκτελαίου βενζινομηχανής, 100 οκάδες λίπους βενζινοκινητήρων και 20 κυβικά μέτρα λευκής ξυλείας πάχους από 1 μέχρι 15 εκατοστά. Πιθανότατα ο ανάδοχος, αυτή την περίοδο, να κατέβαλε κανονικά το φόρο επί του εισαγόμενου υλικού (σύμφωνα με το νόμο 6066 «Περί περιορισμού των δασμολογικών απαλλαγών») που ήταν αναγκαίο για την αποξήρανση του έλους, μιας και από έγγραφο του Μαρτίου του 1934 που

Παναγιώτη Γατσόρη ως φύλακα με μηνιαίο μισθό 800 δραχμών, απόφαση που υπογράφει ο διευθυντής έργων και εκμετάλλευσης Σπύρος Πολυχρονάκος.²⁵⁰ Με βάση τα παραπάνω είναι δυνατόν να τοποθετήσουμε τις απαρχές των εργασιών για την αποξήρανση του έλους «Λεσίνι» στα τέλη του 1932 και στις αρχές του 1933.

Φωτογραφία 4B. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, Αστακός. ανθρώπων ίχνη, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 96.

Με την έναρξη των πρώτων αυτών εργασιών αποξήρανσης ο ανάδοχος θα προβεί στις κατάλληλες ενέργειες με σκοπό να κατοχυρώσει τα δικαιώματά του που πήγαιναν από το διάταγμα *Περί παραχωρήσεως της αποξηράνσεως του έλους «Λεσίνι»* στις 24 Ιουνίου του 1930 και από τη σύμβαση του ίδιου έτους. Το υπουργείο Οικονομικών με έγγραφό του προς τον οικονομικό έφορο Μεσολογγίου θα παραγγείλει στον δεύτερο να προβεί σε εξέταση των κατόχων τίτλων ιδιοκτησίας γαιών, αυτών των εκτάσεων οι οποίες βρίσκονταν εντός του έλους. Παρακάτω, στο ίδιο έγγραφο, τονιζόταν ότι «...τους καταλάβοντας τμήματα εκ της περιλαμβανομένης εις την σύμβασιν

στέλνει ο νομομηχανικός Αιτωλίας και Ακαρνανίας προς τον Χαρίλαο, πληροφορούμαστε ότι με το Διάταγμα της 17/24 Ιουνίου 1930 Περί παραχωρήσεως της αποξηράνσεως του έλους Λεσίνι ο ανάδοχος απαλλασσόταν από κάθε είδος φόρου (ατέλεια) επί του εισαγόμενου υλικού. Για αυτό το λόγο ο νομομηχανικός ζητά από τον Χαρίλαο να υποβάλει κατάσταση που θα εμφανίζεται η δημιουργηθείσα ζημιά από την κατάργηση της ατέλειας, για να του χορηγηθεί η σχετική αποζημίωση. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από γραφείον νομομηχανικού (Δημόσια έργα Αιτωλίας και Ακαρνανίας) προς τον κ. Επαμ. Χαρίλαον, Εν Μεσολογγίω τη 23 Μαρτίου 1934.

²⁵⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, Αρχείο κοινότητας Λεσινίου (Παλαιοκατούνας) 1932-1968, Φάκελος 72, Υπ.: 1932 Κτήμα Λεσίνι (Πρόσληψη φύλακα).

εκτάσεως μετά τον Μάιον 1926 και στερουμένους τίτλων κυριότητος θέλετε αποβάλει βιαίως δια της αστυν. αρχής ήτις θέλει παρέχει και την ενισχυσίν της εις τον ανάδοχον προς εγκατάστασιν του εις τας ούτω παρανόμως κατεχόμενας εκτάσεις. Αντιθέτως εναντίον των κατεχόντων εκτάσεις προ του Μαΐου του 1926 εις ουδεμίαν ενέργειαν θα πρ(ο)βαίνητε καθόσον μόνον δια της δικαστικής οδού είναι δυνατή η επιδίωξις των δικαιωμάτων του δημοσίου». ²⁵¹

Κατά τους Μάρτιο-Απρίλιο του 1933 θα ξεκινήσουν οι εργασίες της διευθέτησης και εκσκαφής των διωρύγων που θα ανατεθούν στον Ανδρέα Σάββα, ²⁵² πολιτικό μηχανικό με έδρα την Αθήνα και την Πάτρα. Η αρχή θα γίνει με την εκσκαφή διόδου στη θάλασσα στις εκβολές της διώρυγας Βαλτί. ²⁵³

Οι εντατικές εργασίες αποξήρανσης που λαμβάνουν χώρα την περίοδο αυτή, από τον Μάρτιο μέχρι τον Σεπτέμβριο, θα οδηγήσουν στην εξάντληση των αποθεμάτων των καυσίμων. ²⁵⁴ Γιαυτό το λόγο τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο θα γίνουν νέες παραγγελίες καυσίμων υλών ²⁵⁵ στην εταιρία «Αδελφοί Καζανόβα, Ανώνυμος

²⁵¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Υπουργείον Συγκοινωνίας Προς τον κ. ΕΠΑΜ. ΧΑΡΙΛΑΟΝ Ανάδοχον συμβάσεως αποξηράνσεως έλους ΛΕΣΙΝΙ, Εν Αθήναις τη 12 Δεκεμβρίου 1932 και Υπουργείων Οικονομικών Προς Οικονομικόν Έφορον Μεσολογγίου. Δεν γνωρίζουμε τίποτα σχετικά με αυτό το θέμα την περίοδο αυτή. Είμαστε βέβαιοι όμως ότι αργότερα, με την ίδρυση της εταιρείας, το πρόβλημα της δικαιοδοσίας επί της εκμετάλλευσης των «αμφισβητούμενων» εδαφών θα λάβει οξύτερη μορφή. Βλ. σχ. παρακάτω στο υποκεφάλαιο 5.3.

²⁵² Το 1936 ο ίδιος εργολάβος θα αναλάβει την κατασκευή της οδού Αστακού-Κατοχής και θα κατηγορηθεί από τους ντόπιους ότι με αυθαίρετο τρόπο κάνει προσπάθειες να αλλάξει την κατεύθυνση του δρόμου θεωρώντας, κυρίως οι κάτοικοι του Πενταλόφου, ότι με αυτή του την κίνηση εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Γ.Ε.Λ. Εφ. *Ρουμελιώτης* 14 Μαρτίου 1936, «Εξέγερσις των κατοίκων». Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.pentalofo.gr/istorika/dimosieymata.aspx> [Τελευταία επίσκεψη 3/4/2013].

²⁵³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Υποφ. 4, εγγρ. 77, 5 στοιχεία μελέτης- Έκθεσις περί των έργων του έλους «Λεσίνι» Αιτωλοακαρνανίας. Επιπλέον, ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή του Κ. Σάββα πολιτικού μηχανικού προς Σ. Πολυχρονάκο διευθυντή Γ.Ε.Λ., 20 Ιανουαρίου 1936.

²⁵⁴ Την περίοδο Μαρτίου-Σεπτεμβρίου 1933 καταναλώθηκαν οι εξής καύσιμες ύλες: 195 τόνοι γαιάνθρακα Κάρδιφ, 1577,5 κιλά Ορυκτέλαιου ατμομηχανής και 322 κιλά λίπους (γράσο). ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Χειρόγραφη αναφορά προς κ. Σπύρο Πολυχρονάκο, Αστακώ 2 Ιανουαρίου 1934.

²⁵⁵ Τον Αύγουστο θα αποσταλούν στο τελωνείο του Αστακού από την εν λόγω εταιρία 55 τόνοι γαιανθράκων ενώ τον Σεπτέμβριο επιπλέον 50, με τα ιστιοφόρα «Άγιος Σπυρίδων» και «Ελπινίκη» αντίστοιχα. Ωστόσο, μέχρι τον Απρίλιο του 1934 δεν είχαν εκτελωνιστεί από την πλευρά του Α. Σάββα.

Γαιανθρακεμπορική Εταιρία», με έδρα τον Πειραιά.²⁵⁶

Φωτογραφία 5. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι, πρώτη μέθοδος εκσκαφής με φαγάνα. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Σε αυτή την πρώτη περίοδο, η οργάνωση των εργασιών γινόταν από τον Αστακό, περιοχή στην οποία διέμενε ο διευθυντής έργων και εκμετάλλευσης Σπύρος Πολυχρονάκος. Έπειτα από τα πρώτα έργα αποξήρανσης ορισμένοι περίοικοι θα απευθυνθούν στη διεύθυνση για να τους παραχωρηθεί χώρος προς ενοικίαση για τη βοσκή των ζώων²⁵⁷ αλλά και για καλοκαιρινές διακοπές (ως τουριστικό θέρετρο).²⁵⁸

²⁵⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αδελφοί Καζανόβα, Ανώνυμος Γαιανθρακεμπορική Εταιρία προς Ανδρέα Σάββα, 25 Απριλίου 1934.

²⁵⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γράμμα του Δημητρίου Δημητρούκα προς άγνωστο, 12 Σεπτεμβρίου 1933.

²⁵⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γράμμα του Στραβοδήμου δημοδιδάσκου προς Πολυχρονάκο, 1 Ιουλίου 1933.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΝ «ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ» ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ «ΕΜΠΛΟΚΗ» ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ (1934-1940). Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

5.1 Η σύσταση της εταιρείας, το ιδρυτικό κεφάλαιο, τα απασχολούμενα κεφάλαια, τα κέρδη, οι μέτοχοι, τα πρώτα διοικητικά συμβούλια, οι υπηρεσίες της εταιρείας

Σύμφωνα με τους όρους του διατάγματος παραχώρησης της αποξήρανσης και εκμετάλλευσης του έλους «Λεσίνι», ο Ε. Χαρίλαος θα συστήσει τον Μάρτιο του 1934²⁵⁹ ανώνυμη εταιρεία με την επωνυμία *Γ.Ε.Λ. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Ανώνυμος Εταιρεία* με έδρα την Αθήνα. Σε αυτή την εταιρεία ο Ε. Χαρίλαος θα παραχωρήσει και θα μεταβιβάσει όλα τα δικαιώματα που απέρρεαν από το νομοθετικό διάταγμα τις 24 Ιουνίου 1930 και από τη σύμβαση με το δημόσιο που υπογράφηκε τις 3 Ιουλίου του ίδιου έτους. Το εταιρικό κεφάλαιο οριζόταν σε 8.000.000 δραχμές, υποθέτουμε ότι ήταν μια ανώνυμη εταιρεία μεσαίου μεγέθους,²⁶⁰ και διαιρούνταν σε 16.000 μετοχές με ονομαστική αξία 500 δραχμές η καθεμία.²⁶¹ Το 50% του καταβληθέντος εταιρικού κεφαλαίου ανέλαβε ο Ε. Χαρίλαος μαζί με την σύζυγό του. Το υπόλοιπο 50% ανέλαβαν οι Θεόδωρος Μαράτος, Νικόλαος Τσεκούρας (Δικηγόρος), Πέτρος Βρεττός (Πολιτικός μηχανικός), Ανδρέας Σάββας (Πολιτικός μηχανικός), Βασίλειος Σωτηρίου (Γεωπόνος), Σπύρος Πολυχρονάκος (Γεωπόνος)²⁶² [Πίνακας 2].

Με την ίδρυση της εταιρείας οι Θ. Μαράτος, Ν. Τσεκούρας, Π. Βρεττός, Β. Σωτηρίου και Σ. Πολυχρονάκος μεταβίβασαν τις μετοχές τους στον Ε. Χαρίλαο, ο οποίος ανέλαβε να καταβάλει 6.400.000 δρχ. ως κεφάλαιο, από το οποίο το 1/4 έπρεπε να καταβληθεί κατά τη σύσταση της εταιρείας. Ο ίδιος θα αναλάμβανε να

²⁵⁹ Το καταστατικό της εταιρείας καταρτίστηκε το 1932 με την υπ. Αριθμό 9562 πράξη του συμβολαιογράφου Νικόλαου Αναστασόπουλου, ενώ τροποποιήθηκε με τις υπ' αριθμό 9582 και 9652 πράξεις του ίδιου συμβολαιογράφου. Ωστόσο, το καταστατικό εγκρίθηκε της 9 Μαρτίου 1934, πράξη που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ του Δελτίου ανωνύμων εταιρειών της 15 Μαρτίου 1934. ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/52/15 Μαρτίου 1934.

²⁶⁰ Για παράδειγμα η Μ. Δρίτσα, αναφερόμενη σε μια εταιρεία ελαιουργίας με μετοχικό κεφάλαιο 8.000.000 δρχ. το 1934, την κατατάσσει στις εταιρείες μεσαίου μεγέθους. Μαργαρίτα Δρίτσα, *Βιομηχανία και τράπεζες στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 274-275.

²⁶¹ ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/52/15 Μαρτίου 1934.

²⁶² ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/52/15 Μαρτίου 1934.

καταβάλει και το 1/4 της εγγραφής στο μετοχικό κεφάλαιο της γυναίκας του Αντιόπης Χαριλάου. Η καταβολή του πρώτου 1/4 του κεφαλαίου που ανέλαβε ο Χαρίλαος να καταβάλει συνολικά, όπως αναφέραμε πιο πάνω, ανερχόταν σε 1.800.000 δρχ., ποσό το οποίο ολοκληρωτικά κάλυψε δια την εισφορά σε είδος που είχε πραγματοποιήσει την περίοδο 1930-1934.

Πίνακας 2. Ιδρυτές και κάλυψη του ιδρυτικού κεφαλαίου της Γ.Ε.Α Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1934.

<u>Ιδρυτές-Μέτοχοι</u>	<u>Μετοχές</u>	<u>Αξία μετοχών</u> <u>(σε δραχμές)</u>
Επαμεινώνδας Χαρίλαος (Βιομήχανος)	6.400	3.200.000
Θεόδωρος Μαράτος	1.600	800.000
Αντιόπη Χαριλάου ²⁶³	1.600	800.000
Νικόλαος Τσεκούρας (Δικηγόρος)	1.600	800.000
Πέτρος Βρεττός (Πολιτικός μηχανικός)	1.600	800.000
Ανδρέας Σάββας (Πολιτικός μηχανικός)	1.600	800.000
Βασίλειος Σωτηρίου (Γεωπόνος)	800	400.000
Σπύρος Πολυχρονάκος (Γεωπόνος)	800	400.000
Σύνολο	16.000	8.000.000

Πηγή: ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/52/15 Μαρτίου 1934.

Οι δαπάνες του Ε. Χαριλάου για την επίτευξη της σύμβασης και για έξοδα μελέτης και εκμετάλλευσης του έλους Λεσίνι μέχρι την περίοδο της σύστασης της εταιρείας είχαν υπολογιστεί αρχικά σε 872.913,30 δρχ., ενώ νεότερος υπολογισμός προσέθετε ένα επιπλέον ποσό 3.300.793,50 δρχ. Με τα παραπάνω ποσά κάλυψε το 1/4 της αρχικής καταβολής που είχε αναλάβει (1.800.000 δρχ.), ενώ είχε απαίτηση κατά της εταιρείας στο υπόλοιπο ποσό που ανερχόταν σε 2.373.706,80 δρχ. Τον Σεπτέμβριο του 1934 θα απαιτήσει και θα πετύχει την αύξηση του ποσού αυτού κατά 2.555.991 δρχ., εν συνόλω δηλαδή 4.929.697 δρχ. Με αυτό το ποσό θα καλύψει τα υπόλοιπα 3/4 (600.000 δρχ.) του μετοχικού κεφαλαίου της γυναίκας του και μεγάλο μέρος από τα 3/4 του μετοχικού κεφαλαίου που του αναλογούσε, δηλ. τις 4.329.697 από τις 4.800.000 δρχ. Ο Α. Σάββας, από την πλευρά του, κατέβαλε ο ίδιος το ποσό των 200.000 δρχ., ποσό το οποίο αναλογούσε στο 1/4 των μετοχών που είχε στην κατοχή του ενώ δικαιούνταν να λάβει από την εταιρεία ένα ποσό της τάξεως περίπου των 900.000 δρχ. -ως αμοιβή για την εκτέλεση των έργων της αποξήρανσης που είχε

²⁶³ Σύζυγος Επαμεινώνδα Χαριλάου.

αναλάβει εργολαβικά από το 1933- μέρος του οποίου κατέβαλε για τα υπόλοιπα 3/4 (600.000) του ιδρυτικού κεφαλαίου έχοντας ως τελικές απαιτήσεις το ποσό των 295.000 δρχ.²⁶⁴ Έτσι το πρώτο 1/4 του μετοχικού κεφαλαίου που αντιστοιχούσε σε 2.000.000 δρχ., καλύφθηκε τόσο με εισφορά σε είδος (1.800.000 δρχ.) όσο και τις μετρητοίς (200.000 δρχ.). Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι το αρχικό μετοχικό κεφάλαιο της Εταιρείας σχεδόν καλύφθηκε καθ'ολοκληρίαν δια εισφορών σε είδος- από τον κυριότερο ιδρυτή και ανάδοχο της σύμβασης- για δαπάνες που έγιναν από τον ίδιο για την επίτευξη της σύμβασης και για τα μετέπειτα εκτελεσθέντα έργα μέχρι την περίοδο της ίδρυσης της Εταιρείας.

Εικόνα 4. Τίτλος μετοχής της Γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Α.Ε. του 1935. Πηγή: Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2006, σ. V.

Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους θα αποφασιστεί η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου κατά 7 εκατ. δρχ.,²⁶⁵ η οποία θα πραγματοποιηθεί στις αρχές του 1935, που αντιστοιχούσαν σε 14.000 μετοχές με συμμετοχή της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Λ.,²⁶⁶ του Κ. Βενιέρη, Θ. Βρανά, Δ. Δερνίκου, Σ. Πεταλά, Κ. Μανέα (Βιομήχανος),²⁶⁷ Ν. Δρίτσα

²⁶⁴ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Δάνεια, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ. 135. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Υπηρεσία Μελέτης Επιχειρήσεων και Χρηματοδοσιών, "Λεσίνι" Περιληπτική έκθεση της υποθέσεως και της προτάσεως των ενδιαφερομένων.

²⁶⁵ Η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου ήταν αναγκαία την περίοδο αυτή, μιας και το όλο εγχείρημα είχε τεράστιες ανάγκες κεφαλαίων. Βλ. σχετικά τα υποκεφάλαια για τα έργα αποξήρανσης και τη δημιουργία του οικισμού.

²⁶⁶ Ο ίδιος ο Ε. Χαρίλαος την περίοδο αυτή είναι μέτοχος και λίγο αργότερα διευθύνων σύμβουλος της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Λ.

²⁶⁷ Ο Κλέαρχος Μανέας ήταν υφασματέμπορος και πρόεδρος του Εμπορικού Συλλόγου Αθηνών το 1917 και 1921 καθώς ήταν και πρόεδρος του ΕΒΕΑ. Ένα σύντομο «πέρασμα» θα κάνει και από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας ενώ από το 1928 θα είναι σύμβουλος της Εθνικής Τράπεζας και μεταπολεμικά υποδιοικητής της (1945-1953). Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940*, ό.π, σ. 264, 274· της ίδιας «Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: θεατρίνοι και μάρτυρες», *Τα Ιστορικά 18-19* (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1993), σ. 106-107. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος,

(Μηχανουργός-Βιομήχανος),²⁶⁸ Γ. Σατολιά (Υπάλληλος Εταιρείας-Διευθυντής της Εταιρείας «Φαουντέσιον») [Πίνακας 6].

Φωτογραφία 6. Κλέαρχος Μανέας. Πηγή: ΙΝΕ/ΕΙΕ, ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ.

Την περίοδο αυτή, σύμφωνα με την Εθνική Τράπεζα η οποία ενδιαφέρεται για τη χρηματοδότηση της εταιρείας, το μετοχικό κεφάλαιο κατανέμεται μεταξύ τριών ομάδων. Μια ομάδα βρίσκεται υπό την αιγίδα του Επ. Χαρίλαου, μια άλλη υπό την αιγίδα της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Λ και του Θ. Βρανά και τέλος μια τρίτη με κύριους μετόχους τους Γ. Σατολιά και Α. Σάββα²⁶⁹ [Πίνακας 24].

Το πρώτο διοικητικό συμβούλιο που εκλέγεται τον Ιούλιο του 1934 αποτελείται από 6 άτομα. Πρόεδρος αυτού θα είναι ο Ε. Χαρίλαος, εκ των κυρίων ιδρυτών της εταιρείας και αντιπρόεδρος ο Α. Σίνος²⁷⁰ ο οποίος, παρότι δεν είναι μέτοχος της εταιρείας, συμμετέχει στη διοίκηση της. Το συμβούλιο συμπλήρωναν οι Α. Σάββας, Π. Βρεττός, Β. Σωτηρίου και Ν. Τσεκούρας, και οι τέσσερις τους μέτοχοι της εταιρείας που ανέλαβαν χρέη συμβούλου. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ύστερα από την απόφαση για αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου, στο διοικητικό συμβούλιο θα προστεθούν, ως σύμβουλοι, ο Νικόλαος Κανελλόπουλος –βιομήχανος, εκ των

Ιστορικό χρονολόγιο 1841-2006, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2008, σ. 149.

²⁶⁸ Ο Ν. Δρίτσας ήταν μηχανουργός και διεύθυνε ο ίδιος ένα μηχανουργείο στον Πειραιά. Τη δεκαετία του 1930 εμφανίζεται να είναι πρόεδρος της Ένωσης Ελλήνων Σιδηροβιομηχάνων. Την ίδια περίπου περίοδο θα συμμετάσχει, μαζί με άλλους κεφαλαιούχους, στην ίδρυση της συντηρητικής οργάνωσης «Η Εθνική Συντηρητική Οργάνωση», στην οποία συμμετείχε και ο Επ. Χαρίλαος. Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830-1940*, ό.π, σ. 171· Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940*, ό.π, σ. 292.

²⁶⁹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Δάνεια, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ. 135. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Υπηρεσία Μελέτης Επιχειρήσεων και Χρηματοδοσιών, “Λεσίνι” Περιληπτική έκθεση της υποθέσεως και της προτάσεως των ενδιαφερομένων.

²⁷⁰ Την περίοδο 1935-1937 ο Αλέξανδρος Σίνος, μεταξύ άλλων αξιωμάτων, θα αναλάβει και την πρυτανεία του Ε.Μ.Π. Σχ. βλ. την παρουσίαση του Γιάννη Αντωνίου, Εκπαίδευση και έρευνα στο ΕΜΠ την περίοδο του Μεσοπολέμου, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: http://www.ntua.gr/temp_announce/170/parousiaseis170/files170/SYNEDRIA%20I/1601_presentation.pdf.

ιδρυτών της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Λ και συνεργάτης του Ε. Χαριλάου σε διάφορες εταιρείες²⁷¹- ο βιομήχανος Νικόλαος Δρίτσας και ο επίσης βιομήχανος Κλέαρχος Μανέας, καθώς και ο υπάλληλος της εταιρείας Γεώργιος Σατολιάς, ενώ θα απέλθει από το διοικητικό συμβούλιο ο Β. Σωτηρίου [Πίνακας 3].

Φωτογραφία 7. Νικόλαος Κανελλόπουλος Πηγή: ΙΝΕ/ΕΙΕ, ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να ανοίξουμε μια παρένθεση σχετικά με τη φυσιογνωμία των ιδρυτών και των μετόχων της εταιρείας. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι η ομάδα των κεφαλαιούχων που ιδρύει την εταιρεία, με επικεφαλής τον Ε. Χαρίλαο, είναι στην πλειονότητα τους επιστήμονες (χημικοί, γεωπόνοι και μηχανικοί) -εκ των οποίων μερικοί με σπουδές στο εξωτερικό-²⁷² καθώς και

²⁷¹ Ο Νικόλαος Κανελλόπουλος από οικογένεια σταφιδοκαλλιεργητών του Αιγίου θα ξεκινήσει ως φοιτητής της ιατρικής στο πανεπιστήμιο της Αθήνας και στη συνέχεια θα εγκατασταθεί στη Ζυρίχη για να συνεχίσει τις σπουδές του στην ιατρική, αλλά σύντομα θα τις εγκαταλείψει για χάρη της Χημείας όπου θα σπουδάσει στο πολυτεχνείο της Ζυρίχης, μέρος στο οποίο θα συνδεθεί με άλλους Έλληνες σπουδαστές. Θα εργαστεί σε εργοστάσια χημικών στη προϊόντων στη Μασσαλία ενώ από το 1891 θα εργαστεί ως χημικός στο Ελληνικό Πυριτιδοποιείο. Θα ιδρύσει διάφορες επιχειρήσεις όπως το σαπωνοποιείο «Χαρίλαος και Κανελλόπουλος», την «Οινοπνευματική και Οινοποιητική Εταιρεία Ε. Χαρίλαος», βιομηχανία τσιμέντων, την Α.Ε.Ε.Χ.Π.Λ, την εταιρεία αγγειοπλαστικής «Ο Κεραμεικός», θα αναλάβει την κλωστουφαντουργία «Βέρμιον» στη Βέροια και την εκμετάλλευση των υδατοπτώσεων του Τριποτάμου για την παραγωγή ηλεκτρικού ρεύματος, ενώ θα διατελέσει πρόεδρος ή μέλος των διοικητικών συμβουλίων πολλών εταιρειών. Στο βιογραφικό του συγκαταλέγεται η εκλογή του στη διοίκηση του Συνδέσμου Βιομηχάνων και Βιοτεχνών, ενώ στα 1922 και 1935 θα γίνει και υπουργός Εθνικής Οικονομίας για μικρό χρονικό διάστημα. Είχε παντρευτεί την αδερφή του Επ. Χαριλάου, Σοφία. Θα πεθάνει στη Βιέννη το 1936. Γιώργος Μαχαίρας, «Οι βιομήχανοι», στο συλλογικό τόμο *Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993)*, ό.π., σ. 56-57. Σπύρος Λιναρδάτος, *Πως εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη-Το Βήμα, 2009, σ.140. Α. Παπαστεφανάκη, «Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993). Κεφάλαια, τεχνολογία, αγορές, εργασία», στο συλλογικό τόμο *Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993)*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2007, σ. 17-19. Μέγα Ελληνικών Βιογραφικών Λεξικόν, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», ό.π., σ. 163.

²⁷² Αυτό το γεγονός πιθανότατα να παρερμήνευσαν οι συντελεστές της έκδοσης *Αστακός. Ανθρώπων ίχνη*, μιας και σε αυτή την έκδοση αναφέρεται ότι η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνιου ήταν γαλλικών συμφερόντων, πράγμα που δεν ισχύει σε καμιά περίπτωση. Υπενθυμίζουμε ότι ο Ε. Χαρίλαος, ο Ν. Κανελλόπουλος και ο Α. Σίνος είχαν πραγματοποιήσει σπουδές στο εξωτερικό και κυρίως στη Γαλλία, ενώ εμφανίζονται να έχουν και διάφορες επαγγελματικές σχέσεις με αυτή την χώρα. Σχ. βλ. Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 16. Ευχαριστώ θερμά τον φίλο Άρη Θεοφίλη που με ενημέρωσε για την ύπαρξη της συγκεκριμένης μελέτης-λεύκωμα.

βιομήχανοι. Το ίδιο ισχύει και για τη σύνθεση του πρώτου διοικητικού συμβουλίου στο οποίο από τα δέκα άτομα που το απαρτίζουν, αμέσως μετά την πρώτη αναμόρφωση του τον Οκτώβριο του 1934, μόνο ένας ή δύο δεν είναι τεχνικοί-επιστήμονες ή βιομήχανοι. Γίνεται έτσι αντιληπτό ότι κατά τη σύσταση της εταιρείας αλλά και μέχρι το 1940, οι μέτοχοι και τα άτομα που απαρτίζουν τα πρώτα διοικητικά συμβούλια δεν προσέφεραν μόνο τα κεφάλαια που ήταν απαραίτητα, αλλά επιπλέον προσέφεραν και τις κάθε είδους επιστημονικές, τεχνικές και επιχειρηματικές γνώσεις και εμπειρίες τους καθώς και τις γνωριμίες τους, τόσο για την εύρυθμη λειτουργία της εταιρείας όσο και την ενδεδειγμένη εκτέλεση των έργων.

Πίνακας 3. Πρώτο διοικητικό συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1934.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Επαμεινώνδας Χαρίλαος	Πρόεδρος	Βιομήχανος	Ναι
Αλέξανδρος Σίνος	Αντιπρόεδρος	Καθηγητής Υδραυλικής στο Ε.Μ.Π.	Όχι
Ανδρέας Σάββας	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι
Πέτρος Βρεττός	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι
Βασίλειος Σωτηρίου ²⁷³	Σύμβουλος	Γεωπόνος	Ναι
Νικόλαος Τσεκούρας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
ΠΡΟΣΤΕΘΗΚΑΝ	ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ	ΤΟΥ	1934²⁷⁴
Νικόλαος Κανελλόπουλος	Σύμβουλος	Βιομήχανος	Ναι
Νικόλαος Δρίτσας	Σύμβουλος	Μηχανουργός-Βιομήχανος	Ναι
Κλέαρχος Μανέας	Σύμβουλος	Έμπορος-Βιομήχανος	Ναι
Γεώργιος Σατολιάς	Διευθύνων Σύμβουλος	Υπάλληλος Εταιρείας-Διευθυντής «Φαουντέσιον»	Ναι

Πηγή: ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/52/15 Μαρτίου 1934· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 3, Περί ανακοινώσεως της έδρας και των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι 10 Ιουλίου 1934 και ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 3, Περί ανακοινώσεως μεταφοράς των γραφείων και των νέων μελών του Διοικητ. Συμβουλίου της Ανωνύμου Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι «Γ.Ε.Λ» 27 Οκτωβρίου 1934.

²⁷³ Τον Οκτώβριο του 1934 απήλθε από το Διοικητικό Συμβούλιο.

²⁷⁴ Οι Νικόλαος Κανελλόπουλος, Νικόλαος Δρίτσας και Κλέαρχος Μανέας που προστέθηκαν στο Διοικητικό Συμβούλιο ως σύμβουλοι τον Οκτώβριο του 1934 έγιναν μέτοχοι ύστερα από την αύξηση του εταιρικού κεφαλαίου τον Οκτώβριο του 1934 που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ Μαρτίου 1935.

Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο -για πολλά χρόνια- αντιπρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της εταιρείας Α. Σίνος ήταν αυτός ο οποίος συνέταξε τη μελέτη εκτέλεσης των έργων ενώ ο Α. Σάββας (μέτοχος και σύμβουλος της εταιρείας) ήταν εκείνος που είχε αναλάβει εργολαβικά στα 1933 τα πρώτα έργα αποξήρανσης. Ο Σπύρος Πολυχρονάκος (μέτοχος και αργότερα σύμβουλος της εταιρείας) πραγματοποίησε γεωργικές μελέτες για την περιοχή ενώ για πολλά χρόνια διηύθυνε τα έργα αποξήρανσης και εκμετάλλευσης και ο Μ. Συκώκης (μέτοχος και αργότερα σύμβουλος της εταιρείας) εμφανίζεται και ως διευθυντής του τεχνικού τμήματος της εταιρείας. Από την άλλη μεριά ο επιχειρηματίας Ε. Χαρίλαος, ιδρυτής και πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου για πολλά χρόνια, με τη συμμετοχή του σε διάφορες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες, θα πετύχει πολλές φορές την οικονομική στήριξη της εταιρείας κυρίως μέσω της σύναψης δανείων αλλά και την ευνοϊκή μεταχείριση της εταιρείας από τους κρατικούς θεσμούς.

Το 1936 θα πραγματοποιηθεί νέα αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου κατά 5.000.000 δρχ., για τη συνέχιση των τεχνικών έργων,²⁷⁵ από το οποίο θα καλυφθεί μόνο το ποσό των 3.000.000,²⁷⁶ το οποίο διαιρούνταν σε 6.000 μετοχές, ενώ το 1938 θα συναφθεί τοκοχρεωλυτικό δάνειο 5.000.000 δρχ. για διάφορες ανάγκες της εταιρείας και καλλιεργητικό δάνειο 900.000 δρχ. -και τα δύο από την Αγροτική Τράπεζα²⁷⁷ - το δεύτερο για τη χρηματοδότηση των καλλιεργειών.²⁷⁸

Στα 1938 το διοικητικό συμβούλιο θα απαρτίζονται οι Ε. Χαρίλαος (πρόεδρος), Α. Σίνος (αντιπρόεδρος) και ως σύμβουλοι οι Γ. Σατολιάς, Α. Σάββας, Κ. Μανέας, Ν. Δρίτσας, Π. Βρεττός, Κ. Νεύρος και Β. Σωτηρίου [Πίνακας 23]. Αυτή την περίοδο η διοίκηση της επιχείρησης βρίσκεται στα χέρια της πρώτης (υπό τον Χαρίλαο) και δεύτερης «ομάδας» (υπό την Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α. και Θ. Βρανά) μετόχων οι οποίες φαίνεται να συνδέονται μεταξύ τους. Οι δύο παραπάνω ομάδες διαθέτουν συνολικά 20.840 μετοχές ονομαστικής αξίας περίπου 10,5 εκατ. δρχ. ενώ η τρίτη ομάδα (υπό τους Γ. Σατολιά και Α. Σάββα) διαθέτει 15.160 μετοχές ονομαστικής αξίας περίπου 7,5 εκατ. δρχ. [Πίνακας 24]. Η συνεννόηση των δύο παραπάνω «ομάδων» μετόχων για την ανάληψη της διοίκησης της εταιρείας δεν είναι δύσκολο να ερμηνευθεί. Ο Ε. Χαρίλαος στις αυξήσεις του μετοχικού κεφαλαίου των ετών 1934-1935 και 1936 θα

²⁷⁵ Για τα τεχνικά έργα βλ. και παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο.

²⁷⁶ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγρ. 95α-γ, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 2 Ιουνίου 1937.

²⁷⁷ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγρ. 23, Γενικός Ισολογισμός έτους 1938.

²⁷⁸ Βλ. σχετικά παρακάτω στο ίδιο κεφάλαιο.

κρατήσει την πλειοψηφία του εταιρικού κεφαλαίου σε συνεννόηση με άλλους μετόχους, όπως είναι για παράδειγμα η Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α., στην οποία είναι και ο ίδιος μέτοχος. Με την πλειοψηφία αυτή θα έχει την ευχέρεια να εκλέγει στη διοίκηση της εταιρείας πρόσωπα της αρεσκείας του. Έτσι την περίοδο από την ίδρυση της εταιρείας μέχρι το 1940 ο Ε. Χαρίλαος θα είναι ο «κυρίαρχος» στο εταιρικό κεφάλαιο και ως εκ τούτου και στο διοικητικό συμβούλιο.²⁷⁹

Πίνακας 4. Καθαρά κέρδη και διανεμητέα ποσά της Γ.Ε.Α Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1938-1940.

Έτος	Καθαρά κέρδη (δρχ.)	Διανεμητέο ποσό (δρχ.)
1938	1.725.203	
1939	3.682.120	1.620.000
1940	4.357.891	1.980.000

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Α. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 23, Γενικός Ισολογισμός έτους 1938· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Α. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 26, Γενικός Ισολογισμός έτους 1939· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Α. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 30, Γενικός Ισολογισμός έτους 1940.

Οι τεράστιες ανάγκες της επιχείρησης για νέα κεφάλαια θα οδηγήσει την εταιρεία το 1939 στη σύναψη απλού δανείου 9.200.000 δρχ. από την Εθνική τράπεζα με τόκο 9%,²⁸⁰ εκ των οποίων τα 5.000.000 θα διατεθούν για την αποπληρωμή του τοκοχρεωλυτικού από την Αγροτική.²⁸¹ Την ίδια χρονολογία η εταιρεία θα διανείμει τα πρώτα μερίσματα συνολικής αξίας 1.620.000 δρχ., ποσό που αναλογούσε σε 45

²⁷⁹ Βλ. και την τυπολογία που παραθέτει η Βαξεβάνογλου για την εσωτερική λειτουργία των Ανωνύμων Εταιρειών. Σύμφωνα με την ίδια, σε επιχειρήσεις με λίγους μετόχους υπάρχει πιθανότητα να συνεννοηθούν ή να συνασπισθούν οι μέτοχοι για να ελέγξουν τι συμβαίνει στην επιχείρηση και γιατί όχι να ελέγξουν την εταιρεία (η δεύτερη είναι δική μας υπόθεση) ενώ στις Α.Ε. με μεγάλη συρροή μετοχών οι μέτοχοι έχουν την τάση να συμπεριφέρονται ως εισοδηματίες και να συμμετέχουν ελάχιστα στις Γενικές Συνελεύσεις. Ωστόσο, φαίνεται ότι και στις δυο περιπτώσεις, οι διοικητικοί σύμβουλοι είναι αυτοί που κατέχουν την οικονομική εξουσία, μιας και όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Βαξεβάνογλου «είτε είναι μέτοχοι, είτε όχι, αυτοί κατέχουν την οικονομική εξουσία, δηλαδή την εξουσία οργάνωσης και διαχείρισης, απόφασης και βεβαίως ...είναι εκείνοι που αποφασίζουν για την διανομή των κερδών της επιχείρησης». Το διοικητικό συμβούλιο, με άλλα λόγια από την ίδια συγγραφέα, αποτελεί ένα χώρο οικονομικής επικυριαρχίας. Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940*, ό.π., σ. 49-50, 57, 98-99. Όπως και να έχει, στη δική μας περίπτωση ο Ε. Χαρίλαος είναι ο πραγματικός διαχειριστής της εταιρείας, πράγμα που αποτυπώνεται τόσο στη συμβολή του στο μετοχικό κεφάλαιο όσο και στη θέση του ως προέδρου του διοικητικού συμβουλίου.

²⁸⁰ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Δάνεια, Υπ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. Εντολή και σχετική αλληλογραφία, Φ. 135, Τμήμα Δικαστικών -Υπηρεσία Τοποθετήσεων, Υπηρεσία Μελέτης Επιχειρήσεων και Χρηματοδοσιών, Αθήνα 7 Ιουνίου 1939.

²⁸¹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Επαμεινώνδας Χαρίλαος προς Γεώργιον Ι. Πεσπατζόγλου(sic), 31 Οκτωβρίου 1945.

δρχ. ανά μετοχή,²⁸² ενώ τον ίδιο χρόνο εμφανίζει καθαρά κέρδη αξίας 3.682.120 δρχ.²⁸³ [Πίνακας 4]. Η κερδοφορία προερχόταν από την πώληση των αγροτικών προϊόντων, από μισθώματα γαιών και από ενοίκια βοσκών.

Πίνακας 5. Παρόντες μέτοχοι (τα 2/3), σύμφωνα με το κεφάλαιο Δ, άρθρο 24, παράγραφος 3 του καταστατικού, κατά την έκτακτη γενική συνέλευση της *Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε.* τις 30 Μαρτίου 1940 για το ζήτημα της αύξησης του μετοχικού κεφαλαίου.

<u>Ονοματεπώνυμο Μετόχου</u>	<u>Ονοματεπώνυμο Αντιπροσώπου</u>	<u>Αριθμός Μετοχών²⁸⁴</u>
<i>Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α.</i>	<i>Επαμεινώνδας Χαρίλαος</i>	8.700
<i>Αντιόπη Χαριλάου</i>	<i>Αντιόπη Χαριλάου</i>	7.000
<i>Ανδρέας Σάββας</i>	<i>Ανδρέας Σάββας</i>	2.500
<i>Θεόδωρος Βρανάς</i>	<i>Θεόδωρος Βρανάς</i>	1.000
<i>Μιχαήλ Σάββας</i>	<i>Μιχαήλ Σάββας</i>	1.000
<i>Νικόλαος Σταματόπουλος</i>	<i>Νικόλαος Σταματόπουλος</i>	1.000
<i>Παναγιώτης Σταυρόπουλος</i>	<i>Παναγιώτης Σταυρόπουλος</i>	500
<i>Νικόλαος Δρίτσας</i>	<i>Νικόλαος Δρίτσας</i>	470
<i>Πέτρος Βρεττός</i>	<i>Πέτρος Βρεττός</i>	100
<i>Μιχαήλ Συκώκης</i>	<i>Μιχαήλ Συκώκης</i>	300
<i>Κωνσταντίνος Βενιέρης</i>	<i>Κωνσταντίνος Βενιέρης</i>	200
<i>Κλέαρχος Μανέας</i>	<i>Κλέαρχος Μανέας</i>	1.000
<i>Γεώργιος Καρακώστας</i>	<i>Γεώργιος Καρακώστας</i>	300
ΣΥΝΟΛΟ		24.070

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Δάνεια, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Καταστατικά Εταιρείας, Φ.: 135, Πρακτικόν της Εκτάκτου Γενικής Συνελεύσεως των Μετόχων της εν Αθήναις εδρευούσης Ανωνύμου Εταιρείας «ΓΕΛ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΕΣΙΝΙ Α.Ε της συνελθούσης εν Αθήναις την 30^{ην} Μαρτίου 1940.

Στη Γενική Συνέλευση των μετόχων την 30η Μαρτίου 1940 θα αποφασισθεί η αύξηση του εταιρικού κεφαλαίου μιας και, σύμφωνα με τον Ε. Χαρίλαο, «*παρίσταται ανάγκη ενισχύσεως της Εταιρείας δια νέων Κεφαλαίων, διότι το καταβεβλημμένον τοιούτον απεδείχθη ανεπαρκές*».²⁸⁵ Η στενότητα κεφαλαίων, λοιπόν, θα οδηγήσει τη

²⁸² ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 26, Γενικός Ισολογισμός έτους 1939.

²⁸³ Τον προηγούμενο χρόνο (1938) τα κέρδη της επιχείρησης ανέρχονταν σε 1.725.203 δρχ.

²⁸⁴ Ο αριθμός των μετοχών είναι ίδιος με τον αριθμό των ψήφων.

²⁸⁵ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Δάνεια, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Καταστατικά Εταιρείας, Φ.: 135, Πρακτικόν της Εκτάκτου Γενικής Συνελεύσεως των Μετόχων της εν Αθήναις εδρευούσης Ανωνύμου Εταιρείας «ΓΕΛ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΕΣΙΝΙ Α.Ε της συνελθούσης εν Αθήναις την 30^{ην} Μαρτίου 1940.

διοίκηση της εταιρείας στην πρόταση για αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου. Για την καταβολή του νέου κεφαλαίου η διοίκηση της εταιρείας θα προβεί σε συμφωνία με την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, να καταθέσει η τελευταία 19.000.000 δρχ. και με αυτό τον τρόπο να καλύψει στο άρτιο ίσο ποσόν αύξησης του Εταιρικού κεφαλαίου. Οι όροι της συμφωνίας περιλάμβαναν τα παρακάτω. Πρώτον, το εταιρικό κεφάλαιο θα αυξανόταν από 18.000.000 δρχ. σε 37.000.000 δρχ. και θα εκδίδονταν 38.000²⁸⁶ νέες μετοχές ονομαστικής αξίας 500 δρχ. η καθεμιά, που θα τις κάλυπτε όλες η Εθνική Τράπεζα.²⁸⁷ Το παραπάνω ποσό θα έπρεπε να καταβληθεί εντός δεκαπέντε ημερών από την ημερομηνία της απόφασης.

Πίνακας 6. Ιδρυτικό εταιρικό κεφάλαιο και αυξήσεις εταιρικού κεφαλαίου της Γ.Ε.Α Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία.

Έτος	1934	1934-1935	1936	1940-1941
Εταιρικό κεφάλαιο (σε δρχ.)	8.000.000	15.000.000	18.000.000 ²⁸⁸	37.000.000
Μετοχές	16.000	30.000	36.000	74.000
Ονομαστική αξία εκάστης μετοχής (σε δρχ.)	500	500	500	500

Πηγή: ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/52/15 Μαρτίου 1934· ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/38/27 Φεβρουαρίου 1935· ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/175/22 Μαΐου 1940.

Δεύτερον, οι νέες μετοχές θα μετέχουν στα πραγματοποιούμενα κέρδη της εταιρείας από την 1^η Ιανουαρίου του 1941 και για αυτό το λόγο η αξία των νέων μετοχών δεν θα διατεθεί άμεσα για την κάλυψη των μετοχών αυτών, αλλά θα

²⁸⁶ Στη μελέτη του Γ. Παγουλάτου για την ιστορία της Εθνικής Τράπεζας και συγκεκριμένα στον πίνακα 1.3 στη σελίδα 50 εμφανίζεται ότι η Εθνική απόκτησε 30.000 μετοχές Γ.Ε.Α. και κατέβαλε το ποσό των 14.865.111 δρχ. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι η εταιρεία το 1941 ανέλαβε την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου της Γ.Ε.Α σε σύνολο 74.000 μετοχών και ακόμη στον Ισολογισμό του 1940 εμφανίζεται το ποσό των 19.360.782 δρχ. Άρα τα πιο πάνω νούμερα στη μελέτη του Παγουλάτου πιθανόν κάπου να λανθάνουν. Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, ό.π., σ. 50-51 πίν. 1.3.

²⁸⁷ Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η Εθνική τράπεζα το 1940 θα αυξήσει κατά 14% τις τοποθετήσεις της σε ομολογίες και μετοχές επιλεγμένων εταιρειών. Επιπλέον, η τράπεζα θα αποκτήσει κατά τη διάρκεια των ετών 1940-1942 μετοχές 42 εταιρειών που δραστηριοποιούνταν σε διάφορους τομείς, συνεχίζοντας έτσι την προπολεμική πρακτική της διαμόρφωσης ενός πλουσίου χαρτοφυλακίου συμμετοχών σε διάφορες εταιρείες. Σχ. βλ. Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος...*, ό.π., σ. 26-27, 45-51 πίν. 1.3. Για το κεφάλαιο που διέθεσε η τράπεζα για την αγορά μετοχών διαφόρων εταιρειών την περίοδο 1928-1938 βλ. Δημήτριος Π. Αναγνωστόπουλος, *Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 14 Μαΐου 1928-14 Μαΐου 1938 Απολογισμός της δεκαετίας*, Τύποις ελληνικής εκδοτικής εταιρείας Α.Ε., Αθήνα 1940, σ. 52-57.

²⁸⁸ Το εταιρικό κεφάλαιο αν και αυξήθηκε κατά 5.000.000 δραχμές στα 1936, καλύφθηκε μόνο κατά 3.000.000 δραχμές.

θεωρηθεί ως προσωρινό έντοκο δάνειο προς 9% από την κατάθεση του μέχρι την 31^η Δεκεμβρίου 1940, όταν αυτοδίκαια θα συμψηφισθεί προς την εκ της αναλήψεως ολοκλήρου της νέας έκδοσης υποχρέωσης της Εθνικής. Τρίτον, τα καθαρά κέρδη των Εταιρικών χρήσεων 1939 και 1940 θα ανήκουν στους παλαιούς μετόχους και θα διανεμηθούν μεταξύ αυτών. Για την εξαγωγή των καθαρών κερδών, των παραπάνω δύο χρήσεων, που θα διανεμηθούν εκτός από τα όσα ορίζουν ο νόμος και το καταστατικό, θα ληφθούν υπόψη και οι ειδικότεροι κανόνες που προσιδιάζουν στην ιδιαίτερη φύση των εργασιών της εταιρείας, αυτών της κατασκευής των έργων και των καλλιεργητικών εργασιών. Πιο συγκεκριμένα, όλες οι δαπάνες κατασκευής των έργων και αξιοποίησης των γαιών θα θεωρηθούν ως ενεργητικό της εταιρείας. Επίσης, ως ενεργητικό της Εταιρείας θα θεωρηθεί και η αναλογία που αντιστοιχεί στις δαπάνες γενικών εξόδων (εξόδων διαχειρίσεως, τόκων κ.λπ.) καθώς και οι δαπάνες καλλιέργειας της καλλιεργητικής περιόδου 1940-1941, ενώ το ίδιο θα ισχύσει και για τον Ισολογισμό τις 31 Δεκεμβρίου 1939. Τέταρτον, όλες οι δαπάνες καλλιέργειας, οι ετήσιες αποσβέσεις των γεωργικών εργαλείων και η αναλογούσα στην καλλιέργεια απόσβεση των μηχανημάτων και εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή, την αξιοποίηση και την καλλιέργεια και η αντιστοιχούσα στις δαπάνες καλλιέργειας αναλογία γενικών εξόδων θα βαρύνουν τα κέρδη των χρήσεων 1939 και 1940. Τα κέρδη των χρήσεων αυτών θα βαρύνει και η μεταφερθείσα ζημιά 631.383 δρχ. τις 31 Δεκεμβρίου 1938. Εκτός από τα παραπάνω, συμφωνήθηκε να χορηγηθεί στην εταιρεία πίστωση σε τρεχούμενο λογαριασμό με τόκο 8% ετησίως 35.000.000 δρχ. και στο ποσό αυτό να ενσωματωθούν και όλες οι μέχρι τότε πιστώσεις της Εθνικής Τραπέζης. Ο τόκος αυτή της πίστωσης θα καταβάλλεται κάθε δεδουλευμένο εξάμηνο ενώ η εξόφληση του κεφαλαίου θα αρχίσει από της 1^{ης} Αυγούστου του 1943 σε επτά –ισόποσες- δόσεις ετησίως με την εταιρεία να δικαιούται να καταβάλει και περισσότερο από το ποσό αυτό κατά έτος συνολικά ή τμηματικά και να αρχίσει την εξόφληση της πίστωσης και πριν από τη 1^η Αυγούστου 1943.²⁸⁹ Δεν γνωρίζουμε αν τηρήθηκαν στο σύνολο τους οι προαναφερθέντες όροι, ωστόσο, στο Γενικό Ισολογισμό του 1940 εμφανίζονται δύο ποσά, το πρώτο 19.360.782 δρχ. ως δάνειο από την Εθνική τράπεζα (προφανώς πρόκειται για την

²⁸⁹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Δάνεια, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Καταστατικά Εταιρείας, Φ.: 135, Πρακτικόν της Εκτάκτου Γενικής Συνελεύσεως των Μετόχων της εν Αθήναις εδρευούσης 'Ανώνυμου Εταιρείας «ΓΕΛ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΛΕΣΙΝΙ Α.Ε της συνελθούσης εν Αθήναις την 30^{ην} Μαρτίου 1940.

αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου²⁹⁰ που θα εισέλθουν στην εταιρεία αρχικά ως δάνειο)²⁹¹ και ένα έτερο ποσό 28.221.460 δρχ. πάλι ως δάνειο από την Εθνική.²⁹²

Πίνακας 7. Μετοχικό κεφάλαιο, δάνεια και πιστώσεις της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1935-1940.

<u>Έτος</u>	<u>Μετοχικό κεφάλαιο</u> <u>(σε δρχ.)</u>	<u>Δανειακά κεφάλαια</u> <u>(σε δρχ.)</u>	<u>Πιστωτικά</u> <u>κεφάλαια (σε δρχ.)</u>	<u>Σύνολο Απασγ. Κεφ.</u> <u>(σε δρχ.)</u>
1935	15.000.000	-	410.981	15.410.981
1936	18.000.000	-	3.477.967	21.477.967
1937	18.000.000	5.000.000	4.448.262	27.448.262
1938	18.000.000	5.900.000	7.739.966	31.639.966
1939	18.000.000	9.693.007	8.077.000	35.770.007
1940	18.000.000	47.582.192	4.399.803	69.981.995

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 22, 23, 28, 30, 91-92, 94, 98, 100 Γενικοί Ισολογισμοί χρήσεων 1935-1940.

Εκτός από τα παραπάνω δάνεια που η εταιρεία, κατά καιρούς, είχε συνάψει, θα πρέπει στα απασχολούμενα κεφάλαια της επιχείρησης να υπολογισθούν και οι διάφορες πιστώσεις που μέχρι το 1940 αποτελούσαν μεγάλο μέρος των απασχολούμενων κεφαλαίων στην εταιρεία.²⁹³[Πίνακας 7]. Μεταξύ των πιστωτών ήταν η Ελληνική Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων Α.Ε., η Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α., το εργοστάσιο Ν. Ι. Δρίτσα & Σία («ΑΤΜΕ»), ο Μποδοσάκης Αθανασιάδης κ.ά.²⁹⁴

Την περίοδο αυτή η θητεία του διοικητικού συμβουλίου θα αυξηθεί από τέσσερα σε έξι χρόνια.²⁹⁵ Είναι πολύ πιθανό, η αύξηση της θητείας την περίοδο αυτή να συνδέεται με την επιθυμία του Χαριλάου να κρατήσει τη διοίκηση της εταιρείας για

²⁹⁰ Η Ε.Τ.Ε. στο παρελθόν σε δύσκολες οικονομικές στιγμές είχε ενισχύσει διάφορες εταιρείες με την αγορά μετοχών τους. Ενδεικτικά βλ το παράδειγμα της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α. Λ. Παπαστεφανάκη, «Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993), ό.π., σ. 26. Γενικότερα βλ. Κώστας Κωστής, *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1914-1940*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2003, σ. 513-522.

²⁹¹ Βλ. τους πιο πάνω όρους.

²⁹² ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 30, Γενικός Ισολογισμός έτους 1940.

²⁹³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 30, Γενικός Ισολογισμός έτους 1940.

²⁹⁴ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 122α-β, κατάστασις οφειλών εταιρείας της 31 Ιουλίου 1939.

²⁹⁵ ΦΕΚ/ Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών /175/22 Μαΐου 1940. Αντίθετα με όσα προβλεπόταν από τη νομοθεσία, μιας και η θητεία του διοικητικού συμβουλίου έπρεπε να είναι περιορισμένης διάρκειας. Αλίκη Βαξεβάνογλου, «Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: θεατρίνοι και μάρτυρες», ό.π., σ. 93.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

περισσότερα χρόνια,²⁹⁶ μιας και από την περίοδο αυτή η Εθνική Τράπεζα δεν αποκλείεται να επιθυμούσε να έχει ενεργό ρόλο στην εκλογή του διοικητικού συμβουλίου και εν γένει στη διοίκηση της εταιρείας.²⁹⁷

Πίνακας 8. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1940.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Επαμεινώνδας Χαρίλαος	Πρόεδρος	Βιομήχανος	Ναι
Αλέξανδρος Σίνος	Αντιπρόεδρος	Καθηγητής Υδραυλικής στο Ε.Μ.Π.	Όχι
Βασίλειος Κυριακόπουλος	Σύμβουλος	Διευθυντής Εθνικής Τραπέζης	²⁹⁸ -
Κλέαρχος Μανέας	Σύμβουλος	Έμπορος-Βιομήχανος	Ναι
Γεώργιος Λογοθέτης	Σύμβουλος	Δικηγόρος ²⁹⁹	Όχι
Γεώργιος Σατολιάς	Σύμβουλος	Υπάλληλος Εταιρείας-Διευθυντής «Φαουντέσιον»	Ναι
Ανδρέας Σάββας	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι
Κωνσταντίνος Νεύρος	Σύμβουλος	Γεωπόνος	³⁰⁰ -
Νικόλαος Δρίτσας	Σύμβουλος	Μηχανουργός Βιομήχανος	Ναι
Νικόλαος Τσεκούρας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Πέτρος Βρεττός	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι
Νικόλαος Χαρίλαος	Σύμβουλος	Άγνωστο	³⁰¹ -

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 10, Περί ανακοινώσεως των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανώνυμου Εταιρείας «Γελ. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι» 9 Ιουλίου 1940.

²⁹⁶ Να μπορεί, δηλαδή, να διατηρήσει την οικονομική εξουσία της εταιρείας μέσω της παραμονής του στο διοικητικό συμβούλιο. Βλ. για μια ακόμη φορά τα όσα αναφέρει η Βαξεβάνογλου σχετικά με το ζήτημα της ιδιοκτησίας του κεφαλαίου και της κατοχής της οικονομικής εξουσίας στις ανώνυμες εταιρείες. Αλίκη Βαξεβάνογλου, «Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: θεατρίνοι και μάρτυρες», ό.π., σ. 86-96.

²⁹⁷ Γνωρίζουμε ότι η Εθνική, σε όλη τη δεκαετία του 1930, φρόντιζε να συμμετέχουν δικά της στελέχη σε κάποια διοικητικά συμβούλια βιομηχανικών επιχειρήσεων που απλώς τις χρηματοδοτούσε, ενώ γνωρίζουμε ότι ορισμένα άτομα προερχόμενα από την τράπεζα διοικούσαν εταιρείες που η σχέση αυτών των εταιρειών με την Εθνική ήταν απλώς η χρηματοδότηση τους και όχι η συμμετοχή της τράπεζας στο μετοχικό τους κεφάλαιο. Η εποπτεία και ο έλεγχος των επιχειρήσεων που η τράπεζα χρηματοδοτεί περιόριζε, εν μέρει, τους κινδύνους που διέτρεχε ως ο κύριος χρηματοδότης αυτών των εταιρειών. Με βάση τα παραπάνω είναι εύλογο, νομίζω, να θεωρήσουμε ότι η Εθνική, ύστερα από την απόκτηση της πλειοψηφίας του μετοχικού κεφαλαίου της Γ.Ε.Λ., πιθανότατα να επιδίωκε τον έλεγχο της επιχείρησης. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι μια τέτοια εξέλιξη είχε κατά νου ο Επ. Χαρίλαος. Κώστας Κωστής, *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1914-1940*, ό.π., σ. 511-512, 518, 521-522.

²⁹⁸ Προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

²⁹⁹ Πρώην υπουργός Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση Δεμερτζή του 1935 και Εσωτερικών στην κυβέρνηση του 1936.

³⁰⁰ Βλ. και τον πίνακα 23.

³⁰¹ Πιθανότατα να του έχουν μεταβιβασθεί από τη μητέρα του Αντιόπη ή από τον πατέρα του ένα μέρος του μετοχικού κεφαλαίου ή απλά πρέπει να θεωρήσουμε ότι «εκπροσωπεί» τους παραπάνω.

Όπως και να έχει, η κήρυξη του πολέμου από την Ιταλία τον Οκτώβριο του 1940 και οι απαρχές της Κατοχής τον Απρίλιο του 1941 θα βρει μεν την εταιρεία υπό τη διοίκηση του Χαριλάου, αλλά από αυτή την περίοδο και εξής θα γίνεται εμφανής η παρουσία της Εθνικής Τράπεζας, χωρίς ωστόσο η τελευταία να αναλάβει ακόμη ενεργή πρωτοβουλία για τη διοίκηση της εταιρείας. Ύστερα από την παραπάνω απόφαση σχετικά με την αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου, στο διοικητικό συμβούλιο του 1940 θα προστεθούν οι Β. Κυριακόπουλος διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας,³⁰² ο Γ. Λογοθέτης δικηγόρος, ο Ν. Τσεκούρας επίσης δικηγόρος και ο Ν. Χαρίλαος γιος του Επαμεινώνδα, ενώ θα απέλθει ο Β. Σωτηρίου.³⁰³ [Πίνακας 8]. Τέλος, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τα ετήσια κέρδη της εταιρείας ανήλθαν σε 4.357.891 δρχ. ενώ και το έτος αυτό η εταιρεία θα διανείμει στους μετόχους της μερίσματα αξίας 1.980.000, μέρισμα που αντιστοιχούσε σε 55 δρχ. ανά μετοχή.³⁰⁴

Οι διάφορες υπηρεσίες της εταιρείας βρίσκονταν τόσο στην Αθήνα όσο και στην υπό εκμετάλλευση περιοχή αρχικά στον Αστακό και έπειτα στον οικισμό Βαλτί. Στα γραφεία των Αθηνών στεγαζόταν η διοίκηση της εταιρείας η οποία ασκούσαν από το Διοικητικό Συμβούλιο. Οι υπηρεσίες του γραφείου Αθηνών διαιρούνταν στα τμήματα Συναλλαγών, Γενικής Γραμματείας, Λογιστηρίου, Στατικής Υπηρεσίας και στο τμήμα Ελέγχου. Το τμήμα Συναλλαγών ήταν αρμόδιο να ενεργεί τις αγορές και τις πωλήσεις και γενικά να προβαίνει και να πραγματοποιεί όλες τις συναλλαγές της Εταιρείας, εκτός από όσες εξαιρούσε η Διοίκηση με διαταγή της. Στην υπηρεσία της Γενικής Γραμματείας υπαγόταν η διεκπεραίωση των πάσης φύσεως εργασιών της επιχείρησης, η τήρηση της αλληλογραφίας πλην της λογιστικής, των βιβλίων πρακτικών των συνεδριάσεων του διοικητικού συμβουλίου και της γενικής συνελεύσεως, του αρχείου και κάθε είδους φακέλων, πλην των λογιστικών. Η λειτουργία του Λογιστηρίου έγκειται στη, σύμφωνα με το νόμο και το καταστατικό, τήρηση των εμπορικών βιβλίων της Εταιρείας και στη, σύμφωνα με το νόμο και των αρχών της λογιστικής και οικονομικής των επιχειρήσεων, σύνταξη του Ισολογισμού. Η Στατική Υπηρεσία αναλάμβανε τη μεθοδική ανάλυση των οικονομικών

³⁰² Πρόκειται για ανώτατο τραπεζικό υπάλληλο με πολλά χρόνια προϋπηρεσία στον τραπεζικό και επιχειρηματικό τομέα και με καταγωγή από την Βόνιτσα Αιτωλοακαρνανίας. Για την τραπεζική καριέρα του Κυριακόπουλου βλ. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, *Ιστορικό χρονολόγιο 1841-2006*, ό.π., σ. 159, 166-168.

³⁰³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 10, Περί ανακοινώσεως των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Εταιρείας «Γελ. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι» 9 Ιουλίου 1940.

³⁰⁴ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 30, Γενικός Ισολογισμός έτους 1940.

φαινομένων και διακρινόταν στη στατική δαπανών και εσόδων. Τέλος, ο Οργανωτικός Έλεγχος είχε ως σκοπό την παρακολούθηση της εκτέλεσης του συστήματος οργάνωσης είτε είχε επιβληθεί από τον κανονισμό είτε από εγκυκλίους ή άλλες διαταγές.³⁰⁵

Με την ίδρυση της εταιρείας τα γραφεία της επιχείρησης αρχικά φιλοξενούνταν σε κτίριο επί της οδού Σταδίου 15δ,³⁰⁶ ενώ λίγους μήνες αργότερα θα μεταφερθούν επί της οδού Δραγατσανίου 6α.³⁰⁷ Κατά το 1938 γνωρίζουμε ότι στεγάζονταν επί της οδού Σταδίου 4, σε κτίριο του Μεγάρου του Μετοχικού Ταμείου,³⁰⁸ στη στοά Σπυρομήλιου 2,³⁰⁹ ενώ το 1940 θα μεταστεγαστούν σε κτίριο επί της οδού Εδουάρδου Λω 5^α, ιδιοκτησίας Ν. Δρίτσα και με μίσθωμα που ανερχόταν σε 3.900 δρχ. μηνιαίως.³¹⁰

³⁰⁵ Με το υπάρχον υλικό δεν είναι δυνατόν να τεκμηριωθούν τότε λειτούργησαν και αν λειτούργησαν στο σύνολο τους αυτές οι υπηρεσίες, καθώς και η λειτουργία της επιχείρησης σε κεντρικό επίπεδο και για αυτό αρκούμαστε σε μια απλή αναφορά. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εσωτερικός κανονισμός υπηρεσιών Γεωργικής εταιρείας Λεσίνι Α.Ε.

³⁰⁶ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 3, Περί ανακοινώσεως της έδρας και των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 10 Ιουλίου 1934. Πιθανότατα να στεγάζονταν στο Μέγαρο του Οργανισμού Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος που οικοδομήθηκε στα 1930-1931 ή σε κάποιο κτίριο κοντά σε αυτό. Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, *Μέγαρο Οργανισμού Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος*, στο δικτυακό τόπο http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=234. [Τελευταία επίσκεψη 2/5/2013].

³⁰⁷ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 3, Περί ανακοινώσεως μεταφοράς των γραφείων και των νέων μελών του Διοικητ. Συμβουλίου της Ανωνύμου Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι «Γ.Ε.Λ.», Εν Αθήναις τη 27 Οκτωβρίου 1934.

³⁰⁸ Πρόκειται για το Μέγαρο του Μετοχικού Ταμείου Στρατού που κατασκευάστηκε στα 1927-1929, στο σημείο που μέχρι τότε ήταν εγκατεστημένοι οι Βασιλικοί Στάβλοι. Σχ. βλ. Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, *Μέγαρο Μετοχικού Ταμείου Στρατού (Μ.Τ.Σ.)*, στο δικτυακό τόπο http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=241. [Τελευταία επίσκεψη 2/5/2013].

³⁰⁹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Περί προσκλήσεως των Μετόχων της Ανωνύμου Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι εις έκτακτον Γενικήν Συνέλευσιν, Εν Αθήναις τη (δυσδιάκριτο) Φεβρουαρίου 1938

³¹⁰ Την ίδια περίοδο η Γ.Ε.Λ. θα εκμισθώσει ένα δωμάτιο στην εταιρεία «Ψυγεία Θεσσαλονίκης Ε. Χαρίλαος». Τα γραφεία της Γ.Ε.Λ. συχνά εμφανίζονται να στεγάζονται σε κτίρια που βρίσκονταν κοντά στην οδό Σταδίου, στο κέντρο της Αθήνας. Εξάλλου, γνωρίζουμε ότι και άλλα γραφεία επιχειρήσεων που είχε τον έλεγχο ο Ε. Χαρίλαος ήταν εγκατεστημένα σε αυτή την περιοχή της Αθήνας. Για παράδειγμα, γνωρίζουμε ότι τα γραφεία της οικοδομικής επιχείρησης «Πρώτη», των «Τοπικών Σιδηροδρόμων Μακεδονίας» καθώς και της «Εταιρείας Οίνων και Οινοπνευμάτων στεγάζονταν επί της οδού Σταδίου 19-21 και Αγίου Γεωργίου (μεταγενέστερα Χρήστου Λαδά), στο κτίριο όπου στεγαζόταν το κινηματοθέατρο «Αττικόν». Σχ. βλ. Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, *Κινηματοθέατρο «Αττικόν»*, στο δικτυακό τόπο http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=235. [Τελευταία επίσκεψη 2/5/2013]. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 65. Περί ανακοινώσεως μεταφοράς των γραφείων της Ανωνύμου Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι», Εν Αθήναις τη 25 Σεπτεμβρίου 1940· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Εμπιστευτική αναφορά από Π. Κοτοπούλης προς Διοίκηση της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (Γραφείον Υποδιοικητού κ. Κλ. Μανέα), Αθήναις τη 10^η Δεκεμβρίου 1950, σ. 6-8.

Σε τοπικό επίπεδο στεγάζονταν η γεωργική υπηρεσία, η υπηρεσία τεχνικών έργων, το μηχανουργείο-συνεργείο και οι οικονομικές υπηρεσίες. Τη γενική διεύθυνση της εταιρείας σε τοπικό επίπεδο είχε ο Διευθυντής και οι εντολές του έπρεπε να εκτελούνται από όλους, ενώ δικαίωμα διαμαρτυρίας στην κεντρική διοίκηση είχαν όλοι οι προϊστάμενοι των υπηρεσιών.³¹¹ Τη νομική κάλυψη της εταιρείας, τουλάχιστον σε τοπικό επίπεδο, είχε αναλάβει από το έτος 1936 ο δικηγόρος Παναγιώτης Κορδόσης από το Μεσολόγγι ενώ λίγο αργότερα προστέθηκε και ο Αναστάσιος Μακρής από τον Αστακό. Ως ιατρός της εταιρείας τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της εμφανίζεται ο Ιωάννης Φάρρος από τον Αστακό.

³¹¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εσωτερικός κανονισμός υπηρεσιών Γεωργικής εταιρείας Λεσίνι Α.Ε.

5.2 Οι εργασίες στο έλος «Λεσίνι» και τα εκτελεσθέντα έργα³¹²

Αυτό το θέμα αναμένει τον ερευνητή του καθώς και την τεκμηρίωση του με χάρτες, σχεδιαγράμματα κ.λπ. Στο παρόν υποκεφάλαιο θα αρκεστούμε σε μια απλή αναφορά στις διάφορες εργασίες και στα εκτελεσθέντα έργα που έλαβαν χώρα στο έλος «Λεσίνι» κατά τα έτη 1934-1940, όπως αυτά παρουσιάζονται κυρίως από το διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας και αποτυπώνονται συνοπτικά στον πίνακα 9.

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, οι εργασίες για την αποξήρανση του έλους είχαν ξεκινήσει από τον ανάδοχο πριν την ίδρυση της εταιρείας. Στα 1934 η εταιρεία θα προβεί στην αγορά του εκσκαφέα P.H.MODEL 500³¹³ και άλλων εργαλείων και μηχανημάτων (τόσο κατασκευών όσο και γεωργικών), συνολικής αξίας 5.488.211 δρχ., με τη βοήθεια των οποίων θα κατασκευασθούν στα 1934-1935 οι διώρυγες Βαλτί -με τη διεύρυνση και εκβάθυνση του παλιού χανδακιού- και Χρυσοβίτικο -με την εκσκαφή νέας διώρυγας- ενώ θα γίνει διαπλάτυνση και εκβάθυνση της διώρυγας Αγίου Δημητρίου. Επιπλέον, την ίδια περίοδο, θα γίνει η εκσκαφή διαφόρων αποχετευτικών τάφρων³¹⁴ και παράλληλα, θα ξεκινήσουν να δημιουργούνται προστατευτικά αναχώματα. Με την εκτέλεση των παραπάνω έργων αποκαλύφθηκαν περίπου 2.500 στρ. καλλιεργήσιμης γης.³¹⁵ Το δαπανηθέν κεφάλαιο για το σύνολο των αντιπλημμυρικών και αποχετευτικών έργων αυτού του έτους καθώς και για τις

³¹² Πλούσιο φωτογραφικό υλικό για την εργασία στην εταιρεία, για τα μέσα μεταφοράς και για το μηχανολογικό εξοπλισμό που χρησιμοποιούσε η επιχείρηση, για το τοπίο καθώς και για διάφορες όψεις της κοινωνικής ζωής που σχετίζονται με τα έργα αποξήρανσης καθώς και με τη γεωργική εκμετάλλευση της περιοχής βρίσκεται στο λεύκωμα του Συλλόγου Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, ό.π., σ. 91-109. Ένα μικρό μέρος αυτού του φωτογραφικού υλικού χρησιμοποιήσαμε και στην παρούσα.

³¹³ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της επιτροπής απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959.

³¹⁴ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 93α-δ, Έκθεσις διοικητικού συμβουλίου την 20 Μαΐου 1936· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 96α-ε, Έκθεσις των γενομένων εργασιών εις το έλος. Όπως τονίζεται στην παραπάνω «έκθεσις των γενομένων εργασιών εις το έλος» τα έργα που αναφέρθηκαν δεν είναι τελειοποιημένα την περίοδο αυτή και για αυτό το λόγο χρειάζονται συμπλήρωση.

³¹⁵ Τον Νοέμβριο του 1935, κάτοικοι της κοινότητας Στρογγυλοβουνίου θα εκφράσουν παράπονα προς το Υπουργείο Γεωργίας σχετικά με την μη παραχώρηση, από την εταιρεία, σε αυτούς μέρος των αποκαλυφθεισών γαιών για καλλιέργεια. Είναι ένα πρώιμο περιστατικό σχετικά με τη «φιλοδοξία» που πιθανώς έτρεφαν οι «παραλεσίνιοι» πληθυσμοί για παραχώρηση εκτάσεων του εξυγιανθέντος έλους. Παράλληλα, πληροφορούμαστε ότι και οι αρμόδιες υπηρεσίες δεν γνωρίζουν για τις υποχρεώσεις της Γ.Ε.Λ. προς το κράτος, άγνοια η οποία σε συνδυασμό με τη δυσκολία οριοθέτησης της υπό αποξήρανσης έκτασης θα δημιουργεί προβλήματα στις σχέσεις εταιρείας και, των τριγύρω από το έλος, κατοίκων. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Περιφέρεια Μεσολογγίου Προς την Εταιρίαν αποξηράνσεως έλους Λεσίνι, Εν Μεσολογγίω τη 15 Ν/Βρίου 1935.

εκχερσώσεις και για τις μεταπλάσεις γαιών, συμπεριλαμβανομένων των τοπογραφήσεων και των τεχνικών μελετών ανερχόταν σε 5.685.880 δρχ.³¹⁶

Εξαιτίας των πλημμυρών του Αχελώου, με διαταγή του Υπουργού Συγκοινωνίας, τον Οκτώβριο του 1936 θα δοθεί παράταση εκτέλεσης των έργων της χαμηλής έκτασης καθώς και των υπολοίπων έργων.³¹⁷

Φωτογραφία 8. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι η αναρροφητική βυθοκόρος Επαμεινώνδας, σχεδιασμένη από τον Μιχαήλ Συκώκη, στο λιμάνι του Μεσολογγίου Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Το 1936 για τις ανάγκες των έργων αποξήρανσης θα κατασκευασθεί στο μηχανουργείο του Ν. Δρίτσα -σε σχεδιασμό Μ. Συκώκη³¹⁸- αναρροφητική βυθοκόρος³¹⁹ με δύο πετρελαιομηχανές με την επωνυμία «Επαμεινώνδας»³²⁰ που κόστισε 1.818.607 δρχ.³²¹

³¹⁶ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 91, 92, 93α-δ, Έκθεσις διοικητικού συμβουλίου την 20 Μαΐου 1936-Γενικός Ισολογισμός έτους 1935.

³¹⁷ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 4α, Απόφαση Υπουργού Συγκοινωνίας Αγγ. Οικονόμου, Αθήνα 21 Οκτωβρίου 1936.

³¹⁸ Ο Μ. Συκώκης και ο Ν. Δρίτσας, λίγο αργότερα, θα σχεδιάσουν και τη βυθοκόρο «Ξυνιάς» η οποία θα χρησιμοποιηθεί στα αποξηραντικά έργα της λίμνης Ξυνιάδος στη Φθιώτιδα. Λίμνη Ξυνιάδος ένας παράδεισος που χάθηκε, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.gaielliniki.gr/2010/12/blog-post_4954.html [Τελευταία πρόσβαση 16/4/2013].

³¹⁹ Οι επισκευές ορισμένων μηχανημάτων που χρησιμοποιούνταν στα έργα αποξήρανσης καθώς και η προμήθεια ανταλλακτικών από την εταιρεία θα γίνονται στο μηχανουργείο του Ν. Δρίτσα στον Πειραιά («ΑΤΜΕ Ν. ΔΡΙΤΣΑΣ»). ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, εν Αθήναις τη 15 Δεκεμβρίου 1936. Τέτοια είναι και η περίπτωση της μικρής βυθοκόρου που χρησιμοποιούνταν στα έργα αποξήρανσης με την ονομασία «Ακτή». ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 86α, Πίναξ Μηχανημάτων & Εργαλείων Κατασκευών. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Εμπιστευτική αναφορά από Π. Κοτοπούλης προς Διοίκειν της

Με τη βοήθεια της βυθοκόρου και του εκσκαφέα καθώς και άλλων μηχανημάτων, λοιπόν, συμπληρώθηκαν τα αναχώματα της διώρυγας Αγιοδημητριάτικο και της διώρυγας Β. Επιπλέον, έγινε διαπλάτυνση και εκβάθυνση στις διώρυγες Β, Βαλτί, Αγιοδημητριάτικο και στην τάφρο Γ ενώ με χειρωνακτική εργασία συμπληρώθηκε η Περιφερική τάφρος και η τάφρος Γ.

Φωτογραφία 9.³²² Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι η βυθοκόρος Επαμεινώνδας, σχεδιασμένη από τον Μιχαήλ Συκώκη, ενσκάπτει την κύρια συλλεκτήριο τάφρο προς το αντλιοστάσιο. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (Γραφείον Υποδιοικητού κ. Κλ. Μανέα), Αθήναι τη 10^η Δεκεμβρίου 1950, σ. 9.

³²⁰ «Επαμεινώνδας» ονομαζόταν και ένα φορτηγό σκάφος του Χαριλάου που χρησιμοποιούνταν για τις μεταφορές της εταιρείας «Α.Ε. Οίνων και Οينوπνευμάτων». Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», ό.π, σ. 170.

³²¹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 86α, Πίναξ μηχανημάτων και εργαλείων κατασκευών· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 95α-γ, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 2 Ιουνίου 1937. Τη βυθοκόρο αυτή, εξαιτίας της εργασίας που έκανε, συνήθιζαν οι ντόπιοι να την αποκαλούν ρουφήχτρα. Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραξάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας, ό.π.

³²² Η συγκεκριμένη φωτογραφία δημοσιεύτηκε στο συλλογικό τόμο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, στη σελίδα 201. Η τεκμηρίωση της φωτογραφίας πιθανότατα να μην είναι σωστή, μιας και η φωτογραφία δεν αποτυπώνει εργασίες αποξήρανσης στην περιοχή της Μακεδονίας, αλλά απεικονίζει τη βυθοκόρο «Επαμεινώνδας» κατά τη διάρκεια εργασιών αποξήρανσης στο έλος Λεσίνι. Αν και δεν κατάφερα να την τεκμηριώσω απόλυτα, μιας και δεν είναι δυνατόν να αναγνωρίσω την περιοχή, ωστόσο η τεκμηρίωση από το ΕΛΙΑ, στο οποίο ανήκουν τα πνευματικά δικαιώματα της φωτογραφίας, αναφέρεται στην περίπτωση «Λεσίνι». Επίσης, στο ένθετο Ε-Ιστορικά ν. 85 της εφημερίδας Ελευθεροτυπία με τίτλο *Το αγροτικό θαύμα*, τις 15 Μαΐου του 2003, δημοσιεύεται η ίδια η φωτογραφία στη σελίδα 18 και η τεκμηρίωση της παραμένει λανθασμένη, μιας και σε αυτή την έκδοση γίνεται λόγος για αποξηραντικά έργα στη Μακεδονία. Αλέξανδρος Πουλοβασίλης, «Τα εγγειοβελτιωτικά έργα στο Μεσοπόλεμο», *Ε-Ιστορικά 85 Το αγροτικό θαύμα*, σ. 18-23.

Στα 1936, ακόμη, τοποθετήθηκαν σωληνώσεις σε διάφορα μέρη τόσο για την προστασία από τις πλημμύρες όσο και για την άρδευση των εδαφών.³²³ Την περίοδο αυτή φαίνεται ότι αποκαλύφθηκαν περίπου 6.500 στρέμματα ενώ ένα μέρος από αυτά καλλιεργήθηκαν.³²⁴ Οι δαπάνες, αυτού του έτους, για τις τεχνικές μελέτες και για τα προαναφερθέντα έργα έφτασε τις 4.511.416 δρχ.³²⁵

Από τη διοίκηση της εταιρείας πληροφορούμαστε ότι, κατά διαστήματα, οι δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν στη συνέχιση των έργων είναι τεράστιες εξαιτίας των πλημμυρών και της σύστασης του εδάφους. Παρόλες τις δυσχέρειες, το 1937 θα πραγματοποιηθούν διάφορα τεχνικά έργα, όπως η εκβάθυνση, η διαπλάτυνση και η εκκαθάριση των διωρύγων Βαλτί και Αγιοδημητριάτικο ενώ θα κατασκευασθεί δεξιό ανάχωμα στη διώρυγα Αγιοδημητριάτικο. Την ίδια περίπου περίοδο θα πραγματοποιηθεί η εκβάθυνση της διώρυγας Βαλτί και θα κατασκευασθεί πλήρης δίκτυο διωρύγων (Διώρυγα Δ) στη μεσαία ζώνη του έλους.

Φωτογραφία 10.³²⁶ Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι η βυθοκόρος Επαμεινώνδας, σχεδιασμένη από τον Μιχαήλ Συκώκη, επί τω έργω. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

³²³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 95α-γ, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 2 Ιουνίου 1937.

³²⁴ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 96α-ε, Έκθεσις των γενομένων εργασιών εις το έλος Λεσίνι.

³²⁵ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 94, Γενικός Ισολογισμός του έτους 1936.

³²⁶ Και αυτή η φωτογραφία δημοσιεύτηκε στον ίδιο συλλογικό τόμο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, στη σελίδα 234. Η τεκμηρίωση της φωτογραφίας, επίσης, δεν είναι σωστή, μιας και η φωτογραφία δεν αποτυπώνει εργασίες αποξήρανσης στην περιοχή της Μακεδονίας, όπως αναφέρουμε και παραπάνω, αλλά απεικονίζει τη βυθοκόρο «Επαμεινώνδας» κατά

Με την εκτέλεση των παραπάνω έργων αποκαλύφθηκαν 8.000 περίπου στρ., μέρος των οποίων μεταπλάστηκαν πλήρως ενώ σε άλλα θα συνεχίζονταν οι προσπάθειες για να εξυγιανθούν πλήρως.³²⁷ Τα έξοδα για καινούρια μηχανήματα και εργαλεία (τόσο κατασκευών όσο και γεωργικών) θα ανέλθουν σε 1.476.935 δρχ. ενώ για τεχνικές μελέτες και δαπάνες κατασκευής θα ξοδευτούν 3.723.303 δρχ.³²⁸

Το επόμενο έτος θα συνεχιστούν οι διάφορες εργασίες και τα τεχνικά έργα με την ίδια ένταση και κλίμακα. Με μηχανικά μέσα (εκσκαφέας και βυθοκόρος) θα προχωρήσει η εκβάθυνση και η διαπλάτυνση των διωρύγων Β, Γ, Δ,³²⁹ Βαλτί και Αγιοδημητριάτικο και θα κατασκευασθεί η περιφερική διώρυγα Αγίου Δημητρίου-Γεροπόρου καθώς και το ανάχωμα της. Επιπλέον, θα κατασκευασθεί το υπόλοιπο τμήμα της δευτερεύουσας διώρυγας 7 (Νησί Μαγγανά) ενώ με χειρωνακτική εργασία θα κατασκευασθούν τάφροι και προστατευτικά αναχώματα στη μεσαία ζώνη. Την περίοδο αυτή τα εξυγιασθέντα εδάφη ανέρχονταν σε περίπου 7.500 στρ. Το κόστος των εκτελούμενων έργων και των μελετών ανήλθαν, το συγκεκριμένο έτος, σε 2.340.821 δρχ. Παράλληλα, δαπανήθηκαν για εργαλεία και μηχανήματα τόσο

τη διάρκεια εργασιών αποξήρανσης στο έλος Λεσίνι. Η εν λόγω φωτογραφία είναι τραβηγμένη κοντά στον οικισμό Βαλτί, στην είσοδο του αυλακιού, ενώ, αν και με δυσκολία, διακρίνεται και η επωνυμία της βυθοκόρου. Εξάλλου, η ίδια τεκμηρίωση προβάλλεται και από το ΕΛΙΑ, στο ψηφιοποιημένο φωτογραφικό του αρχείο από όπου την αντλούμε. Η ίδια η φωτογραφία δημοσιεύεται και στα Ε-Ιστορικά τις 19 Μαΐου 2003 στη σελίδα 21 και πάλι με λάθος τεκμηρίωση. Στις δύο παραπάνω εκδόσεις και οι δυο φωτογραφίες αντλήθηκαν από το έντυπο αρχείο (Φ.Α. ΕΛΙΑ, λεύκωμα 78) όπως παραπέμπει τουλάχιστον η πρώτη έκδοση (Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα). Αν και δεν κατάφερα να έχω πρόσβαση στην έντυπη έκδοση (λεύκωμα), εντούτοις, η υπεύθυνη του φωτογραφικού αρχείου του ΕΛΙΑ-ΜΙΕΤ κ. Ματθίλδη Πυρλή είχε την καλοσύνη να μου στείλει τη λεζάντα της προηγούμενης φωτογραφίας, η οποία αναφέρει «Αποξηραντικά έργα Έλους Λεσίνι. Τεχν. Δ/ντής Μιχ. Συκώκης. Η βυθοκόρος ενσκάπτει την κυρίαν συλλεκτήριον τάφρον προς το αντλιοστάσιον». Υποθέτω ότι είτε εκ παραδρομής έγινε λάθος η τεκμηρίωση στις δυο παραπάνω εκδόσεις, μιας και στο λεύκωμα, όπως με ενημέρωσε η κ. Μ. Πυρλή, συμπεριλαμβάνονται και αποξηραντικά έργα που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή της Μακεδονίας. Λιγότερο πιθανό είναι να υπάρχει σύγχυση για το γεωγραφικό προσδιορισμό του έλους Λεσίνι, αν και γνωρίζουμε ότι η Βαξεβάνογλου στη μελέτη της για τους Έλληνες Κεφαλαιούχους, λανθασμένα αναφέρει ότι το Λεσίνι βρίσκεται στη Δυτική Μακεδονία. Όπως και να έχει αυτό το ζήτημα, είναι πολύ πιθανό η δεύτερη έκδοση (Ε-Ιστορικά) να αντέγραψε την πρώτη (Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα). Αλίκη Βαξεβάνογλου, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940. Κοινωνική και οικονομική προσέγγιση*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σ. 278, υποσ. 83.

³²⁷ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 99α-γ, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 30 Μαΐου 1938.

³²⁸ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 98, 100, Γενικός Ισολογισμός έτους 1937.

³²⁹ Ύστερα από την πραγματοποίηση αυτών των τεχνικών έργων, ο Β. Τρίψας από το Αγρίνιο θα ζητήσει από την εταιρεία την άδεια να χρησιμοποιήσει ελεύθερα και δωρεάν, εξαιτίας οικονομικών δυσχερειών της επιχείρησής του, τη διώρυγα «Δ» με σκοπό τη μεταφορά φορτίου με κάρβουνο. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Βασίλειος Γ. Τρίψας προς Κύριον Σπυρίδων Πολυχρονάκον, Εν Αγρινίω τη 4 Μαρτίου 1939. Πολύ αργότερα, στα 1950 ο Κ. Πανταζής θα ζητήσει από τη Γ.Ε.Λ. την άδεια χρησιμοποίησης της διώρυγας, με την καταβολή ενοικίου, για την πραγματοποίηση εμπορίου ξυλείας. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αίτησις Κλεόπος Πανταζή Προς τον κ. Πρόεδρον Κοινότητας Παλαιοκατούνης, Μεσολόγγι 11-7-1950.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

κατασκευών όσο και γεωργικά 1.185.458 δρχ.³³⁰ Για τα εκτελεσθέντα έργα του 1939 δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα.³³¹ Ωστόσο, είναι πιθανό να συνεχίστηκαν κανονικά οι διάφορες εργασίες αποστράγγισης και αποξήρανσης.

Πίνακας 9. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. Σημαντικότερα τεχνικά έργα εξυγίανσης, δαπανηθέν κεφάλαιο και αποκαλυφθείσα έκταση (1934-1940).

Έτος	Τεχνικά Έργα	Δαπανηθέν Κεφάλαιο (δρχ.) ³³²	Αποκαλυφθείσα Έκταση (στρ.)
1934-1935	Διόρυγα Βαλτί και Χρυσοβίτικο, Διαπλάτυνση Αγίου Δημητρίου, Εκβάθυνση αποχετευτικών τάφρων, Προστατευτικά αναχώματα, Εκχερσώσεις, Μεταπλάσεις γαιών	5.685.880	2.500
1936	Συμπλήρωση αναχωμάτων διόρυγας Αγιοδημητριάτικο και διόρυγας Β, Διαπλάτυνση-εκβάθυνση διωρύγων Β, Βαλτί, Αγιοδημητριάτικο, Τοποθέτηση σωληνώσεων	4.511.416	6.500
1937	Εκβάθυνση, διαπλάτυνση και εκκαθάριση διωρύγων Βαλτί και Αγιοδημητριάτικο, Ανάχωμα Αγίου Δημητρίου, Δίκτυο διωρύγων στη μεσαία ζώνη	3.723.303	8.000
1938	Εκβάθυνση-Διαπλάτυνση διωρύγων Β, Γ, Δ, Βαλτί και Αγιοδημητριάτικο, Περιφερική διόρυγα Αγίου Δημητρίου-Γεροπόρου, Διάφορα αναχώματα και τάφροι	2.340.821	7.500
1939 ³³³	-	-	-
1940	Ανάχωμα Αχελώου (Τσακίστρα), Ανάχωμα διωρύγων Βαλτί, Περιφερικής τάφρου, τριγώνου Γεροπόρου και Διόρυγας Δ, Αποστραγγιστικοί τάφροι, Διάφορα έργα συντήρησης διωρύγων, τάφρων, αναχωμάτων	11.248.394	2.000
Σύνολο	-	27.509.814 ³³⁴	26.500 ³³⁵

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Εκθέσεις διοικητικού συμβουλίου 1936-1938 και 1940· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 96α-ε, Έκθεσις των γενομένων εργασιών εις το έλος Λεσίνι. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 80α-δ, Έκθεσις των γενομένων εργασιών εις το έλος Λεσίνι.

Στα 1940, ωστόσο, η εταιρεία θα αναγκαστεί να μεταβάλλει, ιδιαίτερα προς το τέλος αυτού του έτους, το πρόγραμμα εκτέλεσης των τεχνικών έργων, εξαιτίας των συνθηκών της περιόδου και θα περιορισθεί στην πραγματοποίηση των τεχνικών

³³⁰ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 23, 24α-δ, 25, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 12 Μαΐου 1939-Γενικός Ισολογισμός έτους 1938.

³³¹ Δεν μπόρεσα να εντοπίσω -στο ΙΑΕΤΕ, στη σειρά βιομηχανική πίστη- ή μου διέφυγε η έκθεση του διοικητικού συμβουλίου για το έτος 1939.

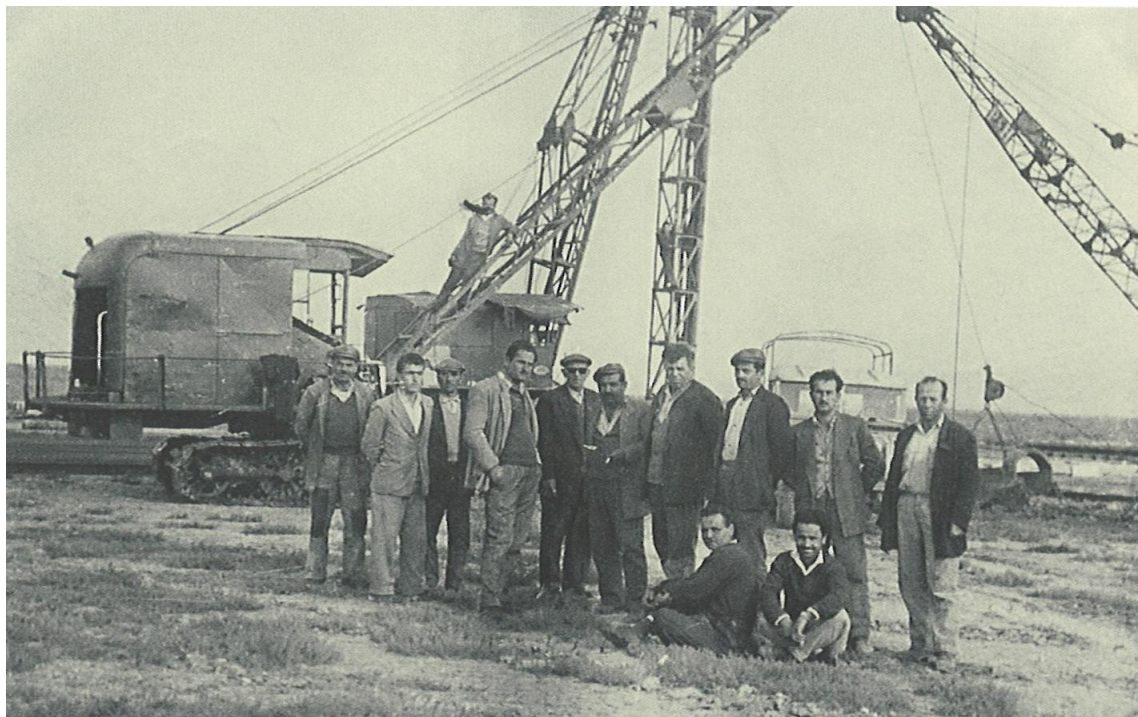
³³² Συμπεριλαμβανομένων των τοπογραφικών και τεχνικών μελετών.

³³³ Δεν έχουμε πληροφορίες για αυτό το έτος.

³³⁴ Χωρίς να συνυπολογίζεται το κόστος των τεχνικών έργων του έτους 1939.

³³⁵ Δεν συνυπολογίζονται οι εξυγιανθείσες εκτάσεις του έτους 1939. Θα πρέπει να τονίσουμε, σε αυτό το σημείο, ότι αυτή η έκταση που εξυγιάνθηκε δεν σημαίνει αυτόματα ότι ήταν έτοιμη για καλλιέργεια στο σύνολο της, μιας και χρειαζόνταν περαιτέρω ενέργειες μετάπλασης της.

έργων που ήταν αναγκαίας φύσης καθώς και στη συντήρηση των υπολοίπων με σκοπό την προστασία των καλλιεργούμενων εδαφών. Τα έργα που πραγματοποιήθηκαν αυτή την περίοδο ήταν η κατασκευή του δεξιού αναχώματος του ποταμού Αχελώου στη θέση Τσακίστρα.³³⁶ Επιπλέον, κατασκευάστηκε το αριστερό ανάχωμα των διωρύγων Βαλτί, περιφερικής τάφρου και τριγώνου Γεροπόρου και διώρυγας Δ. Παράλληλα, θα γίνουν και αποστραγγιστικοί τάφροι δεξιά των διωρύγων Β και Βαλτί.

Φωτογραφία 10Α. Γερανοί στο Λεσίνι. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 96.

Όσον αφορά τα έργα συντήρησης αυτά περιλάμβαναν τις διώρυγες Δ., Γ. και περιφερικής τριγώνου Γεροπόρου καθώς και των δευτερευουσών και τριτευουσών τάφρων των δικτύων Γεροπόρου, διώρυγας Δ και τριγώνου Παναγίας. Εργασίες συντήρησης θα γίνουν και στα αναχώματα των διωρύγων Αγιοδημητριότικο και

³³⁶ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 28, 29α-δ, 30 Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 18 Αυγούστου 1941-Γενικός Ισολογισμός έτους 1940. Ο Π. Κορδόσης θα απευθυνθεί στον Γ. Χρυσόπουλο στην Ναύπακτο για την αποστολή από τον δεύτερο ενός έμπειρου εργοδηγού που σε συνεργασία με το μηχανικό της εταιρείας, θα προέβαιναν στη χάραξη της γραμμής του υπό κατασκευή αναχώματος στη θέση Τσακίστρα. Από την ίδια πηγή πληροφορούμαστε ότι έχουν ληφθεί δηλώσεις συγκατάθεσης όλων των ιδιοκτητών των θιγόμενων κτημάτων σχετικά με αυτό το έργο. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Πάνο Κορδόση προς Κύριον Γεώργιον Χρυσόπουλον, Εν Μεσολογγίω τη 4^η Ιουλίου 1940. Σύμφωνα με τον Κ. Κώνστα, η ετυμολογία της παραποτάμιας θέσης Τσακίστρας προέρχεται από το γεγονός ότι το έδαφος της είναι χαμηλότερο από το ποτάμι και για αυτό το λόγο ο Αχελώος από αυτή τη θέση τσακίζει, αρχίζει δηλαδή να εκχειλίζει σε καιρό μεγάλης πλημμύρας. Κ. Σ. Κώνστας, «Τοπωνυμικά της Παραχελωϊτιδος», *Αιτωλοακαρνανικά χρονικά* 4 (Οκτώβριος 1956), σ. 38.

Βαλτί. Τα εδάφη που αποκαλύφθηκαν ανέρχονταν σε 2.000 στρ., ενώ το κόστος έφτασε, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών μελετών, τις 11.248.394 δρχ. Αξίζει να αναφέρουμε ότι συνολικά την περίοδο 1934-1940 το κεφάλαιο που διατέθηκε για τα έργα αποξήρανσης και αποστράγγισης, συμπεριλαμβανομένων των τεχνικών μελετών, ανέρχονταν στο ποσό των 31.563.610 δρχ.³³⁷ Τέλος, κατά το έτος αυτό, η εταιρεία σχεδίαζε να ξεκινήσει τα έργα αποξήρανσης της χαμηλής ζώνης, που θα αναβληθούν εξαιτίας του πολέμου και της Κατοχής.³³⁸

Παρόλα αυτά, η εξυγίανση αυτών των εδαφών θα συμβάλλει στην άρση του οικολογικού αδιεξόδου, μιας και θα αποκαλυφθούν νέες γαίες που ήταν έτοιμες για καλλιέργεια και παράλληλα θα βελτιωθούν οι συνθήκες υγιεινής στην ευρύτερη περιοχή. Από την άλλη μεριά, όμως, η ίδια εξυγίανση της περιοχής αυτής θα έχει ως αποτέλεσμα τη διατάραξη του οικοσυστήματος καθώς μεγάλο μέρος της πανίδας και της χλωρίδας θα εξαφανιστεί.

³³⁷ Χωρίς να συμπεριλαμβάνεται το κόστος της εργασίας. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 28, 29α-δ, 30 Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 18 Αυγούστου 1941-Γενικός Ισολογισμός έτους 1940.

³³⁸ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 29α-δ, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 18 Αυγούστου 1941.

5.3 Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις, τα είδη των καλλιεργειών και η παραγωγή στις αποκαλυφθείσες γαίες

Οι πρώτες καλλιέργειες, αν και μικρές σε έκταση, φαίνεται ότι ξεκίνησαν στα 1934-1935. Αμέσως μετά τις πρώτες εργασίες αποξήρανσης, γνωρίζουμε ότι σπάρθηκαν 228 περίπου στρέμματα εκ των οποίων τα 20 με σιτάρι, 161 με αραβόσιτο, 17 με βρώμη και τέλος 30 με βαμβάκι [Πίνακας 25]. Κατά το γεωργικό έτος 1935-1936 θα καλλιεργηθούν συνολικά περίπου 1.500 στρέμματα. Ωστόσο, οι πλημμύρες κατά τον Δεκέμβριο του 1935 και τον Απρίλιο του 1936 αλλά και οι βροχές τον Μάιο και τον Ιούνιο εμπόδισαν την ανάπτυξη των φυτών και καθήλωσαν την παραγωγή.³³⁹ Πιο συγκεκριμένα, 871 στρ. θα σπαρθούν με σιτάρι δίνοντας παραγωγή 83.852 περίπου οκάδες, 387 στρ. αραβοσίτου με παραγωγή περίπου 3.076 οκάδες, ενώ οι εκτάσεις που θα σπαρθούν με βαμβάκι ανέρχονται σε 259 στρ. με μόλις 45 οκάδες παραγωγή [Πίνακας 26]. Ακόμη όμως και την περίοδο αυτή η εταιρεία φαίνεται να ασχολείται και να ενδιαφέρεται περισσότερο για τη συνέχιση των έργων αποξήρανσης και αποστράγγισης παρά για την καλλιέργεια των αποκαλυπτόμενων εδαφών.

Πίνακας 10. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1936-1937.

Γεωργικό Έτος 1936-1937

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες³⁴⁰)</u>
Σίτος	2.818	135.855
Βρώμη	450	8.450
Αραβόσιτος	-	-
Βαμβάκι	130	3.724
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	3.398	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ εμφανίων τας καλλιεργείας κατ'έκτασιν και είδος, την συνολικήν παραγωγήν και μέσην στρεμματικήν απόδοσιν από του καλλιεργητικού έτους 1934/1935.

Παρόλα αυτά, το γεωργικό έτος 1936-1937 η παραγωγή σίτου σχεδόν θα τριπλασιαστεί, δίνοντας παραγωγή κοντά στις 136.000 οκάδες, η καλλιέργεια του

³³⁹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 95α-γ, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 2 Ιουνίου 1937.

³⁴⁰ Μια οκά αντιστοιχούσε σε 1.282 γραμμάρια.

βαμβακιού θα γίνει σε 130 στρ. με παραγωγή 3.724 οκάδες ενώ 450 στρ. θα σπαρθούν με βρώμη δίνοντας παραγωγή 8.450 οκάδες. Συνολικά την περίοδο αυτή θα καλλιεργηθούν περί τα 3.398 στρέμματα [Πίνακας 10].

Αυτή η τελευταία αύξηση των καλλιεργούμενων εδαφών, θα ωθήσει τον πρόεδρο της κοινότητας Αστακού να επισκεφθεί τον πρόεδρο της εταιρείας και να του ζητήσει να καταβληθούν φόροι στην κοινότητα επί της αξίας των παραχθέντων προϊόντων γης και ιδιαίτερα επί του σίτου.³⁴¹ Ο Σ. Πολυχρονάκος, με εντολή της διοίκησης, θα διαβιβάσει στον πρόεδρο της κοινότητας Αστακού επιστολή, σύμφωνα με την οποία, οι όροι της σύμβασης με το δημόσιο για την αποξήρανση του έλους απαλλάσσουν την εταιρεία από οποιοδήποτε φόρο τόσο κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των έργων όσο και επί δέκα ετών από την αποπεράτωση αυτών, ενώ παράλληλα θα υποστηριχθεί ότι η περιοχή του έλους δεν ανήκει στα διοικητικά όρια της κοινότητας Αστακού.³⁴²

Την περίοδο αυτή ο Χαρίλαος, με διάφορες αποφάσεις, θα καταφέρει να κατοχυρώσει υπέρ της εταιρείας τα αμφισβητούμενα,³⁴³ από τους κατοίκους των τριγύρω χωριών και συνάμα από τον ίδιο, εδάφη του έλους.³⁴⁴ Με αποφάσεις της Γεωργικής Υπηρεσίας του νομού -με προϊστάμενο τον Ηλία Βελώνη- θα αποβληθούν

³⁴¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Πολυχρονάκον, εν Αθήναις τη 22 Δεκεμβρίου 1936.

³⁴² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Πρόεδρον κοινότητος Αστακού, Αθήναις 22 Δεκεμβρίου 1936. Θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο, ότι ο μη καθορισμός των ορίων σε πολλές κοινότητες του νομού συνεπαγόταν και προγενέστερα, διαπληκτισμούς, ανωμαλίες στη φορολογική δικαιοδοσία, καθώς και δυσκολίες στη χρήση των κοινοτικών λιβαδιών. Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 108~31, Έκθεσις Γεωργίου Κουράτου Νομάρχου Αιτωλοακαρνανίας (Μάρτιος 1931), σ. 37-39.

³⁴³ Σε επιστολή του φύλακα Χ. Τζορβαντζή το 1935 προς τη διεύθυνση, σχετικά με τη σπορά με σιτάρι στις αποκαλυφθείσες γαίες, αναφέρεται ότι η θέση αυτή που θα γίνει η σπορά βρίσκεται στα «διεκδικούμενα» χωράφια. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από φύλακα Χ. Τζορβαντζή προς Διευθυντή, 18 Νοεμβρίου 1935.

³⁴⁴ Επιπλέον, στα 1937 επιτροπή που την αποτελούσαν ο Ελεγκτής της Τοπογραφικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Γεωργίας Γεώργιος Ράπτης, ο Προϊστάμενος της Γεωργικής Υπηρεσίας Μεσολογγίου Ηλίας Βελώνης καθώς και ο Νομομηχανικός του Υπουργείου Συγκοινωνίας θα συντάξει πρωτόκολλο οροθέτησης του έλους Λεσίνι της Επαρχίας Βονίτσης-Ξηρομέρου με σκοπό τη διασάφηση των ορίων του έλους. Στα 1939 η ίδια επιτροπή θα συντάξει νέο πρωτόκολλο οροθέτησης της κατώτατης στάθμης του έλους. Η αναφορά μας στα δυο παραπάνω πρωτόκολλα γίνεται με σκοπό να τονιστεί ότι ακόμη και στα 1937 και 1939 τα όρια του έλους δεν ήταν καθορισμένα επακριβώς. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρωτόκολλον Οροθετήσεως Έλους Λεσίνι Επαρχίας Βονίτσης-Ξηρομέρου, εν Λεσίνι την 30^{ην} Μαΐου 1937 ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρωτόκολλον Οροθετήσεως κατώτατης Στάθμης έλους Λεσίνι Επαρχίας Βονίτσης-Ξηρομέρου, εν Μεσολογγίω την 12^{ην} Σ/βρίου 1939. Από την άλλη πλευρά είναι ιδιαίτερα δύσκολο να προβούμε, στην παρούσα εργασία, στην ανάλυση τους, μιας και αυτό θα προϋπέθετε τη χρησιμοποίηση χαρτών, σχεδιαγραμμάτων και ειδικών γνώσεων τοπογραφίας. Ωστόσο, σύμφωνα με μεταγενέστερη αναφορά γνωρίζουμε ότι με την οροθέτηση του έλους στα 1937 θα παραχωρηθούν 10.200 στρ. στην κοινότητα Κατοχής και 4.750 στρ. στις κοινότητες Παλαιοκατούνας και Πενταλόφου, δηλ. η προς αποξήρανση έκταση του έλους θα μειωθεί κατά 15.000 στρ. περίπου, ενώ αργότερα στα 1947 θα παραχωρηθεί και άλλη έκταση 3.100 στρ. προς την Κοινότητα Κατοχής. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις Επί της αναγκαστικής απαλλοτριώσεως του αγροκτήματος Λεσίνι προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών, σ. 4.

από ολόκληρη την περιοχή του έλους Λεσίνι³⁴⁵ όλοι εκείνοι που καλλιεργούσαν την περιοχή αυτή προγενέστερα της παραχώρησης του δικαιώματος της αποξήρανσης στον Ε. Χαρίλαο³⁴⁶ και ταυτόχρονα θα απαγορευτεί η καλλιέργεια αυτών των εδαφών μελλοντικά. Στο αρχείο της εταιρείας που βρίσκεται στα ΓΑΚ υπάρχουν αρκετές-τουλάχιστον δέκα- τέτοιες περιπτώσεις αποβολής καλλιεργητών από την περιοχή του έλους, από το έτος 1936 και μετά. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις περιπτώσεις των Αθανάσιου και Κωνσταντίνου Ρώσσου, κατοίκων Πενταλόφου, οι οποίοι καλλιεργούσαν τέσσερα στρέμματα στην περιοχή του «Αγίου Δημητρίου» καθώς και την περίπτωση του Κωνσταντίνου Κουτρούλη από το ίδιο χωριό, ο οποίος κατείχε πατρική κληρονομιά 14 στρεμμάτων στη θέση «Τζελένι».³⁴⁷ Ο Κ. Λαμπόβας μας πληροφορεί για ένα περιστατικό που έλαβε χώρα την περίοδο που η Γ.Ε.Λ.

³⁴⁵ Στο αρχείο της επιχείρησης υπάρχει έγγραφο -προφανώς το ζήτημα στο οποίο αναφερόταν ενδιέφερε την εταιρεία- με αποστολέα το Υπουργείο Αεροπορίας κα παραλήπτη τη Διεύθυνση Δικαστικού του Υπουργείου Οικονομικών με χρονολογία 1933, από το οποίο πληροφορούμαστε ότι οι βαλτώδεις εκτάσεις εξαιρούνται από τους εθνικούς βοσκήσιμους τόπους που θεωρούνται κοινοτικά εδάφη και τα διαχειρίζονταν οι κοινότητες. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Υπουργείο Αεροπορίας προς την Διεύθυνση Δικαστικού Υπουργείου Οικονομικών, Αθήναι τη 17 Αυγούστου 1933. Από το 1933 έως το 1936 όμως, έχουμε πληροφορίες ότι το διοικητικό δικαστήριο καθορισμού (διοικητικών) ορίων είχε αποφασίσει ότι το παραβάτιο δάσος έπρεπε ως ζωτικός χώρος της κτηνοτροφίας να επιδικαστεί υπέρ της κοινότητας. Από την ίδια πηγή (Λαμπόβας) πληροφορούμαστε ότι με την επιβολή της δικτατορίας Μεταξά, το δάσος θα παραχωρηθεί στο σύνολο του στην εταιρεία καθώς και ότι η τελευταία θα αξιώσει να περιέλθουν στην κατοχή της και εκτάσεις που μέχρι τότε ανήκαν σε κατοίκους των κοινοτήτων Παλαιοκατούνας και Πενταλόφου. Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραξάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας, ό.π. Για το θέμα αυτό βλ. και πιο κάτω.

³⁴⁶ Ήδη από τον Μάιο του 1934 -ένα περίπου μήνα ύστερα από την ίδρυση της εταιρείας- σε δημοσίευμα του Ριζοσπάστη το οποίο το υπογράφει κάτοικος της Ποδολοβίτσας με το ψευδώνυμο «Κόκκινος αγρότης», πληροφορούμαστε για τους φόβους της τοπικής κοινωνίας ότι η συσταθείσα εταιρεία και ο Χαρίλαος θα «διεκδικήσουν» τα χωράφια που θα είναι χαμηλότερα κάτω από πέντε μέτρα ύψος από την επιφάνεια του νερού του βάλτου και που βρίσκονται κοντά στα χωριά Κατοχής, Ποδολοβίτσας και Παλαιοκατούνας. Εφ. *Ριζοσπάστης*, 23 Μαΐου 1934, «Τ'αποξηραντικά έργα της Ακαρνανίας. Το κράτος παραδίνει στη ληστρική εταιρία Χαριλάου και τα χωράφια των αγροτών», σ. 5.

Δυο μήνες αργότερα, με έγγραφο που στέλνει η Διεύθυνση Δημοσίων Έργων του Υπουργείου Συγκοινωνίας προς το νομομηχανικό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, τον παρακαλεί να εξετάσει εάν στα εδάφη- από θέση Κόκκινο Λιθάρι μέχρι Αγ. Σωτήρα- που η κοινότητα Κατοχής προέβει εκείνη την περίοδο σε δημοπρασία για την εκμετάλλευση βαλτώδους προϊόντος της περιφέρειας, προηγουμένως ενεργούσε τη δημοπρασία το δημόσιο. Σε περίπτωση που ίσχυε το τελευταίο, τον διατάζει να ενεργήσει από κοινού με τη νομαρχία για την ακύρωση της παραπάνω πράξης στην οποία προέβει η κοινότητα Κατοχής καθώς και να προβούν στη διοικητική αποβολή των ενοικιαστών της εν λόγω εκτάσεως, μιας και η έκταση αυτή, με την προϋπόθεση ότι ανήκε στο Δημόσιο, παραχωρήθηκε με σχετική σύμβαση στον ανάδοχο για την αποξήρανσή της. Δυστυχώς, δεν γνωρίζουμε την εξέλιξη της υπόθεσης. Ωστόσο, μπορούμε να υποθέσουμε ότι σε περίπτωση που τα εδάφη πράγματι τα διαχειριζόταν το Δημόσιο και που αυτή η διαχείριση νομιμοποιούσε τη διοικητική αποβολή, τότε προφανώς δημιουργούνταν ένα προηγούμενο για τον επιχειρηματία, ο οποίος θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει την πρακτική της διοικητικής αποβολής και στα εδάφη του έλους που, πριν την παραχώρηση του δικαιώματος αποξήρανσης, ανήκαν σε «παραλεσινίους» ακτήμονες. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Διεύθυνση Δημοσίων Έργων (Υπουργείο Συγκοινωνίας) προς τον κ. Νομομηχανικό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, Εν Αθήναις τη 14 Ιουλίου 1934.

³⁴⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ., Πρωτόκολλον Διοικητικής αποβολής εκ του έλους Λεσίνι, 1937· ΓΑΚ ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αίτησις Κωνσταντίνου Χ. Κουτρούλη προς τον κ. Πρόεδρον της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι, Εν Πενταλόφω τη 14/3/1941.

διεκδικούσε αυτά τα εδάφη. Σύμφωνα λοιπόν με τον Κ. Λαμπόβα, η εταιρεία για να κατοχυρώσει αυτά τα εδάφη ξεκίνησε να κάνει την οριοθέτηση με εκσκαφέα δημιουργώντας τάφρους, αδιαφορώντας για τις διαμαρτυρίες των ντόπιων κατοίκων και των κοινοταρχών. Φτάνοντας όμως μπροστά στην ιδιοκτησία του Ν. Ανδρέου, ο τελευταίος θα αντισταθεί στη συνέχιση της χάραξης, και οπλισμένος θα προτάξει τα στήθη του σταματώντας έτσι τον εκσκαφέα. Λίγο αργότερα, θα φτάσει στο σημείο ο διευθυντής της εταιρείας και με υποσχέσεις και απειλές θα προσπαθήσουν να τον μεταπείσουν. Ωστόσο, η μη υποχώρηση του Ανδρέου από τη «θέση» του αυτή, θα αναγκάσει την εταιρεία να κλείσει το θέμα και να μην συνεχίσει την χάραξη, προφανώς θεωρώντας ότι ύστερα από αυτό το περιστατικό πιθανότατα να παρακινούνταν και άλλοι αδικημένοι από τη δραστηριότητα αυτή της εταιρείας. Ο Λαμπόβας θεωρεί ότι ύστερα από αυτό το περιστατικό η εταιρεία θα αρκεσθεί μόνο στη διατήρηση της κατοχής του δάσους, αφήνοντας εκτός τις ιδιοκτησίες.³⁴⁸ Ωστόσο, αν προσπαθήσουμε να συνδέσουμε τις περιπτώσεις διοικητικής αποβολής με τις προσπάθειες οριοθέτησης του έλους στα 1937 και 1939 μπορούμε να υποθέσουμε ότι η Γ.Ε.Λ. από την μια μεριά κατάφερε να αποβάλλει τους μεμονωμένους καλλιεργητές αρχικά, μέχρι την περίπτωση του Ανδρέου, που σαφέστατα ο Λαμπόβας υπερεκτιμά τη συμβολή του, ενώ από την άλλη δεν κατάφερε να επιβληθεί απέναντι στις κοινότητες και να κατοχυρώσει τα αμφισβητούμενα εδάφη, τα οποία φαίνεται ότι περιήλθαν στις κοινότητες. Εξάλλου, πιθανόν οι οροθετήσεις στα 1937 και 1939 να έγιναν και με το σκεπτικό της «ανάκλησης» των διοικητικών αποβολών.³⁴⁹

Το επόμενο γεωργικό έτος συνολικά η καλλιεργούμενη έκταση θα φτάσει περίπου τα 5.000 στρέμματα. Σχεδόν τα 2/3 αυτής της έκτασης θα καλλιεργηθεί με σιτάρι (3.319 στρ.), δίνοντας παραγωγή 249.973 οκάδες. Οι υπόλοιπες καλλιέργειες περιλάμβαναν την καλλιέργεια βαμβακιού σε 483 στρ. με παραγωγή 45.854 οκάδες, ενώ 430 στρ. θα σπαρθούν με αραβόσιτο δίνοντας παραγωγή 10.333 οκάδες. Επιπλέον, μια μικρή έκταση θα καλλιεργηθεί με σουσάμι (22 μόλις στρ.) δίνοντας

³⁴⁸ Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραζάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας, ό.π.

³⁴⁹ Θα πρέπει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι παρόμοια προβλήματα εντοπίζουμε και σε προγενέστερες προσπάθειες αποξήρανσης εδαφών, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της αποξήρανσης της Κωπαΐδας. Γνωρίζουμε ότι η «Γαλλική Εταιρεία Κωπαΐδας» μόλις ανέλαβε τα έργα αποξήρανσης, στα 1880, δεν αναγνώρισε στους ντόπιους παρόχθιους καλλιεργητές την ιδιοκτησία τους επί των εδαφών της ακρολίμνης που καλλιεργούσαν μέχρι τότε. Για το θέμα αυτό βλ. Τάκης Λάμπας, «Κωπαΐδα», *Στερεά Ελλάς 170* (Αύγουστος 1983), σ. 19.

παραγωγή 761 οκάδες, ενώ για πρώτη φορά θα ενοικιασθεί σε περιοίκους 613 στρ. έκταση για την καλλιέργεια μπιστανιών [Πίνακας 11].

Πίνακας 11. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1937-1938.

Γεωργικό Έτος 1937-1938

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
Σίτος	3.319	249.973
Αραβόσιτος	430	10.333
Βαμβάκι	483	45.854
Σουσάμι	22	761
Μπιστανοειδή	613	-
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	4867	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, ό.π.

Η σπορά των τελευταίων γινόταν από τον Απρίλιο μέχρι τις αρχές Μαΐου ενώ η ωρίμανση τους ξεκινούσε κατά το μήνα Αύγουστο και έφτανε, αναλόγως των καιρικών συνθηκών, μέχρι τον Οκτώβριο.³⁵⁰

Η πρόοδος των τεχνικών έργων, που αναφέρθηκε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, θα συμβάλλει στη διαρκή επέκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων. Ωστόσο, διάφοροι παράγοντες θα επιδρούν ανασταλτικά στο όλο εγχείρημα. Εκτός από τις πλημμύρες και τα άλλα φυσικά φαινόμενα που προξενούσαν, κατά καιρούς, ζημιές στις καλλιέργειες, θα πρέπει να προστεθούν και οι ζημιές που προξενούνταν τόσο στις καλλιέργειες όσο και στα τεχνικά έργα από τα ζώα κτηνοτρόφων της ευρύτερης περιοχής.³⁵¹ Η εταιρεία, αρχικά, φαίνεται ότι είχε μια διαλλακτική στάση σε αυτό το

³⁵⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική Υπηρεσία Αιτωλοακαρνανίας προς Υπουργείο Γεωργίας «Περί εξαγωγής εις αλλοδαπήν πεπενοειδών παραγωγής Λεσινίου, Εν Ιερά Πόλει Μεσολογγίου τη 26 Ιανουαρ. 1939.

³⁵¹ Θα πρέπει να τονίσουμε, σε αυτό το σημείο, ότι οι αγροζημιές ήταν μια συνήθη κατάσταση την περίοδο αυτή στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας. Από έκθεση του νομάρχη προς τον πρωθυπουργό και προς διάφορα υπουργεία στα 1931 πληροφορούμαστε ότι σε διάστημα τεσσάρων μηνών κατά τα έτη 1930-1931 εκδόθηκαν από το Ειρηνοδικείο Παραχελωΐτιδος- που βρισκόταν στο Νεοχώρι και το οποίο εκδίκαζε ιδιωτικές διαφορές της ευρύτερης περιοχής που μελετούμε, συμπεριλαμβανομένων των κοινοτήτων Κατοχής, Πενταλόφου και Παλαιοκατούνας- 146 καταδικαστικές αποφάσεις αγροζημίας, σε μια περίοδο κατά την οποία δεν είχαν ακόμη ωριμάσει οι καρποί ενώ από το Ειρηνοδικείο Αστακού, που βρισκόταν και αυτό στην ευρύτερη περιοχή που μελετούμε, θα εκδοθούν 189 καταδικαστικές αποφάσεις αγροζημίας. Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 108~31, Έκθεσις Γεωργίου Κουράτου Νομάρχου Αιτωλοακαρνανίας (Μάρτιος 1931), σ. 13. Υπουργείον

ζήτημα και επέτρεπε τη βόσκηση των ζώων,³⁵² με την προϋπόθεση να μην δημιουργούν προβλήματα στη συνέχιση των έργων και στις εργασίες καλλιέργειας.³⁵³ Ωστόσο, οι κτηνοτρόφοι της περιοχής, κατά καιρούς, σύμφωνα με την εταιρεία, δημιουργούσαν διάφορες καταστροφές στις καλλιέργειες και στα τεχνικά έργα.³⁵⁴ Γιαυτό το λόγο, το υπουργείο Γεωργίας θα διατάξει το 1938³⁵⁵ και το 1939³⁵⁶ τις αρμόδιες αρχές να μεριμνήσουν για την απομάκρυνση των ζώων αυτών από την περιοχή που εκμεταλλευόταν η εταιρεία. Ακόμη όμως και το 1940 φαίνεται ότι δεν είχε βρεθεί οριστική λύση στο ζήτημα αυτό, μιας και τα διάφορα ζώα των περιοίκων συνέχιζαν να δημιουργούν διάφορες ζημιές στις αξιοποιούμενες εκτάσεις του έλους Λεσίνι.³⁵⁷

Εθνικής Οικονομίας- Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Λεξικόν των δήμων, κοινοτήτων και συνοικισμών της Ελλάδος επί τη βάσει της απογραφής του πληθυσμού του έτους 1928 και των επελθουσών μέχρι τέλους Φεβρουαρίου 1935 διοικητικών μεταβολών*, , Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1936, σ. 58, 100, 104.

³⁵² Ο Κωνσταντίνος Πετρονικολός, κτηνοτρόφος από το χωριό Πεντάλοφο, με αίτηση του προς τη διοίκηση της Γ.Ε.Λ θα ζητήσει άδεια για τη διανυκτέρευση 100 προβάτων του στη θέση «Πόρο Μουσλή». ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αίτησις Κωνσταντίνου Πετρονικολού προς την Σεβαστήν Διοίκησιν Γεωργ. Εταιρείας Λεσίνι, Εν Πενταλόφω τη 1/12/1937.

³⁵³ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία προς κύριον Σπύρον Πολυχρονάκο, Αθήναις τη 15 Δεκεμβρίου 1936.

³⁵⁴ Σημαντικές καταστροφές φαίνεται ότι δημιουργούσαν τα κοπάδια των βουβαλίων που ανήκαν σε ντόπιους, τα βάλια όπως τα αποκαλούσαν, τα οποία ήταν μεγάλα βοοειδή και ζούσαν στους βάλτους, όπου τρέφονταν από την υδρόβια βλάστηση. Οι εκτεταμένες βαλτώδεις και ακαλλιέργητες εκτάσεις και σε άλλες περιοχές, από τη μια μεριά διαμόρφωναν εξαιρετικά ανθυγιεινά οικοσυστήματα και ταυτόχρονα από την άλλη αποτελούσαν ιδανικό φυσικό λειμώνα, που ευνοούσαν την ανάπτυξη της βοοτροφίας. Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραξάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας. ό.π. Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 106, 121.

Στα τέλη του 1935, από επιστολή ενός φύλακα προς το διευθυντή, πληροφορούμαστε ότι τα βουβάλια του Φ. Κολώνα από την Παλαιοκατούνα εισέβαλαν στις σπαρμένες εκτάσεις. Για αυτό το λόγο ο ιδιοκτήτης του κοπαδιού προσήλθε στα γραφεία της εταιρείας με σκοπό να καταβάλει το αντίτιμο της ζημιάς για να μην μηνυθεί από το φύλακα και την εταιρεία. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή φύλακα προς Διευθυντή, 16 Δεκεμβρίου 1935. Σταδιακά, ύστερα από την έναρξη των εργασιών αποξήρανσης, αυτά τα ζώα θα εξαφανιστούν από την περιοχή του πρώην έλους. Διονύσης Μιτάκης, *Οινιάδες-Κατοχή*, ό.π., σ. 502.

³⁵⁵ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Υπουργείο Γεωργίας (Δ/σις Γεωργίας Α, Τμήμα Αποστραγγιστικών Γαιών) προς την κοινότητα Κατοχής Αιτ/νίας, Αθήναι 6 Ιουνίου 1938.

³⁵⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Υπουργείο Γεωργίας (Διεύθυνσης Γεωργίας Β) προς κοινότητες Κατοχής, Πενταλόφου και Παλαιοκατούνης, Αθήναι 8 Φεβρουαρίου 1939.

³⁵⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή Υπουργείου Γεωργίας (Γραφ. Γεωργικής Υπηρεσίας Αιτ/νίας) προς τον κ. Επόπτη Αγροτικής Ασφάλειας, Εν Ιερά πόλει Μεσολογγίου 1^η Φεβρουαρίου 1940. Πληροφορίες που έχουμε για την εταιρεία «Λυσιμαχία», γνωρίζουμε ότι στα εδάφη που διαχειριζόταν η ίδια, μέχρι το 1940 επιτρεπόταν η βόσκηση των αιγοπροβάτων, ενώ από το έτος 1945 θα επιδιωχθεί, από την εταιρεία, η απαγόρευση της αιγοβοσκής. Εφ. *Αστραπή Μεσολογγίου*, φ. 9 Οκτωβρίου 1945, «Η εταιρεία Λυσιμαχίας και τα αιγοπρόβατα Αγγελοκάστρου και στο ίδιο φύλλο «Η άρσις της απαγορεύσεως της Αιγοβοσκής».

Πίνακας 12. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1938-1939.

Γεωργικό Έτος 1938-1939

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Μέση απόδοση ανά στρέμμα (σε οκάδες)</u>
Σίτος	4.249	322.912
Βρώμη	-	-
Σουσάμι	150	3.552
Βαμβάκι	1.721	77.959
Μποστανοειδή	1.045	-
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	7.165	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, ό.π.

Παρόλες τις δυσκολίες, το καλλιεργητικό έτος 1938-1939 [Πίνακας 12] θα καλλιεργηθούν συνολικά 7.165 στρ. από τα οποία γύρω στα 4.249 με σιτάρι και με παραγωγή που ξεπερνούσε τις 300.000 οκάδες.

Φωτογραφία 10B. Στο βαμβάκι. Θύμιος Ευαγγελιάδης, Ανδρέας Καρβούνης. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 99.

Η καλλιέργεια του βαμβακιού, με σπόρο πιθανότατα προμηθευόμενο από το Ινστιτούτο Βάμβακος,³⁵⁸ θα ξεπεράσει τα 1.500 στρ. με παραγωγή περίπου 78.000 οκάδες. Τα υπόλοιπα εδάφη θα καλλιεργηθούν με σουσάμι (150 στρ.) και παραγωγή 3.552 οκάδες ενώ τα μπουστάνια θα ξεπεράσουν τα 1.000 στρ. Η πώληση των μπουστανειδών κυρίως στις αγορές Αθηνών και Πατρών θα γίνεται με την επωνυμία «Καρπούζι Λεσινίου-Αστακού» και «Πεπόνι Λεσινίου», ενώ ο προϊστάμενος της Γεωργικής Υπηρεσίας Αιτωλοακαρνανίας Ηλίας Βελώνης³⁵⁹ το 1939 θα ζητήσει από το γραφείο εξαγωγής του Υπουργείου Γεωργίας να μεριμνήσει για την εξαγωγή τους στις αγορές του εξωτερικού.³⁶⁰

Φωτογραφία 10Γ. Μεταφορά καρπουζιών. Θ. Ευαγγελιάδης, Παντελής Γιώτης. Πηγή: Σύλλογος Γυναίκων Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 100.

Το γεωργικό έτος 1939-1940 η καλλιεργούμενη έκταση, για πρώτη φορά, θα ξεπεράσει τα 10.000 στρ.³⁶¹ Σε αυτά θα καλλιεργηθούν 4.517 στρ. με σιτάρι τα οποία

³⁵⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Υπηρεσία Αιτωλοακαρνανίας προς Υποκ/μα Αγροτραπέζης Αγρινίου, Μεσολογίω 8 Απριλίου 1938. Ο προϊστάμενος της Γεωργικής Υπηρεσίας Αιτωλοακαρνανίας ζητά από το υποκατάστημα Αγροτικής τράπεζας Αγρινίου να μεριμνήσει για την προμήθεια από το Ινστιτούτο Βάμβακος 1.800 οκάδων σπόρων βάμβακος ποικιλία Άκαλα, οι οποίοι θα πρέπει να σταλούν στον Αστακό για να τα παραλάβει η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι.

³⁵⁹ Μετέπειτα διευθυντής της Γ.Ε.Λ.

³⁶⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική Υπηρεσία Αιτωλοακαρνανίας προς Υπουργείο Γεωργίας «Περί εξαγωγής εις αλλοδαπήν πεπεονοειδών παραγωγής Λεσινίου, Εν Ιερά Πόλει Μεσολογίου τη 26 Ιανουαρ. 1939.

³⁶¹ Στα 1940 με την αξιοποίηση, από τη γεωργική επιχείρηση, πάνω από 10.000 στρεμμάτων θα έχουμε τις απαρχές της συγκρότησης του κτήματος Λεσίνι, αν και ο πόλεμος και η Κατοχή θα αναστείλουν για λίγα χρόνια αυτή την εξέλιξη. Αυτά τα εδάφη θα λάβουν τη μορφή κτήματος μεταπολεμικά. Ωστόσο, η

θα αποδώσουν 113.607 οκάδες, ενώ περίπου 2.500 στρ. θα σπαρθούν με αραβόσιτο³⁶² δίνοντας μια παραγωγή περίπου 190.000 οκάδες. Η καλλιέργεια βαμβακιού θα ξεπεράσει και αυτή τα 2.500 στρ. δίνοντας παραγωγή 119.687 οκάδες. Τέλος, 700 στρ. θα καλλιεργηθούν με βρώμη δίνοντας παραγωγή 23.000 οκάδες και έτερα 362 με σουσάμι με παραγωγή 6.078 οκάδες [Πίνακας 13].

Πίνακας 13. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. Γεωργικό Έτος 1939-1940.

Γεωργικό Έτος 1939-1940

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
Σίτος	4.517	113.607
Βρώμη	700	23.000
Σουσάμι	362	6.078
Αραβόσιτος	2.429	189.934
Βαμβάκι	2.537	119.687
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	10.545	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, ό.π.

Την περίοδο 1934-1940 η εταιρεία θα χρησιμοποιήσει διάφορα γεωργικά εργαλεία και μηχανήματα για τις ανάγκες της καλλιέργειας. Πιο συγκεκριμένα, δύο ελκυστήρες DIESEL CATERPILLAR 35 HP, τρεις ίδιους ελκυστήρες με 40 HP και άλλους δύο με 45 HP. Ακόμη, δύο θεριστικοαλωνιστικές μηχανές JOHN DEERE, διάφορα άροτρα, σπαρτικές μηχανές, σβάρνες, βολοκόπους, εκκοκκιστική μηχανή αραβοσίτου, κ.λπ.³⁶³

διαχείριση και η καλλιέργεια με σύγχρονες μεθόδους των εκτάσεων αυτών από την επιχείρηση, θα ωθήσουν τον Ιούνιο του 1940 τη Μέση Δενδροκομική κ' Αμπελουργική Σχολή Πατρών στη διοργάνωση εκπαιδευτικής εκδρομής στην περιοχή. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Μέση Δενδροκομική & Αμπελουργική Σχολή Πατρών προς τον Κον Πολυχρονάκον Γεωπόνον, Διευθυντήν Εταιρίας αποστραγγιστικών έργων Λεσινίου, Εν Πάτραις τη 10^η Ιουνίου 1940.

³⁶² Η επιχείρηση έδινε έμφαση κυρίως στη διατροφική αυτόρκεια μιας και αυτός ήταν ένα από τους λόγους που συστάθηκε (αποξήρανση εδαφών και καλλιέργεια κυρίως σιτηρών). Εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ιδρύθηκε σε περίοδο που οι κυβερνήσεις και οι γεωπόνοι επεδίωκαν, με διάφορους τρόπους, την αυτόρκεια, επένδυναν δηλαδή πολλά στην πολιτική της διατροφικής αυτόρκειας.

³⁶³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 86γ, Πίναξ Γεωργικών Εργαλείων & Μηχανημάτων.

5.4 Το εργατικό δυναμικό και η εργασία στη Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.

Το υλικό που τεκμηριώνει την εργασία στην επιχείρηση είναι αποσπασματικό μιας και στην έρευνα που πραγματοποιήσαμε στο αρχείο της εταιρείας που σώζεται στα Γ.Α.Κ και στο αρχείο της επιχείρησης που υπάρχει στο ΙΑΕΤΕ δεν σώζονται βιβλία μισθοδοσίας και γιαυτό το λόγο δεν είναι δυνατή η πλήρης ανασύσταση του εργατικού δυναμικού και εν γένει της εργασίας στην εταιρεία. Παρόλα αυτά, για κάποια έτη σώζονται καταστάσεις που παρουσιάζουν το εργατικό προσωπικό της επιχείρησης. Για την περίοδο που ασχολούμαστε, σε αυτό το κεφάλαιο, σώζεται ένας πίνακας προερχόμενος από το ΙΑΕΤΕ, που αποτυπώνει το έμμισθο προσωπικό και τους ημερομίσθιους εργάτες της εταιρείας «Λεσίνι» για το γεωργικό έτος 1935-1936.³⁶⁴ Από αυτόν τον πίνακα αντλήσαμε τις πληροφορίες σχετικά με το εργατικό δυναμικό και την εργασία και τις αποτυπώσαμε στον Πίνακα 14 της παρούσας μελέτης.

Θεωρώ ότι ο προερχόμενος από το ΙΑΕΤΕ πίνακας αποτυπώνει την κατάσταση, τη σύνθεση και την αμοιβή του εργατικού προσωπικού τα δύο πρώτα χρόνια από τη σύσταση της εταιρείας. Ενδιαφέρον έχει η άποψη, που προέρχεται από την υπηρεσία μελέτης επιχειρήσεων και χρηματοδοσιών της Εθνικής στην ίδια έκθεση, σχετικά με το μελλοντικό εποικισμό των εδαφών αυτών με καλλιεργητές από τα νησιά Κεφαλλονιά, Ζάκυνθο και Κέρκυρα, με την αιτιολογία ότι αυτοί είχαν προηγμένη τη γεωργική τους πρακτική. Αν και ορισμένοι εργαζόμενοι της Γ.Ε.Λ. έχουν επώνυμα που παραπέμπουν σε πληθυσμούς που προέρχονταν από αυτά τα νησιά και ιδιαίτερα από την Ιθάκη, την Κεφαλλονιά και τη Λευκάδα, προηγούμενη, ωστόσο, εποίκιση αυτών των νησιωτικών πληθυσμών στα δυτικά παράλια της Αιτωλοακαρνανίας και κυρίως σε παραλεσίνιους οικισμούς, δεν μας επιτρέπει να υπολογίσουμε ούτε κατά προσέγγιση το ποσοστό που απασχολήθηκε στη Γ.Ε.Λ. Υποθέτω ότι η εγγύτητα αυτών των περιοχών με τα δυτικά παράλια του νομού καθώς και οι παλιότερες οικονομικές σχέσεις αυτών των περιοχών μας οδηγούν στο έμμεσο συμπέρασμα ότι όχι μόνο κάποιοι απασχολήθηκαν στην επιχείρηση ως μόνιμο ή εποχιακό προσωπικό

³⁶⁴ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Υποφ. 4, εγγρ. 77, 5 στοιχεία μελέτης- Έκθεσις περί των έργων του έλους «Λεσίνι» Αιτωλοακαρνανίας. Ο πίνακας βρίσκεται σε μια μελέτη που έγινε από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, από την υπηρεσία μελέτης επιχειρήσεων και χρηματοδοσιών, σχετικά με τη Γ.Ε.Λ.

αλλά και ότι αρκετοί πρέπει να ήταν και αυτοί που απασχολήθηκαν σε διάφορες γεωργικές εργασίες (π.χ με το σύστημα της εργολαβίας).

Το γεωργικό έτος 1935-1936, λοιπόν, η εταιρεία απασχολεί συνολικά 100 άτομα σε τοπικό επίπεδο και 1 λογιστή στην Αθήνα με μηνιαίο μισθό του τελευταίου τις 4.000 δρχ. Από τα 100 άτομα που εργάζονται την περίοδο αυτή στην επιχείρηση καταφέραμε να ταυτοποιήσουμε την καταγωγή περίπου των 80.³⁶⁵ Από αυτούς τους 80, λοιπόν, οι 62 έχουν καταγωγή την Αιτωλοακαρνανία και κυρίως προέρχονται από χωριά που βρίσκονται πολύ κοντά στο έλος, ενώ οι υπόλοιποι 18 προέρχονται από την υπόλοιπη Ελλάδα. Οι περισσότεροι, από το ντόπιο εργατικό δυναμικό, προέρχονταν από το χωριό Πεντάλοφο και από την κωμόπολη του Αστακού και ακολουθούσαν οι κάτοικοι των χωριών Κατοχής και Παλαιοκατούνας (Λεσίνι). Η ύπαρξη μιας πλεονάζουσας υποαπασχολούμενης εργατικής δύναμης στην ευρύτερη περιοχή θα ανταποκριθεί άμεσα, τουλάχιστον τον πρώτο καιρό, σε αυτή τη ζήτηση εργατικού δυναμικού. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι η προοπτική της μισθωτής εποχικής εργασίας θα ωθήσει αρκετούς ντόπιους, που προηγουμένως παρήγαγαν μόνο για αυτοκατανάλωση ή για την τοπική αγορά, στο να εκδηλώσουν ενδιαφέρον για τη συμμετοχή τους σε αυτή, με σκοπό την ενίσχυση του ανεπαρκούς εισοδήματός τους.³⁶⁶

Αυτοί που προέρχονται από άλλες περιοχές της Ελλάδας είναι κυρίως ειδικευμένο και επιστημονικό προσωπικό (ταμίας, μηχανικός-τοπογράφος, επιστάτης γεωργίας-

³⁶⁵ Ο παραπάνω υπολογισμός προέρχεται από πληροφορίες που αντλούμε κυρίως από τις εξής πηγές: Πρώτον, από μια έκθεση ιατρικής επίσκεψης του εργατικού δυναμικού που απασχολείται στην εταιρεία με ημερομηνία 7 Απριλίου του 1936 που μελέτησα στο αρχείο της Εταιρείας που σώζεται στα Γ.Α.Κ και στην οποία αναφέρονται ο τόπος γέννησης και η ηλικία έντεκα εργατών. Δεύτερον, από αχρονολόγητο έγγραφο της εταιρείας στο οποίο παρουσιάζονται στρατολογικά στοιχεία του έμμισθου και ωρομίσθιου προσωπικού συνολικά είκοσι πέντε εργατών και από το οποίο αντλούμε πληροφορίες για την καταγωγή τους. Τρίτον, από το βιβλίο του Κ. Πετρονικολού, *Ποδολοβίτσα-Πεντάλοφος*, Αθήνα 1981, στο οποίο δημοσιεύεται ένας κατάλογος των κατοίκων του Πενταλόφου. Ορισμένες άλλες αναφορές για την καταγωγή του εργατικού δυναμικού της Γ.Ε.Λ. αντλήσαμε από διάφορες διάσπαρτες επιστολές που σώζονται στο αρχείο της εταιρείας που βρίσκεται στα Γ.Α.Κ. καθώς και από ορισμένες τοπικές μελέτες. Τα στοιχεία που αντλήσαμε από τις παραπάνω πηγές επιδιώξαμε να τα «ταυτοποιήσουμε» με τις πληροφορίες που προέρχονται από τον πίνακα που σώζεται στο ΙΑΕΤΕ που αποτυπώνει το έμμιστο προσωπικό και τους ημερομίσθιους εργάτες της εταιρείας «Λεσίνι» για το γεωργικό έτος 1935-1936, που αναφέρθηκε παραπάνω.

³⁶⁶ Για διάφορα παραδείγματα μετακίνησης των αγροτικών πληθυσμών, εξαιτίας της στενότητας του κλήρου, σε άλλες περιοχές της χώρας με σκοπό την πρόσβαση σε συμπληρωματικά εισοδήματα βλ. ενδεικτικά Κώστας Κωστής, *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα, ό.π.*, σ. 131-136 και επιπλέον, Θανάσης Καλαφάτης, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγιάλεια τέλη 19^{ου} αιώνα*. τ. Α, *Αγροτική πίστη και παραγωγή*, σ. 219-225.

γεωπόνος,³⁶⁷ χειριστές εκσκαφέως, χειριστές βυθοκόρου, τεχνίτης υδραυλικός) που αμείβεται υψηλότερα.

Από τα 100 άτομα, το 35% αυτών απασχολούνται καθ'όλη τη διάρκεια του έτους και αμείβονται με μηνιαίο μισθό ενώ το 65% είναι εποχιακοί και αμείβονται με ημερομίσθιο. Μόνο το 9% από το σύνολο των εργαζομένων είναι γυναίκες οι οποίες απασχολούνται ως εργάτριες σκαλίσματος του αραβοσίτου και αμείβονται με ημερομίσθιο 40 δρχ.

Όσον αφορά το προσωπικό που αμείβεται με μηνιαίο μισθό αυτό αποτελείται από υπαλλήλους γραφείου, τρεις στον αριθμό, με μηνιαίο μισθό 4.000 δρχ. ο ταμίας και 1.000 δρχ. και 1.800 δρχ. οι βοηθοί ταμιά. Ένα μεγάλο μέρος του προσωπικού (15 τον αριθμό) απασχολούνται ως φύλακες³⁶⁸ στην επιχείρηση με μισθό που κυμαινόταν από 800 έως 1.300 δρχ. Ένα μέρος των υπολοίπων που αμείβονται με μηνιαίο μισθό

³⁶⁷ Από το υλικό που μελετήσαμε, για αυτή την περίοδο, γνωρίζουμε ότι γεωπόνοι στην επιχείρηση ήταν ο Διευθυντής έργων και εκμετάλλευσης Σπύρος Πολυχρονάκος, απόφοιτος πιθανότατα της ανώτατης γεωπονικής, μιας και αυτό όριζε ο κανονισμός της εταιρείας και ο Κωνσταντίνος Χουλιαράς από την Πάτρα ο οποίος αναλάμβανε χρέη επιστάτη γεωργίας. Αργότερα, μετά το 1940 γνωρίζουμε την περίπτωση του νέου διευθυντή της Γ.Ε.Α. Ηλία Βελώνη και ενδεχομένως και άλλων. Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση γεωπόνου που εργάζεται στην εταιρεία από το 1940 και εξής, είναι αυτή του Γεωργίου Νικολέτου. Ο εν λόγω γεωπόνος ήταν απόφοιτος της Μέσης Γεωργικής Σχολής Πατρών, είχε εργαστεί στο υποκατάστημα της Αγροτικής Τράπεζας στη Θεσσαλονίκη, στον υποσταθμό του Ινστιτούτου Βάμβακος στη Βέροια καθώς και στην υπηρεσία μηχανικής καλλιέργειας του Υπουργείου Γεωργίας. Επιπλέον, επαγγελματικά είχε ασχοληθεί με την πειραματική καλλιέργεια της κάναβης στο πρότυπο κρατικό κτήμα Μικρογουζίου και ακόμη επέπτευε διάφορες γεωργικές εργασίες μηχανοκαλλιέργειας στην περιοχή Αρτζάν-Αματόβου. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αναφορά Γεωργίου Α. Νικολέττου γεωπόνου Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι περί ευδοκίμου προϋπηρεσίας εξ' διαφόρων Γεωργικών υπηρεσιών, Βαλτί τη 26 Ιουλίου 1941, στο οποίο επισυνάπτονται και έγγραφα που πιστοποιούν τα παραπάνω. Για τη γεωργική εκπαίδευση στην Ελλάδα βλ. ενδεικτικά Δημήτρης Παναγιωτόπουλος, *Γεωργική εκπαίδευση και ανάπτυξη. Η ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών στην ελληνική κοινωνία, 1920-1960*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004· επιπλέον βλ., Ιουλία Κανδήλα, «Η οργάνωση της κατώτερης και μέσης γεωργικής εκπαίδευσης (επαγγελματικής και μη) στα χρόνια των βενιζελικών κυβερνήσεων: προσδοκίες και αποτελέσματα», στα πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 424-437.

³⁶⁸ Η μεγάλη έκταση της υπό αποξήρανση περιοχής δικαιολογούσε αυτόν τον αριθμό των φυλάκων. Είναι μάλλον σίγουρο ότι όσο προχωρούσαν τα έργα αποξήρανσης και αποκαλύπτονταν καλλιεργήσιμα εδάφη τόσο αυξάνονταν και ο αριθμός των φυλάκων. Συνήθως αυτοί βρίσκονταν σε προκαθορισμένες θέσεις και ο καθένας έλεγχε μια καθορισμένη περιοχή. Σε διάφορες θέσεις εσωτερικά του έλους, σταδιακά η εταιρεία θα κτίσει ειδικά μικρά κτίσματα για τις ανάγκες στέγασης τους. Η εργασία τους συνίστατο στην παρατήρηση και στον έλεγχο της περιοχής, στην αποφυγή οποιασδήποτε φθοράς ή κλοπής και στην αναφορά οποιουδήποτε γεγονότος για το οποίο έπρεπε η διεύθυνση να λάβει γνώση. Για αυτό το λόγο συχνά συνέτασσαν αναφορές με διάφορα συμβάντα, όπως η παραβίαση των ορίων, η καταστροφή καλλιεργειών από τα ζώα των περιοίκων, η καταστροφή των τεχνικών έργων από «παραλεσίνιους» κατοίκους κ.λπ. Τέτοιες αναφορές σώζονται αρκετές στο αρχείο της εταιρείας, ένα μέρος των οποίων μελετήσαμε και από όπου αντλήσαμε τις παραπάνω πληροφορίες. Παράλληλα γνωρίζουμε ότι μερικές φορές οι ίδιοι προέβαιναν σε προφορικές αναφορές, αλλά αυτές δεν ήταν δυνατόν να τεκμηριωθούν. Οι γραπτές αναφορές βρίσκονται στα ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, και ενδεικτικά αναφέρουμε τρεις. Φύλακας Χρ. Τσορβαντζής προς Διευθυντή, Αράπη 1/10/1935· Φύλακας Νικ. Λάκκας προς Διευθυντή, Βαλτί 20/1/1936· Φύλακας Ευστ. Φίλης προς Διευθυντή, αχρονολόγητη, πιθανότατα να συντάχθηκε, με βάση το περιεχόμενο, το 1936.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

απασχολούνται στις διάφορες εργασίες αποξήρανσης ή σχετίζονται με αυτές τις εργασίες.

Πίνακας 14. Ειδικότητες και αμοιβές απασχολούμενων στη Γ.Ε.Α Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, Γεωργικός έτος 1935-1936.

<u>Ειδικότητες</u>	<u>Πλήθος</u>	<u>Αμοιβή</u>		<u>Άνδρες</u>	<u>Γυναίκες</u>
		<i>Μηνιαίως (σε δρχ.)</i>	<i>Ημερομίσθιο (σε δρχ.)</i>		
Μηχανικός Τοπογράφος	1	7.000		1	-
Χειριστής εκσκαφέων	4	4.500-6000		4	-
Εφαρμοστής Συνεργείου	1	4.500		1	-
Ταμίας	1	4.000		1	-
Οδηγός Τρακτέρ	4	2.750-3.500		4	-
Ξυλουργός	1		100	1	-
Επιστάτης Γεωργίας	1	3.000		1	-
Χειριστής Βυθοκόρου	2	3.000		2	-
Βοηθός Τοπογράφος	1		90	1	-
Τεχνίτης Υδραυλικός	1	2.250		1	-
Βοηθός Τρακτέρ	5		70-75	5	-
Λεμβούχος	3	2.000-2.250		3	-
Εργάτης Μηχανήματος	4		65-75	4	-
Σιδηρουργός	1		70	1	-
Λιπαντής	3		70-75	3	-
Εργάτης Βυθοκόρου	2		70	2	-
Εργάτης Τοπογραφικών έργων	15		60	15	-
Εργάτης Τρακτέρ	10		50-60	10	-
Εργάτης Σκαλίσματος	17		40-60	8 (1.500-1.800)	9(40)
Χειρώνакτες	3		60	3	-
Βοηθός Γραφεία	2	1.000-1.800		2 (1.000-1.800)	
Διάφορες Εργασίες	2		35	2	-
Φύλακες	16	800-1.200 (15)	40(1)	16	-
Σύνολο	100	800-7.000	35-100	91	9

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ. Γ.Ε.Α. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Υποφ. 4, εγγρ. 77, 5 στοιχεία μελέτης - Έκθεσις περί των έργων του έλους «Λεσίνι» Αιτωλοακαρνανίας

Πιο συγκεκριμένα, ένας εμφανίζεται ως μηχανικός-τοπογράφος³⁶⁹ με μισθό 7.000 δρχ., ο υψηλότερος από το έμμισθο προσωπικό την περίοδο αυτή, τέσσερις ως χειριστές εκσκαφέα με μισθό που κυμαίνονταν από 4.500 έως 6.000 δρχ. και δύο ως χειριστές βυθοκόρου με 3.000 δρχ. αμοιβή.

Αναφορικά με τις γεωργικές εργασίες, το εργατικό προσωπικό που απασχολούνταν σε αυτές ήταν τέσσερις οδηγοί τρακτέρ- με αμοιβή μεταξύ 2.750 και 3.500 δρχ. και ένας επιστάτης γεωργίας με 3.000 δρχ. μισθό. Ακόμη, τρεις εμφανίζονται ως λεμβούχοι των διαφόρων φορτηγίδων (μισθός 2.000-2.250 δρχ.), ενώ ένας ως εφαρμοστής συνεργείου (4.500 δρχ.) και άλλος ένας ως τεχνίτης υδραυλικός με μισθό 2.250 δρχ.³⁷⁰ Η μηνιαία αμοιβή, λοιπόν, των απασχολούμενων στην εταιρεία κυμαινόταν από 800 δρχ. μέχρι 7.000 δρχ., ενώ αποκλειστικά η αμοιβή της ειδικευμένης εργασίας κυμαινόταν μεταξύ 2.000 δρχ. και 6.000 δρχ.³⁷¹

³⁶⁹ Πρόκειται για τον ρωσικής καταγωγής Δημήτριο Λέμπετεφ, ο οποίος εμφανίζεται ως προϊστάμενος του Τεχνικού τμήματος. Επιπλέον, γνωρίζουμε την περίοδο αυτή και δύο ακόμη ρωσικής καταγωγής εργάτες, εκ των οποίων ο Γιούρι Ροπονέτ εμφανίζεται ως βοηθός τοπογράφος και αργότερα ως προϊστάμενος της Τοπογραφικής Υπηρεσίας και ο Μύρων Λεόνωφ ως εργάτης τοπογραφικών έργων.

³⁷⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Τεχνίτης Διонуσιώτης, 17 Ιανουαρίου 1936. Στα 1936 πληροφορούμαστε ότι έχει αποσταλεί, από την κεντρική διοίκηση, ο υδραυλικός Δημήτριος Διонуσιώτης για να αναλάβει διάφορα υδραυλικά έργα στον οικισμό Βαλτί.

³⁷¹ Αν τις παραπάνω αμοιβές τις συγκρίνουμε με το μέσο ανδρικό ημερομίσθιο (μηνιαίως μισθός) των βιομηχανικών εργατών, την ίδια εποχή, διακρίνουμε ότι οι αμοιβές του ειδικευμένου προσωπικού στη Γ.Ε.Λ. είναι ιδιαίτερα υψηλές. Για το μέσο ανδρικό ημερομίσθιο (μηνιαία αμοιβή) στη βιομηχανία που υπολογίζεται σε 1.574 δρχ., καθώς και για την αμοιβή στο σύνολο του βιομηχανικού τομέα βλ.

Φωτογραφία 10Α. *Τάκης Μπαμπούρης. Στο μηχανουργείο. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, Αστακός. ανθρώπων ίχνη, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 101.*

Η επιστημονική εργασία αμείβεται με τον υψηλότερο μισθό, όπως είναι η ειδικότητα του μηχανικού-τοπογράφου και του γεωπόνου-επιστάτη γεωργίας, ενώ ακολουθεί ως προς το ύψος της αμοιβής η ειδικευμένη εργασία, όπως είναι του εφαρμοστή συνεργείου και των χειριστών εκσκαφέα, ενώ ακολουθούν -με βάση το ύψος της αμοιβής- ο ταμίας, ο οδηγός τρακτέρ, ο τεχνίτης υδραυλικός και τέλος ο λεμβούχος. Η αμοιβή των βοηθών ταμιά και των φυλάκων είναι η μικρότερη από αυτούς που αμείβονται με μηνιαίο μισθό.

Στον πίνακα που μελετήσαμε, όσον αφορά τους ημερομίσθιους εργάτες αυτοί κατατάσσονται σε σχέση με τα διάφορα τμήματα στα οποία εργάζονται. Έτσι εμφανίζεται τμήμα «Τρακτέρ» στο οποίο απασχολούνταν συνολικά 32 εργάτες/τριες. Από αυτούς πέντε εργάτες απασχολούνταν ως «βοηθοί τρακτέρ» με ημερομίσθιο μεταξύ 70 και 75 δρχ., δέκα ως εργάτες τρακτέρ με αμοιβή 50-60 δρχ. καθώς και οχτώ εργάτες σκαλίσματος με αμοιβή 50-60 δρχ., ενώ εννιά εργάτριες σκαλίσματος αμείβονταν με ημερομίσθιο 40 δρχ.

Φωτογραφία 10Ε. *Εργάτες στο Λεσίνι. Διακρίνονται η Νίκα Αλεξάτου, Αποστόλης Λώλος, Ανδρέας Αθανασούλας... Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, Αστακός. ανθρώπων ίχνη, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 97.*

Μιχάλης Ρηγίνος, «Οι διακυμάνσεις των βιομηχανικών ημερομισθίων στην Ελλάδα, 1912-1936», *Τα Ιστορικά* 5 (Ιούνιος 1986), σ. 153, πίνακας 2.

Το τμήμα «Εκσκαφέως» απασχολούσε συνολικά 7 εργάτες. Σε αυτό διακρίνουμε την ειδικότητα του λιπαντή, τρεις στον αριθμό, με ημερομίσθιο 70-75 δρχ. και τέσσερις εργάτες μηχανήματος με ημερομίσθιο 65-75 δρχ. Στο τμήμα «Βυθοκόρου» απασχολούνται ως ημερομίσθιοι μόλις 2 εργάτες με αμοιβή 70 δρχ. Άλλο τμήμα, που εμφανίζεται στον πίνακα, είναι το «Τοπογραφικό» με συνολικά 15 άτομα ως προσωπικό. Πιο συγκεκριμένα, ένας ασκεί χρέη βοηθού τοπογράφου με 90 δρχ. ημερομίσθιο και οι υπόλοιποι εμφανίζονται ως εργάτες τοπογραφικών έργων με αμοιβή 60 δρχ. Τέλος, στο τμήμα «Λόφου Βαλτί» ένας εργαζόμενος εμφανίζεται με την ειδικότητα του σιδηρουργού συνεργείου με ημερομίσθιο 70 δρχ., ένας φύλακας με αμοιβή 40 δρχ., δύο άτομα που απασχολούνταν σε διάφορες εργασίες με αμοιβή 35 δρχ., τρεις χειρώνακτες με ημερομίσθιο 60 δρχ. καθώς και ένας ξυλουργός με ημερομίσθιο 100 δραχμές.

Το ημερομίσθιο στην εταιρεία κυμαινόταν μεταξύ των 35 και 100 δραχμών.³⁷² Το υψηλότερο ημερομίσθιο απολάμβανε η ειδικότητα του ξυλουργού και ακολουθούσε αυτή του βοηθού τοπογράφου. Ακολουθούσαν, με βάση το ύψος της αμοιβής, η

³⁷² Για μία σύγκριση των ημερομισθίων με τα οποία αμείβονταν οι εργαζόμενοι στην επιχείρηση με τα ημερομίσθια από τον κλάδο της βιομηχανίας βλ. ενδεικτικά τα ημερομίσθια της ανδρικής ειδικευμένης εργασίας και συγκεκριμένα της ειδικότητας των βαφών στην κλωστοϋφαντουργία Ρετσίνα. Η Παπαστεφανάκη έχει υπολογίσει ότι το 1935 το κατώτερο ημερομίσθιο της ειδικευμένης εργασίας των βαφών στη κλωστοϋφαντουργία ήταν 45 δρχ., το μέσο ήταν 55 δρχ. ενώ το ανώτερο 80 δρχ. Λήδα Παπαστεφανάκη, *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία. Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά, 1870-1940*, ΠΕΚ, Ηράκλειο 2009, σ. 273, πίνακας 6.8. Όπως τονίζει η ίδια, τα ημερομίσθια στο σύνολο του κλωστοϋφαντουργικού κλάδου είναι, ωστόσο, για την περίοδο αυτή ανώτερα κατά 15-20% από τα μεγαλύτερα ημερομίσθια στην επιχείρηση Ρετσίνα.

ειδικότητα του λιπαντή, του «βοηθού τρακτέρ» και του εργάτη μηχανήματος.

Φωτογραφία 10ΣΤ. Στο σιδηρουργείο. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 102.

Έπειτα, στα ίδια επίπεδα βρισκόταν η αμοιβή του σιδηρουργού και του εργάτη βυθοκόρου ενώ ακολουθούσαν οι αμοιβές των εργατών τοπογραφικών έργων, εργατών τρακτέρ, των χειρωνάκτων και των εργατών σκαλίσματος ενώ τελευταίοι, σε ύψος αμοιβής ημερομισθίου, έρχονται οι φύλακες, οι εργάτριες σκαλίσματος και όσοι ασχολούνταν με διάφορες εργασίες. Η αμοιβή των γυναικών εργατριών σκαλίσματος σε σχέση με τους άνδρες εργάτες σκαλίσματος είναι μικρότερη, ίσως γιατί η εργασία των γυναικών θεωρούνταν κατώτερη ή συμπληρωματική στην ανδρική εργασία και επιπλέον γιατί ίσως εκλαμβάνονταν ως συμπλήρωμα στο οικογενειακό εισόδημα αλλά και γιατί η γυναικεία εργασία θεωρούνταν ως «ανειδίκευτη».³⁷³ Σύμφωνα με τον εσωτερικό κανονισμό Υπηρεσιών Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε, το τεχνικό και το υπαλληλικό προσωπικό προσλαμβάνονταν μόνο από την κεντρική διοίκηση, ενώ η τοπική Διεύθυνση προσλάμβανε το εργατοτεχνικό προσωπικό που ήταν αναγκαίο για

³⁷³ Το υλικό δεν μας βοηθά να προβούμε σε περαιτέρω ανάλυση των παραπάνω ζητημάτων και για αυτό το λόγο αρκούμαστε στις παραπάνω υποθέσεις. Βλ. σχ. και τις παρατηρήσεις της Παπαστεφανάκη για τη γυναικεία εργασία στην κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά. Λήδα Παπαστεφανάκη, *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία...*, ό.π., σ. 260-261, 281-285.

την εκτέλεση των καλλιεργητικών και των υπολοίπων έργων.³⁷⁴

Εικόνα 4Α. Ντενεκεδένιο πενταγωνικό νόμισμα της Γ.Ε.Λ. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 91.

Στο αρχείο της εταιρείας που σώζεται στα ΓΑΚ υπάρχουν αρκετές «αιτήσεις» για εργασία στην επιχείρηση. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση του Αθανάσιου Πάνου από το Καρπενήσι, απόφοιτο της Αβερώφειου Γεωργικής Σχολής στη Λάρισα με προϋπηρεσία στην Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α. Πληροφορίες έχουμε και για κάποιον χειριστή εκσκαφέα από τη Βέροια ο οποίος εργαζόταν την περίοδο αυτή στην ΕΤΥΕΜ. Ακόμη και το να εργαστεί κανείς στην εταιρεία ως φύλακας προϋπέθετε την επιρροή σημαίνοντος προσώπου υπέρ αυτού που ζητούσε εργασία. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Δημητρίου Τριανταφυλλόπουλου, για τον οποίο θα μεσολαβήσει στο διευθυντή της ΓΕΛ Σπύρο Πολυχρονάκο ο φιλόλογος Κώστας Πετρονικολός για να προσβληθεί στην εταιρεία ως φύλακας.³⁷⁵ Υποθέτουμε ότι οι σχετικά ικανοποιητικές αμοιβές που απολάμβαναν οι εργαζόμενοι στην εταιρεία αλλά και η παροχή στέγης από την πλευρά της εταιρείας προς τους εργαζομένους της, φαίνεται ότι αποτελούσε δέλεαρ για τους επίδοξους εργάτες. Τέτοια φαίνεται να είναι η περίπτωση του Φωτίου

³⁷⁴ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εσωτερικός κανονισμός υπηρεσιών Γεωργικής εταιρείας Λεσίνι Α.Ε. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι η επιχείρηση εξέδωσε και ειδικό νόμισμα το οποίο χρησιμοποιούσαν οι εργαζόμενοι της, μια μορφή πίστωσης δηλαδή, για την προμήθεια διαφόρων προϊόντων από τους ντόπιους εμπόρους. Οι τελευταίοι στη συνέχεια φαίνεται ότι απευθύνονταν στη Γ.Ε.Λ για την εξαργύρωση αυτών των νομισμάτων. Η υπόθεση σχετικά με την ύπαρξη αυτού του είδους της πίστωσης προέρχεται από δευτερογενής αναφορά (Σύλλογος Γυναικών Αστακού, μελέτη-λεύκωμα για τον Αστακό) και όχι από πρωτογενής. Σε αυτή τη μελέτη-λεύκωμα πέρα από τη σχετική αναφορά υπάρχει και σχετική φωτογραφία (Εικόνα 4Α) με το συγκεκριμένο νόμισμα, όπου από τη μια μεριά αναγραφόταν η επωνυμία της εταιρείας (Γ.Ε.Λ.) ενώ έφερε πάνω της εγχάρακτα και το σύμβολο του σιταριού, ενώ από την άλλη αναγραφόταν η αξία του σε δραχμές. Δεν είμαστε βέβαιοι ποια περίοδο εισήχθη αυτή η πρακτική από την εταιρεία. Πάντως για την περίοδο 1934-1940, την οποία μελετήσαμε σε μεγάλο βαθμό, δεν υπάρχουν σχετικές αναφορές-ενδείξεις. Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, ό.π., σ. 16, 91.

³⁷⁵ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αίτησις Αθανασίου Πάνου Γεωπόνου, προς την Γεωργικήν Εταιρίαν Λεσίνι, 17 Μαΐου 1939 και Κώστας Πετρονικολός φιλόλογος προς κ. Πολυχρονάκο, 25 Νοεμβρίου 1934.

Στασινού από την Παλαιοκατούνα, ο οποίος εμφανίζεται να είναι διατεθειμένος να παραιτηθεί από την εργασία του ως κοινοτικός αγροφύλακας αν προσληφθεί ως αγροφύλακας από την εταιρεία, διότι όπως χαρακτηριστικά τονίζει «δεν με επαρκεί ο μισθός δια να συντηρήσω την οικογένειαν μου». Παρόμοια είναι και η περίπτωση του Δημητρίου Ράπτη από το Στρογγυλοβούνι Αστακού ο οποίος ζητά την επαναπρόσληψή του στην εταιρεία γιατί όπως αναφέρει τυγχάνει προστάτης μεγάλης οικογένειας. Παρόμοια ο Ιωάννης Καρακωστίδης από τον Πειραιά, αφού αναφέρει ότι αυτός ήταν υπεύθυνος για την απομάκρυνσή του από την εταιρεία στο παρελθόν, παρακαλεί τη διεύθυνση να τον επαναπροσλάβουν ως οδηγό ελκυστήρα ή εκσκαφέα, διότι είναι άνεργος και πρόσφατα νυμφευμένος. Άλλη περίπτωση είναι και αυτή του Παναγιώτη Ζαρκαδούλα από τον Αστακό, ο οποίος όντας απόφοιτος τριταξίου Αστικής Σχολής και τον τελευταίο χρόνο άνεργος θα αναζητήσει εργασία στην εταιρεία.³⁷⁶

Δύο μήνες ύστερα από τη σύσταση της εταιρείας, η τελευταία θα ασφαλίσει τους εργαζομένους της για ένα εξάμηνο, αρχής γενομένης από τον Μάιο του 1934. Πιο συγκεκριμένα, η Γ.Ε.Λ. θα καταβάλει, στον Αλληλασφαλιστικό Συνεταιρισμό Εργοδοτών και Ατυχημάτων «ΑΣΕΚΑ» με έδρα την Αθήνα, το ποσό των 6.620 δραχμών ως ασφάλιστρα για την κάλυψη πιθανών ατυχημάτων του προσωπικού της που θα λάμβαναν χώρα κατά τη διάρκεια της εργασίας. Ο Αλληλασφαλιστικός Συνεταιρισμός συνιστούσε στην εταιρεία ότι «εν περιπτώσει ατυχήματος, οι τυχόν σοβαρώς τραυματιζόμενοι εργάται της επιχειρήσεώς σας δέον να διαμετακομίζονται εις Κλινικήν δια του ταχύτερου μέσου»,³⁷⁷ αναλαμβάνοντας προφανώς η ασφαλιστική εταιρεία τα έξοδα νοσηλείας.³⁷⁸ Δεν έχουμε πληροφορίες, ωστόσο, για το αν η εταιρεία συνέχισε και για τα επόμενα έτη την ασφάλιση του προσωπικού της για εργατικά ατυχήματα.

³⁷⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αίτησις Φωτίου Στασινού κατοίκου Παλαιοκατούνας προς τον κόν Διευθυντή Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι, Παλαιοκατούνα τη 22 Νοεμβρίου 1939 και Αίτησις Δημητρίου Ράπτη, προς τον αξιότιμον κύριον Σπύρο Πολυχρονάκον Διευθυντή «ΓΕΛ», εν Στρογγυλοβουνίου τη 10 Δεκεμβρίου 1937 και Επιστολή Ιωάννη Καρακωστίδην προς Διευθυντή (ΓΕΛ), εν Αθήναις τη 18 Δεκεμβρίου 1937 και Αίτησις Παναγιώτου Αθ. Ζαρκαδούλα προς τον κ. Διευθυντή Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι», εν Αστακώ τη 15 Ιανουαρίου 1940.

³⁷⁷ Προηγουμένως η εταιρεία έπρεπε να προτείνει στον Αλληλασφαλιστικό Συνεταιρισμό τον κατάλληλο ιατρό ή κλινική που εξυπηρετούσε καλύτερα τα συμφέροντα της, ώστε η δεύτερη να διαπραγματευτεί τους όρους για να έλθουν σε συνεννόηση. Η ασφαλιστική εταιρεία θα παραδώσει στη Γ.Ε.Λ. και έντυπα με οδηγίες προφύλαξης από ατυχήματα, τα οποία προτείνονταν να αναρτηθούν σε εμφανείς χώρους.

³⁷⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Αλληλασφαλιστικός Συνεταιρισμός Εργοδοτών και Ατυχημάτων «ΑΣΕΚΑ» προς Γεωργικήν Εταιρίαν Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 7^η Μαΐου 1934.

Η εταιρεία, από την πλευρά της, παρείχε τόσο προληπτικά όσο και για θεραπεία αντεμπρίνη και κινίνη στο εργατικό και υπαλληλικό προσωπικό. Όταν ασθενούσε κάποιος εργάτης τότε η εταιρεία αναλάμβανε να του παράσχει το ημερομίσθιο της ημέρας που αρρώσταινε. Όσον αφορά το υπαλληλικό και τεχνικό προσωπικό σε περίπτωση ασθένειάς του, του καταβαλλόταν ο μισθός εφόσον η ασθένεια δεν παρατεινόταν περισσότερο των δεκαπέντε ημερών και ήταν στην ευχέρεια της εταιρείας να καταβάλει μέρος ή το σύνολο της δαπάνης ανάρρωσης.³⁷⁹ Σε μια περίπτωση εργατικού ατυχήματος που γνωρίζουμε από την περίοδο αυτή, αυτή του Κωνσταντίνου Κορφιάτη από το χωριό Πεντάλοφο, που κατά την εργασία του στη βυθοκόρο έπαθε κάταγμα κνήμης και αναγκάστηκε να νοσηλευτεί στο νοσοκομείο του Αγρινίου, ο ίδιος δηλώνει σε ιδιωτικό συμφωνητικό ότι η εταιρεία κατέλαβε όλα τα έξοδα νοσηλείας, φαρμάκων και διατροφής και ότι για τις πενήντα περίπου μέρες που απουσίαζε από την εργασία η εταιρεία δεν του ελάττωσε το ημερομίσθιο και για αυτό το λόγο δηλώνει ότι παραιτείται από κάθε δικαίωμα διεκδίκησης αποζημίωσης.³⁸⁰ Τέλος, εκτός από το εργατικό δυναμικό που αναφέραμε παραπάνω, στην εταιρεία εργάστηκαν και διάφοροι άλλοι τεχνίτες και εργάτες περιστασιακά. Ένα συνεργείο δεκαπέντε περίπου ατόμων γνωρίζουμε ότι εργάστηκε εργολαβικά για το χτίσιμο του οικισμού στο Βαλτί, με ημερομίσθιο τεχνίτη 85 έως 115 δρχ. και εργάτη 65 δραχμές.³⁸¹

³⁷⁹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εσωτερικός κανονισμός υπηρεσιών Γεωργικής εταιρείας Λεσίνι Α.Ε.

³⁸⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Ιδιωτικών συμφωνητικών 17 Αυγούστου 1937.

³⁸¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή προς διευθυντή (αχρονολόγητη). Από την ίδια επιστολή πληροφορούμαστε ότι από το παραπάνω συνεργείο αρρώστησαν τρεις κατά τη διάρκεια της εργασίας. Γι'αυτό το λόγο ζητείται από την εταιρεία να χορηγηθεί στο συνεργείο, λόγω του κλίματος, δωρεάν κινίνη και κουνουπιέρες.

5.5 Ο οικισμός στη θέση Βαλτί.³⁸²

Πατερναλισμός-εργατικοί οικισμοί

Έχει παρατηρηθεί ότι κατά τον 19^ο αιώνα ορισμένοι βιομήχανοι στη Δύση ανέπτυξαν διάφορες πρακτικές παροχών προς τους εργαζόμενους στις επιχειρήσεις, συμπεριλαμβανομένου της παροχής στέγης, με σκοπό κυρίως τη συγκράτηση του εργατικού δυναμικού στην επιχείρηση καθώς και τη σταθερότητα και τη συνέχεια της εργασίας. Αυτές τις πρακτικές, που εντάσσονται σε ευρύτερες πατερναλιστικές πρακτικές με έντονες ιδεολογικές νοηματοδοτήσεις, συνοψίζει αρκετά καλά η Λ. Παπαστεφανάκη. Σύμφωνα με την Λ. Παπαστεφανάκη, λοιπόν, ο πατερναλισμός «που καλλιεργήθηκε σε πολλές βιομηχανίες της Δύσης κατά τον 19^ο αιώνα, υπήρξε ένα σύστημα πρακτικών βασισμένο σε μια μεταφορά του προτύπου της οικογένειας, στην οποία ο εργοδότης ήταν ο πατέρας και οι εργαζόμενοι, άνδρες και γυναίκες, τα εξαρτώμενα από τον πατέρα παιδιά. Οι ποικίλες πατερναλιστικές πρακτικές αφορούσαν ένα ευρύ φάσμα παροχών προς τους εργαζομένους (στέγη, εκπαίδευση, ψυχαγωγία) και τελετών. Στόχευαν στη δημιουργία συναισθημάτων αγάπης και ευγνωμοσύνης στους εργαζομένους, στην πρόσδεση τους στην επιχείρηση, στις αρμονικές σχέσεις εργασίας, στην ιδεολογική νομιμοποίηση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής. Εκτός από ιδεολογικές νομιμοποιήσεις, οι πατερναλιστικές πρακτικές είχαν επίσης ορισμένες βασικές στοχεύσεις που αφορούσαν την πρόσδεση των εργαζομένων στην επιχείρηση, τη σταθερότητα και τη συνέχεια στην εργασία. Οι «οικονομικές απαρχές» του πατερναλισμού εντοπίζονται κυρίως σε μη αστικές περιοχές, όπου η προσφορά εργασίας δεν ήταν μεγάλη, ή σε εργασιακούς χώρους στους οποίους οι επαγγελματικές ειδικότητες είχαν σαφείς επιπτώσεις στην παραγωγικότητα και αποδοτικότητα της εργασίας».³⁸³ Στην Ελλάδα το φαινόμενο της δημιουργίας οικισμού από τις επιχειρήσεις κοντά στο χώρο εργασίας για τη συγκράτηση των εργαζομένων δεν απαντά συχνά. Ωστόσο, από τη βιβλιογραφία, γνωρίζουμε ορισμένες τέτοιες περιπτώσεις βιομηχανικών οικισμών, πιθανόν μεγαλύτερων σε μέγεθος από αυτόν που μελετάμε στην παρούσα εργασία. Πρώτον, ο

³⁸² Σύμφωνα με τον Μ. Κουβέλη η λέξη Βαλτί παραπέμπει σε υγρότοπο. Μπάμπης Κουβέλης, *Λεξιλόγιο του Ξηρομέρου*, Αθήνα 1999, σ. 30. Ο Παπατρέχας αναφέρεται σε «θέσις παρά την παραλίμνιον περιοχή». Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, «Τοπωνυμικά Ξηρομέρου» Μέρος Β', *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών τ. Γ* (1971-1972), σ. 383.

³⁸³ Λήδα Παπαστεφανάκη, *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία...*, ό.π., σ. 359.

βιομηχανικός εργατικός οικισμός του Κυπριανού (τέλη 19^{ου} αρχές 20^{ου} αιώνα) που δημιούργησε η Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου κοντά στο χώρο εργασίας, με απώτερο σκοπό την προσέλκυση και τη συγκράτηση του εργατικού δυναμικού στην επιχείρηση (υπαλλήλους, μηχανικούς και εργάτες). Δεύτερον, ο εργατικός συνοικισμός στα λιπάσματα Δραπετσώνας (Α.Ε.Ε.Χ.Π.Λ) που αναπτύχθηκε, σταδιακά από το 1910 έως το 1935, για τις ανάγκες στέγασης των εργατών και υπαλλήλων της επιχείρησης καθώς και ο βιομηχανικός οικισμός του εργοστασίου «Τιτάν» Ελευσίνας που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1930.³⁸⁴

Ο εργατικός οικισμός Βαλτί

Το 1935 η εταιρεία θα εξαγοράσει στη θέση Βαλτί λοφώδεις εκτάσεις 35 περίπου στρεμμάτων από την κοινότητα Αστακού και από τους κληρονόμους Ι. Τσέλιου αξίας 62.172,50
δρχ.³⁸⁵

Φωτογραφία 11. Η «θέση» Βαλτί, Β.Δ. του έλους «Λεσίνι» και νότια του λόφου Καλχίτσα (2012, Κοκοτός Δ.).

³⁸⁴ Σχ. βλ. Άννη Βρυχεία, «Κυπριανός: Ένας βιομηχανικός εργατικός οικισμός του 19^{ου} αιώνα. Ο χώρος κατοίκησης των εργαζομένων στη Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου», *Σύγχρονα Θέματα* 58-59 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1996), σ. 48-52· Νίκος Μπελαβίλας, «Εργατικός οικισμός», στο συλλογικό τόμο *Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993)*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2007, σ. 129-132· Νίκος Μπελαβίλας, «Οι πρώτοι οικισμοί εργατών στην Ελλάδα. Κυπριανός Λαυρίου, “Λιπάσματα” Δραπετσώνας, “Τιτάν” Ελευσίνας, ανακοίνωση στην ημερίδα «Εργάζομαι άρα κατοικώ: η περίπτωση του συγκροτήματος κατοικιών των μεταλλείων Μπάρλου στο Δίστομο Βοιωτίας των Δ. & Σ. Αντωνακάκη», Πάτρα 14 Μαρτίου 2012, σ. 1-8.

³⁸⁵ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ.96α-ε, Έκθεσις των γενομένων εργασιών εις το έλος.

Στην περιοχή αυτή -αρχής γενομένης από το 1935- θα κτισθεί με ανάθεση σε εργολάβους³⁸⁶ ο ομώνυμος εργατικός οικισμός για το υπαλληλικό και εργατικό προσωπικό της εταιρείας, ο οποίος θα καταστεί παράλληλα και το «διοικητικό» κέντρο της επιχείρησης.³⁸⁷ Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ο επιχειρηματίας και ιδρυτής της γεωργικής επιχείρησης Επ. Χαρίλαος είχε «εμπειρία» απο παρόμοιες πατερναλιστικές πρακτικές, μιας και δραστηριοποιούνταν σε πλήθος επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.³⁸⁸

Φωτογραφία 12. Ο οικισμός Βαλτί σήμερα (2012, Χουλιάρας Σ.).

Χτισμένος πάνω σε μικρό ύψωμα 15 μ.,³⁸⁹ νοτιοδυτικά του βουνού Καλχίτσα, κοντά στην ακτή του Ιονίου και του κεντρικού καναλιού (Μαγκαναύλακος), βορειοδυτικά του έλους και σε κοντινή απόσταση από το τελευταίο,³⁹⁰ θα αναπτυχθεί

³⁸⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή προς διευθυντή (αχρονολόγητη).

³⁸⁷ Ο Κορδόσης αναφέρει ότι αρχικά υπήρχαν σκέψεις να γίνουν τα γραφεία και τα διάφορα κτίσματα της επιχείρησης στη θέση Άγιος Δημήτριος, αλλά οι σκέψεις αυτές γρήγορα εγκαταλείφθηκαν εξαιτίας διάφορων παρεξηγήσεων. Αναστάσιος Κορδόσης, *Μια ιστορία της Ποδολοβίτσας-Πεντάλοφο*, Αθήνα 1989, σ. 22. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο http://www.pentalofo.gr/istorika/BIBLIA/MIA_ISTORIA_THS_PODOLOBITSAS-PENTALOFO.pdf

³⁸⁸ Ενδεικτικά υπενθυμίζουμε τη σχέση του με την Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α.

³⁸⁹ Μιχαήλ Σταματελάτος-Φωτεινή Βάμβα, «Βαλτί», *Επίτομο Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδας*, Αθήνα 2006², σ. 121.

³⁹⁰ Απόστολος Σπυρόπουλος, «Λεσίνι. Μια υδρόχαρη γωνιά της Ακαρνανικής γης», *Στερεά Ελλάς* 37 (Φεβρουάριος 1972), σ. 20-24.

σε θέση κατάλληλη από πολλές απόψεις. Αυτή η μικρή υψομετρική διαφορά από το έλος τον καθιστούσε ασφαλή σε περιπτώσεις πλημμυρών και συνάμα η εγγύτητα σε αυτό έδινε τη δυνατότητα άμεσης και αποτελεσματικής διοίκησης και διαχείρισης των εργασιών αποξήρανσης και εκμετάλλευσης. Παράλληλα με το τελευταίο, οι εργαζόμενοι στην εταιρεία που διέμεναν στον οικισμό διευκολύνονταν εξαιτίας του ότι βρίσκονταν σχετικά κοντά στον χώρο εργασίας τους.

Μέχρι τον Δεκέμβριο του 1935 είχαν ανεγερθεί στην περιοχή αυτή διάφορα ξύλινα οικήματα και παραπήγματα που κόστισαν 200.000 δρχ. καθώς και τέσσερα λιθόκτιστα οικήματα για μόνιμη εγκατάσταση με κόστος 1.008.503 δραχμές.³⁹¹ Αναλυτικότερα, ήδη από το 1933, πριν την ίδρυση της εταιρείας και πριν από την εξαγορά της έκτασης των 35 στρεμμάτων, είχαν στηθεί στην ευρύτερη περιοχή του έλους ξύλινα μόνιμα παραπήγματα για τις ανάγκες στέγασης του εργατικού δυναμικού που απασχολούνταν στις εργασίες της αποξήρανσης. Το 1933 θα κατασκευασθεί ξύλινο οίκημα τριών διαμερισμάτων 149 τ.μ. ως οικία του προσωπικού ενώ τον επόμενο χρόνο ένα ακόμη του ίδιου εμβαδού τεσσάρων διαμερισμάτων. Στα 1934-1935 θα κατασκευασθούν από ξύλο μια αποθήκη υλικών 139 τ.μ. τριών διαμερισμάτων, ένα αναρρωτήριο 77 τ.μ., ένα ξυλουργείο 250 τ.μ. καθώς και ένα παράρτημα μηχανουργείου 76 τ.μ. Επίσης, θα δημιουργηθεί ένα μεταλλικό μόνιμο παράπηγμα 162 τ.μ. που θα χρησιμοποιηθεί ως ξυλουργείο και ένα άλλο 56 τ.μ. ως εστιατόριο.³⁹² Το τελευταίο, σύμφωνα με τον εσωτερικό κανονισμό της εταιρείας, ανήκε στο εργατοϋπαλληλικό προσωπικό και όχι στην εταιρεία η οποία, από τη μια μεριά, απλώς το επιχορηγούσε με την παροχή ορισμένου χρηματικού ποσού μηνιαίως για την ελάφρυνση των εξόδων του προσωπικού και, από την άλλη, παραχωρούσε διάφορα προϊόντα που παράγονταν στο κτήμα σε μειωμένη τιμή με σκοπό τη μείωση του κόστους της μερίδας. Ωστόσο, η οικονομική διαχείριση του εστιατορίου ανήκε στον προϊστάμενο των οικονομικών υπηρεσιών.³⁹³

³⁹¹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 93α-δ, Έκθεσις διοικητικού συμβουλίου την 20 Μαΐου 1936.

³⁹² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της επιτροπής απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959. Από μια αίτηση με ημερομηνία 8 Ιουλίου 1935 πληροφορούμαστε ότι κάποιος ονόματι Μοίρας από τον Αστακό ζητά από την εταιρεία να αναλάβει εργολαβικώς την τροφοδοσία των εργαζομένων στη θέση Φράζο. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αίτηση προς Διευθυντήν Γεωργ. Εταιρίας Λεσίνι, Εν Αστακό τη 8 Ιουλίου 1935.

³⁹³ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εσωτερικός κανονισμός υπηρεσιών Γεωργικής εταιρείας Λεσίνι Α.Ε.

Οι τέσσερις λιθόκτιστες κατοικίες που θα χτιστούν στο *Βαλτί* στα 1935 θα καλύψουν τόσο ανάγκες στέγασης των υπηρεσιών της εταιρείας όσο και ανάγκες στέγασης του προσωπικού.

Φωτογραφία 13. Πιθανότατα η οικία του διευθυντή, «το διοικητήριο» στον οικισμό Βαλτί, όπως σώζεται σήμερα το κτίσμα με τις αναγκαίες προσθήκες και τροποποιήσεις για τη διατήρησή του (2012, Κοκοτός Δ.).

Ειδικότερα, μια οικία 585 τ.μ. με 3 δωμάτια, μαγειρείο, λουτρό, WC, χώλ, δωμάτιο υπηρεσίας, βεράντα και αποθήκη, θα γίνει ο χώρος που θα στεγαστεί η διεύθυνση της εταιρείας, το «διοικητήριο». Αυτός ο χώρος, ο οποίος βρισκόταν σε τέτοιο υψόμετρο και θέση που μπορούσε να παρατηρεί ένα μεγάλο μέρος των εργασιών που γινόταν για την αποξήρανση και εκμετάλλευση της περιοχής, θα καταστεί ο χώρος που θα στεγαστεί η υπηρεσία διοίκησης. Σε μια δεύτερη κατοικία 416 τ.μ με ισόγειο και πρώτο όροφο με 4 δωμάτια, μαγειρείο, λουτρό, βεράντα, αποθήκη και WC, θα εγκατασταθεί ο υποδιευθυντής της εταιρείας. Στα δύο άλλα κτίρια 539 και 643 τ.μ. θα εγκατασταθούν οι εργαζόμενοι που απασχολούνται σε διάφορες εργασίες για την αποξήρανση και την εκμετάλλευση του έλους. Αυτές οι οικίες για το προσωπικό που είχαν όλες τις ανέσεις διαβίωσης αποτελούνταν από ισόγειο και έναν όροφο, που η μεν πρώτη είχε δυο δωμάτια στο ισόγειο και δυο διαμερίσματα του ενός δωματίου

στον πρώτο όροφο, με μαγειρείο και WC, ενώ η δεύτερη είχε τρία δωμάτια στο ισόγειο και άλλα τόσα στον πρώτο όροφο και επιπλέον διαμέρισμα ενός δωματίου με WC και μαγειρείο. Την ίδια περίοδο, στον οικισμό Βαλτί, για τις ανάγκες ύδρευσης του πληθυσμού θα κατασκευασθούν μια δεξαμενή βρόχινου νερού και άλλη μία ύδρευσης, ενώ το 1937 μια ξύλινη αποθήκη 729 τ.μ. για την αποθήκευση των υλικών.³⁹⁴

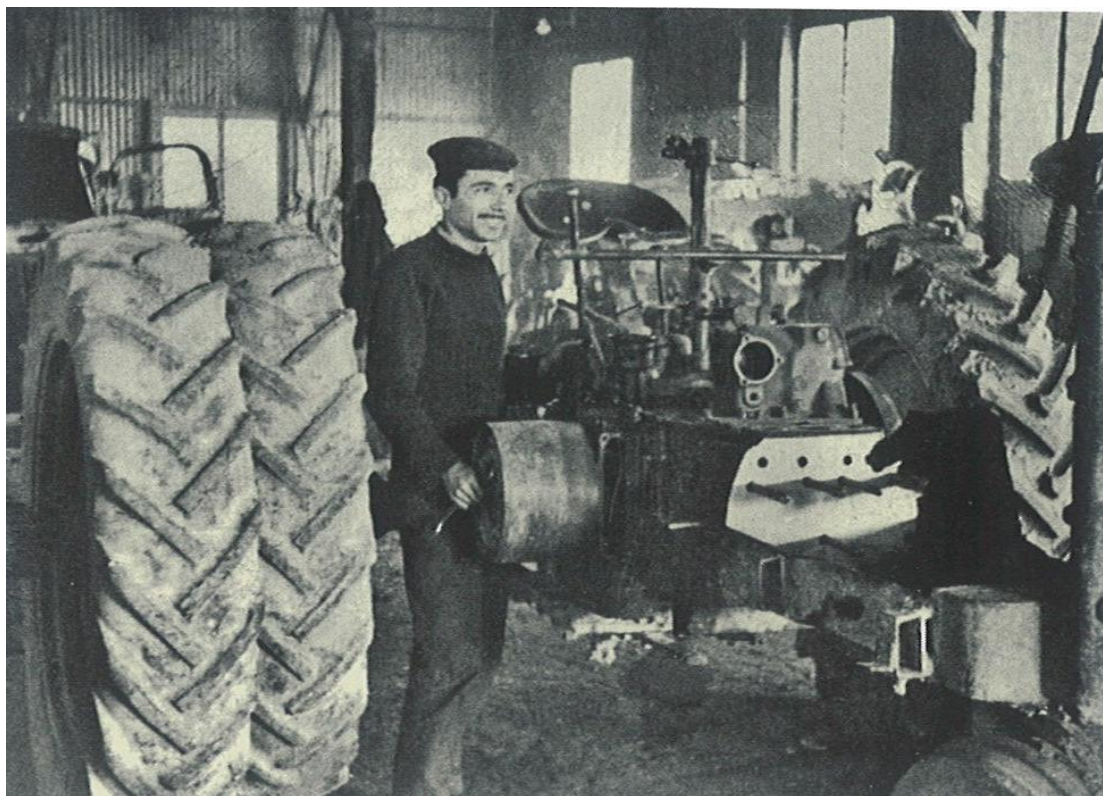
Στα 1940 ο οικισμός θα επεκταθεί περαιτέρω μιας και την περίοδο αυτή θα χτιστούν επιπλέον δύο λιθόκτιστα κτίρια 1.156 τ.μ. και 1.000 τ.μ. ως οικία-ξενώνας και οικία προσωπικού με ισόγειο και έναν όροφο που χρησίμευαν ως κατοικίες προσωπικού. Στο μεν πρώτο οίκημα το ισόγειο αποτελούνταν από πέντε δωμάτια με μαγειρείο, δύο WC και μία αποθήκη, ενώ ο πρώτος όροφος περιλάμβανε πέντε δωμάτια, δύο μαγειρεία, δύο WC, χώλ, μία αποθήκη και μια αίθουσα εστιατορίου. Στο δεύτερο οίκημα το ισόγειο αποτελούνταν από πέντε δωμάτια και WC, ενώ ο πρώτος όροφος περιλάμβανε τρία διαμερίσματα, με συνολικά οχτώ δωμάτια, τρία WC, δύο μαγειρεία και βεράντα.

Φωτογραφία 13Α. Θ. Ευαγγελιάδης, Ρήνα Τσακαγιάννη (στην αποθήκη). Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 99.

³⁹⁴ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της επιτροπής απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίνακας Κτιρίων του Οργανισμού Λεσινίου περιοχής Βαλτί Αστακού. Η δεύτερη πηγή παρουσιάζει το μειονέκτημα ότι δεν εμφανίζεται η χρονολογία κατασκευής των κτιρίων και επιπλέον δεν εμφανίζεται το σύνολο των κτιρίων. Για αυτό το λόγο αντλούμε τα στοιχεία από την πρώτη πηγή.

Την ίδια περίοδο θα κτισθεί λίθινη αποθήκη 4.659 τ.μ. χωρισμένη σε δύο διαμερίσματα για τις ανάγκες συλλογής καρπών καθώς και ηλεκτροστάσιο, μιας δεξαμενής ψύξεως από μπετό και πύργου ψύξεως 120 τ.μ. Επίσης, θα κτισθούν και μεταλλικά παραπήγματα, όπως μια αποθήκη υλικών 112 τ.μ., ένα μηχανουργείο και ένα ηλεκτροσυνεργείο 513 και 48 τ.μ. αντίστοιχα καθώς και ένα καφενείο-πρατήριο δύο χώρων συνολικού εμβαδού 134 τ.μ.

Φωτογραφία 13B. Στο μηχανουργείο, Γεράσιμος Βουκελάτος. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, Αστακός. *ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 108.

Τέλος, στη θέση Λόφος θα κτισθεί μια οικία προσωπικού τεσσάρων δωματίων συνολικού εμβαδού 132 τ.μ.³⁹⁵ Κατά την απογραφή του 1940 ο οικισμός Βαλτί (Βαλτίον στην απογραφή) ανέρχεται σε 147 ψυχές.³⁹⁶ Στον οικισμό Βαλτί στεγάζονταν οι διάφορες υπηρεσίες της εταιρείας. Εκεί στεγάζονταν, η υπηρεσία τεχνικών έργων, το μηχανουργείο-συνεργείο και οι οικονομικές υπηρεσίες ενώ στη θέση Φράζος βρισκόταν η γεωργική υπηρεσία.

³⁹⁵ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της επιτροπής απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959.

³⁹⁶ Έκδοσις της Κεντρικής Ενώσεως Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος, *Στοιχεία Συστάσεως και Εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων. I Νομός Αιτωλίας και Ακαρνανίας*, Αθήνα Ιανουάριος 1961, σ. 85. Δεν είμαστε βέβαιοι αν οι παραπάνω ψυχές που εμφανίζονται στην απογραφή είναι όλοι τους εργαζόμενοι στην εταιρεία. Νομίζω ότι ένα μικρό μέρος, χωρίς να είμαι σε θέση να το υπολογίσω με ακρίβεια, του παραπάνω πληθυσμού θα πρέπει να ήταν οικογένειες παραχειμαζόντων νομαδικών κτηνοτρόφων στην περιοχή, χωρίς ωστόσο δικαιώματα ιδιοκτησίας στην περιοχή.

Ο οικισμός σταδιακά θα αποκτήσει υδραυλικό και αποχετευτικό δίκτυο καθώς και 25.000 μέτρα τηλεγραφικού δικτύου.³⁹⁷

Φωτογραφία 13Γ. Στο καφενείο. Χρήστος Καούρας, Βασίλειος Καραβασίλης, Ευθ. Ευαγγελιάδης, Αθανάσιος Πλούμης, Βασίλειος Τσάρκος. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 106.

Κοντά σε αυτόν τον οικισμό θα αναπτυχθούν και δυο άλλοι μικρότεροι, οι οικισμοί Φράξος και Αι Δημήτρης. Ο οικισμός Φράξος³⁹⁸ βρισκόταν αμφίπλευρα του κεντρικού καναλιού (Μαγκαναύλακου) και περίπου στο μέσον αυτού.³⁹⁹ Το 1935 θα κατασκευασθεί ένα δωμάτιο από ξύλα 68 περίπου τ.μ. για τη στέγαση του προσωπικού ενώ το 1940 ένα άλλο, μεταλλικό αυτή τη φορά, οίκημα τεσσάρων δωματίων 150 τ.μ.. και μια αποθήκη 260 τ.μ.

Στη θέση Αγίου Δημητρίου-παρά τις πηγές του Μαγκαναύλακου-⁴⁰⁰θα έχουμε μια μικρή σε μέγεθος οικιστική ανάπτυξη από το 1942 και εξής, κυρίως οικήματα για

³⁹⁷ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Γ.Ε.Λ., Σημείωμα, Αθήναι 12-5-1952.

³⁹⁸ Ο οικισμός Φράξος υπαγόταν διοικητικά στην κοινότητα Παλαιοκατούνας, ενώ πήρε το όνομα του από ένα πελώριο δέντρο Φράξος που βρισκόταν στη θέση αυτή, στο μέσο περίπου του κτήματος «Λεσίνι». Κώστας Πετρονικολός, *Ποδολοβίτσα-Πεντάλοφος*, Αθήνα 1981, σ. 66.

³⁹⁹ Διονύσης Μιτάκης, «Λεσίνι. Άλλο Μεσολόγγι», *Στερεά Ελλάς* 49(Φεβρουάριος 1973), σ. 38.

⁴⁰⁰ Διονύσης Μιτάκης, «Μαγκαναύλακος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία(ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1281.

τους φύλακες, εκκλησία και σχολείο.⁴⁰¹

Φωτογραφία 13Δ. Στο δρόμο του Φράζου. Εντυχία Βουκελάτου. Γεωργία Σούρλα. Ελένη Βουκελάτου.

Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 108.

Στην περιοχή αυτή χτίστηκαν και κάποια οικήματα από οικογένειες κτηνοτρόφων που παραχείμαζαν σε αυτά τα μέρη.⁴⁰² Το 1940 θα κτισθεί πέτρινο τυροκομείο 293 τ.μ με βοηθητικούς χώρους περίπου 40 τ.μ., χωρίς να γνωρίζουμε σε ποιά περιοχή ενώ στη θέση Λάμπρα ένα μικρό τυροκομείο 16 τ.μ.⁴⁰³ Η δημιουργία νέων οικισμών στην περιοχή αυτή θα έχει ως αποτέλεσμα την αλλαγή του οικιστικού πλέγματος και συνακόλουθα την πληθυσμιακή πυκνωση της ευρύτερης περιοχής. Μέχρι το 1940 το κεφάλαιο που επενδύθηκε σε οικόπεδα και κτίρια ανερχόταν περίπου σε 3.500.000 δραχμές.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Βλ. και παρακάτω στο κεφάλαιο που αναφέρεται στην περίοδο της Κατοχής. Αυτός ο οικισμός ανήκε στα διοικητικά όρια της κοινότητας Πενταλόφου.

⁴⁰² Κώστας Πετρονικολός, *Ποδολοβίτσα-Πεντάλοφος*, Αθήνα 1981, σ. 55 Διαθέσιμο στο <http://www.pentalofo.gr/istorika/BIBLIA/PODOLOBITSA-PENTALOFO.pdf>. [Τελευταία πρόσβαση 10 Απριλίου 2012].

⁴⁰³ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της επιτροπής απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959.

⁴⁰⁴ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 28, 29α-δ, 30, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου την 18 Αυγούστου 1941-Ισολογισμός έτους 1940.

Φωτογραφία 14. *Μαρμάρινη προτομή του Επαμεινώνδα Χαρίλαου στον οικισμό Βαλτί, όπου στη βάση αναγράφεται «ΕΠΑΜ. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΕΡΓΟΥ ΛΕΣΙΝΙ» (2012, Χουλιάρας Σ.).*

Και άλλοι παράγοντες έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία του οικισμού στη θέση Βαλτί. Για παράδειγμα, εξαιτίας της έλλειψης επαρκούς οδικού δικτύου στην ευρύτερη περιοχή⁴⁰⁵ αλλά και εσωτερικά στο έλος- η ανάπτυξη του οικισμού σε αυτή τη θέση (μεταξύ Ιονίου και κεντρικού αύλακα) ευνοήθηκε και ευνόησε τόσο την ανάπτυξη του θαλάσσιου εμπορίου όσο και την εσωτερική διακίνηση των προϊόντων μέσα στο έλος διαμέσου των καναλιών.⁴⁰⁶ Στην πρώτη περίπτωση τα πλοία της ελληνικής ακτοπλοΐας μπορούσαν να πλησιάσουν αρκετά κοντά στην περιοχή και να

⁴⁰⁵ Μέχρι το 1930 γνωρίζουμε ότι είχαν χαραχθεί οι οδοί Πεντάλοφο-Αχελώος-Παλαιοκατούνα και Παλαιοκατούνα-Πεντάλοφο συνολικής απόστασης 4.000 χλμ. Μετά το 1936 θα ξεκινήσει η δημιουργία της οδού Κατοχής-Αστακού. Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 108~31, Έκθεσις Γεωργίου Κουράτου Νομάρχου Αιτωλοακαρνανίας (Μάρτιος 1931), σ. 46-49· Εφ. Ρουμελιώτης 14 Μαρτίου 1936, Εξέγερσις των κατοίκων Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://www.pentalofo.gr/istorika/dimosieymata.aspx> [Τελευταία επίσκεψη 3/4/2013].

⁴⁰⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Ατιτλοφόρητο έγγραφο σχετικά με τις δραστηριότητες της εταιρείας μέχρι το έτος 1944 καθώς αναφέρονται και οι μελλοντικές δραστηριότητες για το έτος 1945. Ο Δ. Μιτάκης αναφέρει ότι ο κεντρικός αύλακας (Μαγκαναύλακος) κατέστη πλωτός σε πλοία 100 σχεδόν τόνων (σύμφωνα με την εταιρεία 75 τόνων) σε απόσταση περίπου 11 χλμ (σύμφωνα με την εταιρεία 17 χλμ.) από τη θέση Λάμπρα μέχρι τη θάλασσα. Διονύσης Μιτάκης, «Λεσίνι», *Στερεά Ελλάς* 39 (Απρίλιος 1972), σ. 22-23.

πραγματοποιηθεί έτσι με αυτόν τον τρόπο τόσο η παραλαβή των πρώτων υλών, των μηχανημάτων και των καυσίμων όσο και η εξαγωγή προϊόντων που παράγονταν στην περιοχή προς διάφορες αγορές της χώρας.⁴⁰⁷ Για να κατανοήσουμε καλύτερα τη σημασία αυτής της θαλάσσιας και ποτάμιας συγκοινωνίας θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, την περίοδο αυτή, δεν είχε πραγματοποιηθεί ακόμη η γεφύρωση της Κατοχής με το Νεοχώρι και το «πέραςμα» από την Ακαρνανική στην Αιτωλική γη διαμέσου του Αχελώου γινόταν κυρίως με τις μεγάλες βάρκες-σχεδίες, τις λεγόμενες «περαταριές», αλλά και με υποζύγια ή κάρρα, τα οποία, σε καμία περίπτωση, δεν ευνοούσαν το μεγάλου κλίμακας εμπόριο.⁴⁰⁸ Εξάλλου, οι κίνδυνοι που συνεπάγονταν τη διεξαγωγή αυτού του εμπορίου μέσω των πορθμείων⁴⁰⁹ αλλά

⁴⁰⁷ Αναστάσιος Κορδόσης, *Μια ιστορία της Ποδολοβίτσας-Πεντάλοφου*, ό.π., σ. 23.

⁴⁰⁸ Για τη διαπόρθμευση του Αχελώου μέχρι τα μέσα του 20^{ου} βλ. ενδεικτικά Σ. Κ. Αλεξανδροπούλου, *Νότια Αιτωλία. Το οδικό δίκτυο έως τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1993, σ. 56-58· της ίδιας, «Θόας-Αχελώος-Άσπρος-Ασπροπόταμος. Από την ζωή στο μεγάλο ποτάμι», στο Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου *Αχελώος, Χθες, Σήμερα, Αύριο; Συμβολή στην προστασία του περιβάλλοντος και τον Πολιτισμό του Νομού Αιτωλοακαρνανίας*, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), Αθήνα 2009, σ. 325-326. Επιπλέον, για το ίδιο θέμα βλ. Κώστας Πετρονικολός, *Ποδολοβίτσα-Πεντάλοφος*, Αθήνα 1981, σ. 32-33. Κοντά στην υπό εξέταση περιοχή υπήρχε και η περαταριά της Γουριάς, ενώ βορειο-ανατολικότερα υπήρχε κατά τους καλοκαιρινούς μήνες η περαταριά Ζαπαντίου-Λεπενούς, ενώ κοντά στην τελευταία υπήρχε και η γεφύρωση του Αχελώου στο στένεμα του Ματσουκίου (1884). Θα πρέπει να έχουμε κατά νου ότι ο Αχελώος ήταν πλωτός μέχρι τον 20^ο αιώνα, ιδιαίτερα στην Παραχελωίτιδα όπου διεξαγόταν και ποτάμιο εμπόριο. Αξίζει να αναφέρουμε ότι οι Γάλλοι κατά τον 18^ο αιώνα, οι οποίοι επιθυμούσαν να εκμεταλλευτούν το δάσος βελανιδιού της Μάνινας, υπολόγιζαν στη μεταφορά της ξυλείας μέσω του ποταμού. Για το δάσος του Δραγαμέστου σχεδίαζαν να χρησιμοποιήσουν τα κανάλια του βάλτου του Λεσινίου, από όπου θα κυλούσαν τους κορμούς βελανιδιών στο ρεύμα του ποταμού. Σχ. βλ. Λένα Γιαννακοπούλου-Τριανταφυλλίδη, «Πόρος και πόροι» (Β Μέρος), *Ρίζα Αγρινιωτών* 35 (Σεπτέμβριος 1999), σ. 68-69. Με νόμο, στα 1929, θα συστηθεί ειδικό ταμείο γεφύρωσης του Αχελώου, για να κατασκευασθούν, με τους πόρους που θα συγκεντρώνονταν, τρεις γέφυρες κατά μήκος του κάτω ρου του Αχελώου. Για τις παραπάνω πληροφορίες βλ. το άρθρο «Η γεφύρωση του Αχελώου» στην εφ. *Ανεξάρτητος Μεσολογγίου*, φ. 9 Ιουνίου 1940. Η γεφύρωση του Αχελώου που συνένωνε την Κατοχή με το Νεοχώρι ολοκληρώθηκε στα 1958-1959. Σχ. βλ. εφ. *Εθνικός Αγών*, φ. 20 Απριλίου 1958, «Η γεφύρωσις» και εφ. *Εμπρός*, 25 Ιουλίου 1959, «Δύο από τας νέας μεγαλυτέρας γεφύρας της υπαίθρου», σ. 6.

⁴⁰⁹ Αυτά τα πορθμεία, Κατοχής-Νεοχωρίου και Γουριάς, γνωρίζουμε ότι κατασκευάστηκαν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Μ. Μπακαδήμα-Ξουργιά-Σ. Τσάτσα Πατσουράκη, *Δημόσια, Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα στην πόλη και στην επαρχία Μεσολογγίου κατά τα έτη 1894-1903. Συμβολαιογραφικές πράξεις και συναφείς μαρτυρίες*, ΓΑΚ/ΑΝΑ 4, Μεσολόγγι 1997, σ. 29 και πιο κάτω τα συμβόλαια 35 και 38.

Αν και δεν έχουμε αρκετές πληροφορίες για τους κινδύνους που συνεπαγόταν η διεξαγωγή του εμπορίου με τις βάρκες, ένα γεγονός πνιγμού στα 1953 μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η διάβαση του ποταμού από τα πορθμεία και με αυτό τον τρόπο ήταν ιδιαίτερα επισφαλής. Πιο συγκεκριμένα, τον Ιούλιο του 1953 στη προσπάθεια μιας ομάδας έντεκα ατόμων, κυρίως γυναικών, να περάσουν στην απέναντι όχθη του Αχελώου με μικρή λέμβο για να μεταβούν στο χωριό Κατοχή, αυτή θα αναποδογυρίσει στο μέσον του ποταμού εξαιτίας σφοδρής ανεμοθύελλας με αποτέλεσμα να πνιγούν πέντε κορίτσια. *Εμπρός*, 23 Ιουλίου 1953, «Επνίγησαν πέντε νεανίδες εις τον ποταμόν Αχελών», σ. 6. Για την επικινδυνότητα του «περάσματος» του Αχελώου με τις βάρκες και της διεξαγωγής του εμπορίου με τέτοια μέσα βλ. και Κώστας Πετρονικολός, *Ποδολοβίτσα-Πεντάλοφος*, σ. 32-33. Εξάλλου, όχι μόνο η διάβαση του ποταμού αλλά και η απλή παρουσία, για διαφόρους λόγους, κατοίκων της περιοχής στις όχθες του ποταμού ήταν μια επικίνδυνη κατάσταση. Στα 1932 πληροφορούμαστε από τον Νεολόγο Πατρών ότι «...ο εκ Ποδολοβίτσης της Ενιάδος καταγόμενος Πάνος Γεώργ. Τσάμης μεταβάς εις τον πλησίον εκεί διερχόμενον Αχελών ποταμόν ίνα πλυθή, παρεσύρθη υπό του ρεύματος και επνίγη». Εφ. *Νεολόγος Πατρών*, φ. 1 Αυγούστου 1932, «Επνίγη εις

και τα μεγάλα έξοδα μεταφοράς,⁴¹⁰ καθιστούσαν ουσιαστικά τη θαλάσσια συγκοινωνία μοναδική φθηνή λύση για την εταιρεία.⁴¹¹ Εξάλλου, αυτή η δυσκολία διάβασης του Αχελώου, σε συνδυασμό με το μεγάλο κόστος και τη διάρκεια του ταξιδιού, απέτρεπε τη χρησιμοποίηση του τοπικού σιδηροδρόμου από την εταιρεία και τη διεξαγωγή του εμπορίου της Γ.Ε.Λ., με τις άλλες αγορές της χώρας, μέσω του «Σιδηροδρόμου Βορειοδυτικής Ελλάδος» και του λιμανιού του Κρυονερίου. Αν και δεν υπάρχουν αναφορές, δεν είναι απίθανο η εταιρεία να χρησιμοποίησε περιστασιακά την τοπική σιδηροδρομική γραμμή για τη διεξαγωγή των τοπικών εμπορικών συναλλαγών της, και ιδιαίτερα την προώθηση των αγροτικών της προϊόντων, κυρίως με την πόλη του Αγρινίου αν και φαίνεται ότι και σε αυτές τις τις εμπορικές συναλλαγές χρησιμοποιούσε, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, περισσότερο τα φορτηγά αυτοκίνητα.⁴¹²

τον Αχελώων», σ. 4. Αναφερόμενος σε αυτή τη συγκοινωνία μέσω των πορθμείων, ο νομάρχης Κουράτος σημειώνει το 1931 ότι «τελεί υπό αθλιεστάτας συνθήκας, τοιαύτας, ώστε και κίνδυνο να διατρέχουν οι διαπορθμευόμενοι». Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 108~31, Έκθεσις Γεωργίου Κουράτου Νομάρχου Αιτωλοακαρνανίας (Μάρτιος 1931), σ. 55.

⁴¹⁰ Τα μεγάλα έξοδα μεταφοράς συνίσταντο μόνο στον τρόπο μεταφοράς των προϊόντων και όχι στην καταβολή φόρου 20 δραχμών κατά οκά, υπέρ του ταμείου γεφυρώσεως Αχελώου, για τη μεταφορά των εμπορικών ειδών διαμέσου του Αχελώου, μιας και η Γ.Ε.Λ., όπως έχουμε αναφέρει και αλλού, απαλλασσόταν από κάθε είδος φορολογία. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Α. Μακρή προς τη Γ.Ε.Λ., Νεοχώριον τη 15-8-1949· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Π. Κορδόση προς την Γεωργικήν Εταιρίαν «Λεσίνι» Α.Ε. Εν Μεσολογγίω τη 20 Αυγούστου 1949.

⁴¹¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Συνοπτική έκθεσις κτήματος Λεσίνι, Εν Λεσίνι τη 16^η Ιουλίου 1948, σ. 3, 8. Πρέπει να έχουμε κατά νου ότι το ελληνικό εμπόριο κατά τον 19^ο αιώνα και ίσως και αργότερα, στηρίχθηκε κυρίως στις θαλάσσιες μεταφορές, ενώ οι θαλάσσιες επικοινωνίες ευνόησαν σε μεγάλο βαθμό το σχηματισμό μιας εσωτερικής αγοράς. Ενδεικτικά βλ. Μαρία Συναρέλλη, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα 1830-1880*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989.

⁴¹² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Μιλτιάδη Β. Τζάνη προς Κύριον Ηλίαν Βελώνην Γ.Ε.Λ., Αγρίνιον 8 Αυγούστου 1949. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργικήν Εταιρείαν Λεσίνι προς (Α.Τ.Ε. Μεσολογγίου), 21 Φεβρουαρίου 1953. . ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργικήν Εταιρείαν Λεσίνι προς άγνωστο, 19 Ιανουαρίου 1953.

Φωτογραφία 14Α. *Εργάτες στο Λεσίνι.* Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 92.

Στη δεύτερη περίπτωση σε πολλές περιπτώσεις, η διακίνηση των ανθρώπων, των υλικών και των προϊόντων γινόταν διαμέσου των καναλιών διευκολύνοντας με αυτό τον τρόπο τη συγκοινωνία και τις μεταφορές στην υπό εκμετάλλευση περιοχή και παράλληλα μειώνονταν οι δαπάνες μιας και δεν χρειαζόνταν να επενδυθούν μεγάλα κεφάλαια για έργα οδοποιΐας (Φωτογραφίες 14Α και 14Β). Μέχρι το 1940 για τις ανάγκες συγκοινωνίας και μεταφοράς η εταιρεία διέθετε επτά πλωτά μέσα.⁴¹³

⁴¹³ Τα πλωτά μέσα που διέθετε η εταιρεία ήταν μία λέμβος με κινητήρα JOHNSON, μια βενζινάκατος με κινητήρα BROOK, ένα πετρελαιοκάϊκο με κινητήρα LEUTE, μία λέμβος με κινητήρα SKANDIA, μία γαΐτα, μία σιδηρά φορτηγίδα και μία φορτηγίδα, συνολικής αξίας 300.236 δρχ. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Υποφ. 4, εγγρ. 77, 5 στοιχεία μελέτης- Έκθεσις περί των έργων του έλους «Λεσίνι» Αιτωλοακαρνανίας. Πιθανόν κάποια από τα προαναφερθέντα πλωτά μέσα να ναυπηγήθηκαν στη Λευκάδα, από τον ναυπηγό Π. Δρακάτο. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Αλέξανδρο Σολδάτο προς Κύριον Σπυρίδωνα Πολυχρονάκον, Εν Λευκάδι τη 9 Απριλίου 1936. Ίσως και προπολεμικά αλλά κυρίως μεταπολεμικά, η διακίνηση των ανθρώπων και των εμπορευμάτων θα γίνεται και με χερσαία μέσα (ελκυστήρες, φορτηγά αυτοκίνητα κ.λπ.).

Φωτογραφία 14B. *Μεταφορά προϊόντων.* Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 93.

Το Βαλτί, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Κορδόσης, έγινε ο κόμβος της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι.⁴¹⁴ Οι κατοικίες και τα διάφορα άλλα κτίσματα στη θέση Βαλτί θα χτιστούν σταδιακά ανάλογα με τις, κάθε φορά, ανάγκες για εργατικό προσωπικό για τη συνέχιση των εργασιών.

⁴¹⁴ Αναστάσιος Κορδόσης, *ό.π.*, σ. 22.

5.6 Εμπορικές συναλλαγές της Γ.Ε.Α.

Σε αυτό το υποκεφάλαιο θα αναφερθούμε συνοπτικά μόνο σε αυτές τις επιχειρήσεις και τις αγορές με τις οποίες η εταιρεία είχε εμπορικές σχέσεις και στις οποίες παράγγελλε τις πρώτες ύλες και τα εμπορεύματα που ήταν αναγκαία για τη λειτουργία της και όχι σε αυτές που προωθούσε τα εμπορεύματά της. Για τις τελευταίες αναφερόμαστε παρακάτω σε διάφορα μέρη της διπλωματικής.

Οι εμπορικές συναλλαγές της Γ.Ε.Α γίνονταν, όπως αναφέραμε και πιο πάνω, αποκλειστικά σχεδόν δια της θαλάσσιας οδού.⁴¹⁵ Ύστερα από αίτηση της διεύθυνσης της εταιρείας –με έδρα αρχικά τον Αστακό και αργότερα το Βαλτί– για την παραγγελία των αναγκαίων πρώτων υλών και μηχανημάτων, η διοίκηση της εταιρείας στην Αθήνα προέβαινε στις ενέργειες αποστολής των αναγκαίων αυτών εμπορευμάτων. Σε πολλές περιπτώσεις και η ίδια η διεύθυνση της εταιρείας στον Αστακό και στο Βαλτί ενεργούσε από μόνη της για τη διεκπεραίωση των εμπορικών της συναλλαγών. Η παραλαβή αυτών των εμπορευμάτων γινόταν είτε από το λιμάνι του Αστακού είτε από το φυσικό λιμένα στο Βαλτί.

Στις πρώτες θέσεις των λιμανιών που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες της εταιρείας σε πρώτες ύλες και μηχανήματα, έρχονταν ο Πειραιάς και η Πάτρα. Από την ανώνυμη εμποριοβιομηχανική εταιρία ξυλείας Β. Κ. Δημητρόπουλος με έδρα την Πάτρα θα αποσταλούν τον Ιούλιο του 1935, με το βενζινόπλοιο «Ευαγγελίστρια» και με πλοίαρχο τον Ι. Γαλιάτσον, χίλια καδρόνια αξίας 15.776 δρχ.⁴¹⁶ Λίγους μήνες αργότερα η εταιρεία θα απευθυνθεί στην SKF στην Αθήνα για την αγορά ενός διαχωριστήρα DE LAVAL για τον καθαρισμό των ακάθαρτων πετρελαίων των Τρακτέρ.⁴¹⁷ Από την *Α.Ε Τεχνικών και Γεωργικών Επιχειρήσεων Ψωρούλα και Σία* με έδρα την Αθήνα, η Γ.Ε.Α θα προμηθευτεί μια πετρελαιομηχανή Σκάνδια τον Νοέμβριο του 1935. Από τους *αδελφούς Κατρή* από την Πάτρα θα αποσταλούν προς

⁴¹⁵ Κατά τη μεταπολεμική περίοδο υποθέτουμε, έχοντας ορισμένα στοιχεία, ότι η Γ.Ε.Α. χρησιμοποιούσε περιστασιακά και τις χερσαίες μεταφορές για την προμήθεια των αναγκαίων υλικών και πρώτων υλών. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γραφείον Αθηνών προς Γραφείον Λεσινίου, Αθήναι 11 Απριλίου 1949.

⁴¹⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Β. Κ. Δημητρόπουλος Ανώνυμος Εμποριοβιομηχανική Εταιρία Ξυλείας προς Γεωργικήν Εταιρείαν Λεσίνι, Εν Πάτραις τη 17 Ιουλίου 1935.

⁴¹⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, SKF ΕΣΚΑΕΦ ΕΛΛΗΝΟΣΟΥΗΔΙΚΗ ΑΝΩΝ. ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΝΣΦΑΙΡΩΝ ΤΡΙΒΕΩΝ προς κύριον Σπ. Πολυχρονάκο, τη 2 Οκτωβρίου 1935.

τη Γ.Ε.Λ., μέσω των Κότταρη και Δάσιο, 2 τόνοι ακάθαρτου πετρελαίου προς 3.700 δραχμές.⁴¹⁸

Σε αρκετές περιπτώσεις οι παραγγελίες της εταιρείας γίνονταν σε επιχειρήσεις στις οποίες κάποιοι μέτοχοι της Γ.Ε.Λ., όπως ο Επ. Χαρίλαος και ο Ν. Κανελλόπουλος, ήταν ιδρυτές, μέτοχοι ή συμμετείχαν στο διοικητικό συμβούλιο αυτών των επιχειρήσεων.⁴¹⁹ Για παράδειγμα η παραγγελία τσιμέντου, προφανώς για οικοδομικές ανάγκες, το 1935 θα γίνει από τον Β. Δ. Καλογερά στον Πειραιά, ο οποίος ήταν αντιπρόσωπος της *Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α.*, της *Ελληνικής Εταιρίας Οίνων και Οινοπνευμάτων*, της εταιρίας *Ε. Χαρίλαος και Ν. Κανελλόπουλος* και της εταιρίας τσιμέντων *Τιτάν*,⁴²⁰ ενώ η μεταφορά του εμπορεύματος θα γίνει με το Α/Π «Πέτρος» της Ηπειρωτικής Ατμοπλοΐας Γ. Ποταμιανός Α.Ε.⁴²¹ Από το πρακτορείο Πατρών της *Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α.* τον Δεκέμβριο του 1935 θα αποσταλεί προς την εταιρεία δείγματα σίτου διαφόρων προελεύσεων,⁴²² με σκοπό πιθανότατα τη μελλοντική αποστολή μεγαλύτερης ποσότητας για καλλιέργεια. Από την *Ελληνική Εταιρεία Οίνων & Οινοπνευμάτων*⁴²³ θα αποσταλούν με το Α/Π «Ιθάκη», της Ακτοπλοΐας της Ελλάδος Α.Ε ή της Ηπειρωτικής Ατμοπλοΐας Γ. Ποταμιανός Α.Ε.,⁴²⁴ προς τη Γ.Ε.Λ. τρία δέματα μουσαμάδες σκηνών, ένα κιβώτιο σιδερένια εξαρτήματα σκηνών, δεκαοχτώ δέματα ξυλεία σκηνών και δύο μπάλες με 800 τεμάχια κενών σάκων.⁴²⁵ Από την ανώνυμη εταιρεία τσιμέντων «Ο Τιτάν» θα αποσταλεί από τον Πειραιά με το Α/Π «ΑΓ. ΙΩΑΝΝΗΣ», της ατμοπλοΐας Γ.Δ. Πόρτολου-Γ.Α. Μαρκέτου,⁴²⁶ και πλοίαρχο τον Γ. Τριλίβα, μια μαντεμένα κεφαλή παραλοπήκτου βάρους 31 κιλών.⁴²⁷ Ακόμη, η εταιρεία είχε εμπορικές συναλλαγές με την *Τεχνική Εταιρία Γενικών Κατασκευών*

⁴¹⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αχιλλεύς Χ. Κατρής & Αδελφός προς Γεωργικήν Εταιρίαν Λεσίνι, Εν Πάτραις τη 11^η Ιανουαρίου 1936.

⁴¹⁹ Να υπενθυμίσω σε αυτό το σημείο την ιδιαίτερη σχέση που είχε η Γ.Ε.Λ. με την «ΑΤΜΕ» του Ν. Δρίτσα.

⁴²⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Β. Δ. Καλογεράς προς Εταιρίαν Λεσίνι, εν Πειραιεί τη 4^η Ν/βρίου 1935.

⁴²¹ Κωνσταντίνος Χ. Κωστούλας, *Η εμπορική διαφήμιση στην Πρέβεζα τον καιρό του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Άκτια Νικόπολις, Πρέβεζα 2008, σ. 26.

⁴²² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Ανώνυμος Ελληνική Εταιρία Χημικών Προϊόντων & Λιπασμάτων Πρακτορείον Πατρών προς Εταιρίαν εκμεταλλεύσεως κτήματος Λεσίνι, Πάτραι 2 Δεκεμβρίου 1935.

⁴²³ Όχι μόνο η Γ.Ε.Λ., αλλά και ο Σ. Πολυχρονάκος θα διατηρεί λογαριασμό στην εν λόγω εταιρεία. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Ελληνική Εταιρεία Οίνων & Οινοπνευμάτων Ανώνυμος Εταιρεία προς Σπ. Πολυχρονάκο, Εν Αθήναις τη 9 Ιανουαρίου 1937.

⁴²⁴ Κωνσταντίνος Χ. Κωστούλας, *Η εμπορική διαφήμιση στην Πρέβεζα τον καιρό του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 25-26.

⁴²⁵ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Ελληνική Εταιρεία Οίνων & Οινοπνευμάτων Ανώνυμος Εταιρεία προς Γεωργικήν Εταιρίαν «Λεσίνι», εν Πειραιεί τη 26^η Μαρτίου 1936.

⁴²⁶ Κωνσταντίνος Χ. Κωστούλας, *Η εμπορική διαφήμιση στην Πρέβεζα τον καιρό του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 25-26.

⁴²⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Ανώνυμος Εταιρία Τσιμέντων «Ο Τιτάν» Προς Την Γεωργικήν Εταιρίαν Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 29 Μαΐου 1940.

Κοροβέ, στην οποία μετείχε μεταξύ άλλων και ο Π. Βρεττός, με έδρα την Αθήνα και την Πάτρα.⁴²⁸ Άλλες αγορές για τις οποίες έχουμε αναφορές ότι η εταιρεία προσέφευγε για να καλύψει τις ανάγκες της σε εργαλεία και πρώτες ύλες ήταν αυτές του Αστακού, του Μεσολογγίου, της Κεφαλονιάς, της Ζακύνθου και της Λευκάδας.

⁴²⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Κοροβέ Τεχνική Εταιρία Γενικών Κατασκευών προς φίλε κύριε Πολυχρονάκο, Πάτραι τη 13 Ιουνίου 1935· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Κοροβέ Τεχνική Εταιρία Γενικών Κατασκευών προς φίλε κύριε Πολυχρονάκο, Πάτραι τη 5 Σεπτεμβρίου 1935.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΑΠΟ ΤΗΝ «ΕΜΠΛΟΚΗ» ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΣΤΗΝ ΑΠΟΣΠΑΣΗ ΤΩΝ ΜΕΤΟΧΩΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΧΑΡΙΛΑΟ (1941-1944)

6.1 Οι εξελίξεις σε κεντρικό επίπεδο. Η «κινητικότητα» των μετοχών κατά τη διάρκεια της Κατοχής

Κατεχόμενη οικονομία, πληθωρισμός και λιμός στην Ελλάδα

Πολλοί ερευνητές συμφωνούν ότι τα καθεστώτα κατοχής και ιδιαίτερα το γερμανικό ήταν κατά κόρον εκμεταλλευτικά, με κύριο στόχο την απόσπαση και οικειοποίηση παραγωγικών πόρων και αγαθών από την κατεχόμενη οικονομία.⁴²⁹ Μια κοινή πρακτική των Γερμανών μόλις εισέβαλλαν στη χώρα ήταν και η επιβολή καθεστώτος «κατεχόμενης οικονομίας». Για παράδειγμα, στην επιχείρηση «Marita», η εμπροσθοφυλακή των γερμανικών δυνάμεων ακολουθούνταν από ένα τάγμα του Τεχνικού Σώματος που συνεργαζόταν με διάφορους γερμανικούς ομίλους (συμπεριλαμβανομένου του Κρούπ) με σκοπό την εξαγορά, την κατάσχεση και την επανοικίαση ποικίλων προϊόντων και των κυριότερων ελληνικών επιχειρήσεων με σκοπό τόσο την εξασφάλιση της παραγωγής για τη γερμανική οικονομία (Χατζηιωσήφ) και την υπεράσπιση των συμφερόντων των γερμανικών επιχειρήσεων όσο και την ανάληψη των οικονομικών πρωτείων προτού φτάσουν οι ιταλικές δυνάμεις.⁴³⁰ Πράγματι, στις αρχές Μαΐου θα σταλθεί από την Ιταλία μια επιτροπή

⁴²⁹ Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», ό.π., σ. 117-128. Γιάννης Ο. Ιατρίδης, *Εισαγωγή. Κατοχή, Αντίσταση και Βρετανοί*, στο Ι. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, 1984, σ. 44. Γιάννης Χόνδρος, «Η Ελλάδα και η γερμανική Κατοχή», στο Ντέιβιντ Κλόουζ (επιμ.) *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ.71-73. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, ό.π., σ. 49-52. Ροσέτος Φακιδόλας, «Οικονομικές εξελίξεις στις δεκαετίες '30 και '40», στο Φλάισερ Χάγκεν (επιμ.) *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, τομές και συνέχειες*, Καστανιώτη, Αθήνα 2003², σ. 337-341. Αλέξανδρος Κιτρόεφ, «Οι Έλληνες αγρότες: Από τη Δικτατορία στην Κατοχή», στο συλλογικό τόμο *Ο Μεταξάς και η εποχή του* (επιμ. Βερέμης Θ.), Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 117-118. Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 173-176, 178-184.

⁴³⁰ Σχ. βλ. Νίκος Παπαναστασίου, Χάγκεν Φλάισερ, «Το «οργανωμένο χάος». Η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Ελλάδα, Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*, τ. Γ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 108-109. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Η ελληνική οικονομία πεδίο μάχης και αντίστασης», Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*, τ. Γ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 185-186. Νίκος Παπαναστασίου-Χάγκεν Φλάισερ, «Οι κατακτητές», στο

στην Ελλάδα με σκοπό την πίεση των ελληνικών οικονομικών κύκλων με πρωταρχικό στόχο την εξαγορά των σημαντικότερων ελληνικών επιχειρήσεων.⁴³¹ Είναι αξιοσημείωτο ότι ένας λόγος που η υπόσχεση των Γερμανών για το ιταλικό προβάδισμα («preponderanza») παραμένει νεκρό γράμμα είναι και η διαμάχη των κατακτητών στο οικονομικό πεδίο.⁴³²

Υπάρχουν διάφορες απόψεις αναφορικά με τις συνθήκες που πραγματοποιήθηκε αυτός ο έλεγχος των Γερμανών στις ελληνικές επιχειρήσεις. Ο D. Eichholtz, σχετικά με την πρακτική των Γερμανών για τον έλεγχο των σημαντικών βιομηχανικών και αγροτικών επιχειρήσεων στην Ελλάδα, τονίζει ότι πραγματοποιήθηκε μέσω «κατασχέσεων και εξαναγκασμού των ιδιοκτητών» τους.⁴³³ Από την άλλη μεριά, αναφερόμενος ο Χατζηιωσήφ γενικά για τις ενέργειες των Γερμανών σχετικά με την εξαγορά των επιχειρήσεων και τη σύναψη μακροπρόθεσμων συμβάσεων, αυτή την περίοδο, τονίζει ότι τυπικά σεβάστηκαν την αρχή της ιδιοκτησίας και την ελευθερία των συμβάσεων.⁴³⁴ Όπως επισημαίνει ο Φλάισερ «πολλοί επιχειρηματίες, φοβούμενοι απαλλοτριώσεις από τους Ιταλούς, δέχονται την πώληση (στους Γερμανούς) με μεγάλη σχετικά προθυμία».⁴³⁵ Με άλλα λόγια «η αποδοχή γερμανικών συμβολαίων σήμαινε πρόσβαση σε πρώτες ύλες, και ενίοτε τεράστια κέρδη, ενώ η άρνηση συνεργασίας μπορούσε να συνεπάγεται τη δήμευση της επιχείρησης και μεταφορά των μηχανημάτων της στο Ράιχ».⁴³⁶

Σε μια πρόσφατη μελέτη για τις οικονομικές δραστηριότητες επιχειρήσεων της Θεσσαλονίκης την περίοδο της Κατοχής, τονίζεται ότι οι Γερμανοί επέβαλλαν στις επιχειρήσεις επισιτισμού και ιματισμού καθεστώς λειτουργίας με βάση την εποπτεία, την επίταξη και την ανάθεση, με σκοπό την παράδοση της παραγωγής στη Βέρμαχτ. Η χρηματική αποζημίωση αυτών των επιχειρήσεων, γινόταν κυρίως από τις προκαταβολές των κατοχικών κυβερνήσεων. Ορισμένοι Έλληνες επιχειρηματίες, με

Κατοχή-Αντίσταση 1941-1944, -4- (επιμ. Χάγκεν Φλάισερ) Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα (επιμ. σειράς Νικολακόπουλος Η.- Παναγιωτόπουλος Β.), *Τα Νέα/ιστορία*, 2010, σ. 42-43. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τ. 1, Παπαζήση, Αθήνα χ.χ., σ. 87. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ...*, ό.π., σ. 50-52.

⁴³¹ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ...*, ό.π., σ. 51.

⁴³² Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα...*, ό.π., σ. 86-88. Ακόμη βλ. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ...*, ό.π., σ. 51-52.

⁴³³ Dietrich Eichholtz, «Οικονομικές πλευρές της πολιτικής των γερμανικών δυνάμεων κατοχής στην Ελλάδα», στο Χ. Φλάισερ-Ν. Σβορώνος κ.ά, (επιμ.), *Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση. Πρακτικά Ά Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ*, Αθήνα 1990, σ. 224-225.

⁴³⁴ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Η ελληνική οικονομία πεδίο μάχης και αντίστασης», ό.π., σ. 185-186.

⁴³⁵ Σχ. βλ. Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα...* ό.π., σ. 88.

⁴³⁶ Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, ό.π., σ. 33-34.

αυτή την ιδιότυπη συνεργασία με το γερμανικό κεφάλαιο, πιθανότατα να αποσκοπούσαν και στην εκμετάλλευση κάθε προοπτικής για οικονομικό όφελος και ταυτόχρονα στη συντήρηση της επιχείρησης τους αλλά κυρίως στη -με κάθε μέσο- παραμονή τους στο οικονομικό και κοινωνικό προσκήνιο κατά τη συγκυρία της Κατοχής.⁴³⁷

Αναφορικά με το διοικητικό έλεγχο των περιοχών, οι Γερμανοί κράτησαν λιγοστές σημαντικές περιοχές με στρατηγικό ενδιαφέρον, όπως ήταν ο Πειραιάς, η Κρήτη, η Θεσσαλονίκη και η ενδοχώρα της, καθώς και τα νησιά Λήμνο, Λέσβο και Χίο. Η ανατολική Μακεδονία και η δυτική Θράκη καταλήφθηκε από τη Βουλγαρία. Η διοίκηση και ο έλεγχος του υπολοίπου μέρους της κατακτημένης χώρας πέρασε στα χέρια των Ιταλών, οι οποίοι ανέλαβαν μια κατά κάποιον τρόπο επικυριαρχία σε όλη την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα καθώς και στα Ιόνια νησιά και στις Κυκλάδες. Στα Ιόνια νησιά αλλά και στη Σάμο οι Ιταλοί φαίνεται ότι σκόπευαν τη μελλοντική προσάρτησή τους.⁴³⁸

Η ύπαρξη, από την αρχή κιόλας της Κατοχής, πολλών εκδοτικών αρχών και πολλών νομισμάτων θα οδηγήσει σε νομισματική αποδιοργάνωση η οποία θα υπονομεύσει την χρήση του χρήματος ως αγοραστικού μέσου. Παράλληλα, η χορήγηση από το κράτος, διαμέσου της Τράπεζας της Ελλάδος, τεράστιων πιστώσεων στους κατακτητές ως έξοδα Κατοχής, θα οδηγήσει την οικονομία σε ασυγκράτητο πληθωρισμό και υπερπληθωρισμό.⁴³⁹ Η απομύζηση της ελληνικής οικονομίας συνεχιζόταν και με το σύστημα που εφάρμοζαν οι δυνάμεις κατοχής στις εξωτερικές συναλλαγές, μιας και η εξαγωγική δραστηριότητα επισιτιστικών προϊόντων προσανατολιζόταν υποχρεωτικά προς τις χώρες του Άξονα, ενώ οι εισαγωγές περιελάμβαναν είδη που διοχετεύονταν κυρίως προς τις δυνάμεις κατοχής και δευτερευόντως προς τον ελληνικό πληθυσμό.⁴⁴⁰

Ο λιμός, που εμφανίσθηκε κυρίως στα αστικά κέντρα αλλά και σε περιοχές με απουσία αγροτικής ενδοχώρας, οφειλόταν κυρίως σε αυτή την οικονομική αφαιμάξη

⁴³⁷ Μαρία Καβάλα, «Οι οικονομικές δραστηριότητες των επιχειρήσεων της Θεσσαλονίκης στα χρόνια της Κατοχής, στο Π. Βόγλης κ.ά. (επιμ.) *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 57-86.

⁴³⁸ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ...ό.π.*, σ. 46-48

⁴³⁹ Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος, 1928-1978, Αθήνα 1978, σ. 196-198. Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», ό.π., σ. 123-124. Γιώργος Σταθάκης, *Το δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004, σ. 40-50. Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, ό.π., σ. 173-174.

⁴⁴⁰ Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος, ό.π., σ. 198-205. Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...ό.π.*, σ. 176-178.

των παραγωγικών πόρων της χώρας από τους κατακτητές, στο ναυτικό αποκλεισμό που επέβαλλαν οι Άγγλοι αλλά και στη δραστηριότητα των μαυραγοριτών και των απλών παραγωγών που απέκρυπταν τα προϊόντα με σκοπό την αύξηση των τιμών.⁴⁴¹

Ο πληθωρισμός, οι «υπερβολικές επιτάξεις» διατροφικών αγαθών από τις δυνάμεις Κατοχής,⁴⁴² η μείωση της γεωργικής παραγωγής⁴⁴³ αλλά και η αποκοπή των πόλεων από την ύπαιθρο εμφανίζονται ως καθοριστικοί παράγοντες της διαμορφωθείσας κατάστασης.⁴⁴⁴ Σε συνδυασμό με τις επιτάξεις μη διατροφικών αγαθών-πρώτων υλών, οχημάτων, σκαφών, κ.λπ- επιτάχυναν, αν δεν προκάλεσαν, την οικονομική κατάρρευση της χώρας, η οποία επηρέασε το διατροφικό πρόβλημα.⁴⁴⁵ Στους παράγοντες που συνέβαλαν στην αποκοπή των πόλεων από την ύπαιθρο, εκτός από την επίταξη των μεταφορικών μέσων, συγκαταλέγονται και η καταστροφή των συγκοινωνιών, καθώς και η έλλειψη καυσίμων.⁴⁴⁶

Η εμφάνιση της μαύρης αγοράς, πέρα από το γεγονός ότι ήταν και ένα μέσο κερδοσκοπίας,⁴⁴⁷ συγκαταλέγεται μαζί με το σύστημα του δελτίου και με την οργάνωση διαφόρων παραγωγικών και καταναλωτικών συνεταιρισμών (με τη συμβολή της αντίστασης),⁴⁴⁸ καθώς και με τη διεθνή επισιτιστική βοήθεια στους βασικούς μηχανισμούς κατανομής αγαθών και περιορισμού του λιμού.⁴⁴⁹

⁴⁴¹ Χρήστος Λούκος, «Η πείνα στην Κατοχή. Δημογραφικές και κοινωνικές διαστάσεις», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Β Παγκόσμιος Πόλεμος, 1940-1945, Κατοχή-Αντίσταση*, Γ2, Αθήνα 2007, σ. 219-232. Χρήστος Νίκας, «Δωσιλογισμός και οικονομικός παραλογισμός στην κατοχική Ελλάδα», στο *Εχθρός εντός των Τειχών* (επιμ. Μιχαηλίδης Ι. κ.ά.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 153-156.

⁴⁴² Για μια κάπως διαφορετική άποψη όσον αφορά την επίταξη τροφίμων βλ. τη μελέτη της Χιονίδου για το λιμό και το θάνατο στην κατοχική Ελλάδα, η οποία μελέτησε τις περιπτώσεις της Σύρου, της Μυκόνου και της Χίου. Θεωρεί ότι παρότι έγιναν διάφορες επιτάξεις από τις αρχές Κατοχής, αυτές έχουν υπερεκτιμηθεί διότι οι εκτιμήσεις βασίστηκαν αρκετά στην «προπαγάνδα» της εποχής αλλά και στις αναφορές όσων έζησαν αυτή την περίοδο. Επιπλέον, θεωρεί ότι πιθανόν η διαθεσιμότητα των τροφίμων να μειώθηκε και εξαιτίας των εκτεταμένων αρπαγών από τους στρατιώτες των κατοχικών δυνάμεων. Βιολέττα, Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα 1941-1944*, Εστία, Αθήνα 2011, σ. 17-21, 73-84.

⁴⁴³ Χρήστος Νίκας, «Δωσιλογισμός και οικονομικός παραλογισμός στην κατοχική Ελλάδα», ό.π., σ. 166.

⁴⁴⁴ Μαρία Καβάλα, «Πείνα και επιβίωση. Αντιμετώπιση των στερήσεων στην κατεχόμενη Ελλάδα», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* (επιμ. Παναγιωτόπουλος Β.), τ. 8^{ος}, Η εμπόλεμη Ελλάδα 1940-1949. Αλβανικό έπος-Κατοχή και Αντίσταση-Εμφύλιος, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 50-55.

⁴⁴⁵ Βιολέττα, Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα 1941-1944*, ό.π., σ. 17-21, 73-84.

⁴⁴⁶ Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θνελλωδών ανέμων...*, ό.π., σ. 187-193.

⁴⁴⁷ Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», ό.π., σ. 129-135. Χρήστος Νίκας, «Δωσιλογισμός και οικονομικός παραλογισμός στην κατοχική Ελλάδα», ό.π., σ. 154.

⁴⁴⁸ Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», ό.π., σ. 137-138. Γιώργος Σταθάκης, *Το δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ...*, ό.π., σ. 39-40.

⁴⁴⁹ Βιολέττα, Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα 1941-1944*, ό.π., σ. 22, 133-175. Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», ό.π., σ. 121, 136-141.

Στην ύπαιθρο δεν παρατηρούνται ανάλογα ποσοστά θνησιμότητας, μιας και η αγροτική ενδοχώρα παρουσιάζεται ως αυτάρκης, έχοντας κατά νου ότι οι εμπορικές ανταλλαγές με τα αστικά κέντρα είχαν ατονήσει. Την περίοδο αυτή στην ύπαιθρο παρατηρείται μια μετατόπιση από τις εμπορευματικές καλλιέργειες προς αυτές της αυτάρκειας καθώς και η ανάπτυξη της ανταλλακτικής οικονομίας.⁴⁵⁰ Αρχικά οι κατακτητές και οι ντόπιοι συνεργάτες τους θα επιδιώξουν τον έλεγχο της αγροτικής παραγωγής με διάφορους τρόπους, με επιτάξεις, δεσμεύσεις και με υποχρεωτική συγκέντρωση⁴⁵¹ σταδιακά όμως, και ως απάντηση στις απειλές, ο έλεγχος των αγροτικών περιοχών, η ανακατάληψη της παραγωγικής υπαίθρου δηλαδή, θα περάσει στα χέρια της Αντίστασης, όχι πάντα με εύκολο τρόπο, ενώ τα αστικά κέντρα θα τα ελέγχουν, καθ' όλη τη διάρκεια, οι δυνάμεις της Κατοχής.⁴⁵²

Η περίπτωση της Γ.Ε.Λ

Από τις αρχές του 1941, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η πλειοψηφία των μετοχών πέρασε στην Εθνική Τράπεζα. Το δάνειο των 19.000.000 δρχ. που συνήφθη με την Εθνική Τράπεζα το 1940, στις αρχές του 1941 θα ενσωματωθεί στο μετοχικό κεφάλαιο και έτσι το τελευταίο θα αυξηθεί στα 37.000.000 δρχ. με την έκδοση 38.000 νέων μετοχών. Αυτή την αύξηση στο μετοχικό κεφάλαιο ανέλαβε εξ ολοκλήρου η παραπάνω τράπεζα η οποία από το έτος αυτό θα κατέχει το 52% του μετοχικού κεφαλαίου.

Σε μεταπολεμική επιστολή του, προς το διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Γεώργιο Πεσμαζόγλου,⁴⁵³ ο Χαρίλαος θα παρουσιάσει μια διαφορετική εκδοχή -αναφορικά με την αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου- από αυτή της στενότητας των κεφαλαίων που ανέφερε το 1940 ο ίδιος και αναφερθήκαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Ε. Χαρίλαο τον Φεβρουάριο του 1939 έγινε συμφωνία μεταξύ του Κλ. Μανέα ως αντιπροσώπου της Γ.Ε.Λ. και του Ι. Δροσόπουλου ως διοικητή της Εθνικής, να χορηγήσει η Εθνική στην εταιρεία δάνειο 40 έως 50 εκατομμυρίων για τη ρύθμιση του κυμαινόμενου χρέους, την αποπεράτωση της αξιοποίησης των γαιών της Άνω Ζώνης, την κατασκευή αποθηκών και οικημάτων καθώς και την έναρξη των

⁴⁵⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...ό.π.*, σ. 199-201, 269-273.

⁴⁵¹ Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...ό.π.*, σ. 292-302, 322-339.

⁴⁵² Γιώργος Σταθάκης, *Το δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ...*, ό.π., σ. 48-49. Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...ό.π.*, σ. 383-403.

⁴⁵³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Επαμεινώνδας Χαρίλαος προς Γεώργιον Ι. Πεσπατζόγλου (sic), 31 Οκτωβρίου 1945.

έργων της Κάτω Ζώνης. Η Εθνική Τράπεζα τότε θα λάμβανε 4.000 μετοχές με ονομαστική αξία της καθεμιάς 500 δρχ. με σκοπό την κάλυψη των 2.000.000 δρχ. του μετοχικού κεφαλαίου που μέχρι τότε παρέμεινε ακάλυπτο. Αρχικά, παρασχέθηκε στην εταιρεία ένα ποσό 9.500.000 δρχ. για τις ανάγκες του θερισμού μέχρι να κανονισθούν οι όροι του δανείου. Από αυτό το ποσό η Εθνική, σύμφωνα πάντα με τον Χαρίλαο, απαίτησε τα 5.000.000 δρχ. να διατεθούν για την εξόφληση του ισόποσου μακροπρόθεσμου δανείου προς την Αγροτική. Με το θάνατο όμως του Ι. Δροσόπουλου, την περίοδο αυτή, και την ανάληψη της διοίκησης από τον Αλ. Κοριζή,⁴⁵⁴ ο τελευταίος δεν θα αναγνωρίσει τη συμφωνία και θα απαιτήσει την εξόφληση του δανείου τον Οκτώβριο, απαίτηση που δεν ήταν εύκολο να πραγματοποιηθεί, μιας και η εταιρεία όντας βέβαιη ότι θα συναφθεί το μεγαλύτερο δάνειο (40-50 εκατ.) προέβη σε επένδυση του δανείου σε μηχανολογικό εξοπλισμό. Λίγους μήνες αργότερα ο Κοριζής θα αξιώσει από την εταιρεία την έκδοση 38.000 νέων μετοχών που θα παραχωρούνταν όλες στην τράπεζα. Ο Χαρίλαος, αφού θα εκθέσει τους λόγους που η αξίωση αυτή ήταν άδικη,⁴⁵⁵ θα αναφέρει ότι αναγκάστηκε

⁴⁵⁴ Γενικά, γνωρίζουμε ότι κάποια στελέχη της Εθνική Τράπεζας έπαιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο στη μεταξική διακυβέρνηση. Ο ίδιος ο Κοριζής, για παράδειγμα, θα αναλάβει το υπουργείο Πρόνοιας (Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως) επί Μεταξά και θα είναι αυτός που θα χαράσσει την οικονομική πολιτική (όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Χατζηιωσήφ, ενώ ο Παπαναστασίου αντίθετα θεωρεί ιθύνοντα νου των οικονομικών της 4^{ης} Αυγούστου τον Κ. Βαρβαρέσο) και ταυτόχρονα θα εμπνέει την κοινωνική πολιτική ενώ και ο Δροσόπουλος φαίνεται ότι βρισκόταν στην ομάδα των διαφόρων ατόμων που πλαισίωνε τον Μεταξά έχοντας και αυτός μεγάλη επιρροή στο καθεστώς. Σχ. βλ. Κώστας Κωστής, «Η Οικονομία, 1932-1940», στο *Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, -3-, (επιμ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου) Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα (επιμ. σειράς Νικολακόπουλος Η.-Παναγιωτόπουλος Β.), Τα Νέα/ιστορία, 2010, σ. 84. Σπυρίδων Πλουμίδης, «Το καθεστώς Μεταξά 1936-1940», στο *Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, -3-, - (επιμ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου), ό.π., σ. 57. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσολέμεμος, 1922-1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 117-118. Νίκος Παπαναστασίου, «Η στρατηγική «συνεργασία» Ελλάδας-Γερμανίας (1936-1941)», στο συλλογικό τόμο *Ο Μεταξάς και η εποχή του* (επιμ. Βερέμης Θ.), Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 221, υποσημείωση 12. Για την επάνδρωση του κρατικού μηχανισμού κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά, αλλά και την ιδιαίτερη σχέση της με τους τραπεζικούς κύκλους βλ. ενδεικτικά D. H. Close, «Τα ερείσματα της δικτατορίας του Μεταξά», στο συλλογικό τόμο *Ο Μεταξάς και η εποχή του* (επιμ. Βερέμης Θ.), Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 24-30 και ακόμη Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, «Μορφές οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα, 1936-1940, στο Χ. Φλάισερ-Ν. Σβορώνος κ.ά, (επιμ.), Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση. Πρακτικά Α Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1990, σ. 107-109. Για ένα σύντομο βιογραφικό καθώς και για την «τραπεζική καριέρα» του Ι. Δροσόπουλου και του Αλ. Κοριζή βλ. ενδεικτικά Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, *Ιστορικό χρονολόγιο 1841-2006*, ΙΑΕΤΕ, Αθήνα 2008, σ. 114-115, 135-136.

⁴⁵⁵ Οι κύριοι λόγοι ήταν ότι ο ίδιος παραιτήθηκε από τους ιδρυτικούς τίτλους, αφιέρωσε στην εταιρεία προσωπικό χρόνο, έγινε πιστωτής της εταιρείας, τα κεφάλαια που επένδυσε ήταν σημαντικά, οι μέτοχοι και οι σύμβουλοι δεν αποζημιώθηκαν αυτό τον καιρό, η εταιρεία δεν πλήρωνε ενοίκια για τα γραφεία της κ.λπ. Για τους παραπάνω, αλλά και για άλλους παρόμοιους λόγους, ο Χαρίλαος θεωρούσε ότι η αξίωση του Κοριζή ήταν άδικη.

να υποκύψει στον εκβιασμό και να δεχθεί τους άδικους όρους⁴⁵⁶ για να μην καταρρεύσει αυτό το «Εθνικό» έργο.⁴⁵⁷

Στις 17 Μαΐου του 1941, ύστερα από την εισβολή των Γερμανών στην Ελλάδα, οι τελευταίοι θα αποσπάσουν ένα μέρος των μετοχών της Γ.Ε.Λ. που κατείχε η Εθνική.⁴⁵⁸ Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο Ε. Στασινόπουλος, δύο Γερμανοί αξιωματικοί εισερχόμενοι στην τράπεζα ζήτησαν να παραδώσουν στον Γερμανό Heine,⁴⁵⁹ εκπρόσωπο του οίκου Krupp, 14.000 μετοχές της Γ.Ε.Λ.,⁴⁶⁰ ενώ υπό την απειλή κατάσχεσης ολόκληρου του θησαυροφυλακίου της τράπεζας⁴⁶¹ και με τη διαμεσολάβηση κάποιου συγγενή της γυναίκας του Heine, ο τελευταίος θα κατεβάσει

⁴⁵⁶ Όπως ο ίδιος τονίζει, οι λόγοι που δέχθηκε αυτή την άδικη συμφωνία ήταν ότι την εποχή εκείνη οι δικαστικές αποφάσεις εκδίδονταν κατ'επιταγήν, το δικτατορικό καθεστώς ήταν εχθρικό προς αυτόν, η εξόφληση του δανείου ήταν εξαιρετικά δύσκολη, δαπανήθηκαν αρκετά κεφάλαια στην ανανέωση του μηχανολογικού εξοπλισμού, οι δαπάνες των αμοιβών έτρεχαν, οι τόκοι των δανείων που ο ίδιος ήταν πιστωτής στην AMERICAN EXPRESS έπρεπε να εξοφληθούν. ΙΑΕΤΕ, Εταιρείες, Υπ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Επαμεινώνδας Χαρίλαος προς Γεώργιον Ι. Πεσπατζόγλου, 31 Οκτωβρίου 1945. Όσον αφορά τις σχέσεις του Χαρίλαου με το δικτατορικό καθεστώς τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια δεν ήταν άσχημες, το αντίθετο μάλλον συνέβαινε. Σχ. βλ. Σπυρίδων Πλουμίδης, «Το καθεστώς Μεταξά 1936-1940», στο *Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, -3-, - (επιμ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου), ό.π., σ. 56. Ωστόσο ο Κοριζής, την περίοδο αυτή, φαίνεται, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, ότι είχε μεγαλύτερη επιρροή στο καθεστώς Μεταξά. D. H. Close, «Τα ερείσματα της δικτατορίας του Μεταξά», ό.π., σ. 24-30.

⁴⁵⁷ Όπως τονίζει η Βαξεβάνογλου, οι Έλληνες κεφαλαιούχοι του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα συχνά καταφεύγουν σε παρόμοιες έννοιες, όπως για παράδειγμα η αναφορά τους στο «Εθνικό συμφέρον». Αλίκη Βαξεβάνογλου, «Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: θεατρίνοι και μάρτυρες», *Τα Ιστορικά 18-19*, ό.π., σ. 82.

⁴⁵⁸ Αναφορικά με τα περιουσιακά στοιχεία της Εθνικής, αυτά θα γίνουν αντικείμενο, από την αρχή της περιόδου της Κατοχής, αρπακτικής διάθεσης και επιβουλής από τις κατοχικές δυνάμεις. Οι πιέσεις προέρχονταν είτε από τους γερμανικούς ή τους ιταλικούς ομίλους είτε από τις ίδιες τις πολιτικές και στρατιωτικές αρχές κατοχής. Τα μέσα πίεσης ποίκιλαν από τελεσιγραφικές προθεσμίες μέχρι εισβολές σε γραφεία και απειλή χρήσης βίας κατά των ιθυνόντων της τράπεζας. Το τραπεζικό ίδρυμα σε μερικές περιπτώσεις θα καταφέρει να εναντιωθεί σε αυτές τις επιβουλές και να αποτρέψει διάφορες αποσπάσεις μετοχών -διαφόρων εταιρειών που η τράπεζα κατείχε στο χαρτοφυλάκιο της- ενώ σε άλλες περιπτώσεις δεν θα τα καταφέρει και θα εξαναγκαστεί να παραδώσει διάφορες μετοχές στους ξένους οίκους και στις κατοχικές αρχές. Ο συνδιοικητής της τράπεζας Κ. Ζαβιτζιάνος με διαβήματα στις ελληνικές και κατοχικές αρχές θα επιδιώκει, συνήθως χωρίς αποτέλεσμα, το πάγωμα των αναγκαστικών αυτών μεταβιβάσεων. Αργότερα η τράπεζα θα αναζητήσει μέσω επαφών της με την Deutsche Bank ένα μέσο άμυνας απέναντι στις επεμβάσεις των γερμανικών επιχειρηματικών παραγόντων που απειλούσαν τα συμφέροντά της. Η «μάχη των χρεογράφων» όμως θα συνεχιστεί και αργότερα, αυτή τη φορά όμως η Εθνική θα δέχεται πιέσεις από την κατοχική κυβέρνηση για εκποίηση ομολογιών και μετοχών. Αναλυτικά βλ. Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, ό.π., σ. 64-72, 81-90. Επαμεινώνδας Στασινόπουλος, *Η ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1841-1966*, Αθήνα 1966, σ. 148-150.

⁴⁵⁹ Για τον Heine, επιπλέον, χαρακτηριστικά γνωρίζουμε ότι ο ίδιος με τη στολή της Βέρμαχτ, την περίοδο αυτή, θα εξασφαλίσει μακροχρόνιες μισθώσεις σε ευνοϊκές τιμές από διάφορες ελληνικές μεταλλευτικές επιχειρήσεις. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα², χ.χ. σ. 50-51.

⁴⁶⁰ Με αφορμή αυτή την πίεση για παραχώρηση των μετοχών της Γ.Ε.Λ., ο Ζαβιτζιάνος θα πραγματοποιήσει έγγραφο διάβημα προς τον Altenburg, ειδικό πληρεξούσιο του Ράιχ για την Ελλάδα, λαμβάνοντας την απάντηση του τελευταίου ότι οι γερμανοί επιχειρηματίες είχαν την κάλυψη των στρατιωτικών αρχών. Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, ό.π., σ. 67. Επαμεινώνδας Στασινόπουλος, *Η ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1841-1966*, ό.π., σ. 148.

⁴⁶¹ Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, ό.π., σ. 67.

την αξίωση του στις 8.000 μετοχές.⁴⁶² Ο συγγενής της γυναίκας του Heine δεν ήταν άλλος από τον Ε. Χαρίλαο,⁴⁶³ στον οποίο, σύμφωνα με την Εθνική, τις 31 Μαΐου θα του παραδοθούν 6.000 μετοχές με την καταβολή 500 δρχ. για την καθεμιά ενώ οι υπόλοιπες 2.000 μετοχές θα παραδοθούν στον Αριστ. Μακρή στην ίδια τιμή.⁴⁶⁴

Η αναγκαστική αυτή πώληση, παρόλο που έγινε με εκβιαστικό τρόπο, φαίνεται ότι τυπικά τουλάχιστον έγινε νόμιμα. Ο Επ. Χαρίλαος αργότερα, τον Απρίλιο του 1945, κατά τη διαπραγμάτευση για την επιστροφή των μετοχών που είχαν αποσπαστεί από την τράπεζα θα προβεί σε αιτιολόγηση της πράξης της απόσπασης αυτής των μετοχών από τους Γερμανούς και της συνακόλουθης πώλησης στον ίδιο. Σύμφωνα με τον Επ. Χαρίλαο,⁴⁶⁵ λοιπόν, κατά το τέλος του Απριλίου του 1941 δέχθηκε ο ίδιος επίσκεψη από τον Sohl, γενικό διευθυντή του οίκου Krupp, με τον οποίο η εταιρεία Λιπασμάτων είχε εμπορικές σχέσεις⁴⁶⁶ ενώ είχε και προσωπικές υποχρεώσεις στον

⁴⁶² Επαμεινώνδας Στασινόπουλος, *Η ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1841-1966*, ό.π., σ. 146-147. Επιπλέον, στο ΙΑΕΤΕ στη σειρά βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 31γ, σώζεται απόκομμα εφημερίδας με τίτλο *Η Προδοτική ολιγαρχία. Ο πολύς Χαρίλαος*, που αναφέρεται στην επιρροή, μέσω συγγενών του, που είχε ο Χαρίλαος στους κατακτητές και στην απόσπαση των 2/3 των μετοχών της εταιρείας από την Εθνική καθώς και στην αποκλειστική παραχώρηση των προϊόντων στους Γερμανούς. Ύστερα από τη σχετική τεκμηρίωση, μιας και στο δημοσίευμα δεν αναγράφεται η προέλευσή του και η ημερομηνία, το εν λόγω δημοσίευμα βρήκα ότι προέρχεται από την εφημερίδα Ριζοσπάστης και δημοσιεύθηκε τις 25 Ιουλίου 1945. Εφ. *Ριζοσπάστης*, φ. 25 Ιουλίου 1945, σ. 1, *Η προδοτική ολιγαρχία. Ο πολύς Χαρίλαος*. Αντίθετα, όπως θα αναφερθεί και παρακάτω, δεν εντόπισα στοιχεία, όπως αναφέρεται στο δημοσίευμα, σχετικά με την παραχώρηση προϊόντων στους κατακτητές.

⁴⁶³ Ο Στασινόπουλος δεν αναφέρει το συγγενή του Heine, αλλά αναφέρει απλά ότι ο Heine είχε παντρευτεί ελληνίδα και πριν τον πόλεμο ζούσε στην Αθήνα. Επαμεινώνδας Στασινόπουλος, *Η ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1841-1966*, ό.π., σ. 147. Από άλλη πηγή (ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 33α-ε, Διεύθυνσις, Γεωργική Εταιρεία "Λεσίνι" Α.Ε., Αθήναι 28 Μαΐου 1945) πληροφορούμαστε ότι ο Heine είχε παντρευτεί την κόρη του Χαρίλαου. Ωστόσο, από το Μέγα Ελληνικό Βιογραφικό Λεξικό του Βοβολίνη γνωρίζουμε ότι ο Χαρίλαος είχε παιδί μόνο τον Νικόλαο. Αυτό έρχεται να μας το επιβεβαιώσει και η επιθανάτια αναγγελία στον Τύπο για τον Ε. Χαρίλαο στην οποία δεν γίνεται πουθενά λόγος για την ύπαρξη κόρης. Άρα είναι πολύ πιθανό ο Heine να είχε νυμφευθεί κάποια ανιψιά του Χαρίλαου, ενώ φαντάζει λιγότερο πιθανό να είχε νυμφευθεί κάποια αδερφή του. Μέγα Ελληνικό Βιογραφικό Λεξικό, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», τ. 1^{ος}, ό.π., σ. 163-175· εφ. *Εμπρός*, φ. 25 Νοεμβρίου 1947, «Επί τω θανάτω του Επ. Χαρίλαου», σ. 2.

⁴⁶⁴ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 33α-ε, Διεύθυνσις, Γεωργική Εταιρεία "Λεσίνι" Α.Ε., Αθήναι 28 Μαΐου 1945.

⁴⁶⁵ Όσα θα αναφερθούν παρακάτω και εφόσον δεν παραπέμπουμε αλλού, αποτελούν την άποψη του Χαρίλαου για το ζήτημα αυτό και τα αντλούμε από επιστολή που στέλνει προς τον Διοικητή της Εθνικής Τράπεζας Γεώργιο Πεσμαζόγλου τον Απρίλιο του 1945. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Επαμεινώνδας Χαρίλαος προς Γεώργιον Πεσπατζόγλου (sic), Απρίλιος 1945.

⁴⁶⁶ Ο Επ. Χαρίλαος ήταν ιδρυτής και βασικός μέτοχος της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α. ενώ τη δεκαετία του '30 είχε αναλάβει και καθήκοντα διευθύνοντα συμβούλου στην ίδια εταιρεία, γεγονός που ερμηνεύει τις όποιες επαφές του με το γερμανικό οίκο. Ακόμη, ο Χαρίλαος με την ιδιότητα του τεχνικού συμβούλου και ως μέλος κρατικών αποστολών ταξίδευε στο εξωτερικό με σκοπό τη διαπραγμάτευση εμπορικών συμφωνιών και συμβάσεων με ξένα κράτη. Μέγα Ελληνικό Βιογραφικό Λεξικό, λήμμα «Χαρίλαος Επαμεινώνδας», σ. 174. Για την οικονομική διείσδυση της Γερμανίας στην Ελλάδα και για το

ίδιο. Ο Sohl πληροφόρησε τον Χαρίλαο «ότι λαμβανομένου υπ' όψει ότι η Ιταλογερμανική συμφωνία ανεγνώριζε την Ελλάδα ως ζωτικόν χώρον της Ιταλίας, εστάλη παρά της Γερμανικής Κυβερνήσεως όπως παρεμποδίση την παρά της Ιταλίας εξαγοράν δι' εξαναγκασμού διαφόρων Ελληνικών επιχειρήσεων». Όπως τόνιζε ο ίδιος στον Χαρίλαο «η Γερμανία ουδεμίαν διάθεσιν είχε όπως ιδιοποιηθή τας Ελληνικάς επιχειρήσεις, αλλ' ότι επεθύμει να παραμείνωσιν αύται Ελληνικάί δια να εξακολουθήσωσιν εν τω μελλόντι τας με την Γερμανίαν συναλλαγάς των». Γιαυτό το λόγο, σύμφωνα πάντα με τον Χαρίλαο, ο οίκος Krupp προσφέρθηκε να εξαγοράσει εικονικά τις μετοχές από την Εθνική με απώτερο σκοπό να προστατεύσει τις ελληνικές επιχειρήσεις από την Ιταλική επιβουλή. Ο αντιπρόσωπος της εταιρίας Αζώτου στην Ελλάδα Schlachtenhafen, λίγες μέρες αργότερα, θα πληροφορήσει τον Χαρίλαο «ότι σκοπός της Ιταλίας ήτο η καταστροφή της Ελληνικής φυλής και ότι η Ιταλία ηξίον την προσάρτησιν ου μόνον της Επτανήσου, αλλά και της Ηπείρου και της Αιτωλοακαρνανίας⁴⁶⁷ μέχρι του Κορινθιακού κόλπου και τον εξιταλισμόν των χωρών τούτων δι' εποικισμού Ιταλών, ίνα εξασφαλίση ούτω την κυριαρχίαν επι της Αδριατικής». Ο Χαρίλαος μόλις πληροφορήθηκε τα παραπάνω, ενημέρωσε τον Β. Κυριακόπουλο -σύμβουλο της Γ.Ε.Α. και διευθυντή της Εθνικής Τράπεζας- για αυτούς τους κινδύνους καθώς και την πρόταση για εικονική αγορά των μετοχών από τους Γερμανούς. Η απάντηση του Κυριακόπουλου ήταν αρνητική, ανακοινώνοντας στον Χαρίλαο ότι η Εθνική δεν ήταν δυνατόν να προβεί σε εικονική πράξη. Ύστερα από την άρνηση της Εθνικής, ο Sohl έχοντας πληροφορίες για το ενδιαφέρον ετέρου Γερμανικού ομίλου υπό τον Detter⁴⁶⁸ για την εξαγορά των μετοχών της Γ.Ε.Α. και

ελληνογερμανικό εμπόριο καπνού και όπλων κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου βλ. ενδεικτικά Νίκος Παπαναστασίου, «Η στρατηγική «συνεργασία» Ελλάδας-Γερμανίας (1936-1941)», στο συλλογικό τόμο *Ο Μεταξάς και η εποχή του* (επιμ. Βερέμης Θ.), ό.π., σ. 222-258. Mogens Pelt, «Το ελληνο-γερμανικό εμπόριο καπνού-Συνέχεια και ασυνέχεια κατά το Μεσοπόλεμο και την περίοδο μετά τον πόλεμο», στο Φλάνσερ Χάγκεν (επιμ.) *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, τομές και συνέχειες*, Καστανιώτη, Αθήνα 2003², σ. 370-394.

⁴⁶⁷ Η Ιταλία, πράγματι, ενδιαφερόταν για τις περιοχές που βρίσκονταν απέναντι από τα νησιά του Ιονίου και συγκεκριμένα τις περιοχές της Ηπείρου και της Ακαρνανίας, αν και ο γερμανικός παράγοντας αρνούσαν την απόσπαση κάθε ελληνικού εδάφους και την παρέπεμπε μόνο στην περίοδο μετά την «τελική» νίκη του Άξονα. Παρόλα αυτά, το γεγονός ότι οι Ιταλοί είχαν de facto προσαρτήσει τα Ιόνια νησιά πιθανόν να συνεπαγόταν την επέκταση της ιταλικής επιρροής στην Ήπειρο και την Ακαρνανία. Ενδεικτικά βλ. Davide Rodogno, «Η ιταλική κατοχή», Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*, τ. Γ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 69-71· Νίκος Παπαναστασίου-Χάγκεν Φλάνσερ, «Οι κατακτητές», στο *-4- Κατοχή-Αντίσταση 1941-1944*, (επιμ. Χάγκεν Φλάνσερ), ό.π., σ. 35, 38-39.

⁴⁶⁸ Για τον ταγματάρχη του γερμανικού στρατού Βάλτερ Ντέτερ γνωρίζουμε ότι ενεπλάκη και στο σκάνδαλο με τις μετοχές της Πυρκάλ τον Μαΐο του 1941. Γνωρίζουμε ότι η Πυρκάλ είχε τεθεί, από την αρχή της Κατοχής, υπό γερμανική κατοχή και διοίκηση, χαρακτηριζόμενη ως πολεμική λεία. Με την απειλή της βίαιης αφαίρεσης των μετοχών η Εθνική τράπεζα δέχτηκε να εκπλειστηριάσει 41.416

επιπλέον αφού συνειδητοποίησε την χρησιμότητα της εταιρείας για τη γερμανική βιομηχανία ζήτησε και έλαβε από την Εθνική, δια του υφισταμένου του Heine, 8.000 μετοχές οι οποίες προστιθέμενες σε αυτές που κατείχε ο Χαρίλαος και οι «φίλοι» του, «χάρισαν» στο γερμανικό οίκο την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου. Μετά από αυτή την εξέλιξη, ο Sohl πληροφόρησε τους άλλους ενδιαφερομένους (Detter και Ιταλούς) ότι η πλειοψηφία των μετοχών της επιχείρησης βρίσκεται πλέον στα χέρια του οίκου Kurrp και για αυτό το λόγο έπρεπε να σταματήσουν τις πιέσεις προς την Τράπεζα για την εξαγορά των μετοχών της.

Λίγους μήνες αργότερα, σύμφωνα πάντα με τον Χαρίλαο, ζήτησε ο ίδιος από τον Sohl, μιας και απετράπη ο ιταλικός κίνδυνος, την επιστροφή των μετοχών στην Εθνική. Ο δεύτερος, ωστόσο, αρνήθηκε να τις επιστρέψει, ισχυριζόμενος ότι θα έμενε εκτεθειμένος προς τους Ιταλούς και ακόμη διότι φοβόταν ότι η Εθνική δεν θα τηρούσε μυστικότητα για το γεγονός. Σε συνεννόηση με τον γαμπρό του, ο Χαρίλαος θα καταφέρει, ύστερα από παρακλήσεις, να πείσει τον Sohl να του παραδώσει τις

μετοχές (τίτλους)- που κατείχε ως ενέχυρο η ίδια για να εξασφαλίζει τα κεφάλαιά της- και αποκτώντας αυτές η ίδια να τις μεταπωλήσει έπειτα στους αιτούντες ξένους με τίμημα όχι χαμηλότερο της τελευταίας επίσημης τιμής τους στο Χρηματιστήριο (εισέπραξε 97, 5 εκατ. πληθωρικές δρχ. αργότερα, στα τέλη του Δεκεμβρίου του 1941). Κατά τη μεταφορά τους, όμως, από την Τρίπολη στην Αθήνα στις 15 Μαΐου 1941 οι μετοχές θα αφαιρεθούν δια της βίας από τον γερμανό αξιωματικό (προφανώς τον Ντέτερ) και θα μεταφερθούν στη Γερμανία. Σχ. βλ. Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, ό.π., σ. 65-66.

Τον Αύγουστο του 1947, όμως, και εξαιτίας αυτής της «κινητικότητα» των μετοχών Πυρκάλ κατά τη διάρκεια της Κατοχής, θα πραγματοποιηθεί μια δίκη στο ειδικό δικαστήριο εγκληματιών πολέμου, γνωστή με την ονομασία ως «Δίκη Ντέτερ». Ο ταγματάρχης Ντέτερ, ο οποίος εμφανίζεται να έχει συγγενικές αλλά και επαγγελματικές σχέσεις με τον Πρόδρομο Μποδοσάκη-Αθανασιάδη στο παρελθόν, θα καταδικαστεί σε πεντέμισι χρόνια φυλάκισης ως ένοχος εκβιασμού κατά της Εθνικής Τράπεζας για την πώληση των μετοχών. Από την άλλη μεριά, το δικαστήριο θα δεχθεί ότι ο Ντέτερ δεν ευθυνόταν για την διαρπαγή των μηχανημάτων της Πυρκάλ και ακόμη ότι ο ίδιος δεν είχε επωφεληθεί προσωπικά από αυτή την αγορά των μετοχών. Έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι σε αυτή τη δίκη ο μοναδικός κατηγορούμενος είναι ο Ντέτερ, ενώ δεν γίνεται λόγος για τυχόν ευθύνες του Μποδοσάκη και της Εθνικής. Είναι χαρακτηριστικό ότι, σύμφωνα με το Ριζοσπάστη, ο βασιλικός επίτροπος που παρίσταται στη δίκη σχολίαζε σχετικά με αυτό το θέμα ότι «οι έριδες της Εθνικής τράπεζας και του Μποδοσάκη είναι βόρβορος, μέσα στον οποίο δεν βουτάω τα χέρια μου». Επιπλέον, η ίδια η εφημερίδα σχολιάζοντας αυτή την καταδικαστική απόφαση σημείωνε ότι «ο ρόλος του Ντέτερ στο σκάνδαλο αυτό, ήταν ρόλος του τελευταίου τροχού της αμάξης. Ήταν ο ρόλος του απλού εκβιαστή στα χέρια των δύο από τα μεγαλύτερα χρηματιστικά συγκροτήματα της χώρας μας. Της Εθνικής Τραπεζής από την μια μεριά και του Μποδοσάκη από την άλλη, των κυρίων δημιουργών του σκανδάλου». Εφ. *Ριζοσπάστης* φ. 29 Αυγούστου 1947, σ. 3, «Ο Ντέτερ 5 ½ χρόνια φυλάκιση με «ευχύν παντελούς χάριτος»!. Για την εξέλιξη της δίκης βλ. τα φύλλα του Ριζοσπάστη τις 9, 12, 13, 20, 21, 22, 26 και 27 Αυγούστου 1947. Τέλος θα πρέπει να αναφέρουμε ότι η σύζυγος του Μποδοσάκη, Ιωάννα, θα διεκδικήσει τις μετοχές που της ανήκαν προτού αυτές εκποιηθούν, ισχυριζόμενη ότι αυτή η εκποίηση έγινε κατόπιν εκβιασμού. Μετά από μακρά δικαστική διαμάχη των δύο μερών θα επέλθει συμβιβασμός, το 1947, με το μοίρασμα των μετοχών και την ανάληψη από κοινού των διαφόρων εξόδων προς το δημόσιο. Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, ό.π., σ. 65-66. Δεν γνωρίζω κάποια μελέτη που να ασχολείται συνολικά με τις ευθύνες του εγχώριου κεφαλαίου σε όλη αυτή τη διαμορφωθείσα κατάσταση κατά τη διάρκεια της Κατοχής και για την οικονομική συνεργασία του ιδίου με τους κατακτητές, πλην ελαχίστων μελετών και αποσπασματικών αναφορών που τις χρησιμοποιούμε στην παρούσα.

8.000 μετοχές με τον όρο να επιστραφούν στην Εθνική μετά το τέλος του πολέμου. Όπως αναφέρει ο Χαρίλαος «τον όρο αυτό εδέχθην ένεκα του προφανούς εθνικού συμφέροντος ίνα μη παραμείνουν αι μετοχαί εις Γερμανικάς χείρας και να παραδοθώσιν εν καιρώ εις την Εθνικήν Τράπεζαν, παρά τας φοβεράς δυσκολίας ας αντίκρυσα δια να εξεύρω το απαιτούμενον προς πληρωμήν των μετοχών τούτων χρηματικόν ποσόν».⁴⁶⁹ Μετά την κατάρρευση της Ιταλίας ο Χαρίλαος ανακοίνωσε στον Π. Μπόμπολη της Εθνικής ότι οι 8.000 μετοχές βρίσκονταν στα χέρια του και ότι θα παραδίδονταν στην Εθνική μετά την απελευθέρωση της χώρας και την αποκατάσταση νόμιμης διοίκησης στην τράπεζα. Τέλος, ο Χαρίλαος, στην επιστολή του προς τον Πεσμαζόγλου, για να δικαιολογήσει το αγαθό των προθέσεων του όλο αυτό τον καιρό, τόνιζε ότι για κάθε πράξη που αφορούσε τη διοίκηση της εταιρείας όλη αυτή την περίοδο, λάμβανε τη σύμφωνη γνώμη του Β. Κυριακόπουλου ενώ ο Κλ. Μανέας που ήταν σύμβουλος της Εθνικής ανέλαβε χρέη συμπράττοντα συμβούλου στη Γ.Ε.Λ., το δε ταμείο ελεγχόταν από ανώτερο υπάλληλο της Εθνικής αποσπασμένο στην εταιρεία γιαυτό το σκοπό.⁴⁷⁰

Συμπερασματικά, για το συγκεκριμένο θέμα, θα αναφέραμε ότι υπάρχουν δύο εκδοχές σχετικά με το γεγονός της «κινητικότητας» των μετοχών. Από τη μια η εκδοχή της Εθνικής σύμφωνα με την οποία μεταβιβάστηκαν, ευθύς εξαρχής, οι μετοχές στον Χαρίλαο, με αποτέλεσμα να αναλάβει εκ νέου την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου που είχε απολέσει στα 1940-1941. Από την άλλη μεριά, ο Χαρίλαος ισχυρίζεται ότι αρχικά οι μετοχές πέρασαν στα χέρια του γερμανικού οίκου και μόνο αργότερα, άγνωστο το πότε, μεταβιβάστηκαν στον ίδιο, με απώτερο στόχο την επιστροφή τους μεταπολεμικά στην τράπεζα.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι ο Χαρίλαος, μετά τη Γερμανική εισβολή, εκμεταλλεύτηκε τις γνωριμίες του αλλά και την οικονομική συνεργασία που είχε στο παρελθόν με γερμανικές επιχειρήσεις και κατάφερε να αποσπάσει τόσες

⁴⁶⁹ Αντίθετα από τα λεγόμενα του Χαρίλαου, γνωρίζουμε ότι οι αγορές που έγιναν κατά τη διάρκεια της Κατοχής, έγιναν σε εξευτελιστικές «πραγματικές τιμές» εξαιτίας του πληθωρισμού. Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», ό.π., σ. 133-134.

⁴⁷⁰ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Επαμεινώνδας Χαρίλαος προς Γεώργιον Πεσπατζόγλου, Απρίλιος 1945. Αυτό που γνωρίζουμε με σχετική βεβαιότητα είναι η αποστολή στα 1942 του Δ. Λουκάκου-υπαλλήλου της Εθνικής- ως διευθυντή των οικονομικών υπηρεσιών του κτήματος, ο οποίος άσκησε ευρύ έλεγχο στη συνολική διαχείριση του κτήματος. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Εμπιστευτική αναφορά από Π. Κοτοπούλης προς Διοίκησησιν της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος (Γραφείον Υποδιοικητού κ. Κλ. Μανέα), Αθήναι τη 10^η Δεκεμβρίου 1950, σ. 14.

μετοχές όσες ήταν αρκετές για να αναλάβει εκ νέου-είτε εξαρχής είτε αργότερα- την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρείας. Χωρίς ορισμένα από όσα ισχυρίζεται να είναι αναληθή -δηλαδή τον ανταγωνισμό των κατακτητών στο οικονομικό πεδίο αλλά και τις βλέψεις της Ιταλίας για την ευρύτερη περιοχή- εντούτοις φαίνεται ότι ο ίδιος με μεγάλη προθυμία και με ιδιαίτερη άνεση -αν και δεν πρέπει να αποκλείσουμε την πιθανότητα μιας μορφής εξαναγκασμού από τους Γερμανούς- συνεργάστηκε με τους τελευταίους τόσο για τη μελλοντική επιδίωξη δικών τους όσο κυρίως για ίδιον συμφέρον. Σχετικά με το δεύτερο, σε πολλές περιπτώσεις ο κεφαλαιούχος εγκλιματιζόταν στη συγκυρία και συχνά εκμεταλλευόταν τις διάφορες οικονομικές ευκαιρίες που του εμφανίζονταν προς όφελος του.⁴⁷¹ Κάτι τέτοιο πιθανότατα να ίσχυε και για την περίπτωση του Χαρίλαου, όσον αφορά την περίπτωση της Γ.Ε.Λ., τουλάχιστον αναφορικά με την -με κάθε μέσο- παραμονή του στο οικονομικό και κοινωνικό προσκήνιο αλλά και τη διατήρηση της επιχείρησής του.⁴⁷² Εξάλλου, με αυτή του την πράξη ο Χαρίλαος απόκτησε ξανά την περιουσία του με αντίτιμο που φαίνεται ότι κατέβαλε σε πληθωρικές δραχμές, αν υποθέσουμε ότι τις μετοχές τις επανέκτησε από τους Γερμανούς αργότερα, όπως ο ίδιος ισχυρίζεται.

Σχετικά με το πρώτο, δεν φαίνεται οι Γερμανοί να ανέλαβαν τη διαχείριση του κτήματος Λεσίνι ούτε έχουμε πληροφορίες για παράδοση της παραγωγής σε αυτούς. Από την άλλη μεριά αυτό δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποκλείσουμε τελείως τις όποιες σκέψεις μπορεί να έγιναν κατά τους πρώτους μήνες της Κατοχής ή και αργότερα σχετικά με την επίτευξη τέτοιων σκοπών. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συμβολή της ένοπλης αντίστασης στην ύπαιθρο είχε να κάνει, μεταξύ άλλων και ως ένα βαθμό, με την προστασία της γεωργική παραγωγής από την αρπαγή και την αφαίμαξη, σε αντίθεση με τη βιομηχανία στα αστικά κέντρα που σε μεγάλο βαθμό, όπως θα αναφέρουμε στην παρούσα, τέθηκε στην υπηρεσία των κατακτητών. Αναμένεται η

⁴⁷¹ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το Ελληνικό Πυριτιδοποιείο και Καλυκοποιείο (Πυρκάλ) του Μποδοσάκη παρήγαγε από την αρχή της Κατοχής ως το 1943, όπλα για τους Γερμανούς. Σταύρος Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», ό.π., σ. 126-128. Έχει ενδιαφέρον να τονίσουμε ότι το ίδιο εργοστάσιο, πριν την έναρξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου, γνωρίζουμε ότι πουλούσε πολεμικό υλικό το οποίο διοχετεύονταν σε βρετανικές υπηρεσίες στην Ελλάδα. Richard Clogg, «Η Υπηρεσία Ειδικών Επιχειρήσεων (SOE) στην Ελλάδα, στο Ι. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, 1984, σ. 188. Πιο πριν, κατά τη διάρκεια του Ισπανικού Εμφυλίου Πολέμου (1936-1939) ο Μποδοσάκης θα προβεί σε εμπόριο όπλων κυρίως με τους δημοκρατικούς. Σχ. βλ. Θανάσης Δ. Σφήκας, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Στάχυ, Αθήνα 2000, σ. 135-174.

⁴⁷² Βλ. σχ. και πιο πάνω στο σημείο που αναφερόμαστε στην κατεχόμενη οικονομία, στον πληθωρισμό και στο λιμό.

επιβεβαίωση η μη αυτής της υπόθεσης στην περίπτωση του Λεσινίου. Επιπλέον, υποθέτουμε ότι ένα μέρος αυτής της γεωργικής παραγωγής φαίνεται ότι στήριξε την ένοπλη αντίσταση και έδωσε τη δυνατότητα δημιουργίας της Ελεύθερης Ελλάδας.⁴⁷³ Ωστόσο, οι κατακτητές, όσον αφορά την περίπτωση του Λεσινίου, με διάφορες «εξορμήσεις» τους στα 1944 θα προβούν σε διαρπαγές αγροτικών προϊόντων που παρήχθησαν στο κτήμα.⁴⁷⁴

Από την άλλη μεριά, αν αληθεύει η εκδοχή του Χαριλάου, που ωστόσο δεν τεκμηριώνεται από πουθενά αλλού,⁴⁷⁵ σχετικά με τον εκβιασμό και τους άδικους όρους που ο Κοριζής τον εξανάγκασε να δεχτεί αναφορικά με την αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου, δεν αποκλείεται η πράξη της επανάκτησης της πλειοψηφίας των μετοχών τον Μάιο του 1941 να αποτελεί μια μορφή άτυπης «ρεβάνς».⁴⁷⁶ Όπως και να έχει το ζήτημα αυτό, η τράπεζα θα καταφέρει το 1943 να αγοράσει τμηματικά, από διάφορους μετόχους, 8.960 μετοχές οι οποίες θα προστεθούν στις 30.000 μετοχές που ήδη κατείχε. Με αυτή της την κίνηση η Εθνική θα συμμετέχει -εκ νέου- με ποσοστό που ανερχόταν στο 52% του συνολικού μετοχικού κεφαλαίου της Γ.Ε.Λ.⁴⁷⁷ Δεν είναι τυχαίο το γεγονός-αντίθετα είναι ενδεικτικό της δραστηριότητας του Χαριλάου αλλά και της διαμορφωθείσας κατάστασης κατά τη διάρκεια της Κατοχής- ότι στο διοικητικό συμβούλιο του 1943 εμφανίζεται ως αντιπρόεδρος της εταιρείας ο Hans Heine, παίρνοντας τη θέση του Α. Σίνου, ο οποίος κατείχε τη θέση αυτή από τη σύσταση της εταιρείας [Πίνακας 15].

⁴⁷³ Γιάννης Σκαλιδάκης, «Η αγροτική οικονομία και οι συνέπειες της Κατοχής στην επαρχία», Διαθέσιμο στο <http://www.academia.edu/2080355/>. [Τελευταία πρόσβαση 18/4/2013].

⁴⁷⁴ Βλ. σχ. πιο αναλυτικά στο επόμενο υποκεφάλαιο.

⁴⁷⁵ Αυτό που γνωρίζουμε με βεβαιότητα, ωστόσο, είναι ότι με την ανάληψη της διοίκησης της Εθνικής από τον Κοριζή, ο τελευταίος θα συγκρουστεί με τον Μποδοσάκη και θα σταματήσει τη χρηματοδότηση προς την Πυρκάλ, η οποία τα προηγούμενα χρόνια απολάμβανε αφειδώς τα κεφάλαια της τράπεζας. Αυτή η διαμάχη φαίνεται ότι ξεκίνησε ύστερα από την επιθυμία του Κοριζή να ελέγξει τα οικονομικά της εταιρείας ενώ απώτερος σκοπός φαίνεται να ήταν, σύμφωνα με τον Β. Σωτηρόπουλο που συνέγραψε τη βιογραφία του Μποδοσάκη, η απομάκρυνση του Μποδοσάκη από τη διοίκηση της επιχείρησης και ο έλεγχος της εταιρείας από την τράπεζα. Αυτό το γεγονός με κάνει να μην αποκλείσω τελείως τους ισχυρισμούς του Χαριλάου σχετικά με τα όσα αναφέρει για την πίεση και τους άδικους όρους που δέχτηκε από τον Κοριζή. Βλ. σχ. Κώστας Κωστής, «Η Οικονομία, 1932-1940», στο *Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, ό.π., σ. 91-92· Κώστας Κωστής, *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1914-1940*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, ό.π., σ. 513-519. Βρασίδας Χ. Σωτηρόπουλος, *Μποδοσάκης*, Ερμείας, χ.χ. σ. 203-208.

⁴⁷⁶ Θα πρέπει να τονίσουμε, ωστόσο, ότι ο Κοριζής -που μετά το θάνατο του Μεταξά θα αναλάβει την πρωθυπουργία της χώρας- θα αυτοκτονήσει στις 18 Απριλίου του 1941 λίγες μέρες αφότου είχε ξεκινήσει η εισβολή της Γερμανίας στην Ελλάδα. Βλ. σχετικά Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, *Ιστορικό χρονολόγιο 1841-2006*, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2008, σ. 138-139. Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής, Αλεξάνδρεια, Αθήνα*², χ.χ. σ. 28.

⁴⁷⁷ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 33α-ε, Διεύθυνσις, Γεωργική Εταιρεία “Λεσίνι” Α.Ε., Αθήναι 28 Μαΐου 1945.

Πίνακας 15. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1943.

<u>Όνοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Επαμεινώνδας Χαρίλαος	Πρόεδρος	Βιομήχανος	Ναι
Hans Heine	Αντιπρόεδρος	Μηχανικός	Όχι
Κλέαρχος Μανέας	Συμπράττων Σύμβουλος	Έμπορος-Βιομήχανος	Ναι
Νικόλαος Χαρίλαος	Διευθύνων Σύμβουλος	Άγνωστο	⁴⁷⁸
Βασίλειος Κυριακόπουλος	Σύμβουλος	Διευθυντής Εθνικής Τραπέζης	⁴⁷⁹
Γεώργιος Λογοθέτης	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Όχι
Γεώργιος Σατολιάς	Σύμβουλος	Υπάλληλος Εταιρείας-Διευθυντής «Φαουντέσιον»	Ναι
Ανδρέας Σάββας	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι
Κωνσταντίνος Νεύρος	Σύμβουλος	Γεωπόνος	⁴⁸⁰
Νικόλαος Δρίτσας	Σύμβουλος	Μηχανουργός-Βιομήχανος	Ναι
Νικόλαος Τσεκούρας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Πέτρος Βρεττός	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 8, Κατάστασις των εν ενεργεία μελών του Διοικητικού Συμβουλίου.

Τον Απρίλιο του 1945 θα επιστραφούν στην Εθνική από τον Ε. Χαρίλαο 7.900 μετοχές, αν και ο δεύτερος ζητούσε να του επιστραφεί το καταβληθέν τίμημα των μετοχών, το οποίο δεν φαίνεται να του επεστράφη ποτέ, μιας και η τράπεζα δεν είχε παραδεχθεί ως νόμιμη την πώληση κατά τη διάρκεια της Κατοχής και επιπλέον θεωρούσε ότι το κατατεθέν σε αυτή τίμημα των μετοχών είχε δραχμοποιηθεί.⁴⁸¹ Το 1945 θα είναι η τελευταία χρονιά που θα διοικεί την εταιρεία, από τη θέση του

⁴⁷⁸ Είναι πιθανό να διαχειρίζεται έναν αριθμό μετοχών είτε της μητέρας του Αντιόπης είτε του πατέρα του Επαμεινώνδα. Πιθανό είναι επίσης να του έχουν μετεβιβασθεί ένας αριθμός μετοχών από τους παραπάνω.

⁴⁷⁹ Προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα.

⁴⁸⁰ Βλ. Πίνακες 8 και 23.

⁴⁸¹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 33α-ε, Διεύθυνσις, Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» Α.Ε., Αθήναι 28 Μαΐου 1945· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Διεύθυνσις Βιομηχανικών και Ειδικών Χρηματοδοτήσεων, Σημείωμα περί της Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» Α.Ε.

προέδρου, ο Ε. Χαρίλαος ενώ το ίδιο έτος θα επανέλθει στο διοικητικό συμβούλιο ως σύμβουλος πλέον και όχι ως αντιπρόεδρος, ο Αλέξανδρος Σίνος [Πίνακας 27].

Ερχόμενοι πάλι στο 1941, τον Σεπτέμβριο αυτού του έτους η Γ.Ε.Λ. θα συνάψει και νέο δάνειο 10.000.000 δρχ.-ανοικτού λογαριασμού επί προσωπική ασφαλεία με τόκο 7%- με την Εθνική.⁴⁸² Στα 1943 θα ιδρυθεί η *Ανώνυμος Εταιρεία Βιομηχανοποιήσεως Γεωργικών Προϊόντων (ΕΒΙΓΕΠ)*⁴⁸³ για την οποία έχουμε αναφορές ότι ήταν θυγατρική της Γ.Ε.Λ.⁴⁸⁴ Οι πολεμικές συνθήκες, ο πληθωρισμός⁴⁸⁵ και ο υπερπληθωρισμός⁴⁸⁶ που θα ακολουθήσουν δυσχεραίνουν την αναφορά μας στα «οικονομικά» της εταιρείας κατά τη διάρκεια του 1941-1944. Για αυτόν τον λόγο θα αναφερθούμε στις τοπικές εξελίξεις κατά τη διάρκεια της Κατοχής, χωρίς να αναφερθούμε σε οικονομικά μεγέθη όπως κεφάλαια, δάνεια, κόστος των έργων κ.λπ.

⁴⁸² ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Δάνεια, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ. 135. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Τμήμα Δικαστικών, 6 Σεπτεμβρίου 1941 κ' 10 Σεπτεμβρίου 1941.

⁴⁸³ Υποθέτουμε ότι ιδρύθηκε στα 1943 με συμβολή και της Εθνικής Τράπεζας. Την ίδια περίοδο η Εθνική κατέχει 8.100 (πιθανόν ιδρυτικές) μετοχές για την αγορά των οποίων εμφανίζεται να κατέβαλε το ποσό των 4.050.000 δρχ. Στα 1947 το ίδιο ίδρυμα κατείχε 8.475 μετοχές (35% του συνόλου των μετοχών) ενώ το σύνολο των μετοχών της εταιρείας ανερχόταν σε 24.000 μετοχές και το μετοχικό κεφάλαιο ανερχόταν στα 12.000.000 δρχ. Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, ό.π., σ. 50-51, 169-170, πίν. 1.3, 2.6.

⁴⁸⁴ Αυτό το γνωρίζουμε από την εμπιστευτική αναφορά του Κοτοπούλη προς τη διοίκηση της Εθνικής, βλ. και παρακάτω σχετικά με την πηγή αυτή. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Εμπιστευτική αναφορά από Π. Κοτοπούλη προς Διοίκηση της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (Γραφείον Υποδιοικητού κ. Κλ. Μανέα), Αθήναι τη 10^η Δεκεμβρίου 1950, σ. 7.

⁴⁸⁵ Ηλίας Βενέζης, *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος. Ιστορία μιας εικοσιπενταετίας 1928-1952*, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα 1955, σ. 286-291, 305-310. Αθανάσιος Λυκογιάννης, «Τράπεζα της Ελλάδος 1928-2003: 75 χρόνια λειτουργίας», στο *Κερδωά Αθήνα* (επιμ. Λυκογιάννης Α.), Ποταμός, Αθήνα 2004, σ. 34-35.

⁴⁸⁶ Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, ό.π., σ. 60. Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος, 1928-1978, Αθήνα 1978, σ. 196-214. Χρήστος Νίκας, «Δωσιλογισμός και οικονομικός παραλογισμός στην κατοχική Ελλάδα», στο *Εχθρός εντός των Τειχών* (επιμ. Μιχαηλίδης Ι. κ.ά.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 147-170.

6.2 Οι εξελίξεις σε τοπικό επίπεδο. Από την έκρηξη του πολέμου μέχρι το τέλος της Κατοχής. Η περίοδος της αποδιοργάνωσης

Η έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου την 28^η Οκτωβρίου του 1940 θα θέσει τέρμα στην ειρηνική διαβίωση του ελληνικού πληθυσμού, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί τα προηγούμενα χρόνια. Η πολεμική κινητοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας μέσω της επιστράτευσης θα γίνει με ιδιαίτερη ταχύτητα και αποτελεσματικότητα,⁴⁸⁷ ταυτόχρονα όμως θα επιφέρει και κάποια αποδιοργάνωση στην παραγωγική δυνατότητα της χώρας.

Αναφορικά με τους εργάτες που απασχολούνταν στη Γ.Ε.Λ, γνωρίζουμε ότι για τις ανάγκες του πολέμου επιστρατεύθηκαν την 28^η Οκτωβρίου εννιά εργάτες, οι οποίοι εργάζονταν ως οδηγοί και βοηθοί «Τρακτέρ» ενώ φαίνεται ότι είχαν «προεπιστρατευτεί»⁴⁸⁸ έξι εργάτες με την ίδια ειδικότητα και μέχρι τα τέλη Μαρτίου του 1941 είχαν στρατευθεί επιπλέον δύο οδηγοί καθώς και ο προϊστάμενος του τμήματος αυτού.⁴⁸⁹

Φωτογραφία 14Γ. Επισκευή ελκυστήρα. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 103.

⁴⁸⁷ Για τον πόλεμο στην Αλβανία και για το ζήτημα της επιστράτευσης βλ. ενδεικτικά τη μελέτη του Γιώργου Μαργαρίτη, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, ό.π, σ. 19-156.

⁴⁸⁸ Για το σύστημα των ατομικών προσκλήσεων που εννοούσε την «προεπιστράτευση» βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, ό.π, σ. 56.

⁴⁸⁹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Κατάστασις Εμφαίνουσα τους επιστρατευθέντας μηχανικούς, οδηγούς & βοηθούς Τρακτέρ.

Τον Γενάρη του 1941 θα επιταχθούν, για μικρό χρονικό διάστημα, από τις στρατιωτικές αρχές⁴⁹⁰ έξι ελκυστήρες⁴⁹¹ της εταιρείας, ενώ τον Φλεβάρη του ίδιου έτους θα γίνει αναστολή της επίταξης με σκοπό να χρησιμοποιηθούν οι ελκυστήρες για τις ανάγκες της καλλιέργειας.⁴⁹² Οι ανάγκες που προέκυψαν για ειδικευμένο προσωπικό, ύστερα από την επιστράτευση αλλά και από παύσεις, για διαφόρους λόγους, παροχής υπηρεσιών ημερομίσθιων εργατών -όπως η περίπτωση του Γεωργίου Χουλιάρη⁴⁹³- θα ωθήσουν την εταιρεία στην πρόσληψη ειδικευμένου προσωπικού όπως ήταν ο Δημήτριος Κουρμπάσης ο οποίος θα αναλάβει χρέη Γενικού Μηχανικού, τον Μάρτιο του 1941,⁴⁹⁴ με μηνιαία αντιμισθία 10.000 δραχμές.⁴⁹⁵ Αν και η επιστράτευση ενός μέρους της ειδικευμένης εργασίας και η επίταξη των ελκυστήρων αρχικά δημιούργησε κάποια προβλήματα,⁴⁹⁶ δεν φαίνεται να επηρέασε άμεσα την καλλιέργεια των εξυγιανθέντων εκτάσεων.⁴⁹⁷

⁴⁹⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γενικών Στρατηγείων προς την εταιρίαν Λεσίνι, 31 Δεκεμβρίου 1940.

⁴⁹¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Το γραφείον Αθηνών προς το γραφείον Αστακού, Πρόγραμμα μελλοντικών εργασιών τη 24 Ιανουαρίου 1941. Οι ελκυστήρες που επιτάχθηκαν ήταν τύπου Caterpillar από τα οποία τα πέντε -με 40 έως 50 δύναμη ίππων- και ένα του ίδιου τύπου με δύναμη 22-24 ίππους. Σχ. βλ. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική εταιρεία Λεσίνι προς την κοινότητα Αστακού, Λεσίνι 9 Ιουλίου 1941.

⁴⁹² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ., Από Γεωργική Υπηρεσία Αιτωλοακαρνανίας προς τας γεωργικάς εταιρίας Λεσίνι και Λυσιμαχία, Εν Ιερά Πόλει Μεσολογγίου τη 17 Φεβρουαρίου 1941. Τρεις στρατιώτες, εκ των οποίων οι δύο ήταν εργαζόμενοι στην εταιρεία, είχαν σταλεί στο Βαλτί στις αρχές του 1941 για την επισκευή των Τρακτέρ της εταιρείας με σκοπό να προετοιμαστούν για την επίταξη. Την 1^η Μαρτίου 1941 αυτοί οι στρατιώτες θα ανακληθούν, με σημείωμα του Φρουραρχείου Αστακού, και θα τους ζητηθεί να παρουσιασθούν στη μοίρα Σκόντα. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι, Βαλτί 2 Μαρτίου 1941.

⁴⁹³ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι προς κύριον Γεώργιον Χουλιάρη, Βαλτί 22 Φεβρουαρίου 1941.

⁴⁹⁴ Την ίδια περίπου περίοδο ο Ε. Χαρίλαος, εξαιτίας της πιθανής έλλειψης εργατικών χεριών, θα θέσει το ζήτημα της χρησιμοποίησης και αιχμαλώτων ως εργατικό προσωπικό, ενώ συμβουλεύει τη διεύθυνση να μεριμνήσει για την κατασκευή καλυβιών προς στέγαση είτε των εργατών είτε των αιχμαλώτων. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από γραφείον Αθηνών προς το γραφείον Αστακού, Διάφορα, Αθήναι 15 Μαρτίου 1941.

⁴⁹⁵ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι προς κύριον Δημήτριον Κουρμπάση, Βαλτί 7 Μαρτίου 1941.

⁴⁹⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γραφείο Αθηνών προς Γραφείον Αστακού, Πρόγραμμα μελλοντικών εργασιών τη 24 Ιανουαρίου 1941.

⁴⁹⁷ Σε παρόμοιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Μαργαρίτης για το σύνολο της Ελλάδας, μιας και αναφέρει ότι «ο πόλεμος καθεαυτός δεν προκάλεσε μεγάλες καταστροφές στην παραγωγική διαδικασία». Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, ό.π, σ. 197-198.

Πίνακας 16. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1940-1941.⁴⁹⁸

Γεωργικό Έτος 1940-1941

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
Σίτος	3.327	200.559
Βρώμη	436	18.050
Βαμβάκι	3.526	179.953
Αραβόσιτος	4.492	399.013
Κηπευτικά	-	20.000
Μποστανοειδή	245	362.497
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	12.026	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ εμφανίων τας καλλιέργειας κατ'έκτασιν και είδος, την συνολικήν παραγωγήν και μέσην στρεμματικήν απόδοσιν από του καλλιεργητικού έτους 1934/1935· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. Πίναξ εμφανίων την παραγωγήν του Λεσινίου κατά τα έτη 1940-1944.

Κατά το καλλιεργητικό έτος 1940-1941-παραγωγή 1941- θα αυξηθούν κατά 2.000 περίπου στρέμματα -φθάνοντας τα 12.000 περίπου- οι καλλιεργούμενες εκτάσεις. Η καλλιέργεια του σίτου θα αποφέρει 200.559 οκάδες παραγωγή, ενώ η καλλιέργεια του αραβοσίτου κοντά στις 400.000 οκάδες. Η παραγωγή του βαμβακιού θα ανέλθει στις 179.953 οκάδες, αυτή της βρώμης στις 18.050 οκάδες⁴⁹⁹ ενώ εμφανίζεται και μια πολύ μικρή παραγωγή αραχίδας⁵⁰⁰ (φιστίκι αράπικο). Τέλος, τα μποστανία που τα εκμεταλλεύονταν και καλλιεργητές επί μισθώματι,⁵⁰¹ θα αποφέρουν παραγωγή

⁴⁹⁸ Όσον αφορά τις πηγές τις οποίες χρησιμοποιήσαμε για να συντάξουμε το συγκεκριμένο πίνακα, πρέπει να αναφέρουμε ότι η πηγή που προέρχεται από το ΙΑΕΤΕ παρουσιάζει μόνο την παραγωγή και όχι τις καλλιεργούμενες εκτάσεις ενώ οι αριθμοί στην παραγωγή έχουν μικρή απόκλιση στις δύο πηγές. Εμείς, στους πίνακες 16-18, 34, χρησιμοποιήσαμε τους αριθμούς που παρουσιάζονται στην πηγή που προέρχεται από τα ΓΑΚ Αιτωλοακαρνανίας, όπως κάναμε και για την περίοδο 1935-1940. Στην πηγή από τα ΓΑΚ απουσιάζει η παραγωγή των κηπευτικών, την οποία συμπληρώσαμε από το υλικό του ΙΑΕΤΕ. Το ίδιο ισχύει και για τους πίνακες 17-18, 34.

⁴⁹⁹ Γνωρίζουμε ότι 14.500 οκάδες βρώμης θα παραδοθούν προς τη νομαρχία Αιτωλοακαρνανίας- με το πλοίο «Αναστασία» και με πλοίαρχο τον Ιωάννη Ορφανό- έναντι 114.163 δρχ., ποσό στο οποίο συμπεριλαμβάνονταν τα έξοδα φόρτωσης και μεταφοράς. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι προς την Νομαρχίαν Αιτωλοακαρνανίας, Βαλτί 20 Μαρτίου 1941.

⁵⁰⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς Ηλίαν Βελώνην προϊστάμενον Γεωργικής Υπηρεσίας Αιτωλ/νίας, Βαλτί 13 Μαρτίου 1941. Ο Ηλίας Βελώνης κάπου στις αρχές της Κατοχής θα αναλάβει τη διεύθυνση της εταιρείας, θέση την οποία θα διατηρήσει για πολλά χρόνια.

⁵⁰¹ Δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε τι ποσοστό από την παραγωγή προέρχεται από αυτοκαλλιέργεια και τι ποσοστό προέρχεται από τις μισθωμένες γαίες υπό ιδιωτών καλλιεργητών. Εντούτοις, ως καλλιεργητής επί μισθώματι αναφέρεται ο ιατρός της εταιρείας Ιωάννης Φάρρος από τον Αστακό, ο οποίος καλλιεργεί 140 στρ. στο τμήμα Δ'. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς τον

362.497 οκάδες ενώ εμφανίζεται και η παραγωγή κηπευτικών⁵⁰² (20.000 οκάδες) [Πίνακας 16].

Στα τέλη Ιουνίου του 1941, η εταιρεία θα χορηγήσει στις επιτροπές Επισιτισμού του Μεσολογγίου, Αγρινίου, Αστακού, Αιτωλικού και Νεοχωρίου 62.000 περίπου οκάδες σίτου και παράλληλα, την ίδια περίοδο, 70.000 οκάδες θα διανεμηθούν στο εργατικό προσωπικό της εταιρείας για τη διατροφή του αλλά και των οικογενειών των εργατών, ενώ ταυτόχρονα γύρω στις 60.000 οκάδες θα φυλαχτούν στις αποθήκες ως σπόρος και ως μελλοντική διατροφή του προσωπικού μέχρι τη συγκομιδή του αραβοσίτου. Στις επιτροπές Επισιτισμού του Μεσολογγίου και Αγρινίου παραδόθηκαν,⁵⁰³ την ίδια εποχή, 46.632 οκάδες αραβοσίτου περσινής παραγωγής,⁵⁰⁴ ενώ τον Αύγουστο θα παραδοθούν και στην ΚΕΠΕΣ 6.000 οκάδες σίτου έναντι 102.762 δρχ.⁵⁰⁵

Το 1941 έχουμε πληροφορίες ότι ορισμένοι περίοικοι, που η εταιρεία είχε αποβάλει στο παρελθόν διοικητικώς από το έλος, θα απευθυνθούν στη διοίκηση και στη διεύθυνση της Γ.Ε.Λ. ζητώντας μια, κατά κάποιο τρόπο, «ανταλλαγή» των εδαφών που κατείχαν στο παρελθόν και που η εταιρεία τους τα είχε αποσπάσει, με άλλα εδάφη μεγαλύτερης έκτασης με σκοπό την καλλιέργεια τους, πιθανότατα με την καταβολή κάποιου μισθώματος. Οι δυο περιπτώσεις αποβληθέντων περιοίκων -των

Κον Πρόεδρον της Κοινότητος Παλαιοκατούνης, Βαλτί 28 Φ/ρίου 1941. Η τιμή του ενοικίου κατά στρέμμα, την περίοδο αυτή, ανερχόταν στις 1.600 δρχ. συμπεριλαμβανομένου του μισθώματος γαιών, των οργωτικών καθώς και την αποζημίωση της διώρυγας για τη μεταφορά των προϊόντων. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Ιωάννην Φάρρον, Βαλτί 5 Μαρτίου 1941.

⁵⁰² Σχετικά με την παραγωγή των φασολιών για την οποία έχουμε ορισμένες πληροφορίες, γνωρίζουμε ότι προερχόταν τόσο από αυτοκαλλιέργεια-ποικιλίας «Παπούδα»- όσο και από ιδιωτική καλλιέργεια. Ως ενοικιαστής εμφανίζεται πάλι ο Ι. Φάρρος αλλά και η Ε. Αλυσαντράτου από τον Αστακό. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς Την Τεχνικήν Επιθεώρησιν Α.Τ.Ε Δ. ΣΤ. Ελλάδος, Λεσίνι 5 Αυγούστου 1941.

⁵⁰³ Αντίθετα η εταιρεία θα αρνηθεί να παραδώσει στη Συνεταιρική Τράπεζα Αγροτών Αιτωλοακαρνανίας κάποια ποσότητα σίτου, με την αιτιολογία ότι η εναπομένουσα παραγωγή παραδόθηκε, ύστερα από εντολή του νομάρχη, στις επισιτιστικές επιτροπές του Αγρινίου, Μεσολογγίου και Αστακού. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς Συνεταιρικήν Τράπεζαν Αγροτών Αιτωλ/νίας, Λεσίνι 8 Ιουλίου 1941.

⁵⁰⁴ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή προς την (δυσανάγνωστο) Διοίκησην αστακού, εν Λεσινίω τη 26^η Ιουλίου 1941.

⁵⁰⁵ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς Γεωργικήν Ένωσιν Μεσολογγίου, Λεσίνι 1 Αυγούστου 1941. Η προπολεμική κρατική προστασία αναφορικά με την ΚΕΠΕΣ και η εθελοντική πώληση σιτηρών θα μεταβληθεί σε κρατικό καταναγκασμό κατά τη διάρκεια της Κατοχής, στον οποίο οι παραγωγοί θα αντιδράσουν σε πολλές περιπτώσεις. Σχ. βλ. Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θνελλωδών ανέμων...* ό.π., σ. 208-213.

αδελφών Ρώσσου και Κ. Κουτρούλη από το χωριό Πεντάλοφος- που αναφέρθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο, είναι τέτοιες περιπτώσεις.⁵⁰⁶

Από ενδείξεις που έχουμε, πιθανολογούμε ότι οι εμπορικές συναλλαγές της γεωργικής επιχείρησης δεν φαίνεται να επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό την περίοδο αυτή. Στα τέλη Ιουνίου η διεύθυνση της εταιρείας θα απευθυνθεί στους Κότταρη και Δάσιο στην Πάτρα για να της αποσταλούν διάφορα υλικά στον Αστακό που θα χρησιμοποιούνταν σε κατασκευαστικές εργασίες και στην κτηνοτροφία.⁵⁰⁷ Λίγες ημέρες αργότερα θα απευθυνθεί στον Ιωάννη Ξένο από τη Ζάκυνθο για να της αποσταλούν 10.000 τούβλα γερά και 60.000 τούβλα διάτρητα.⁵⁰⁸

Τον Αύγουστο, όμως, του 1941 η εταιρεία θα απευθυνθεί στο Γεωργικό Ταμείο Αιτωλοακαρνανίας στο Μεσολόγγι για να της χορηγηθούν πέντε τόνοι βενζίνης για τη λειτουργία των μηχανημάτων της.⁵⁰⁹ Η έλλειψη, εξαιτίας των συνθηκών της περιόδου, της αναγκαίας ποσότητας καυσίμων για τη συνέχιση των τεχνικών έργων και του καλλιεργητικού προγράμματος θα γίνει εμφανής τον Οκτώβριο του ίδιου έτους. Την περίοδο αυτή φαίνεται ότι η εταιρεία θα δώσει έμφαση, κυρίως, στην εφαρμογή του καλλιεργητικού προγράμματος⁵¹⁰ ενώ παράλληλα θα αναστείλει προσωρινά τη συνέχιση των παραγωγικών έργων.⁵¹¹

⁵⁰⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αίτησις Κωνσταντίνου Χ. Κουτρούλη προς τον κ. Πρόεδρον της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι, Εν Πενταλόφω τη 14/3/1941· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αίτησις Αδελφών Αθανασίου και Κωνσταντίνου Ρώσσου, προς τον κ. Δ/ντην της Γ.Ε.Λ., εν Πενταλόφω τη 29/9/1941.

⁵⁰⁷ Τα είδη που παραγγέλθηκαν ήταν 2 πλάκες νυσαντήρι, 60 καδρόνια, 25 σανίδες, 25 φιλαδέλλες και 192 πέταλα και ανάλογη ποσότητα καρφιών. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κυρίους Κότταρη & Δάσιον, Λεσίνι 29 Ιουνίου 1941.

⁵⁰⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Ιωάννην Ξένο, Λεσίνι 10 Ιουλίου 1941.

⁵⁰⁹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς το Γεωργικόν Ταμείον Αιτωλ/νίας, Λεσίνι 8 Αυγούστου 1941. Την περίοδο αυτή η εταιρεία διαθέτει 12 γεωργικούς ελκυστήρες, 4 εκσκαφείς, 2 θεριζοαλωνιστικές μηχανές και 1 εκκοκκιστική αραβοσίτου.

⁵¹⁰ Σύμφωνα με υπολογισμούς που προέρχονται από την εταιρεία, για τις ανάγκες εφαρμογής του γεωργικού προγράμματος, την περίοδο αυτή, απαιτούνταν τουλάχιστον 136 τόνοι πετρελαίου. Πιο αναλυτικά, 75 τόνοι χρειάζονταν για την προπαρασκευή των εδαφών και τη σπορά, 30 τόνοι για τη συγκομιδή και τη μεταφορά των προϊόντων και τέλος 36 τόνοι για την κίνηση του αντλιοστασίου, του ηλεκτροστασίου κ.λπ. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έγγραφο από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι τη 24^η Οκτωβρίου 1941.

⁵¹¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έγγραφο από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι τη 24^η Οκτωβρίου 1941.

Πίνακας 17. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1941-1942

Γεωργικό Έτος 1941-1942

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
Σίτος	3.998	619.500
Βρώμη	1.532	274.500
Βαμβάκι	998	75.820
Αραβόσιτος	3.804	263.500
Σουσάμι	60	2.539
Κηπευτικά	-	80.000
Μποστανοειδή	250	238.337
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	10.642	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, ό.π.

Παρόλα αυτά, μια πρώτη μείωση στην καλλιεργούμενη έκταση θα εμφανιστεί το καλλιεργητικό έτος 1941-1942 μιας και την περίοδο αυτή θα καλλιεργηθούν 10.642 στρέμματα. Την ίδια εποχή, όμως, παρατηρούμε μια τεράστια αύξηση τόσο στην παραγωγή σίτου, καλλιέργεια η οποία θα δώσει παραγωγή περίπου 620.000 οκάδες, όσο και στην παραγωγή βρώμης με 274.500 οκάδες καθώς και στην παραγωγή των κηπευτικών (80.000 οκάδες), ενώ η παραγωγή βαμβακιού (75.820 οκάδες), αραβοσίτου (263.500 οκάδες), σουσαμιού (2.539 οκάδες) και των μποστανιών (238.337 οκάδες) θα παρουσιάσει κάμψη σε σύγκριση με την προηγούμενη χρονιά [Πίνακας 17]. Είναι νομίζω φανερό, τουλάχιστον αυτό μαρτυρά η αύξηση της παραγωγής του σίτου και των κηπευτικών και η μείωση της παραγωγής του βαμβακιού, ότι η εταιρεία αρχής γενομένης από την περίοδο αυτή κυρίως στόχευε στη διατροφική αυτάρκεια του εργατικού δυναμικού και των οικογενειών τους και εν μέρει και του πληθυσμού της ευρύτερης περιοχής. Ασφαλώς, όπως έχουμε αναφέρει και αλλού στην παρούσα εργασία, και μέχρι το 1940 η γεωργική επιχείρηση προωθούσε κυρίως καλλιέργειες που ευνοούσαν τη διατροφική αυτάρκεια, όμως κατά τη διάρκεια της Κατοχής θα επιμείνει περισσότερο, εξαιτίας των συνθηκών της περιόδου, στην καλλιέργεια επισιτιστικών προϊόντων. Εξάλλου, και σε άλλες περιοχές της χώρας αλλά και του νομού φαίνεται ότι, κατά τη διάρκεια της Κατοχής,

είχαμε μια μετατόπιση από τις εμπορευματικές καλλιέργειες (κυρίως καπνό) προς τις καλλιέργειες της αυτάρκειας, κυρίως των δημητριακών.⁵¹²

Από τις πληροφορίες που διαθέτουμε αναφορικά με την παραγωγή των άλλων προϊόντων που διοχετεύθηκε στην αγορά, η μισή περίπου παραγωγή των μποστανιών θα πουληθεί στις αγορές της Αθήνας και του Πειραιά. Τις 7 Αυγούστου 1941 με το πλοίο «Ποσειδών» και πλοίαρχο τον Κ. Φλόκο, θα σταλούν στον Κοσμά Βερούτη στην Αθήνα 15.462 οκάδες καρπούζι, 503 οκάδες πεπόνι και 300 οκάδες ντομάτα.⁵¹³ Λίγες μέρες αργότερα, την 19^η Αυγούστου θα αποσταλούν, στον ίδιο αντιπρόσωπο, με το πλοίο «Ποσειδών» 21.352 οκάδες καρπούζι, 2.021 οκάδες πεπόνι καθώς και 1.017 οκάδες ντομάτα και 130 οκάδες μπάμιες.⁵¹⁴ Μέχρι τα τέλη Αυγούστου θα παραδοθούν στον Κοσμά Βερούτη στην Αθήνα, επιπλέον, 60.000 περίπου οκάδες μποστανοειδών.⁵¹⁵

Όπως φαίνεται και στον πίνακα 18, το γεωργικό έτος 1942-1943 -παραγωγή 1943-η καλλιεργούμενη έκταση θα σταθεροποιηθεί στα 10.000 περίπου στρέμματα και ταυτόχρονα η παραγωγή σίτου, σε 6.000 περίπου στρ., θα διατηρηθεί σε υψηλά επίπεδα (600.000 οκάδες περίπου), ενώ μικρή άνοδο θα έχουμε στην παραγωγή του βαμβακιού (120.000 οκάδες), του σουσαμιού (1.238 οκάδες) και των μποστανοειδών (381.188),⁵¹⁶ ενώ η παραγωγή των κηπευτικών (80.000 οκάδες) θα κυμανθεί στα ίδια επίπεδα με την προηγούμενη χρονιά.

Για την περίοδο αυτή γνωρίζουμε -πιθανότατα το ίδιο να ίσχυε και για προγενέστερα έτη- ότι η εταιρεία καλλιεργεί μικρές εκτάσεις με κριθάρι, φασόλια, τριφύλλι και κάνναβη. Αυτές οι καλλιέργειες δεν ξεπερνούσαν συνολικά τα 500 στρ.

⁵¹² Βασίλης Πατρώνης- Μαρία Αγγέλη, «Ούτε φύλλον καπνού...»: Ο καπνός του Αγρινίου στην ταραγμένη δεκαετία του '40», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας (επιμ.), ό.π., σ. 150-156. Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 261-264.

⁵¹³ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Κοσμάν Βερούτην, Λεσίνι 7 Αυγούστου 1941.

⁵¹⁴ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Κοσμάν Βερούτην, Λεσίνι τη 19 Αυγούστου 1941.

⁵¹⁵ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Κοσμάν Βερούτην, Βαλτί τη 25^η Αυγούστου 1941 κ' Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Κοσμάν Βερούτην, Βαλτί τη 29^η Αυγούστου 1941.

⁵¹⁶ Η παραγωγή αυτή προερχόταν κυρίως από αυτοκαλλιέργεια αλλά και από εργολαβική «συνεταιρική» εκμετάλλευση. Η παραγωγή του καρπουζιού ήταν ποικιλίας «Λεσίνι» ενώ του πεπονιού ποικιλίας «Άργους», «Κονίτσης» και «Λαμίας». ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις επί της καλλιεργηθείσης εκτάσεως, παραγωγής Μποστανοειδών και διαθέσεως των προϊόντων αυτών κατά το έτος 1943 εν τω κτήματι Λεσίνι, Λεσίνι 4 Οκτωβρίου 1943.

και γιαυτό το λόγο δεν αποτυπώνονται στο υλικό που μελετήσαμε και που αποτυπώνει την παραγωγή από το καλλιεργητικό έτος 1934/1935.⁵¹⁷

Πίνακας 18. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1942-1943.

Γεωργικό Έτος 1942-1943

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
Σίτος	5.754	605.000
Βρώμη	1.597	172.296
Βαμβάκι	1.744	120.000 ⁵¹⁸
Αραβόσιτος	1.617	150.000
Κηπευτικά	-	80.000
Σουσάμι	40	1.238
Μποστανοειδή	205	381.188
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	10.957	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, ό.π.

Από άλλη πηγή γνωρίζουμε ότι 20 στρ. θα σπαρθούν με κριθάρι αποφέροντας παραγωγή 2.050 οκάδες, 180 στρ. με φασόλια και με παραγωγή 7.607 οκάδες, 115 στρ. θα καλλιεργηθούν με κηπευτικά δίνοντας παραγωγή περίπου 70.000 με 80.000 οκάδες, 90 στρ. με τριφύλλι και παραγωγή 32.500 οκάδες και τέλος 12 στρ. με κάναβη αποφέροντας παραγωγή 1.110 οκάδες.⁵¹⁹

Από πληροφορίες που έχουμε για τη διάθεση της παραγωγής του καρπουζιού και του πεπονιού στις αγορές το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1943, γίνεται αντιληπτό ότι η απαγόρευση της ναυσιπλοΐας στο Ιόνιο πέλαγος, στον Πατραϊκό και Κορινθιακό κόλπο την ίδια εποχή θα επιφέρει μια σημαντική αναστάτωση στις εμπορικές συναλλαγές της εταιρείας. Πιο συγκεκριμένα, η εταιρεία θα αναστείλει τις εμπορικές της συναλλαγές με την αγορά του Πειραιά και της Αθήνας ενώ το εμπόριο με την πόλη της Πάτρας θα διεξάγεται υπό το φόβο τορπιλισμού και επίταξης και μόνο κατά

⁵¹⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ εμφανίσεων καλλιεργείας κατ'έκτασιν και είδος, την συνολική παραγωγή και μέσην στρεμματικήν απόδοσιν από του καλλιεργητικού έτους 1934/1935.

⁵¹⁸ Σύμφωνα με την πηγή που προέρχεται από το ΙΑΕΤΕ η παραγωγή του βαμβακιού ανερχόταν μόνο σε 40.000 οκάδες.

⁵¹⁹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35α, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου προς την Γενική Συνέλευσιν των Μετόχων της 30.9.44, σ. ΙΙΙ.

τις νυκτερινές ώρες. Η εταιρεία δεν θα καταφέρει να πείσει τον πλοίαρχο του πλοίου της «Άγιος Ελευθέριος» Μιχαήλ Σιδέρη να μεταφέρει μέρος της παραγωγής των καρπουζιών-πεπονιών στην Πάτρα και έτσι, σε συνδυασμό με το φόβο της μη διάθεσης της παραγωγής, θα αναγκαστεί να πουλήσει σε χαμηλή τιμή⁵²⁰ την παραγωγή στον Τάκη Καλούδη,⁵²¹ ο οποίος ήταν από τους λίγους που μπορούσε να συνεχίσει το θαλάσσιο εμπόριο την περίοδο αυτή, τουλάχιστον μέχρι το λιμάνι της Πάτρας. Μια μικρή ποσότητα της παραγωγής διοχετεύτηκε, σε ικανοποιητική τιμή,⁵²² στην τοπική αγορά⁵²³ με λέμβους και τροχοφόρα. Στις αρχές Σεπτεμβρίου, με την παντελή απαγόρευση της ναυσιπλοΐας εξαιτίας της συνθηκολόγησης της Ιταλίας, η εταιρεία θα αναγκαστεί μετά από πολλές παρακλήσεις να διαθέσει ένα μικρό μόνο μέρος της παραγωγής στην αγορά της Πάτρας με το πλοίο «Άγιος Γεώργιος» και πλοίαρχο τον Πουλάκη ενώ η υπόλοιπη παραγωγή διατέθηκε στον Π. Κορδώση με σκοπό να διοχετευθεί στην αγορά του Μεσολογγίου.⁵²⁴

Για το γεωργικό έτος 1943-1944-παραγωγή 1944- δεν έχουμε στοιχεία για το σύνολο των καλλιεργούμενων εκτάσεων. Ωστόσο, από πληροφορίες που έχουμε για την παραγωγή, γνωρίζουμε ότι αυτή του σίτου ανήλθε σε 360.000 οκάδες, της βρώμης σε 20.600, του βαμβακιού σε 1.000, του αραβοσίτου σε 53.000 οκάδες και τέλος των κηπευτικών σε 20.000 οκάδες, ενώ εξαιτίας των συνθηκών της περιόδου απουσίαζε η καλλιέργεια μπιστοτανιών [Πίνακας 34].⁵²⁵ Ένα μέρος της παραγωγής του σιταριού γνωρίζουμε ότι συλλέχθηκε με ένα, κατά κάποιο τρόπο, είδος «εργολαβικού

⁵²⁰ Αρχικά στην τιμή των 500 δρχ. κατ'οκάν τόσο του καρπουζιού όσο και του πεπονιού και αργότερα, εξαιτίας του ενδιαφέροντος άλλου εμπόρου, στην τιμή των 700 δρχ.

⁵²¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Τάκη Καλούδη προς την Γεωργικήν Εταιρείαν Λεσίνι, Λεσίνι 12 Αυγούστου 1943.

⁵²² Η παραγωγή του καρπουζιού πουλήθηκε προς 600-800 δρχ. κατ'οκάν, ενώ αυτή του πεπονιού προς 1.000-1.200 δρχ. κατ'οκάν. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις επί της καλλιεργηθείσης εκτάσεως, παραγωγής Μποστανοειδών και διαθέσεως των προϊόντων αυτών κατά το έτος 1943 εν τω κτήματι Λεσίνι, Λεσίνι 4 Οκτωβρίου 1943.

⁵²³ Πρόκειται κυρίως για τις αγορές του Αστακού, Μεσολογγίου και Αιτωλικού. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις επί της καλλιεργηθείσης εκτάσεως, παραγωγής Μποστανοειδών και διαθέσεως των προϊόντων αυτών κατά το έτος 1943 εν τω κτήματι Λεσίνι, Λεσίνι 4 Οκτωβρίου 1943.

⁵²⁴ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις επί της καλλιεργηθείσης εκτάσεως, παραγωγής Μποστανοειδών και διαθέσεως των προϊόντων αυτών κατά το έτος 1943 εν τω κτήματι Λεσίνι, Λεσίνι 4 Οκτωβρίου 1943.

⁵²⁵ Για την παραγωγή αυτού του έτους βλ. και την υποσημείωση στον πίνακα 34.

συστήματος».

Φωτογραφία 14Α. *Εργάτριες στο Λεσίνι.* Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 97.

Πιο συγκεκριμένα, σε ιδιωτικό συμφωνητικό του 1944 μεταξύ της Γ.Ε.Λ και του Σπύρου Ορφανού, κατοίκου Πενταλόφου, πληροφορούμαστε ότι ο ιδιώτης θα αναλάμβανε εργολαβικώς το θερισμό ενός μέρους των εκτάσεων που είχαν σπαρθεί με σίτο. Αυτό το συμφωνητικό προέβλεπε ότι ο δεύτερος συμβαλλόμενος (ιδιώτης-εργολάβος) έπρεπε να περατώσει την εργασία που του είχε ανατεθεί σε προκαθορισμένο χρονικό διάστημα και ως αμοιβή του εργολάβου για τις εργασίες του θερισμού συμφωνούνταν το 10% επί της ποσότητας σίτου που θα προέκυπτε κατά τον αλωνισμό. Από την πλευρά της η εταιρεία απαλλασσόταν από κάθε είδος πρόσθετης αμοιβής, τροφής και ιατρικής περίθαλψης έναντι των εργατών που απασχολούσε ο εργολάβος για τις ανάγκες του θερισμού και παράλληλα δεν έφερε ευθύνες για οποιοδήποτε ατύχημα ή δυστύχημα των εργατών αυτών. Ο «εργολάβος» είχε το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει όσους εργάτες θεωρούσε αναγκαίους και ταυτόχρονα έπρεπε να διαθέσει προσωπικά εργαλεία για τις ανάγκες του θερισμού. Το συμφωνητικό, ακόμη, προέβλεπε ότι ο θερισμός έπρεπε να γίνεται με επιμέλεια και πάντα σύμφωνα με τις υποδείξεις των εντεταλμένων από την εταιρεία γεωπόνων και υπαλλήλων ενώ η κάθε είδους ζημιά ή φθορά θα βάρυνε αποκλειστικά τον ανάδοχο και θα υπολογιζόταν εις βάρος του κατά τον υπολογισμό του ποσοστού που

θα εισέπραττε ως αμοιβή. Επιπλέον, στο συμφωνητικό αναφερόταν ότι η τοποθέτηση των δεματοποιουμένων σταχυών σε θυμωνιές έπρεπε να γίνονται στο μέσο της έκτασης και να είναι έτοιμες για αλώνισμα, απαγορευόταν η σταχυολόγηση μετά το πέρας του θερισμού ενώ η καταβολή της αμοιβής θα γινόταν μετά το πέρας του αλωνισμού.⁵²⁶ Τέλος, παρατηρώντας τη φωτογραφία 14Δ, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η συμμετοχή των γυναικών σε αυτό το σύστημα εργασίας ήταν σημαντική, υπόθεση την οποία θα μπορούσε στο μέλλον να ενισχύσει η προφορική μαρτυρία.

Όσον αφορά την επόμενη χρονιά (1945) η καλλιεργούμενη έκταση έχει πέσει στα 8.500 στρ. περίπου με την πλειοψηφία (6.000) αυτών των στρεμμάτων να καλλιεργείται με σίτο, δίνοντας παραγωγή 684.000 οκάδες. Όσον αφορά τις άλλες καλλιέργειες, 1.200 στρ. θα σπαρθούν με αραβόσιτο δίνοντας παραγωγή 90.000 οκάδες, 500 στρ. με βρώμη και με παραγωγή 30.000 οκάδες και 700 στρ. με βαμβάκι και με παραγωγή 35.000 οκάδες περίπου, ενώ η παραγωγή μπιστανιών θα ανέλθει στις 55.000 οκάδες [Πίνακας 35].

Από τις διαθέσιμες πληροφορίες γνωρίζουμε ότι τα παραγωγικά έργα, λόγω της ανεπάρκειας καυσίμων, λιπαντικών, ανταλλακτικών και μηχανημάτων, αλλά και εξαιτίας των συνθηκών της Κατοχής, θα ανασταλούν. Κάποια αναγκαία έργα συντηρήσεως θα πραγματοποιηθούν κατά τη διάρκεια του 1942 και του 1943. Πιο συγκεκριμένα, το 1942 θα ξεκινήσει η συντήρηση του «Δικτύου Δ» και με τη χρησιμοποίηση της βυθοκόρου θα πραγματοποιηθεί το κόψιμο των βλαστήσεων του πυθμένα της διώρυγας Αγιοδημητριάτικο και Βαλτί.⁵²⁷ Το επόμενο έτος θα πραγματοποιηθεί ο καθαρισμός και η εκβάθυνση των αποστραγγιστικών χανδάκων, δευτερευουσών και τριτευουσών διωρύγων στα τμήματα «Νησί Μαγγανά», «Δ», «Γεροπόρου» και «Παναγίας Φανερωμένης». Με τη βοήθεια της βυθοκόρου θα γίνει ο καθαρισμός και η εκβάθυνση των εκβολών της κεντρικής διώρυγας Βαλτί. Όσον αφορά τα προστατευτικά έργα, θα κατασκευασθεί περιφερειακή τάφρος επί του ανατολικού κτήματος από της κεντρικής διώρυγας μέχρι της θέσεως «Στήματα». Επιπλέον, συμπληρώθηκε το αποστραγγιστικό δίκτυο στα τμήματα «Λειβαδάκι», «Μαρκούτσα» και «Μπίρα» και κατασκευάστηκε περιφερειακή τάφρος επί του Β' τμήματος της κάτω ζώνης από τη θέση «Απιδούλα» μέχρι τη διώρυγα Βαλτί. Τέλος, πραγματοποιήθηκαν διάφορες μικρές σε έκταση εκχερσώσεις και ισοπεδώσεις στις αξιοποιημένες εκτάσεις των τμημάτων «Δ», «Γεροπόρου», «Κ. Ζώνης»,

⁵²⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Ιδιωτικών Συμφωνητικών, Λεσίνι τη 29^η Μαΐου 1944.

⁵²⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις Προόδου εργασίας του Τεχνικού Τμήματος Ιούνιος-Ιούλιος 1942.

«Λειβαδάκι», «Γκινιά», και «Μαρκούτσα».⁵²⁸ Τα παραπάνω έργα συντηρήσεως φαίνεται δεν ήταν αρκετά για να διατηρήσουν το σύνολο των εδαφών καλλιεργήσιμα. Τον Μάρτιο του 1944 πληροφορούμαστε ότι τα 3/4 του Τριγώνου Παναγίας Φανερωμένης, όλη η έκταση μεταξύ των αναχωμάτων και των διώρυγων Βαλτί-Αγίου Δημητρίου και ένα μέρος του δικτύου «Δ» είναι πλημμυρισμένα. Για αυτό το λόγο, θα αρχίσει ο καθαρισμός με τη βοήθεια της βυθοκόρου των διωρύγων Αγ. Δημητρίου-Βαλτί από τη θέση Φράξος μέχρι τη θάλασσα καθώς και από τη διώρυγα «Δ» στην οποία, παράλληλα, θα γίνει η αποχέτευση των υδάτων του δικτύου «Δ» προς την Κάτω Ζώνη.⁵²⁹

Η αμοιβή της εργασίας όσο «προχωρά» η Κατοχή φαίνεται ότι γινόταν τόσο σε χρήμα όσο κυρίως σε είδος. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Μαργαρίτης, το νόμισμα φαίνεται ότι έπαψε, για όσο διάστημα διαρκούσε η αποκοπή των πόλεων από την αγροτικά παραγωγική ενδοχώρα τους, να αποτελεί το βασικό διαμεσολαβητή ανάμεσα στην πόλη και στην ύπαιθρο, τον κοινό παρανομαστή στον οποίον θα στηρίζονταν οι ανταλλαγές. Εξάλλου, οι οικονομικές σχέσεις που αναπτύχθηκαν στην ύπαιθρο κατά τη διάρκεια της Κατοχής παρέπεμπαν σε μια οικονομία των ανταλλαγών.⁵³⁰

Αναφορικά με την περίπτωση της Γ.Ε.Λ., από συμφωνία των εργατών και της εταιρείας με χρονολογία 7 Μαρτίου 1944 πληροφορούμαστε ότι οι πρώτοι έχουν εξοφληθεί σε είδος μέχρι το τέλος του Δεκεμβρίου του προηγούμενου έτους ενώ παράλληλα έχει εξασφαλιστεί ο άρτος μέχρι τα τέλη Μαρτίου.⁵³¹ Στον Β. Πέιο η εταιρεία θα καταβάλλει 2.000.000 δρχ. για πέντε μήνες εργασία και ταυτόχρονα θα του χορηγήσει 200 οκάδες σίτου προς 200 δρχ. την οκά, 10 οκάδες λάδι προς 3.000 δρχ. την οκά, και 30 οκάδες αραβοσίτου προς 200 δρχ. την οκά, ενώ για το παραπάνω διάστημα του χορηγήθηκε δωρεάν φαγητό και άρτος.⁵³² Τέλος, γνωρίζουμε ότι η εταιρεία κατά τα έτη 1943-1944 θα διαθέσει στο προσωπικό, που αριθμούσε την

⁵²⁸ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35α, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου προς την Γενικήν Συνέλευσιν των Μετόχων της 30.9.44, σ. Ι-ΙΙ.

⁵²⁹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Στάθμη Υδάτων τη 7^η Μαρτίου 1944.

⁵³⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θνελλωδών ανέμων...ό.π.*, σ. 213, 269-273. Έφη Αργυρού, «Όψεις των οικονομικών ανταλλαγών κατά τη δεκαετία του '40 στην Αιτωλοακαρνανία», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας (επιμ.), ό.π., σ. 129. Βασίλης Πατρώνης- Μαρία Αγγέλη, «Ούτε φύλλον καπνού...»: Ο καπνός του Αγρινίου στην ταραγμένη δεκαετία του '40», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας (επιμ.), ό.π., σ. 150-156.

⁵³¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Συμφωνία Εργατών και Εταιρίας, Βαλτί τη 7^η Μαρτίου 1944.

⁵³² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Β. Πέιος, Λεσίνι 4 Φεβρουαρίου 1944.

περίοδο αυτή πιθανόν τα 200 άτομα, ως αμοιβή 65.000 οκάδες σίτου.⁵³³ Στον Γ. Γερονικό, ο οποίος στη διάρκεια της Κατοχής εμφανίζεται ως αποσπασμένος υπάλληλος στην εταιρεία προερχόμενος από το υποκατάστημα της Εθνικής στο Μεσολόγγι, γνωρίζουμε ότι η εταιρεία θα του χορηγήσει ως αμοιβή σίτο καθώς και 25 οκάδες ελαίου, 50 οκάδες κρεμμύδι και 25 οκάδες πατάτα για το χρονικό διάστημα από τον Ιούνιο του 1943 μέχρι τον Μάιο του 1944.⁵³⁴ Την ίδια περίοδο, διάφορες αναφορές κάνουν λόγο για γενικότερες δαπάνες της εταιρείας που καταβάλλονταν τόσο σε είδος όσο και σε χρήμα, όπως για παράδειγμα ήταν οι δαπάνες προμήθειας υλικών.⁵³⁵

Καθ'όλη σχεδόν την περίοδο της Κατοχής θα συνεχισθεί, αν και με μικρότερη φυσικά ένταση, η οικιστική ανάπτυξη. Όσον αφορά τον οικισμό Βαλτί, σε αυτόν, το 1941 θα κατασκευασθούν ένα μεταλλικό μόνιμο παράπηγμα 165 τ.μ. που θα χρησιμοποιηθεί ως σιδηρουργείο και μια βοηθητική πλίνθινη αποθήκη πέντε διαμερισμάτων η οποία θα χρησιμεύσει ως στάβλος. Στα τέλη του 1941 θα κτισθεί μια λίθινη αποθήκη ενός διαμερίσματος με εμβαδόν 2.414 τ.μ. Κατά τη διάρκεια του 1942 θα κατασκευασθούν, από πλίνθο, δύο οικίες προσωπικού 317 τ.μ. εκάστη, με τέσσερα δωμάτια και τέσσερα μαγειρεία καθώς και ένα πλίνθινο δωμάτιο 99 τ.μ. που θα χρησιμοποιούνταν ως φούρνος. Τέλος, την ίδια περίοδο, θα έχουμε τη δημιουργία μιας μεταλλικής προσθήκης 85 περίπου τ.μ., η οποία θα χρησιμοποιηθεί ως φούρνος. Μεγάλη σε ένταση οικιστική ανάπτυξη παρατηρείται το 1943, έτος κατά το οποίο θα κτιστούν με ξερολιθιές για τις ανάγκες στέγασης του προσωπικού έξι οικίες, καθώς και μια οικία προσωπικού από πλίνθο. Πιο συγκεκριμένα -αναφορικά με τις ξηρολιθοδομές- δύο οικίες ενός δωματίου 63 και 51 τ.μ. η καθεμιά, τρεις οικίες δύο δωματίων 78, 104 και 102 τ.μ. εκάστη και τέλος μια οικία τριών δωματίων με εμβαδόν 176 τ.μ. Η οικία που ήταν κτισμένη με πλίνθο είχε εμβαδόν 135 τ.μ. και αποτελούνταν από ένα δωμάτιο, μαγειρείο και WC.

⁵³³ Η παραπάνω αναφορά προέρχεται από μια μελέτη που συντάχθηκε το 1945 με τα εξής δεδομένα: η τιμή της χρυσής λίρας ισούταν με 20.000.000 δρχ., η μια οκά σίτου ισούταν με 300.000 δρχ., του αραβοσίτου με 200.000 δρχ., του βαμβακιού με 400.000 δρχ., της βρώμης με 120.000 δρχ., ο ένας τόνος του πετρελαίου ισούταν με 100.000.000 δρχ. και των λιπαντικών με 500.000.000 δρχ. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Ανακεφαλαιωτική κατάσταση εσόδων και εξόδων μέχρι 1.6.1945 και σύγκρισις των δαπανών 1943-1944 και 1944-1945.

⁵³⁴ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έγγραφο της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι, Γ. Γερονικός τη 14^η Μαρτίου 1944.

⁵³⁵ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Κόστος των έργων εις το έλος Λεσίνι. Προϋπολογισμοί δαπάνης των απομενόντων έργων· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Ανακεφαλαιωτική κατάσταση εσόδων και εξόδων μέχρι 1.6.1945 και σύγκρισις των δαπανών 1943-1944 και 1944-1945. Αναμφίβολα, οι διαμορφωθείσες οικονομικές συνθήκες κατά τη διάρκεια της Κατοχής ήταν λογικό να καταστήσουν το αγροτικό προϊόν και ιδιαίτερα τα δημητριακά, ως είδος με σημαντική ανταλλακτική αξία. Γιώργος Μαργαρίτης, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...*, ό.π., σ. 215-220.

Σχετικά με τις δύο άλλες θέσεις στις οποίες παρατηρείται μια μικρή οικιστική ανάπτυξη γνωρίζουμε ότι στη θέση Αγίου Δημητρίου, στα τέλη του 1942 και στις αρχές του 1943 θα κτιστούν τρεις πέτρινες οικίες προσωπικού 312 τ.μ. η καθεμιά. Δυο εξ'αυτών με πέντε δωμάτια, μαγειρείο και 4 WC, ενώ η τρίτη με ένα δωμάτιο και μία αποθήκη. Τέλος, σε αυτή την περιοχή και την ίδια περίοδο θα κτισθεί και μια πλίνθινη οικία 33 τ.μ. που θα χρησιμοποιηθεί ως χώρος μαγειρείου. Στη θέση Φράξος, το 1943, θα κτισθεί μια πλίνθινη αποθήκη δύο διαμερισμάτων και δύο δωματίων, συνολικού εμβαδού 214 τ.μ.⁵³⁶

Μέχρι και τις αρχές της Κατοχής οι σχέσεις της επιχείρησης με τους κτηνοτρόφους των τριγύρω χωριών φαίνεται ότι δεν ήταν ιδιαίτερα αρμονικές. Από επιστολή που στέλνει η εταιρεία προς τους αστυνομικούς σταθμάρχες Αστακού και Κατοχής πληροφορούμαστε ότι «καθ'έκαστον θέρος διάφοροι κτηνοτρόφοι των κοινοτήτων Παλαιοκατούνης, Κατοχής και Αστακού θέτουν πυρ εντός της περιοχής του κτήματος Λεσινίου κειμένου εντός των διοικητικών ορίων των Κοινοτήτων της περιφέρειας του Σταθμού υμών, προς δημιουργίαν νεαράς και χλωράς βλαστήσεως, προκειμένου κατά το επόμενο έτος να εισαγάγωσι κρυφίως και παρανόμως τα ζώα των προς βοσκήν». Με αποτέλεσμα «εκ της καύσεως όμως ταύτης και των προκαλούμενων πυρκαϊών καίονται εκτάσεις ανήκουσαι εις το Ελληνικόν Δημόσιον και εις ημάς, ευρυτάτης ακτίνος, ενίοτε πολλαί χιλιάδες στρεμμάτων, λόγω των οργανικών ουσιών του υπεδάφους, και ούτω μεταβάλλεται γόνιμος και παρθένος γη εις κοινήν στάκτην, προς δε δημιουργούνται λίμναι αίτινες καθιστούν δυσχερή την αποστράγγισιν και δημιουργούσι εστίας κωνόπων, προς μέγιστην βλάβην της υγείας των περιοίκων».⁵³⁷ Όσον αφορά το συγκεκριμένο καλοκαίρι η εταιρεία θα θεωρήσει υπαίτιο τον Κωνσταντίνο Γιαννέτα, κτηνοτρόφο από το χωριό Παλαιοκατούνα, ο οποίος θα συλληφθεί επ'αυτοφόρω από το φύλακα της εταιρείας Παναγιώτη Γατσώρη και θα μηνυθεί από την εταιρεία,⁵³⁸ με μάρτυρα κατηγορίας τον Σπύρο Στραγγανά από το χωριό Παλαιοκατούνα.⁵³⁹

⁵³⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της επιτροπής απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959.

⁵³⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι προς τους κ.κ Αστυνομικούς Σταθμάρχας Αστακού και Κατοχής, Εν Λεσίνι τη 31 Ιουλίου 1941.

⁵³⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς τον κ. Πάνον Κορδόση, Εν Λεσίνι τη 1 Αυγούστου 1941.

⁵³⁹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι προς τους κ.κ Αστυνομικούς Σταθμάρχας Αστακού και Κατοχής, Εν Λεσίνι τη 31 Ιουλίου 1941. Επιπλέον, και ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αναφορά (Αστυνομικού Σταθμάρχου), Εν Λεσίνι τη 31 Ιουλίου 1941.

Τον Νοέμβριο του 1941 η εταιρεία θα επενδύσει και στην κτηνοτροφία, εκμεταλλευόμενη η ίδια, για δικό της όφελος, τα εδάφη τα οποία πρωτύτερα καλλιεργούνταν. Πιο συγκεκριμένα, ο Ηλίας Βελώνης -ο οποίος θα ενεργήσει κατά εντολή και για λογαριασμό της εταιρείας- και οι κτηνοτρόφοι Ιωάννης Αθαν. Κορδόσης και Κωνσταντίνος Ι. Πετρονικολός από το χωριό Πεντάλοφο, θα καταρτίσουν αφανή μετοχική εταιρεία εκμετάλλευσης προβατοπονιμίου με διάρκεια τριών ετών. Η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, η οποία θα είναι και ο απόλυτος διαχειριστής της μετοχικής εταιρείας, θα συμμετάσχει με 400 πρόβατα, ο Ι. Κορδόσης με 300 πρόβατα και ο Κ. Πετρονικολός με 100 πρόβατα.⁵⁴⁰ Τον Φλεβάρη του 1942 η εταιρεία θα δραστηριοποιηθεί και στην παραγωγή τυριού και βουτύρου με τη λειτουργία τυροκομείου στο κτήμα.⁵⁴¹ Η επένδυση από την ίδια σε ζωικό κεφάλαιο θα συνεχιστεί καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής,⁵⁴² μιας και στις αρχές του 1944 εμφανίζεται να κατέχει περισσότερα από 1000 ζώα. Πιο συγκεκριμένα, 643 πρόβατα εκ των οποίων 151 αρνιά, 481 προβατίνες και 11 κριάρια, 361 χοίροι εκ των οποίων 253 χοιρίδια και 108 χοίρους και τέλος 20 αγελάδες εκ των οποίων 9 μοσχάρια και 11 αγελάδες.⁵⁴³ Την ίδια περίοδο γνωρίζουμε ότι η εταιρεία είχε προχωρήσει και στην ενοικίαση των λειβαδιών του κτήματος σε κτηνοτρόφους της περιοχής για τη βόσκηση προβάτων.⁵⁴⁴ Παράλληλα, η γεωργική επιχείρηση θα προχωρήσει στη

⁵⁴⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εταιρικών Σύμφωνον, Εν Λεσίνι της Ακαρνανίας τη 3^η Νοεμβρίου του 1941.

⁵⁴¹ Τον αναγκαίο εξοπλισμό για τη λειτουργία του τυροκομείου η εταιρεία θα τον προμηθευτεί από την επαρχιακή γεωπονική υπηρεσία της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α στο Αγρίνιο. Ο γεωπόνος Τάκης Μακρής που εμφανίζεται υπεύθυνος της γεωπονικής αυτής υπηρεσίας, θα προτείνει τον Παν. Αλεξά -απόφοιτο της Γαλακτοκομικής Σχολής Ιωαννίνων- για εργασία στην εταιρεία με καθήκοντα οργάνωσης της λειτουργίας του τυροκομείου, ο οποίος και εντέλει θα προσληφθεί. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Τάκη Μακρή(Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α-Επαρχιακή γεωπονική υπηρεσία) προς Ηλίαν Βελώνη Δ/την Γ.Ε. Λεσινίου Αστακόν, Εν Αγρινίω τη 4-2-1942 κ' Επιστολή από Τάκη Μακρή(Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α-Επαρχιακή γεωπονική υπηρεσία) προς Ηλίαν Βελώνη Δ/την Γ.Ε. Λεσίνι Αστακόν, Εν Αγρινίω τη 9-2-1942. Ο Πάνος Αλεξάς γεννημένος στο Αγρίνιο το 1922 θα σπουδάσει με υποτροφία των αδερφών Παπαστράτου στην Τυροκομική Σχολή Ιωαννίνων. Στη γεωργική επιχείρηση θα εργαστεί για ένα μικρό χρονικό διάστημα, μιας και γνωρίζουμε ότι κατά την περίοδο της Κατοχής θα δραστηριοποιηθεί στο ΕΑΜ και θα αναπτύξει αντιστασιακή δράση. Θα συλληφθεί και θα εκτελεστεί τον Ιανουάριο του 1949. Για τις παραπάνω πληροφορίες βλ. ΑΓΡΙΝΙΟ...ΓΛΥΚΕΣ ΜΝΗΜΕΣ, «Το τελευταίο γράμμα. Πάνος Αλεξάς» διαθέσιμο στον παρακάτω διαδικτυακό τόπο http://agriniomemories.blogspot.gr/search/label/**%CE%A0%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%82%20%CE%91%CE%BB%CE%B5%CE%BE%CE%AC%CF%82 [Τελευταία επίσκεψη 23/5/2013].

⁵⁴² Στα 1943 η εταιρεία θα ξεκινήσει και την κατασκευή ημιμονίμου χοιροστασίου και ποιμνιοστασίου. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35α-ία, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου προς την Γενική Συνέλευση των Μετόχων της 30.9.44.

⁵⁴³ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Κτηνοτροφία, Λεσίνι 4 Φεβρουαρίου 1944.

⁵⁴⁴ Το μίσθωμα καταβαλλόταν σε είδος. Για παράδειγμα, στον Κ. Πετρονικολό του παρεχωρήθη έκταση για τη βοσκή 150 προβάτων διαστήματος ενός μηνός, αντί μισθώματος 200 οκάδων τυριού. Στον Ι. Αραπογιάννη δικαίωμα βοσκής 100 προβάτων για τρεις μήνες με αντίτιμο 70 οκάδες κρέατος. Όσον αφορά τον Ν. Τσιγαρίδα θα του παραχωρηθεί το παραπάνω δικαίωμα για 210 πρόβατα και για τρεις μήνες ενώ από την πλευρά του ο τελευταίος θα έπρεπε να παραδώσει στην εταιρεία 500 οκάδες

φύτευση οπωροφόρων και καλλωπιστικών δένδρων καθώς και εμβολιασθέντων, προς παραγωγή εκλεκτών ποικιλιών, διαφόρων άγριων δένδρων.⁵⁴⁵ Το 1942 θα επενδύσει και στην παραγωγή κεράμων, τούβλων και πλίνθων με τη λειτουργία κεραμοποιείου⁵⁴⁶ και πλινθοποιείου και με παραγωγή που το 1943 θα ανέλθει σε 80.000 κεραμίδια, 196.000 τούβλα και 3.280 πλίνθους.⁵⁴⁷

Πληροφορίες που έχουμε για τη λειτουργία της επιχείρησης τα έτη 1943-1944, κάνουν λόγο για αποδιοργάνωση των εργασιών της καθώς και αποξένωση της διεύθυνσης από την εκμετάλλευση και τη διαχείριση του κτήματος. Η γερμανική Κατοχή από την μια μεριά αλλά και η δράση των αντάρτικων ομάδων στην περιοχή φαίνεται ότι αποδιοργάνωναν τη συνέχιση των εργασιών στο κτήμα. Όσα θα αναφερθούν παρακάτω προέρχονται από αναφορές του διευθυντή της εταιρείας προς τη διοίκηση (Πρόγραμμα Γεωργικής και Κτηνοτροφικής Εκμεταλλεύσεως του κτήματος Λεσίνι κατά το Γεωργικόν έτος 1945-1946) καθώς και από εκθέσεις του Διοικητικού συμβουλίου προς τη Γενική Συνέλευση των μετόχων τα έτη 1944 και 1946. Αυτό που θέλω να τονίσω είναι ότι οι εξελίξεις της περιόδου αυτής τεκμηριώνονται κυρίως από πηγές που προέρχονται από τη διεύθυνση στο Βαλτί και από τη διοίκηση στην Αθήνα και ως εκ τούτου θα πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί ως προς τις λεπτομέρειες και τα συμπεράσματα που συνάγονται από αυτές. Τα γεγονότα υποθέτουμε ότι, σε γενικές γραμμές, είναι ακριβή, ωστόσο η ερμηνεία που προβάλλεται από αυτές τις πηγές και ιδιαίτερα από τις αναφορές του διευθυντή προς τη διοίκηση διακατέχονται από μια απάθεια και πολεμική ενάντια στους αντάρτες και ιδιαίτερα στο ΕΑΜ. Εξαίρεση αποτελεί μια άλλη πηγή (Συνοπτικόν σημείωμα περί της εξελίξεως των εργασιών της εταιρίας Λεσίνι κατ'Αύγουστον 1944) που συντάχθηκε από τον Κ. Παπαχαραλάμπους, αποσπασμένο υπάλληλο της Εθνικής

γάλακτος. Άλλη περίπτωση είναι αυτή του Α. Μπακογιάννη που του παρεχωρήθη το δικαίωμα βοσκής 120 προβάτων για τρεις μήνες και αντί μισθώματος έπρεπε να παραδοθεί στην εταιρεία 150 οκάδες γάλακτος και 3 αρνιά. Ο Δ. Τζανάκης με δικαίωμα βοσκής 150 προβάτων διάρκειας τριών μηνών θα κατέβαλε στην εταιρεία αντί για μίσθωμα 500 οκάδες γάλακτος και 12 αρνιά. Τέλος, ο Β. Χαρδαλιάς ενοικίαζε τα λιβάδια της εταιρείας για τη βόσκηση 200 προβάτων χρονικού διαστήματος τριών μηνών αντί μισθώματος 120 οκάδων κρέας. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ενοικιάσεις λειβαδίων, Λεσίνι 4 Φεβρουαρίου 1944.

⁵⁴⁵ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35α, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου προς την Γενικήν Συνέλευσιν των Μετόχων της 30.9.44, σ. ΙΙ.

⁵⁴⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις Προόδου εργασίας του Τεχνικού Τμήματος Ιούνιος-Ιούλιος 1942.

⁵⁴⁷ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35α, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου προς την Γενικήν Συνέλευσιν των Μετόχων της 30.9.44, σ. ΙΙ.

στη Γ.Ε.Λ., και στην οποία απουσιάζει από την αφήγηση η προπαγάνδα κατά του ΕΑΜ.

Σε αυτό το σημείο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι αργότερα, στα 1948, ο διευθυντής της Γ.Ε.Λ., Η. Βελώνης, πλάι στα πιστοποιητικά εργασίας και εξαίρετης διαγωγής θα «εκδίδει», κατόπιν αίτησης, και πιστοποιητικά «εθνικών φρονημάτων», μιας και σε ένα τέτοιο πιστοποιητικό διαβάζουμε ότι ο Γεράσιμος Καρβούνης, ο οποίος υπηρετούσε στο στρατό εκείνη την εποχή, «επέδειξε κατά την διάρκεια της υπηρεσίας του διαγωγήν εξαίρετον, τιμότητα και εργατικότητα. Ουδέποτε εξεδήλωσεν ιδέας αναρχικάς εμφορούμενος πάντοτε υπό εθνικιστικών ιδεωδών». Μετά το τέλος του Εμφυλίου ο ίδιος, με αφορμή γράμματα που του στέλνουν στρατιώτες -οι οποίοι ήταν παλιοί εργαζόμενοι στην εταιρεία- και συγκεκριμένα επ'αφορμής της αποστολής του ύμνου της Βουλγαρικής Νεολαίας από τους ίδιους, θα συνεχίσει την εθνικιστική και αντικομμουνιστική προπαγάνδα και θα εκφραστεί σε όλο το προσωπικό κατά του Κομμουνισμού, προτρέποντας τους «να γίνετε λοιπόν όλοι σας ιεραπόστολοι κατά του μισαρού Κομμουνισμού και διαφωτίσατε στα χωριά σας γνωστούς και αγνώστους, συγγενείς και φίλους σας, διαβάζοντας τους τον ύμνο της Βουλγαρικής Νεολαίας από τον οποίον και μόνον είναι αρκετόν να φωτισθούν».⁵⁴⁸

Σύμφωνα με το διευθυντή του κτήματος Η. Βελώνη, λοιπόν, από τον Απρίλιο του 1943 εμφανίστηκαν τα πρώτα κρούσματα απειθαρχίας στο εργατοτεχνικό προσωπικό της Εταιρείας και σε μικρό χρονικό διάστημα η διεύθυνση δεν μπορούσε να επιβληθεί και να κατευθύνει τις εργασίες εκμετάλλευσης. Σύμφωνα με τον ίδιο, αυτό οφειλόταν στο ότι η οργάνωση του ΕΑΜ κατόρθωσε να παρασύρει, με τις εξαγγελθείσες αγροτικές και εργατικές μεταρρυθμίσεις, το σύνολο του εργατοτεχνικού προσωπικού της εταιρείας, μέρος του υπαλληλικού καθώς και την πλειονότητα των περιόικων αγροτών.⁵⁴⁹ Ταυτόχρονα, ανάγκασε την εταιρεία στην καταβολή μεγάλου ποσοστού από την παραγωγή των προϊόντων της στους Αγροτικούς συλλόγους⁵⁵⁰ καθώς επέβαλε και την καταβολή σχεδόν εξ ολοκλήρου

⁵⁴⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πιστοποιητικόν του Γερασίμου Καρβούνη, Εν Λεσίνι τη 3 Σεπτεμβρίου 1948· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εγκύκλιος προς Άπαν το Προσωπικό Κτήματος Γ.Ε. Λεσίνι, Εν Λεσίνι τη 23 Απριλίου 1951.

⁵⁴⁹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35, Πρόγραμμα Γεωργικής και Κτηνοτροφικής Εκμεταλλεύσεως του κτήματος Λεσίνι κατά το Γεωργικόν έτος 1945-1946, σ. 1.

⁵⁵⁰ Πληροφορίες κάνουν λόγο για επιθέσεις των χωρικών οι οποίοι ζητούσαν να τους χορηγηθούν τα αποθέματα σίτου και αραβοσίτου της εταιρείας. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις

του υπολοίπου ποσού των εσόδων στο εργατοϋπαλληλικό προσωπικό, είτε προσέφερε εργασία στο κτήμα είτε όχι. Από το καλλιεργητικό έτος 1943-1944 εφάρμοσε το κολεκτιβιστικό σύστημα⁵⁵¹ εκμετάλλευσης, το οποίο λάνσαραν οι γεωπόνοι της Δημόσιας Υπηρεσίας και το εφάρμοσαν δύο γεωπόνοι της επιχείρησης. Με αυτό το σύστημα, σύμφωνα πάντα με το διευθυντή, καταργήθηκε ολοκληρωτικά το σύστημα αυτοκαλλιέργειας του κτήματος και διανεμήθηκαν οι καλλιεργούμενες εκτάσεις στους Αγροτικούς Συλλόγους ακόμη και απομακρυσμένων χωριών. Η καλλιέργεια του εδάφους και η σπορά γίνονταν με τη χρησιμοποίηση αροτριώντων ζώων ενώ δεν ελήφθη καμία μέριμνα για τη συντήρηση του αποστραγγιστικού δικτύου. Ως μίσθωμα καθορίστηκε η καταβολή 20% στη διοικούσα επιτροπή του κτήματος για τις ανάγκες συντήρησης του προσωπικού.⁵⁵² Εξαιτίας αυτών των πειραματισμών η επιχείρηση υπέστη μεγάλη ζημιά από διαρπαγές μηχανημάτων, ζώων και υλικών που ήταν απαραίτητα για τη συντήρηση των έργων και τη συνέχιση της αξιοποίησης των υπόλοιπων εκτάσεων του έλους. Η εγκατάλειψη της συντήρησης του αποστραγγιστικού και αποχετευτικού δικτύου προκάλεσε τη βαλτοποίηση 3.000 περίπου στρεμμάτων που ήδη καλλιεργούνταν καθώς και τη μείωση της παραγωγής επί εκτάσεως 4.000 και πλέον στρεμμάτων από την υπερβολική υγρασία του εδάφους εξαιτίας της ανύψωσης της στάθμης των υδάτων αποστράγγισης.⁵⁵³

Από την πλευρά της, η διοίκηση της Γ.Ε.Λ στην Αθήνα θα επιδιώξει την ενίσχυση της εταιρείας με την αποστολή των αναγκαίων πόρων για τη συνέχιση της λειτουργίας της. Στις αρχές του 1944 τρία φορτία πετρελαιοκινήτων με αραβόσιτο, καύσιμα, λιπαντικά και ανταλλακτικά μηχανημάτων που εστάλησαν από τον Πειραιά

Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35α-ια, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου προς την Γενική Συνέλευση των Μετόχων της 30.9.44. Σύμφωνα με την εταιρεία το 1943 θα υποσχεθεί στους Αγροτικούς Συλλόγους 125.000 οκάδες σίτου και 175.000 αραβόσιτου αντί της παροχής του 1/3 των καλλιεργήσιμων γαιών με σίτο το οποίο διεκδικούσαν οι δεύτεροι. Παράλληλα, θα αποδεχθεί τα αιτήματα των εργατοτεχνιτών και των υπαλλήλων της εταιρείας για καθορισμό της αμοιβής σε είδος στο τριπλάσιο του έως τότε χορηγούμενου. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 31α-β, Συνοπτικόν σημείωμα περί της εξελίξεως των εργασιών της εταιρείας Λεσίνι κατ' Αύγουστον 1944.

⁵⁵¹ Ως κολεκτιβιστικά αγροκτήματα νοούνται εκείνα τα αγροκτήματα τα οποία έχουν εθνικοποιηθεί και στα οποία η εξουσία και η διαχείριση τους έχει περάσει στους ίδιους τους εργαζόμενους. Βλ. σχ. Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 340 υποσ. 52. Αρα με την εφαρμογή του κολεκτιβιστικού συστήματος, υποθέτουμε ότι η διοίκηση του αγροκτήματος πέρασε στα χέρια των εργαζόμενων.

⁵⁵² Όπως τονίζει ο ίδιος, προπαντός για τις ανάγκες του αγώνα για την επικράτηση του ΕΑΜ.

⁵⁵³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35, Πρόγραμμα Γεωργικής και Κτηνοτροφικής Εκμεταλλεύσεως του κτήματος Λεσίνι κατά το Γεωργικόν έτος 1945-1946, σ. 1-2.

προς την εταιρεία για τη διατροφή του προσωπικού της καθώς και για τη συνέχιση της λειτουργίας της, δεν θα καταφέρουν να φτάσουν ποτέ στον προορισμό τους. Το πρώτο εξ'αυτών θα βομβαρδισθεί από τα αγγλικά αεροπλάνα κατά το βομβαρδισμό του Πειραιά και θα βυθισθεί τον Ιανουάριο του 1944, το δεύτερο διαρπάχτηκε από ομάδα ανταρτών στη Λοκρίδα, ενώ το τρίτο θα διαρπαγεί από το Τάγμα Ασφαλείας των Πατρών.⁵⁵⁴ Από τον Μάρτιο του ίδιου έτους με βάση τις αναφορές που έχουμε σχετικά με τον έλεγχο του κτήματος, αυτός θα εναλλάσσεται μεταξύ των αντιστασιακών ομάδων, των Ταγμάτων Ασφαλείας και των Γερμανών. Αυτή η εναλλαγή της εξουσίας θα επιφέρει σοβαρές ζημιές στο κτήμα και θα εμποδίσει την εφαρμογή οποιουδήποτε προγράμματος εργασίας.⁵⁵⁵ Την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1944 -περίοδο επικράτησης των εαμιτών στη διοίκηση του κτήματος- εξαιτίας της έλλειψης καυσίμων και μηχανημάτων η σπορά εαρινών φυτών και η συγκομιδή των σιτηρών θα γίνει με πρόχειρα μέσα (καλλιέργεια και συγκομιδή δια χειρών και δια αροτριώντων ζώων). Αυτή η διαμορφωθείσα κατάσταση υπό την αιγίδα των εαμιτών και με την παρουσία του μοναδικού αντιπροσώπου της Γ.Ε.Λ. του μηχανικού Δ. Λέμπετεφ, θα εξασφαλίσει την τάξη στο κτήμα και θα συνεχισθεί έστω και σε υποτυπώδη μορφή η καλλιέργειά του.⁵⁵⁶ Τον Ιούλιο όμως του 1944 με τρεις επιθέσεις τους οι Γερμανοί και συνεργάτες τους από τον Αστακό⁵⁵⁷ κατά του κτήματος-

⁵⁵⁴ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 41α, Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου προς την Γενικήν Συνέλευσιν των Μετόχων της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1946.

⁵⁵⁵ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 31α-β, Συνοπτικόν σημείωμα περί της εξελίξεως των εργασιών της εταιρίας Λεσίνι κατ'Αύγουστον 1944.

⁵⁵⁶ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 31α-β, Συνοπτικόν σημείωμα περί της εξελίξεως των εργασιών της εταιρίας Λεσίνι κατ'Αύγουστον 1944.

⁵⁵⁷ Οι επιθέσεις αυτές των Γερμανών, με την επικουρία ευζωνικών τμημάτων, εντάσσονταν σε ευρύτερες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή στην ευρύτερη περιοχή. Η επιχείρηση με την κωδική ονομασία «Νυφίτσα» που πραγματοποιήθηκε τις 20 και 21 Ιουλίου 1944 στην παραθαλάσσια περιοχή μεταξύ Μεσολογγίου και Αστακού, θα φέρει ως αποτέλεσμα τη διάλυση μερικών ανταρτικών ομάδων, με 57 νεκρούς και 13 αιχμαλώτους καθώς και τη λαφυραγώγηση όπλων και πυρομαχικών καθώς και την καταστροφή πλοιαρίων του ΕΛΑΝ. Τα περιστατικά που αναφέρουμε στην ίδια παράγραφο εντάσσονται σε αυτές τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις. Μια παράμετρος αυτών των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων, που είχαν ως διακηρυγμένο σκοπό την αποκοπή του αντάρτικου από τις βάσεις του και τη διακοπή της υποστήριξης του από τους αγροτικούς πληθυσμούς, είχε να κάνει με τη μεθοδική καταστροφή της παραγωγής και της παραγωγικής υποδομής των περιοχών αυτών. Στράτος Ν. Δορδανάς, «Κατοχικές δυνάμεις και γερμανικά αντίποινα στην Αιτωλοακαρνανία», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας(επιμ.) *Κατοχή Αντίσταση Εμφύλιος Πόλεμος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σ. 75-78· Γιάννης Σκαλιδάκης, «Η αγροτική οικονομία και οι συνέπειες της Κατοχής στην επαρχία», Διαθέσιμο στο http://www.academia.edu/2080355/_.

επιχειρήσεις διαρπαγής αγροτικών προϊόντων⁵⁵⁸ και σύλληψης χωρικών⁵⁵⁹-θα καταφέρουν να λεηλατήσουν τις οικίες των υπαλλήλων και τα αποθέματα των αποθηκών και θα αποσπάσουν τεράστιες ποσότητες ανταλλακτικών και εργαλείων.⁵⁶⁰ Παράλληλα, θα συλληφθούν και θα εκτελεστούν επτά εργάτες και υπάλληλοι της εταιρείας ως αντίποινα για το φόνο ενός Γερμανού που έγινε μακριά από την περιφέρεια στην οποία ανήκε η εταιρεία.⁵⁶¹ Ύστερα από αυτές τις επιθέσεις και

⁵⁵⁸ Σαφέστατα θα είχαν το χαρακτήρα μιας «μάχης της σοδειάς», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Θ. Κακογιάννης. Ως «μάχη της σοδειάς» νοείται ο αγώνας που δίνεται από τους χωρικούς και από τους αντάρτες με σκοπό να αποτρέψουν να περιέλθει στην κατοχή των κατακτητών και των συνεργατών τους η σοδειά των σιτηρών. Ύστερα από αυτή τη μάχη της σοδειάς, ένα καϊκι του ΕΛΑΝ κάνοντας περιπολίες στα παράλια της Δυτικής Στερεάς, θα αιχμαλωτίσει δύο πλοιάρια των Γερμανών τα οποία ήταν γεμάτα με σιτάρι και το οποίο θα το προωθήσουν προς την Επιμελητεία του Αντάρτη της περιοχής Δυτικής Στερεάς. Θανάσης Κακογιάννης, *Μνήμες και σελίδες της εθνικής αντίστασης. Αγρίνιο-Δυτική Στερεά Ελλάδα*, Κωσταράκης, 1997, σ. 390-391. Γιάννης Σκαλιδάκης, «Η αγροτική οικονομία και οι συνέπειες της Κατοχής στην επαρχία», Διαθέσιμο στο <http://www.academia.edu/2080355/>.

⁵⁵⁹ Θανάσης Κακογιάννης, *Μνήμες και σελίδες της εθνικής αντίστασης. Αγρίνιο-Δυτική Στερεά Ελλάς*, ό.π., σ. 390.

⁵⁶⁰ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 41α, Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου προς την Γενική Συνέλευσιν των Μετόχων της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1946. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 31α-β, Συνοπτικόν σημείωμα περί της εξελίξεως των εργασιών της εταιρίας Λεσίνι κατ'Αύγουστον 1944.

⁵⁶¹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 41α, Έκθεσις του Διοικητικού Συμβουλίου προς την Γενική Συνέλευσιν των Μετόχων της 16^{ης} Φεβρουαρίου 1946. Για μια από αυτές τις επιθέσεις γνωρίζουμε ότι οι Γερμανοί εισήλθαν στο κτήμα και συνεπλάκησαν με αντάρτες του ΕΛΑΣ ενώ τραυματίστηκαν ή φονεύθηκαν 10-15 άτομα με καταγωγή των περισσότερων από την Κεφαλληνία. ΓΑΛ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς το Ληξιαρχείον Αστακού, εν Λεσίνι τη 16 Μαρτίου 1950. Το παραπάνω περιστατικό ο Θ. Κακογιάννης στη μελέτη του για την Εθνική Αντίσταση στο Αγρίνιο και στη Δυτική Στερεά, το αναφέρει ως «η τραγωδία στο Λεσίνι». Αναλυτικότερα, στις 17 Ιουλίου του 1944 θα εγκαταλείψουν το νησί της Κεφαλλονιάς, εξαιτίας των γερμανικών εκκαθαρίσεων που πραγματοποιούνταν με τη συνεργασία της Πατριωτικής Οργάνωσης Κεφαλληνίας και της χωροφυλακής, οι δυνάμεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και θα επιδιώξουν να περάσουν απέναντι στην Ακαρνανία. Το καϊκι «Άη Δημήτρης», όμως, αντί να κατευθυνθεί στη θέση «Τρίκαρδος» κατευθύνθηκε προς το Λεσίνι, στο οποίο, όπως αναφέραμε παραπάνω, είχε καταλήξει η γερμανική δύναμη με τους ταγματασφαλίτες. Έτσι το καϊκι του ΕΛΑΝ με 35 στελέχη των εαμικών οργανώσεων, θα βρεθεί μπροστά στις γερμανικές δυνάμεις και τους συνεργάτες τους, οι οποίοι θα βάλουν εναντίον του με πυρά όλμου και πολυβόλων. Ο απολογισμός ήταν 5 νεκροί, 10 τραυματίες και αρκετοί αγνοούμενοι όλοι τους από την πλευρά του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Θανάσης Κακογιάννης, *Μνήμες και σελίδες της εθνικής αντίστασης. Αγρίνιο-Δυτική Στερεά Ελλάδα*, ό.π., σ. 389-390. Ευάγγελος Παρέντης, *Εθνική Αντίσταση και Εμφύλιος πόλεμος στην Κεφαλονιά (1941-1950)*, Αθήνα 1984, σ. 17-18. του ίδιου *Ιστορία της Κεφαλονιάς (Κεφαλονιά η πολυαγαπημένη μας)*, Αθήνα 1982², σ. 149. Διονύσιος Μπενετάτος, *Το χρονικό της Κατοχής 1941-1944*, Αθήνα 1963, σ. 271. Διονύσης Μοσχόπουλος, «Η Ιταλική διοίκηση των Επτανήσων (1941-1943) και οι κυβερνήσεις συνεργασίας των Αθηνών (1941-1944)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά τόμος 13* (2011-2012), σ. 251. Ο Κορδόσης τοποθετεί ένα παρόμοιο γεγονός τον Αύγουστο του 1943 -αν και γενικά θα πρέπει να τονίσουμε ότι σε κάποιες περιπτώσεις στο βιβλίο του δίνει λανθασμένες χρονολογίες- θεωρώντας ότι τα καϊκια του ΕΛΑΝ κατευθύνονταν προς την εταιρεία με σκοπό την προμήθεια τροφίμων. Ίσως να πρόκειται για το ίδιο γεγονός και ο Κορδόσης να το τοποθετεί λανθασμένα στα 1943. Αναστάσιος Κορδόσης, *Μια ιστορία της Ποδολοβίτσας-Πεντάλοφο*, ό.π., σ. 69-70. Μια βδομάδα πιο πριν το ίδιο καϊκι του ΕΛΑΝ με το «Ρεσάλτο στο Λεσίνι» είχε καταφέρει να ακινητοποιήσει γερμανικό επιταγμένο σκάφος το οποίο περιείχε σημαντική ποσότητα πολεμοφοδίων και τα οποία στη συνέχεια θα διοχετευθούν, με τη βοήθεια των επιτροπών

κυρίως εξαιτίας αυτών, θα ερημωθεί τελείως η περιοχή,⁵⁶² μιας και θα διαλυθούν και οι τελευταίοι εργάτες και υπάλληλοι της εταιρείας καθώς και ο Δ. Λέμπετεφ, ο οποίος θα αναχωρήσει για την Αθήνα.⁵⁶³

του ΕΑΜ, ντόπιων αγροτών και εργατών στο ιχθυοτροφείο του Πεταλά, προς το κεντρικό αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Σχ. για αυτό το θέμα βλ. στο δικτυακό τόπο <http://kokkinosfakelos.blogspot.gr/2011/02/to.html>.

⁵⁶² Το υπάρχον υλικό δεν μας επιτρέπει να προβούμε σε συγκεκριμένες αναφορές για τις καταστροφές που υπέστη η εταιρεία κατά τη διάρκεια της Κατοχής και για αυτό το λόγο αρκούμαστε σε μια απλή αναφορά.

⁵⁶³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 31α-β, Συνοπτικόν σημείωμα περί της εξελίξεως των εργασιών της εταιρίας Λεσίνι κατ'Αύγουστον 1944.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΔΙΩΞΗΣ «ΕΛΕΓΧΟΥ» ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΚΑΜΨΗΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΟ ΤΟΠΙΚΟ

Μεταπολεμική κρατική πολιτική. Ανασυγκρότηση. Αμερικανική βοήθεια

Κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο θα επιδιωχθεί η νομισματική σταθεροποίηση και η τροφοδοσία του πληθυσμού με τρόφιμα και βασικές πρώτες ύλες,⁵⁶⁴ ενώ παρατηρείται αύξηση των πιστώσεων προς τη γεωργία και δευτερευόντως προς τη βιομηχανία.⁵⁶⁵ Βασική επιδίωξη, μεταξύ άλλων, της πιστωτικής πολιτικής της Τράπεζας της Ελλάδος στη μεταπολεμική περίοδο ήταν πρώτον η λειτουργία εκ νέου του παραγωγικού μηχανισμού της χώρας σε μεγαλύτερη έκταση και δεύτερον, η χρησιμοποίηση με ορθολογικό τρόπο, υπό τον έλεγχο της νομισματικής επιτροπής, των πιστωτικών μέσων.⁵⁶⁶

Η οικονομική βοήθεια τα πρώτα χρόνια απέβλεπε στην επιβίωση του πληθυσμού, στην αποκατάσταση της αγροτικής παραγωγής και του εξαγωγικού τομέα. Την περίοδο αυτή παρατηρείται η ανάκαμψη της γεωργίας, ενώ παράλληλα θα επιδιωχθεί η ανασυγκρότηση της βιομηχανίας και του ενεργειακού τομέα.⁵⁶⁷ Με το Σχέδιο Μάρσαλ θα γίνουν προσπάθειες ανασυγκρότησης της κατεστραμμένης ελληνικής οικονομίας. Τελικά, οι δυσκολίες υλοποίησης ενός βιομηχανικού προγράμματος θα ωθήσουν τις αρχές να δώσουν ιδιαίτερη έμφαση στη σταθεροποίηση της οικονομίας

⁵⁶⁴ Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Οικονομική σταθεροποίηση και πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα, 1944-1947», *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, Ολκός, Αθήνα 2002, σ. 29-30.

⁵⁶⁵ Γιώργος Σταθάκης, *Το δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ...*, ό.π., σ. 89-90.

⁵⁶⁶ *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος, 1928-1978*, σ. 260-266, 299-309, 313-319. Γιώργος Σταθάκης, «Η οικονομία κατά τον Εμφύλιο πόλεμο», *Ο εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949)*, (επιμ. Νικολακόπουλος Η. κ.ά), Θεμέλιο 2002, σ. 52-55.

⁵⁶⁷ Γιώργος Σταθάκης, *Το δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ...*, ό.π., σ. 99-108.

και στις θεσμικές μεταρρυθμίσεις,⁵⁶⁸ και λιγότερο στην χρηματοδότηση του παραγωγικού τομέα.⁵⁶⁹

Η ανάκαμψη της εταιρείας

Τον Απρίλιο του 1945 η διεύθυνση θα αναλάβει ξανά τον έλεγχο της επιχείρησης και θα επιδιώξει την ανασυγκρότηση των υπηρεσιών της, την εκμετάλλευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, την αποκατάσταση των πλημμυρισμένων εδαφών καθώς και τη συνέχιση των έργων για την αξιοποίηση νέων εκτάσεων.⁵⁷⁰ Στα 1946 θα συμπληρωθεί, από το κράτος, το δεξιό ανάχωμα του ποταμού Αχελώου -από το χωριό Πεντάλοφο μέχρι τους λόφους της Παλαιοκατούνας- έργο το οποίο θα εξασφαλίσει την παρεμπόδιση της εισροής των νερών του Αχελώου εντός του έλους.⁵⁷¹ Την

⁵⁶⁸ Γιώργος Σταθάκης, «Οικονομία και θεσμοί- Από την προπολεμική «βιωσιμότητα» στη μεταπολεμική «εκβιομηχάνιση», στο Φλάισερ Χάγκεν(επιμ.) *Η Ελλάδα '36- '49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, τομές και συνέχειες*, Καστανιώτη, Αθήνα 2003², σ. 366-369

⁵⁶⁹ Η αμερικανική βοήθεια, η οποία διοχετεύθηκε στον κλάδο της παραγωγής με τη μορφή δανείων, ευνόησε κυρίως τον κλάδο της βιομηχανίας τσιμέντων. Γιώργος Σταθάκης, «Η οικονομία κατά τον Εμφύλιο πόλεμο», *Ο εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο(Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949)*, ό.π., σ. 67.

⁵⁷⁰ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35, Πρόγραμμα Γεωργικής και Κτηνοτροφικής Εκμεταλλεύσεως του κτήματος Λεσίνι κατά το Γεωργικόν έτος 1945-1946, σ. 2-16.

⁵⁷¹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 46, Υπουργείον Δημοσίων Έργων, Γενική Δ/σις προς την Γεωργικήν Εταιρεία Λεσίνι, εν Αθήναις τη 15-7-1946. Μια απλή αναφορά σε ορισμένες πλημμύρες του Αχελώου κατά τον 20^ο αιώνα και στις συνακόλουθες καταστροφές που προκαλούνταν στους οικισμούς και στις καλλιέργειες που βρίσκονταν κοντά στις όχθες του, θα μας δείξει πως το παραπάνω έργο ήταν προαπαιτούμενο για την έναρξη των εργασιών αποξήρανσης στην Κάτω Ζώνη του έλους. Για τους προηγούμενους αιώνες υπάρχουν ορισμένες αναφορές από τους περιηγητές για τις πλημμύρες του Αχελώου αλλά και την επικινδυνότητα της διάβασής του. Ο Δ. Βικέλας, ο οποίος επισκέφθηκε την περιοχή στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, εμφανίζεται ενημερωμένος σχετικά με τις «κατεβασίες» του ποταμού αλλά και τις καταστροφές που προκαλούσε στο πέραςμά του. Σχ. βλ. Δημήτριος Βικέλας, *Από Νικοπόλεως εις Ολυμπίαν*, Εκάτη, Αθήνα 1991, σ. 69-70, 89.

Στα 1910 πληροφορούμαστε από την εφημερίδα *Εμπρός* για υπερχειλίση του ποταμού Αχελώου, ο οποίος θα κατακλύσει την πεδιάδα του Νεοχωρίου και το χωριό Καλύβια, προξενώντας πλημμύρες σε πολλά σπίτια καθώς και σε καλλιέργειες. Σε αυτή την «εξόρμηση» του ποταμού θα υπάρξουν αγνοούμενοι ποιμένες καθώς και διακοπή της σιδηροδρομικής συγκοινωνίας Μεσολογγίου-Αγρινίου. Μάλιστα, όσον αφορά το χωριό Καλύβια, οι καταστροφές στις καλλιέργειες θα είναι τόσο μεγάλες που θα αναγκάσει τους κατοίκους του χωριού αυτού να στείλουν αίτηση προς τον Ε. Βενιζέλο, για να λάβει η κυβέρνηση μέτρα για την επούλωση των πληγών, ενώ τρεις μήνες αργότερα θα συζητηθεί στη βουλή η αναστολή της είσπραξης του φόρου των «αροτριώντων» από τους καλλιεργητές του χωριού Καλύβια εξαιτίας των καταστροφών. Στις αρχές του 1915 εξαιτίας ραγδαίων βροχοπτώσεων θα πλημμυρίσει ξανά ο Αχελώος και θα προκαλέσει τεράστιες καταστροφές κυρίως στα παρόχθια χωριά Νεοχώρι, Κατοχή, Ποδολοβίτσα, Παλαιοκατούνα και Γουργιά αλλά και στα χωριά Αγγελόκαστρο, Καλύβια και Ρίγανη. Όσον αφορά την κοινότητα της Κατοχής, εξαιτίας της υπερχειλίσης του ποταμού, θα καλυφθούν όλες οι εκτάσεις με νερό ενώ θα καταστραφεί μεγάλο μέρος των πρώιμων σπόρων και των βοσκών. Ανάλογες καταστροφές θα πλήξουν και τα άλλα χωριά, ενώ κάτοικοι του χωριού Νεοχωρίου θα συστήσουν επιτροπή για την αντιμετώπιση των καταστροφών και με τηλεγράφημα τους προς τον Υπουργό Συγκοινωνίας και προς τον Ε. Βενιζέλο θα αναφέρουν τις τεράστιες καταστροφές που

χρονολογία αυτή η εταιρεία θα αναλάβει την εκτέλεση των έργων αποξήρανσης της «Κάτω Ζώνης»,⁵⁷² συνολικής έκτασης 40.000 περίπου στρ. Μέχρι το 1949 δεν είχε εκτελεσθεί κανένα έργο αποξήρανσης στην «Κάτω Ζώνη» εξαιτίας κυρίως της στενότητας κεφαλαίου⁵⁷³ αλλά και της αβεβαιότητας για το μέλλον της επιχείρησης που πήγαζε από το περιεχόμενο του νομοθετικού διατάγματος 327 «Περί αναγκαστικής μισθώσεως γαιών υπέρ ακτημόνων γεωργών και κτηνοτρόφων» του έτους 1947.⁵⁷⁴ Ήδη από τα τέλη του 1946 κατά τη διάρκεια της μελέτης του νομοσχεδίου, ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας, με επιστολή του προς τον Υπουργό Γεωργίας Α. Παπαθανάση, θα υπερασπιστεί τα συμφέροντα της «Γ.Ε.Λ» και της «Ξυνιάδος» που θίγονταν από το περιεχόμενο του διατάγματος.⁵⁷⁵

έπληξαν την περιοχή τους ζητώντας να γίνει πρόληψη για να μην συνεχισθούν και παράλληλα θα ζητήσουν να γίνουν ενέργειες για την περίθαλψη των άστεγων κατοίκων. Το 1927 ο Αχελώος θα εξέλθει πάλι από την κοίτη του και θα εισέλθει στο χωριό Κατοχή, δημιουργώντας τεράστιες καταστροφές στις οικίες, στις καλλιέργειες και στις κτηνοτροφικές μονάδες της περιοχής. Τον Δεκέμβριο του 1935 θα πλημμυρίσει ολόκληρη την περιφέρεια Νεοχωρίου προξενώντας σημαντικότερες καταστροφές στη γεωργία και στην κτηνοτροφία της ευρύτερης περιοχής. Οι καταστροφές υπολογίζονταν σε πάνω από 1.000.000 δρχ. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η αναφορά μας στα χωριά Καλύβια, Αγγελόκαστρο και Ρίγανη είναι απλώς ενδεικτική των καταστροφών που προκαλούσε ο Αχελώος όταν πλημμύριζε σε παρόχθια χωριά και περιοχές, μιας και τα εν λόγω χωριά βρίσκονται σχετικά μακριά από την περιοχή που μελετάμε.

Εφ. *Εμπρός*, φ. 7 Νοεμβρίου 1910, «Αι πλημμύραι του Αχελώου και του Αράχθου», σ. 4· Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 215~20, Αίτησις του χωρίου Καλύβια του Δήμου αγρινίου προς τον κ. Ελευθέριον Βενιζέλον ως προέδρου της κυβερνήσεως, εν Καλυβίοις τη 6-11-1910· εφ. *Εμπρός*, φ. 3 Φεβρουαρίου 1911, «Η χθεσινή βουλή», σ. 2· εφ. *Ανεξάρτητος Μεσολογγίου*, φ. 18 Ιανουαρίου 1915, «Η Αιτωλοακαρνανία μετεβλήθη εις λίμνην»· εφ. *Βήμα. Εφημερίς Πανατολοακαρνανική*, φ. 18 Ιανουαρίου 1915, «Υπερχείλισης Αχελώου. Μετεβλήθη εις απέραντον λίμνην»· Μουσείο Μπενάκη, Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, φ. 119~9, Τηλεγράφημα εκ Νεοχωρίου προς Εξοχώτατον Πρόεδρον Κυβερνήσεως, Αθήναι 16 Ιανουαρίου 1915· Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραξάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας, ό.π.,· εφ. *Νεολόγος Πατρών*, φ. 27 Δεκεμβρίου 1935, «Επλημμύρισεν ο Αχελώος. Μεγάλοι ζημιαί», σ. 1.

⁵⁷² Με τη μέθοδο της μηχανικής ανύψωσης των υδάτων. Το εν λόγω έργο είχε προγραμματιστεί να εκτελεστεί το 1940, αναβλήθηκε όμως εξαιτίας της έναρξης του πολέμου και της Κατοχής.

⁵⁷³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953. Σημείωμα περί της προτεινόμενης τροποποίησης της συμβάσεως της Γεωργικής Εταιρείας 'Λεσίνι', Αθήναι 5 Οκτωβρίου 1949.

⁵⁷⁴ ΦΕΚ/τ. Α/84/19 Απριλίου 1947. «Περί αναγκαστικής μισθώσεως γαιών υπέρ ακτημόνων γεωργών και κτηνοτρόφων».

⁵⁷⁵ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ.41α-β, Επιστολή από Διοικητή (Γ. Πεσμαζόγλου) Εθνικής Τράπεζας προς εξοχώτατον κύριον Α. Παπαθανάση, Εν Αθήναις τη 12 Δεκεμβρίου 1946. Τα επιχειρήματα ήταν ότι δαπανήθηκαν τεράστια κεφάλαια για την εκτέλεση των έργων που ήταν μεγάλης κοινωνικής σημασίας μιας και αποκαλύφθηκαν χιλιάδες στρέμματα καλλιεργήσιμης γης, ενώ η τράπεζα δεν είχε κανένα όφελος. Ακόμη, στην επιστολή τονίζεται ότι η ολοκλήρωση αυτών των έργων θα καταστεί αδύνατη αν εφαρμοσθεί ο υπό μελέτη νόμος στις γεωργικές εταιρείες «Λεσίνι» και «Ξυνιάδος», μιας και θα αναγκασθούν να συνεχίσουν τη συνέχιση των έργων λόγω της ανατροπής των υπό των σχετικών συμβάσεων καθορισθισών οικονομικών προϋποθέσεων επί των οποίων βασίζεται η λειτουργία τους. Κλείνοντας την επιστολή, ο διοικητής θεωρούσε ότι ο υπό συζήτηση νόμος θα είναι τόσο γεωργικός όσο και κοινωνικός απαράδεκτος, αφού θα προξενούσε ζημιές τόσο στους ακτήμονες όσο και στην εθνική οικονομία εξαιτίας της μείωσης του γεωργικού εισοδήματος που θα επέλθει από την καταστροφή των αποκαλυφθέντων γαιών καθώς και από τη διακοπή της αξιοποίησης νέων εδαφών. Επιπλέον, διάφορες πληροφορίες για το θέμα υπάρχουν στο ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.:

Σε αυτό το διάταγμα προβλεπόταν η αναγκαστική μίσθωση διαφόρων ειδών γαιών υπέρ των ακτημόνων γεωργών και κτηνοτρόφων με χρονική διάρκεια τουλάχιστον δέκα χρόνια. Σε αυτά τα διάφορα είδη γαιών ήταν και οι εκτάσεις που προήλθαν από έργα αποξήρανσης. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 7 του παραπάνω διατάγματος οριζόταν ότι «...Προκειμένου περί γαιών προερχομένων εξ'αποξηράνσεως δι'έργων τεχνικών το καταβλητέον μίσθωμα καθορίζεται εις 12% επί του παραγόμενου προϊόντος, μη δυνάμενον να υπερβή τας 15 οκάδας κατά στρέμμα, εις ας συμπεριλαμβάνονται και αι δαπάναι συντηρήσεως έργων και λοιπαί...».⁵⁷⁶ Εξαιτίας του παραπάνω κινδύνου που απειλούσε τα συμφέροντα της

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. Σημείωμα επί του υπό συζήτησιν σχεδίου νόμου "περί αναγκαστικής μισθώσεως γαιών".

⁵⁷⁶ ΦΕΚ/τ. Α/84/19 Απριλίου 1947. «Περί αναγκαστικής μισθώσεως γαιών υπέρ ακτημόνων γεωργών και κτηνοτρόφων». Τρεις μήνες περίπου αργότερα σε συζήτηση που έγινε στη βουλή σχετικά με τις εταιρείες «Λεσίνι» και «Λυσιμαχία» γίνεται πρόταση από τον βουλευτή Π. Κατσώτα να κηρυχθούν έκπτωτες οι παραπάνω εταιρείες και να δημιουργηθεί κρατικός οργανισμός που θα αναλάβει το έργο και την παραχώρηση των εκτάσεων στις «παραλίνιες» κοινότητες. Ο βουλευτής ισχυριζόταν ότι οι εταιρείες έπρεπε να παραχωρήσουν εκτάσεις στους ακτήμονες και όχι να παραχωρούν καλλιεργούμενες εκτάσεις με βαρύτερους όρους 35% επί του ακαθαρίστου. Είναι ο μοναδικός, από αυτούς που πήραν μέρος στη συζήτηση, ο οποίος φέρεται κατά της Γ.Ε.Λ. ενώ αρκετά πυρά, όχι αδικαιολογήτως, δέχεται η εταιρεία «Λυσιμαχία» στην οποία της είχε αφαιρεθεί η διαχείριση των 55% των γαιών της και οι οποίες παραχωρήθηκαν προς καλλιέργεια στους ακτήμονες καλλιεργητές. Ωστόσο και αυτή η τελευταία, στην παραπάνω συζήτηση της βουλής, θα έχει διαφόρους υπερασπιστές. Σχ. βλ. Εφ. *Η Νίκη*, *Εφημερίς Εθνικής Αντιστάσεως. Όργανον του Αιτωλοακαρνανικού λαού*, φ. 10 Ιουνίου 1947, «Η εν τη βουλή συζήτησις δια τας εταιρείας Λυσιμαχίαν και Λεσίνι».

Η εταιρεία «Λυσιμαχία» εμφανίζεται να είναι εκπρόθεσμη στις ημερομηνίες παράδοσης των έργων που πήγαιζαν από τη σύμβαση, ενώ φαίνεται ότι τα τελευταία χρόνια είχε επιδοθεί αποκλειστικά στην εκμετάλλευση του παρθένου δάσους των υδροχαρών και στο συνακόλουθο εμπόριο ξυλείας. (Την περίοδο αυτή γνωρίζουμε ότι την εταιρεία αυτή την ελέγχει ο Χριστόφορος Κατσάμπας από την Νερομάνα Αιτωλοακαρνανίας ιδιοκτήτης της Πειραικής-Πατραϊκής ενώ ως διευθυντικό στέλεχος την περίοδο 1935-1943 εμφανίζεται ο Επαμεινώνδας Κυπριάδης, επικεφαλής παλιότερα της Διεύθυνσης Γεωργικών Εφαρμογών του Υπουργείου Γεωργίας, καθηγητής της Γεωργικής Μηχανολογίας και πρύτανης το 1945-1946 στην ΑΓΣΑ). Ένα χρόνο περίπου αργότερα, το συμβούλιο Δημοσίων έργων θα κηρύξει έκπτωτη την εταιρεία «Λυσιμαχία» με την αιτιολογία ότι δεν εκτελούσε τις υποχρεώσεις της που πήγαιζαν από την υπογραφείσα σύμβαση. Η αποξηραμένη έκταση ανερχόταν την περίοδο αυτή στα 11.700 στρ. Σημαντικό ρόλο στις ενέργειες για την παραχώρηση των πιο πάνω στρεμμάτων στους ακτήμονες, μεταπολεμικά, θα παίξει και ο βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας των Φιλελευθέρων Γεώργιος Παπαϊωάννου. Εφ. *Αστραπή Μεσολογγίου*, φ. 26 Αυγούστου 1948, «Τα υδραυλικά έργα Λυσιμαχίας». ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν Υποεπιτροπής βάσει των υπ' αριθ. 16996/30.6.53 και 23570/27.8.53 κοινών αποφάσεων Υπουργών Δημοσίων Έργων και Γεωργίας. Βασίλης Λαμνάτος, *Τρεις ιστορικές οικογένειες της Ρούμελης (Σκαλτσοδήμου, Στάϊκου και Παπαϊωάννου)*, Αθήνα 1994, σ. 133-136. Δημήτρης Παναγιωτόπουλος, *Γεωργική εκπαίδευση και ανάπτυξη. Η ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών στην ελληνική κοινωνία, 1920-1960*, ό.π., σ. 99 πίνακας 7 και σ. 193, 229-230. Ιωάννης Γρ. Διονυσάτος, *Καλύβια. Ιχνηλατώντας τον "Καναδά"*, ό.π., σ. 107-108. Ορισμένα βιογραφικά στοιχεία για τον Χριστόφορο Κατσάμπα ο αναγνώστης μπορεί να βρει στη μελέτη του Εκπαιδευτικού Μορφωτικού Ιδρύματος Αγρινίου «Παλλάδιο»-Ιωάννης Β. Κωστάκης, *Μορφές του τόπου. Δωρητές ευεργέτες, Αγρίνιο 2003*, σ. 145-150. Επιπλέον στη μελέτη του Γιώργου Ευθ. Καψάλη, *Προσωπικότητες της Ρούμελης*, Αθήνα 1970, σ. 83 καθώς και στην Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια τ.3 εκδ. Ιωάννης Ν. Κουφός, σ. 1088-1090, στο αντίστοιχο λήμμα. Για ένα σύντομο βιογραφικό του Επαμεινώνδα Κυπριάδη βλ. Ε-Ιστορικά ν. 85 της εφημερίδας Ελευθεροτυπία με τίτλο *Το αγροτικό θαύμα*, τις 15 Μαΐου του 2003, σ. 25. Ο Επαμεινώνδας Κυπριάδης, ως πρύτανης της ΑΓΣΑ, ήταν αυτός που στα 1946 θα συστήσει στον Αγροτικό Συνεταιρισμό Αγρινίου να αναλάβει πρωτοβουλίες

Γ.Ε.Λ., τόσο η ίδια η εταιρεία όσο και η Εθνική Τράπεζα, με διάφορα υπηρεσιακά σημειώματα⁵⁷⁷ και επιστολές⁵⁷⁸ τα έτη 1947-1949 θα αναδείξουν το θέμα υπερασπίζοντας έτσι τα συμφέροντά της, στην προσπάθεια τους να μην εφαρμοσθεί ο νόμος. Παράλληλα όμως, η ρευστή κατάσταση σχετικά με την εφαρμογή ή όχι του νομοσχεδίου και στην περίπτωση της εταιρείας,⁵⁷⁹ αλλά και η στενότητα κεφαλαίων, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, δεν θα επιτρέψουν στην τελευταία να ξεκινήσει τα έργα αποξήρανσης στη «Κάτω Ζώνη».

Πίνακας 19. Το σύνολο των μετόχων, των τίτλων και των μετοχών της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε., 1951.

<u>Ονοματεπώνυμο Μετόχου</u>	<u>Τίτλοι</u>	<u>Μετοχές</u>
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος	906	46.960
Νικόλαος Ε. Χαρίλαος	440	8.330
Αντιόπη χηρ. Ε. Χαριλάου	160	4.000

για τη δημιουργία πλοίου-πορθμείου στο στένεμα του Ρίου-Αντιρρίου. Εμμανουήλ Π. Φούμης, *Οι συνεταιρισμοί εις την Αιτωλοακαρνανίαν*, Αγκρίνιον 1958, σ. 70-73.

⁵⁷⁷ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Σημείωμα επί του Ν.Δ. "Περί αναγκαστικής Μισθώσεως Γαιών" όσον αφορά την εφαρμογήν αυτού επί των αποξηρανθεισών γαιών του έλους «Λεσίνι».

⁵⁷⁸ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 43α-στ, Από ΓΕΛ Γεωργική Εταιρία Λεσίνι προς την Εθνικήν Τράπεζαν της Ελλάδος.

⁵⁷⁹ Πληροφορίες, προερχόμενες από την Εθνική τράπεζα και από τον Τύπο της εποχής, αναφέρουν ότι το πιο πάνω νομοθετικό διάταγμα δεν εφαρμόστηκε στην περίπτωση της Γ.Ε.Λ. Από την εφημερίδα Εμπρός γνωρίζουμε ότι μέχρι τον Μάρτιο του 1951 δεν είχε εφαρμοσθεί ο νόμος στις περιπτώσεις των Μονών διότι όλες τους είχαν ιδρύσει φροντιστήρια, στα κτήματα της Κωπαΐδας μιας και συνεχίζονταν οι συνεννοήσεις με τους αντιπροσώπους της εταιρείας, στην εταιρεία Λεσίνι καθώς και σε διάφορες άλλες εταιρείες, όπως και σε μερικές περιπτώσεις στην Κρήτη. Εφ. Εμπρός φ. 20 Μαρτίου 1951, «Η βουλή ησχολήθη χθες με την αποκατάστασιν των ακτημόνων», σ. 4. Ωστόσο, γνωρίζουμε ότι η εταιρεία, για να αντιμετωπίσει τις πιέσεις των περιοίκων χωρικών, εκμίσθωσε σε αυτούς 300 στρέμματα, τα οποία βρίσκονταν σε τμήματα τα οποία ήταν ακατάλληλα για μια εντατική μηχανική εκμετάλλευση. Σε μερικές περιπτώσεις πιθανόν να ταυτίζεται αυτή η πρακτική της εταιρείας, με τα όσα θα αναφερθούν παρακάτω σχετικά με τη συνεταιρική εκμετάλλευση των εδαφών. Πιθανόν η εταιρεία με τον ίδιο τρόπο, με την εκμίσθωση δηλ. μικρής έκτασης στους χωρικούς για καλλιέργεια, να κατάφερε να παρακάμψει διάφορους νόμους και διατάγματα που αφορούσαν την παραχώρηση εκτάσεων για καλλιέργεια σε ανταρτόπληκτους αγρότες. Όπως για παράδειγμα οι νόμοι (ν. 1858/1944) «Περί ενισχύσεως των εκ του πολέμου παθόντων αγροτών», (α.ν. 823/1948) «Περί θέσεως διατάξεων προς ρύθμισιν Εποικιστικών τινών ζητημάτων», (ν.δ. 1118/1949) «Περί κυρώσεως και τροποποιήσεως του Α.Ν. υπ. αριθμ. 823/48 «περί θέσεως διατάξεων προς ρύθμισιν εποικιστικών τινών ζητημάτων».

ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Διεύθυνσις Βιομηχανικών και Ειδικών Χρηματοδοτήσεων, Σημείωμα περί της Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» Α.Ε. Σχετικά με τις μοναστηριακές γαίες θα πρέπει να προσθέσουμε ότι η Εκκλησία της Ελλάδος στο παρελθόν είχε δώσει μεγάλους αγώνες σχετικά με την αποφυγή να συμπεριληφθούν οι μοναστηριακές και εκκλησιαστικές γαίες στην αγροτική μεταρρύθμιση. Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 154.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Ιωάννα Γ. Λαγουδάκη	92	2.300
Νικόλαος Δρίτσας	146	2.070
Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α.	80	2.000
Ιωάννης Μ. Γερουλάνος	99	1.495
Μιχαήλ Ι. Δημολίτσας	80	1.435
Διμάντης Μ. Δερνίκος	60	1.075
Γεώργιος Β. Μαραγκόπουλος	31	615
Πέτρος Α. Βρεττός	34	600
Μιχαήλ Γ. Σάββας	24	600
Θεοδώρα Κ. Μανέα	20	500
Δέσποινα Κ. Μανέα	56	500
Κωνσταντίνος Π. Λαγόπουλος	28	200
Ρίτσα συζ. Γεωργίου Λαγκάρα	12	200
Στέφανος Ν. Πεταλάς	5	200
Έφη συζ. Στεφάνου Πεταλά	5	200
Θεόδωρος Κ. Βρανάς	8	200
Κωνσταντίνος Δ. Βενιέρης	8	200
Θεόδωρος Σταμούλη Μακρής	2	80
Αλέξανδρος Σταμούλη Μακρής	2	80
Παναγιώτης Κ. Λαμπίρης	14	70
Θάλεια χηρ. Ανδρέα Σάββα	11	50
Σταμούλης Ν. Μακρής	1	40
ΣΥΝΟΛΟ	2.324	74.000

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Διεύθυνσις Βιομηχανικών και Ειδικών Χρηματοδοτήσεων, Σημείωμα περί της Γεωργικής Εταιρίας «Λεσίνι» Α.Ε.

Αναφερόμενοι συνοπτικά στα χαρακτηριστικά αυτής της περιόδου θα αναφέραμε ότι η διοίκηση της εταιρείας⁵⁸⁰ θα περάσει από τα χέρια του Επαμεινώνδα Χαριλάου⁵⁸¹ στα χέρια του Νικολάου Δρίτσα. [Πίνακες 20, 28-30].

⁵⁸⁰ Το 1946 με τροποποίηση του καταστατικού της Γ.Ε.Λ., η θητεία του διοικητικού συμβουλίου θα μειωθεί, από έξι χρόνια που είχε αυξηθεί το 1940, σε τρία. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.:

Πίνακας 20. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1947.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Νικόλαος Δρίτσας	Πρόεδρος	Μηχανουργός-Βιομήχανος	Ναι
Αλέξανδρος Σίνος	Αντιπρόεδρος	Καθηγητής Υδραυλικής στο Ε.Μ.Π.	Όχι
Νικόλαος Χαρίλαος	Συμπράττων Σύμβουλος	Βιομήχανος ⁵⁸²	Ναι ⁵⁸³
Μιχαήλ Δημολίτσας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Αθανάσιος Κουμπουρόπουλος	Σύμβουλος	Νομικός Σύμβουλος Εθνικής Τράπεζας	- ⁵⁸⁴
Σωτήριος Πετρόπουλος	Σύμβουλος	Υποδιοικητής Αγροτικής Τράπεζας	Όχι
Αλέξανδρος Πετσάλης	Σύμβουλος	Τραπεζικός Υπάλληλος	- ⁵⁸⁵
Ηρακλής Παπαθεοδώρου	Σύμβουλος	Γεωπόνος	Όχι
Σπύρος Πολυχρονάκος	Σύμβουλος	Γεωπόνος	Ναι
Μιχαήλ Συκώκης	Σύμβουλος	Μηχανικός	Ναι
Νικόλαος Τσεκούρας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Νικόλαος Χριστοδούλου	Σύμβουλος	Διευθυντής Υπουργείου Γεωργίας	Όχι

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 11, Περί ανακοίνωσης των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Εταιρείας «ΓΕΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε», 20 Φεβρουαρίου 1948

Ο τελευταίος θα αναλάβει πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου από το 1946 μέχρι το 1952,⁵⁸⁶ ενώ μαζί με το συμπράττοντα σύμβουλο Ν. Χαρίλαο και το

Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, , έγγρ. 9, Περί εγκρίσεως τροποποίησης του καταστατικού της Ανωνύμου Εταιρείας υπό την επωνυμία «ΓΕΛ. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Ανώνυμος Εταιρεία», Εν Αθήναις τη 8 Ιουλίου 1946.

⁵⁸¹ Θα αποβιώσει τον Νοέμβριο του 1947.

⁵⁸² Στο διοικητικό συμβούλιο του 1947, έτος θανάτου του Επαμεινώνδα Χαριλάου, εμφανίζεται για πρώτη φορά το επάγγελμα του υιού του Νικόλαου Χαρίλαου ως βιομηχάνου. Φανταζόμαστε ότι ο τελευταίος κληροδότησε τόσο την περιουσία όσο και την «ιδιότητα» του πατέρα του και ταυτόχρονα μια δύναμη κοινωνικής φύσης, που πήγαζε από την ακτινοβολία του πατέρα του, ανεξάρτητα εάν ο ίδιος κατάφερε εν τέλει να την εκμεταλλευτεί.

⁵⁸³ Από τη χρονολογία αυτή και εξής πιθανότατα να έχει κληροδοτήσει τις μετοχές του πατέρα του.

⁵⁸⁴ Προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα.

⁵⁸⁵ Πιθανότατα προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα.

⁵⁸⁶ Για αυτή την περίοδο έχουμε πληροφορίες για αμοιβές του προέδρου και των συμβούλων της εταιρείας καθώς και για την κάλυψη από την εταιρεία των εξόδων παραστάσεών τους. Ειδικότερα, για το 1948 γνωρίζουμε ότι στον πρόεδρο και διευθύνοντα σύμβουλο της εταιρείας Ν. Δρίτσα θα καταβληθεί το ποσό των 33.750.000 δρχ. ενώ για τον συμπράττοντα σύμβουλο Ν. Χαρίλαο το ποσό των 27.000.000 δρχ., ως αμοιβές και ως έξοδα παράστασης. Επιπλέον, σε κάθε σύμβουλο καταβλήθηκε μια έκτακτη αμοιβή 1.500.000 δρχ. Υποθέτουμε ότι κατά τη διάρκεια της Κατοχής

σύμβουλο Μ. Συκώκη⁵⁸⁷ θα είναι οι απόλυτοι διοικητές της επιχείρησης.⁵⁸⁸ Από τις απαρχές αυτής της περιόδου όμως η Εθνική τράπεζα, η οποία είχε την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου,⁵⁸⁹ θα επιδιώξει τον οικονομικό,⁵⁹⁰ και όχι μόνο, «έλεγχο» της επιχείρησης,⁵⁹¹ ενώ θα παρεμβαίνει, δείχνοντας ιδιαίτερο ενδιαφέρον, στις

πρέπει να «θεσπίστηκε» η αμοιβή του διοικητικού συμβουλίου, διότι για τα προηγούμενα χρόνια δεν έχουμε σχετικές αναφορές. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική Πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., , έγγρ. 388, ΓΕΛ Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. πρόσκλησης Τακτικής Γενικής συνελεύσεως, Εν Αθήναις τη 6 Σ/βρίου 1944· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική Πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., , έγγρ. 49α-στ, Πρακτικόν της Γενικής Συνελεύσεως των Μετόχων της εν Αθήναις εδρευούσης Ανωνύμου Εταιρίας Γεωργική Εταιρία Λεσίνι Α.Ε. της συνελθούσης εν Αθήναις την 30^η Ιουλίου 1949.

⁵⁸⁷ Ο Μ. Συκώκης την περίοδο αυτή εμφανίζεται ως τεχνικός σύμβουλος της εταιρείας «ΑΤΜΕ» ιδιοκτησίας Ν. Δρίτσα, τεχνικός σύμβουλος της Γ.Ε.Λ. καθώς και μέλος του διοικητικού συμβουλίου της τελευταίας και παράλληλα έμμισθος τεχνικός σύμβουλος της Εθνικής. Για τις υπηρεσίες του προς τη Γ.Ε.Λ. αμείβεται τόσο ως τεχνικός σύμβουλος με το ποσό των 1.700.000 δρχ. όσο και ως σύμβουλος που μετείχε στο διοικητικό συμβούλιο με αμοιβή που ποίκιλε και οριζόταν από τη Γενική Συνέλευση των Μετόχων. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Εμπιστευτική αναφορά από Π. Κοτοπούλης προς Διοίκσιν της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (Γραφείον Υποδιοικητού κ. Κλ. Μανέα), Αθήναις τη 10^η Δεκεμβρίου 1950, σ. 10.

⁵⁸⁸ Σύμφωνα με εμπιστευτική εσωτερική αναφορά της τράπεζας που προερχόταν από τον Π. Κοτοπούλη προς τον υποδιοικητή της Εθνικής Κλ. Μανέα, τονίζεται ότι οι τρεις παραπάνω αποτελούν το «μικρό συμβούλιο» της εταιρείας, το οποίο διευθύνει την εταιρεία και σε μερικές περιπτώσεις αποφασίζει για διάφορα ζητήματα ερήμην του διοικητικού συμβουλίου. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Εμπιστευτική αναφορά από Π. Κοτοπούλης προς Διοίκσιν της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (Γραφείον Υποδιοικητού κ. Κλ. Μανέα), Αθήναις τη 10^η Δεκεμβρίου 1950, σ. 10-11. Αναφορικά με τη συγκεκριμένη περίοδο, ο διευθυντής της γεωργικής επιχείρησης, Η. Βελώνης, εμφανίζεται ως ο απόλυτος διαχειριστής της επιχείρησης σε τοπικό επίπεδο. Το διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας, με δύο πληρεξούσια την περίοδο αυτή, θα τον εξουσιοδοτήσει να προβαίνει στην αγορά επί πιστώσει 40.000 οκάδων σιτοσπόρου σε οποιονδήποτε ποσό και αν ανέρχεται η αξία αυτού, ενώ το ίδιο θα εξουσιοδοτηθεί να πράττει για την αγορά λιπάσματος μέχρι 60.000 οκάδες. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πληρεξούσιον Εν Αθήναις 20 Οκτωβρίου 1949 και Πληρεξούσιον Εν Αθήναις 10 Μαρτίου 1950.

⁵⁸⁹ Βλ. τους πίνακες 19, 36. Το 1950 και το 1951 επί συνόλου 74.000 μετοχών η Εθνική κατέχει τις 46.960, ποσοστό δηλ. 66% επί του συνόλου. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική Πίστη, Υποσ.: Δ/νσις βιομηχανικών κ' ειδικών χρηματοδοτήσεων, τμήμα ειδικών χρηματοδοτήσεων, υπηρεσία ειδικών χορηγήσεων, Δάνεια Ανασυγκροτήσεως, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 88, Α. Τεγόπουλος, εν Αθήναις τη 30 Αυγούστου 1950.

⁵⁹⁰ Ένα περιστατικό που συνέβη στα 1950 μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Εθνική επεδίωκε, την περίοδο αυτή, τον οικονομικό έλεγχο της Γ.Ε.Λ. Πιο συγκεκριμένα, το καλοκαίρι του 1950 θα αποσταλεί στην εταιρεία από την Εθνική ο Αλέξανδρος Τεγόπουλος για να αναλάβει καθήκοντα Διευθυντή των Οικονομικών Υπηρεσιών, με απώτερο σκοπό προφανώς τον οικονομικό της έλεγχο. Λίγους μήνες αργότερα και αφού σε υπόμνημα του τόνιζε την κακοδιαχείριση της εταιρείας από τους διοικούντες, η εταιρεία με επιστολή της προς την Εθνική θα ζητήσει να απομακρυνθεί από τα καθήκοντά του, με την αιτιολογία ότι διακήρυττε σε όλους ότι σκοπό είχε να πραγματοποιήσει οικονομικό έλεγχο στην εταιρεία και όχι να αναλάβει καθήκοντα διευθυντή των οικονομικών υπηρεσιών. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική Πίστη, Υποσ.: Δ/νσις βιομηχανικών κ' ειδικών χρηματοδοτήσεων, τμήμα ειδικών χρηματοδοτήσεων, υπηρεσία ειδικών χορηγήσεων, Δάνεια Ανασυγκροτήσεως, Α. Τεγόπουλος, εν Αθήναις τη 30 Αυγούστου 1950· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική Πίστη, Υποσ.: Δ/νσις βιομηχανικών κ' ειδικών χρηματοδοτήσεων, τμήμα ειδικών χρηματοδοτήσεων, υπηρεσία ειδικών χορηγήσεων, Δάνεια Ανασυγκροτήσεως, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 88, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήναις 1 Νοεμβρίου 1950.

⁵⁹¹ Λίγους μήνες μετά την αποστολή του Α. Τεγόπουλου ως Διευθυντή των Οικονομικών Υπηρεσιών στην εταιρεία και την αποπομπή του εν τέλει από αυτή, η διοίκηση της τράπεζας θα αναθέσει στον προϊστάμενο της διεύθυνσης Βιομηχανικών και Ειδικών Χρηματοδοτήσεων, Π. Κοτοπούλη, μια

εξελίξεις που σχετίζονται με το μέλλον της Γ.Ε.Λ. Ένα άλλο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η μετάβαση από ένα διοικητικό συμβούλιο που απαρτιζόταν κυρίως από «τεχνοκράτες» σε ένα διοικητικό συμβούλιο που συμμετείχαν, πλάι στους «τεχνοκράτες», και τραπεζίτες, δικηγόροι και ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι. Αυτή η διαδικασία της μετάβασης έχει τις απαρχές της το έτος 1946 και θα διαρκέσει όλη την περίοδο⁵⁹² που μελετάμε σε αυτό το κεφάλαιο [Πίνακες 20, 28-30].

Για τις ανάγκες συνέχισης του καλλιεργητικού προγράμματος αλλά και τη συντήρηση των τεχνικών έργων θα λάβει από την Εθνική Τράπεζα, είναι βέβαιο ότι ένα σημαντικό μέρος των κεφαλαίων προέρχονταν από την Τράπεζα της Ελλάδος,⁵⁹³ βραχυπρόθεσμη χρηματοδότηση τα έτη 1946⁵⁹⁴-1950 [Πίνακας 37]. Μέχρι τα τέλη του 1948 η εταιρεία δεν είχε λάβει κάποια χρηματοδότηση από την Αμερικανική

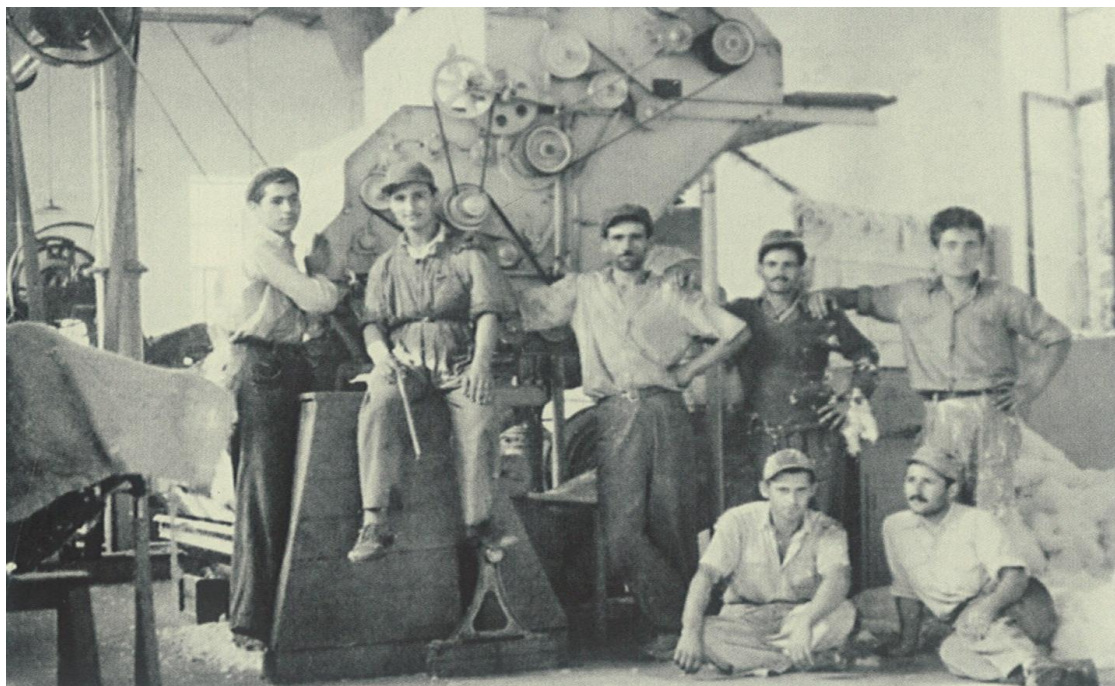
έρευνα σχετικά με την οικονομική λειτουργία της εταιρείας Λεσίνι και την εν γένει διοίκηση της. Πρώτα από όλα, θα πρέπει να τονίσω ότι αυτή η απαντητική αναφορά του Κοτοπούλη προς τη διοίκηση της τράπεζας είναι σημαντική πηγή για την τεκμηρίωση της λειτουργίας της επιχείρησης αυτή την περίοδο αλλά και προγενέστερων περιόδων και για αυτό το λόγο την χρησιμοποιούμε συχνά στην παρούσα εργασία. Σχετικά με το περιεχόμενό της θα αναφέραμε ότι ο Κοτοπούλης ανέλαβε να διερευνήσει καθορισμένα, από τη διοίκηση της τράπεζας, ζητήματα αναφορικά με τη λειτουργία της Γ.Ε.Λ. Επιγραμματικά με τα θέματα που ασχολήθηκε ήταν «άτοκα δάνεια προς την εταιρία «Χαρίλαος και Κανελλόπουλος», «δάνεια προς την εταιρία Δρίτσα», «αυτοκίνητο Ν. Χαριλάου», «επισκευές ακινήτου κ. Δρίτσα, όπου τα γραφεία της εταιρίας δια δαπάνης αυτής», «ενοίκια γραφείων της εταιρίας στο κτίριο ιδιοκτησίας Ν. Δρίτσα», «προμήθεια μηχανημάτων από την εταιρία Δρίτσα άνευ μειοδοσίας», «ταξίδι του κ. Δρίτσα στην Αμερική», «εκμετάλλευση βοσκοτόπου της εταιρίας υπό των κ.κ. Ν. Χαριλάου και Η. Βελώνη», «πώληση καρπουζιών», «έλεγχος διαχειρίσεως του κτήματος», «λειτουργία ταμείου». Μερικά από τα παραπάνω ζητήματα τα έχουμε αναφέρει και αλλού στην παρούσα. Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει η έρευνα αυτή, η οποία ουσιαστικά αποτελεί την επίσημη άποψη της Εθνικής για τη λειτουργία και την οικονομική διαχείριση της Γ.Ε.Λ. Σύμφωνα με τον Κοτοπούλη, λοιπόν, στην επιχείρηση διαπιστώνεται έλλειψη τάξης, παραμέληση τύπων και παραγνώριση του ρόλου του διοικητικού συμβουλίου. Επιπλέον διακρίνει ορισμένες τάσεις εφαρμογής πολλών μεθόδων οι οποίες προσidiaζαν μόνο σε προσωπικές επιχειρήσεις. Ωστόσο, σύμφωνα πάντα με τον ίδιο, όλες αυτές οι ανωμαλίες στη λειτουργία της εταιρείας δεν δύναται να στηρίζουν οποιανδήποτε υπόνοια για ιδιοτέλεια και προσωπικό όφελος του προέδρου Δρίτσα, ούτε μπορούν να κλονίσουν την εμπιστοσύνη προς τον ίδιο. Αν και τα προβλήματα σχετικά με τον Ν. Χαρίλαο ήταν περισσότερα, ωστόσο δεν κατηγορείται και αυτός για ατασθαλίες σε βάρος της εταιρείας. Αντιθέτως, ο Κοτοπούλης θεωρεί ότι η διοίκηση της εταιρείας τα τελευταία χρόνια εργάστηκε με επιτυχία αυξάνοντας την καλλιεργούμενη έκταση, ανανεώνοντας το μηχανολογικό εξοπλισμό ενώ απέδωσε και καθαρά κέρδη διόλου ευκαταφρόνητα, παρόλες τις δυσκολίες. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Εμπιστευτική αναφορά από Π. Κοτοπούλη προς Διοικήσιν της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος (Γραφείον Υποδιοικητού κ. Κλ. Μανέα), Αθήναι τη 10^η Δεκεμβρίου 1950, σ. 1-16.

⁵⁹² Έχουμε πληροφορίες ότι το 1946 η Εθνική τράπεζα πρότεινε να συμμετάσχουν στο συμβούλιο και άτομα τα οποία είχαν σημαντική θέση στο κρατικό μηχανισμό και με την ειδικότητα τους μπορούσαν να βοηθήσουν την εταιρεία να ανακάμψει. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι-Ιστορικών Συμβάσεως.

⁵⁹³ Ηλίας Βενέζης, *Χρονικόν της Τραπεζής της Ελλάδος. Ιστορία μιας εικοσιπενταετίας 1928-1952*, ό.π., σ. 404. Για την παραπάνω υπόθεση βλ. αναλυτικά τα σχόλια στον πίνακα 37.

⁵⁹⁴ Τον Μάρτιο του 1946 ο Ε. Χαρίλαος με επιστολή του προς το διοικητή της Εθνικής θα ζητήσει την άμεση χρηματοδότησή της, μιας και η εταιρεία είχε ανάγκη από κεφάλαια για τη συνέχιση του καλλιεργητικού προγράμματος. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 36, Από Επαμ. Χαρίλαο προς Εθνικήν Τράπεζαν Ελλάδος (Διοικητή), Εν Αθήναις τη 7 Μαρτίου 1946. Ένα μήνα αργότερα θα της χορηγηθεί βραχυπρόθεσμη πίστωση 576.000.000 δρχ. [Πίνακας 37].

βοήθεια,⁵⁹⁵ ενώ απεστάλησαν σε αυτή ελάχιστα και ακατάλληλα για τις ανάγκες της γεωργικά μηχανήματα.⁵⁹⁶

Φωτογραφία 14Ε. Στο εκκοκκιστήριο. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 98.

Από την πλευρά της η εταιρεία, δια του προέδρου της Ν. Δρίτσα, θα επιχειρήσει με ενέργειες της να συμπεριληφθεί στις εταιρείες που θα χρηματοδοτούνταν⁵⁹⁷ από αμερικανικά κεφάλαια.⁵⁹⁸ Την περίοδο αυτή η επιχείρηση θα δέχεται δανειακές

⁵⁹⁵ Για την Αμερικανική βοήθεια βλ. ενδεικτικά *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπέζης της Ελλάδος, 1928-1978*, σ. 310-313, 344-368. Αναλυτικότερα, Γιώργος Σταθάκης, *Το δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ...*, ό.π, σ. 135-347.

⁵⁹⁶ Προφανώς από τις διανομές της UNRRA (Απρίλιος 1945-Μάρτιος 1947). ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Επιστολή κ. Νικ. Δρίτσα, Δια τον Υποδ/την κ. Μανέαν, Εν Βασιγκτώνι, τη 8^η Οκτωβρίου 1948. Για τις διανομές της UNRRA σχετικά με την ανασυγκρότηση της αγροτικής παραγωγής βλ. ενδεικτικά και μόνο Νίκος Καμπέρης, «Οι αγρότες στην Κατοχή και τον Εμφύλιο», στο Μωυσίδης Α. (επιμ.) *Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα ως σήμερα*, Νήσος, Αθήνα 2011, σ. 144-146.

Επιπλέον, το 1950 γνωρίζουμε ότι θα χορηγηθεί στη Γ.Ε.Λ. ένα εκκοκκιστήριο βάμβακος από τα κεφάλαια Ανασυγκρότησης, ενώ θα εισπραχθούν από την τράπεζα της Ελλάδος 619 δολάρια για την κάλυψη των δαπανών του εξωτερικού τεχνικού μηχανικού ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την εγκατάσταση του εκκοκκιστηρίου. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς την αγροτική τράπεζα της Ελλάδος, Εν Λεσίνι τη 9 Αυγούστου 1950.

⁵⁹⁷ Η Γ.Ε.Λ θα απευθυνθεί στην εταιρεία «Φαουντέσιον» για τη σύνταξη αίτησης για την παροχή δανείου, μιας και η δεύτερη είχε την εμπειρία αλλά και τις «διασυνδέσεις» για την προώθηση των αιτημάτων. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Επιστολή κ. Νικ. Δρίτσα, Δια τον Υποδ/την κ. Μανέαν, Εν Βασιγκτώνι, τη 8^η Οκτωβρίου 1948.

⁵⁹⁸ Για αυτό το λόγο ο ίδιος θα επισκεφτεί την Ουάσιγκτον τον Οκτώβριο του 1948. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Επιστολή κ. Νικ. Δρίτσα, Δια τον Υποδ/την κ. Μανέαν, Εν Βασιγκτώνι, τη 8^η Οκτωβρίου 1948. Αν και δεν ασχοληθήκαμε με αυτό το θέμα στην παρούσα, ωστόσο από άλλες μελέτες που αναφέρονται στο ζήτημα αυτό δεν αναφέρεται πουθενά ότι η Γ.Ε.Λ. χρηματοδοτήθηκε από κεφάλαια του Σχεδίου

διευκολύνσεις από εταιρείες που ανήκουν σε μετόχους και σε συμβούλους⁵⁹⁹ της ενώ και η ίδια από μέρος της θα παρέχει παρόμοιες διευκολύνσεις σε αυτές τις εταιρείες. Τα χρόνια 1946-1949, όπως αναφέραμε και παραπάνω, θα είναι χρόνια ανάκαμψης της Γ.Ε.Λ. Πλάι στα έργα συντήρησης θα υλοποιηθούν και ορισμένα καινούργια τεχνικά έργα.⁶⁰⁰

Η αγροτική εκμετάλλευση

Η εταιρεία εμφανίζεται να καλλιεργεί⁶⁰¹ το έτος 1946 περίπου 10.500 στρ. ενώ το 1949 θα φτάσει να διαχειρίζεται⁶⁰² γύρω στα 15.000 στρέμματα.⁶⁰³

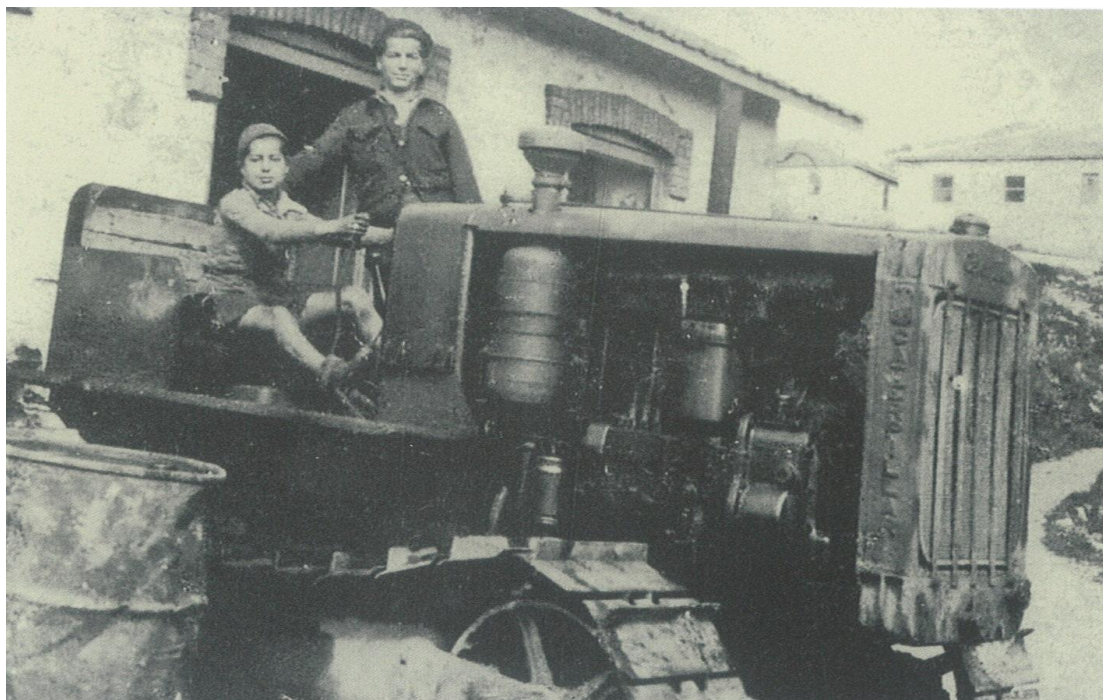
Μάρσαλ, με εξαίρεση την περίπτωση του εκκοκκιστηρίου βάμβακος. Ο Α. Βετσόπουλος, σε μελέτη του για τις οικονομικές συνθήκες στην περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου στην Αιτωλοακαρνανία, αναφερόμενος στην ανοικοδόμηση του νομού και του επιχειρηματικού κόσμου στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ δεν αναφέρεται στην περίπτωση της εταιρείας. Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι η εταιρεία δεν χρηματοδοτήθηκε από κεφάλαια της αμερικανικής βοήθειας που διαχειρίστηκε η Εθνική Τράπεζα, ούτε εμφανίζεται να της έχουν χορηγηθεί κεφάλαια από τα «μεγάλα» (πάνω από ένα εκατομμύριο δολάρια) βιομηχανικά δάνεια του Σχεδίου Μάρσαλ. Από την άλλη μεριά δεν κατάφερα να ερευνήσω αν η εταιρεία «έτυχε» χρηματοδότησης από κεφάλαια της αμερικανικής βοήθειας διαμέσου της αγροτικής ή της κτηματικής τράπεζας ή κάποιας άλλης τράπεζας. Απόστολος Βετσόπουλος, «Οικονομικές συνθήκες στην περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου στην Αιτωλοακαρνανία», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας (επιμ.), ό.π., σ. 108-120· Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, ό.π., σ. 239-243, πίν. 3.9 και 3.10.

⁵⁹⁹ Πρόκειται για τις εταιρείες «Ε. Χαρίλαος και Κανελλόπουλος», «Ψυγεία Θεσσαλονίκης Χαρίλαος», «ΑΤΜΕ-Ν. Δρίτσας». Αναφορικά με την εταιρεία του Δρίτσα θα σημειώναμε ότι συνεχίζεται και αυτή την περίοδο η ιδιότυπη σχέση που είχε ξεκινήσει από την ίδρυση της Γ.Ε.Λ., κατά την οποία το σύνολο σχεδόν των μηχανουργικών εργασιών της δεύτερης διεξάγονταν από την εταιρεία του Δρίτσα. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Εμπιστευτική αναφορά από Π. Κοτοπούλης προς Διοίκησιν της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (Γραφείον Υποδιοικητού κ. Κλ. Μανέα), Αθήναι τη 10^η Δεκεμβρίου 1950, σ. 1-5.

⁶⁰⁰ Πληροφορίες βρίσκονται στο ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 35, Πρόγραμμα Γεωργικής και Κτηνοτροφικής Εκμεταλλεύσεως του κτήματος Λεσίνι κατά το Γεωργικόν έτος 1945-1946, σ. 11-12. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις, Λεσίνι τη 15 Δεκεμβρίου 1946 και ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις εργασιών Τεχνικού Τμήματος από 16 Νοεμβρίου έως 15 Δεκεμβρίου 1946· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου 1948, Εν Αθήναις τη 17 Ιουνίου 1949.

⁶⁰¹ Το 1947 θα αποσταλούν στην επιχείρηση από την Αμερική διάφοροι σπόροι κηπευτικών, μπιστανοειδών και δημητριακών. Πρόκειται για σπόρους καρότου, κουνουπιδιού, σέλινου, μαρουλιού, πιπεριάς, ντομάτας, μπιζελιού, καρπουζιού, πεπονιού και αραβοσίτου. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Peter Henderson & co, Feb. 10, 1947.

⁶⁰² Οι εκτάσεις κυρίως καλλιεργούνται με το σύστημα της αυτοκαλλιέργειας με μηχανικά μέσα, ενώ σε μερικές περιπτώσεις διάφορες εκτάσεις τις εκμεταλλεύεται συνεταιρικά. Στη δεύτερη περίπτωση φαίνεται ότι η εταιρεία παραχωρούσε ορισμένη έκταση σε καλλιεργητές της περιοχής στην οποία οι εργασίες προπαρασκευής και σποράς γίνονταν από τους ίδιους καλλιεργητές με ζώα, διότι δεν ήταν δυνατόν να καλλιεργηθούν, εξαιτίας της θέσης τους, με μηχανικά μέσα. Δεν γνωρίζουμε όμως με ποιους όρους γινόταν αυτή η παραχώρηση. Βλ. και πιο πάνω το ζήτημα σχετικά με το νομοθετικό διάταγμα 327 «Περί αναγκαστικής μισθώσεως γαιών υπέρ ακτημόνων γεωργών και κτηνοτρόφων». Ωστόσο, και στο σύστημα της αυτοκαλλιέργειας η εταιρεία θα χρησιμοποιεί εργάτες από την ευρύτερη περιοχή για διάφορες εργασίες όπως για το βοτάνισμα, εργασία η οποία θα διενεργούνταν εργολαβικά από συνεργείο εργατών με κατ'αποκοπήν κατά στρέμμα και με αμοιβή είτε σε χρήμα είτε σε είδος. Όσον αφορά το θερισμό, αυτός θα διενεργείτο τόσο με μηχανικά μέσα από την ίδια την εταιρεία όσο και με το εργολαβικό σύστημα κατά στρέμμα και αμοιβή σε είδος. Έτσι γίνεται κατανοητό, ότι οι ντόπιοι μικροϊδιοκτήτες και ακτήμονες θα αποτελέσουν την πηγή της εποχικής εργατικής δύναμης που ήταν αναγκαία για το θερισμό και τις άλλες εποχικές εργασίες που η εταιρεία δεν μπορούσε να φέρει σε πέρας με ίδια μέσα. Όσο εξυγιαίνονταν νέα εδάφη τόσο μεγαλύτερη ήταν η

Φωτογραφία 14ΣΤ. Θύμιος και Παύλος Ευαγγελιάδης, 1947. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 104.

Αυτή την περίοδο θα λάβει την τελική του μορφή το κτήμα πλέον Λεσίνι, το οποίο εμφανιζόταν περιφραγμένο και προστατευμένο τριγύρω από περιφερειακό αυλάκι.⁶⁰⁴

ζήτηση από την πλευρά της εταιρείας για εποχική εργατική δύναμη. Αν και δεν έχουμε καθόλου ενδείξεις για τον αριθμό των καλλιεργητών που απασχολούνταν σε αυτές τις εργασίες, εντούτοις, έχοντας υπόψη ότι αυτές οι εποχικές γεωργικές δραστηριότητες ήταν ιδιαίτερα «εργασιοβόρες», μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι εμπλεκόμενοι σε αυτές πρέπει να αποτελούσαν σημαντικό μέρος της ντόπιας υποαπασχολούμενης εργατικής δύναμης. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υπ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 35, Πρόγραμμα Γεωργικής και Κτηνοτροφικής Εκμεταλλεύσεως του κτήματος Λεσίνι κατά το Γεωργικόν έτος 1945-1946, σ. 3-5. ΓΑΚ-ΑΝΑ, Αρχείο κοινότητας Λεσινίου (Παλαιοκατούνας) 1932-1968, Φάκελος 72, Υπ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1947-52. Για το πόσα εδάφη εκμεταλλεύτηκαν με το σύστημα της αυτοκαλλιέργειας και πόσα συνεταιρικά βλ. τους πίνακες 38-41.

⁶⁰³ Εξαιτίας αυτής της αύξησης στην καλλιεργούμενη έκταση, τον Απρίλιο του 1949 θα υπογραφεί συμφωνητικό μίσθωσης δύο ελκυστήρων μεταξύ της εταιρείας και της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Μεσολογγίου. Σύμφωνα με αυτό το συμφωνητικό, η Ένωση Γεωργικών Συνεταιρισμών θα ενοικίαζε για αόριστο χρονικό διάστημα στη Γ.Ε.Λ. δύο Τρακτέρ ΤΖΩΝ-NTHP 30 ίππων, με ημερήσιο μίσθωμα που ανερχόταν στις 100.000 δρχ. Την ίδια περίοδο, ύστερα από απόφαση της υπηρεσίας μηχανικής καλλιέργειας του υπουργείου Γεωργίας, η Γ.Ε.Λ. θα προμηθευτεί από τον τομέα μηχανικής καλλιέργειας της Πρέβεζας δύο επιπλέον ελκυστήρες ΤΖΩΝ-NTHP, έναντι 36.000.000 δρχ. και για τους δύο. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Συμφωνητικών Μισθώσεως Ελκυστήρος (Τρακτέρ), Εν Μεσολογγίω την 16^{ην} Απριλίου 1949· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ., Το Γραφείον Αθηνών προς το γραφείον Λεσινίου, Αθήναι 6 Μαΐου 1949· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Από Υπουργείο Γεωργίας (Υπηρεσία Μηχανικής Καλλιέργειας) προς Την Γεωργικήν Εταιρίαν Α.Ε. Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 16-5-49. Από την άλλη μεριά είναι πιθανόν η εταιρεία να διέθεσε, έναντι μισθώματος, την ίδια περίοδο, την Βυθοκόρο «Επαμεινώνδας» στο Συνεταιρισμό Ελευθέρων Αλιέων Μεσολογγίου για την κατασκευή της διάφυρας του ιχθυοτροφείου της Κλείσοβας. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή προς τον Συνεταιρισμόν Ελευθέρων Αλιέων Μεσολογγίου, 19 Σεπτεμβρίου 1949.

⁶⁰⁴ Ο Κ. Λαμπόβας αναφέρει ότι το κτήμα είχε τέσσερις εισόδους στις οποίες υπήρχαν ισάριθμοι φύλακες. Από τη θέση Παλαιοκαπάνα εισέρχονταν στο κτήμα οι κάτοικοι της Παλαιοκατούνας και από την περιοχή της Λάμπρας εισέρχονταν οι κάτοικοι του Πενταλόφου. Οι κάτοικοι της Κατοχής περνούσαν στο κτήμα από τη θέση Τρίκαρδος ενώ η είσοδος στο κτήμα για τους κατοίκους του

Νέες καλλιέργειες που εμφανίζονται την περίοδο αυτή είναι η καλλιέργεια κλωστικής κάνναβης⁶⁰⁵ (*Cannabis Sativa*), η ορυζοκαλλιέργεια⁶⁰⁶ και η αμπελουργία, ενώ σημαντική ανάπτυξη παρατηρείται στην καλλιέργεια και παραγωγή του βαμβακιού,⁶⁰⁷ του σίτου⁶⁰⁸ και των μπιστονοειδών⁶⁰⁹ [Πίνακες 38-41].

Αστακού και των άλλων χωριών βορείως του κτήματος γινόνταν από την περιοχή που εισερχόταν στο κτήμα και ο χείμαρρος Γεροπόρος. Κωνσταντίνος Λαμπόβας, «Ο Φραξάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας, ό.π.

⁶⁰⁵ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Απόφασις Διευθυντή Γεωργίας Νομού Αιτωλ/νίας, Εν Μεσολογγίω τη 15-3-1947. Αξίζει να αναφέρουμε ότι αυτή η καλλιέργεια ήταν προσωπική επιλογή του Ε. Χαριλάου, ο οποίος το 1947, λίγους μήνες προτού αποβιώσει, θα ταξιδέψει στο Μιλάνο, στην Μπολόνια και στην Φερράρα για συλλογή πληροφοριών σχετικά με την καλλιέργεια της κάνναβης. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Επαμεινώνδα Χαριλάου προς Γεωργικήν Εταιρίαν Λεσίνι, Γένοβα 29/8/1947· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Απόσπασμα επιστολής κ. Ε. Χαριλάου εις Γενοβα της 24/8/1947. Επιπλέον, έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι σχετικά με αυτή την καλλιέργεια θα δημιουργηθεί μια παρεξήγηση. Σε έγγραφο της Εφορίας Καπνού-Υπηρεσίας Διώξεως Λαθρεμπορίου προς τη Γ.Ε.Α., τις 24 Σεπτεμβρίου 1947, πληροφορούμαστε ότι η συγκεκριμένη υπηρεσία, κάνοντας λάθος εκτίμηση σχετικά με την καλλιέργεια της κλωστικής κάνναβης και θεωρώντας ότι πρόκειται για καλλιέργεια Ινδικής Κάνναβης, θα ζητήσει από την εταιρεία, με παράλληλη κοινοποίηση στο Υπουργείο Οικονομικών, τα απαραίτητα δικαιολογητικά που επέτρεπαν την καλλιέργεια της! Η απάντηση της εταιρείας θα έρθει άμεσα, με κάποια δόση ειρωνείας, αναφέροντας ότι πρόκειται για καλλιέργεια κλωστικής κάνναβης και παραγωγής σπόρου κλωστικής κάνναβης, για τις οποίες η εταιρεία είχε άδεια από τη Γεωργική Υπηρεσία του Νομού. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Εφορία Καπνού-Υπηρεσία Διώξεως Λαθρεμπορίου προς την Ανώνυμον Γεωργικήν Εταιρίαν Λεσινίου, Εν Αστακώ τη 22 Σεπτεμβρίου 1947· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Ανώνυμος Εταιρεία προς Εφορίαν Καπνού Αστακού-Υπηρεσίαν Διώξεως Λαθρεμπορίου, Εν Λεσίνι τη 24 Σεπτεμβρίου 1947· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Απόφασις ο Δ/ντής Γεωργίας Νομού Αιτωλ/νίας..., Εν Μεσολογγίω τη 15-3-1947.

⁶⁰⁶ Η εταιρεία το 1949 θα προμηθευτεί 8 τόνους ιταλικού ορυζόσπορου για την εφαρμογή πειραματικής καλλιέργειας σε αλατούχα εδάφη καθώς και για την παραγωγή σπόρου. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εξαιρετ. Επείγον έγγραφο από Υπουργείον Γεωργίας (Γεν. Δ/σις Γεωργίας) προς την Κ.Υ.Δ.Ε.Π., Εν Αθήναις τη 2 Απριλίου 1949.

⁶⁰⁷ Αυτό οφείλεται πιθανότατα στην εισαγωγή βελτιωμένων σπόρων βάμβακος ACALA 1517 αλλά και στην εισαγωγή σκαλισμάτων με μηχανές. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Α. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου 1948, Εν Αθήναις τη 17 Ιουνίου 1949. Γνωρίζουμε ότι τον Οκτώβριο του 1949 θα προπωληθεί στην Πειραική-Πατραϊκή παραγωγή 100.000 οκάδες εκκοκκισμένου βάμβακος, η οποία θα παραδινόταν η μισή παραγωγή στην Πάτρα και η άλλη μισή στην Αθήνα. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Το Γραφείον Αθηνών προς το Γραφείον Λεσινίου, Αθήναι 8 Οκτωβρίου 1949. Από το καλλιεργητικό έτος 1949-1950 θα παρουσιασθεί μια μεγάλη αύξηση σε καλλιεργούμενες εκτάσεις με βαμβάκι, οι οποίες θα πλησιάσουν τα 9.000 στρ. ενώ στα 1951-1952 θα φτάσουν περίπου τις 12.000 στρ. Εκτοτε θα παραμείνουν σε υψηλά επίπεδα, μιας και το 1959-1960 εμφανίζονται να καλλιεργούνται γύρω στα 12.000 στρ. με βαμβάκι. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι από την περίοδο 1950-1959 η εταιρεία θα δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη της βαμβακοκαλλιέργειας, ενώ η καλλιέργεια του σίτου θα κυμανθεί μεταξύ 3.000 και 4.000 στρεμμάτων. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ εμφανίων τας καλλιέργειας κατ'έκτασιν και είδος, την συνολικήν παραγωγήν και την μέσην στρεμματικήν απόδοσιν από του καλλιεργητικού έτους 1934/1935· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Οργανισμός Λεσινίου, έδρα εν Λεσίνι. Έκθεσις Πεπραγμένων έτους 1961, σ. 70, πίν. 3.

⁶⁰⁸ Στα 1946-1947 πληροφορούμαστε από το Ριζοσπάστη ότι όσον αφορά το κτήμα Λεσίνι, 200.000 οκάδες σπόρους σίτου παρέμεναν στις αποθήκες της Αγροτικής Τράπεζας, εξαιτίας της δραστηριότητας των τοπικών οργανώσεων της Χ. Εφ. *Ριζοσπάστης*, φ. 1 Φεβρουαρίου 1947, «Από τη μαρτυρική ύπαιθρο, Γιατί καθυστερεί η σιτοκαλλιέργεια», σ. 2. Δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε περισσότερες πληροφορίες για το συγκεκριμένο θέμα.

Σχετικά με τη διάθεση της παραγωγής του σίτου, την περίοδο αυτή, γνωρίζουμε ότι τον Ιούλιο του 1949 θα αποσταλούν στο κυλινδρόμυλο-μακαρανοποιείο Π.Β. Ζαφειρόπουλος και Σία στην Κέρκυρα 50.000 τόνοι σίτου Μεντάνα με τιμή 1.820 δρχ. την οκά. Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι τον Αύγουστο θα παραδοθούν στην Α.Ε. Μύλοι «Αγίου Γεωργίου» στην Πάτρα 100.000 οκάδες σίτου Μεντάνα προς 2.200 δρχ. την οκά. Την ίδια περίοδο θα πωληθούν στους Μύλους Ε.Γ. Λαδόπουλος στην Πάτρα

Εικόνα 5. Διαφήμιση των καρπουζιών Λεσίνι με την ετικέτα της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι (τέλη δεκαετίας 1950). Πηγή: etoliko artis (http://etolikoartis.blogspot.gr/2010_11_01_archive.html).

Επένδυση θα γίνει και στη δεντροκαλλιέργεια⁶¹⁰ ενώ το 1947 θα ιδρυθεί και το «Φυτώριο Αμερικανικών Αμπέλων Λεσινίου (ΦΑΑΛ)⁶¹¹ με σκοπό να συμβάλλει στην πλήρωση των αναγκών των αμπελουργών της Νοτιοανατολικής Ελλάδος με

επιπλέον 50.000 οκάδες σίτου. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς Κυρίου Π. Ζαφειρόπουλον & Σία, 30 Ιουλίου 1949. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή προς Κυρίου Α.Ε. Μύλοι 'ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ', 24 Αυγούστου 1949. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, 24 Αυγούστου 1949. Για ορισμένα ιστορικά στοιχεία σχετικά με τον κυλινδρόμυλο-μακαρονοποιείο Π.Β. Ζαφειρόπουλος και Σία βλ. την ανακοίνωση του Ανδρέα Γουλή, στη διημερίδα η βιομηχανική κληρονομία των Ιόνιων νησιών (4-5 Ιουνίου 2010), με τίτλο *Βιομηχανικές εγκαταστάσεις της Κέρκυρας*, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://lib.teekerk.gr:8080/handle/lib.teekerk.gr/262>. [Τελευταία πρόσβαση 31-7-2013].

⁶⁰⁹ Αναφορικά με τη διάθεση της παραγωγής αυτής, γνωρίζουμε ότι στην αγορά του Αγρινίου ήταν δύσκολο να διοχετευθεί, το καλοκαίρι του 1949, μεγάλη ποσότητα διότι αυτή κατακλυζόταν από τη ντόπια παραγωγή και από την παραγωγή της περιοχής της Λυσιμαχίας, η οποία πωλούνταν προς 1.000 δραχ. την οκά, ενώ αναφορές υπάρχουν ότι οι χονδρέμποροι μπούκοτάριζαν την παραγωγή Λεσινίου προς όφελος της ντόπιας παραγωγής. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Μιλτιάδη Β. Τζάνη προς Κύριον Ηλίαν Βελώνην Γ.Ε.Λ., Αγρίνιον 8 Αυγούστου 1949. Τον Αύγουστο του 1949 θα αποσταλούν στην αγορά της Αθήνας-Πειραιά 506.100 οκάδες μοστανοειδών, κυρίως καρπουζιών. Τον επόμενο μήνα έχουμε πληροφορίες ότι θα πωληθούν στην αγορά της Αθήνας-Πειραιά άλλες 256.561 οκάδες καρπουζιού. Πληροφορίες έχουμε για διάθεση μέρος της παραγωγής καρπουζιού και στην αγορά της Κέρκυρας. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Αθήναι 8 Αυγούστου 1949. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Το Γραφείον Αθηνών προς το Γραφείον Λεσινίου, Αθήναι 23 Σεπτεμβρίου 1949. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς Κύριον Σοφοκλήν Κονοφάον Γαρίτσαν, Εν Λεσίνι τη 9 Ιουλίου 1950.

⁶¹⁰ Βλ. αναλυτικά τον πίνακα 42.

⁶¹¹ Σημαντικό ρόλο στη σύσταση του ΦΑΑΛ έπαιξε η εμφάνιση της φυλλοξήρας, την περίοδο αυτή, στο νομό της Ευβοίας και στην Αττική. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις περί του Φυτωρίου Αμερικανικών Αμπέλων Λεσινίου (ΦΑΑΛ), Εν Αθήναις τη 28 Φεβρουαρίου 1949. Η Ο. Γιαννακογεώργου αναφέρει ότι αυτή η καλλιέργεια εκτεινόταν σε πάνω από 500 στρέμματα έκταση, ενώ στο φυτώριο αυτό, από τον Γενάρη έως τον Απρίλη, απασχολούνταν έως διακόσιοι με τριακόσιοι εργάτες. Η ίδια συγγραφέας αναφέρει ότι σύμφωνα με κατοίκους της περιοχής, όποιος κατόρθωνε να εξασφαλίσει βέργες από το συγκεκριμένο φυτώριο θεωρούνταν τυχερός. Όλγα Γιαννακογεώργου, «Το κρασί και η άμπελος στην Νότια Αιτωλοακαρνανία από τα χρόνια του Οινέα ως τις μέρες μας», ό.π., σ. 205-206.

αμερικανικά κλήματα, τα οποία εμβολιάζονταν κυρίως με ευρωπαϊκές ποικιλίες.⁶¹²

Φωτογραφία 14Z. Στα μπουστάνια. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 100.

Την ίδια περίοδο θα συσταθεί και ειδική υπηρεσία φυτοπαθολογίας στο κτήμα για την αντιμετώπιση των διάφορων ασθενειών.⁶¹³ Η εταιρεία θα συνεχίσει, και κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, την πολιτική της παραχώρησης εκτάσεων σε κτηνοτρόφους⁶¹⁴ της ευρύτερης περιοχής για τη βόσκηση των ζώων τους με αντίτιμο που καταβαλλόταν σε είδος.⁶¹⁵

⁶¹² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αλ. Μάκος Επιμελητής Ανωτ. Γεωπ. Σχολής Έκθεσις περί του Φυτωρίου Αμερικανικών Αμπέλων Λεσινίου (ΦΑΑΛ), Εν Αθήναις τη 28 Φεβρουαρίου 1949. Το 1948 γνωρίζουμε ότι παρήχθησαν 88.750 απλά μοσχεύματα και 45.445 τεμάχια ρίζες διαφόρων ποικιλιών. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου 1948, Εν Αθήναις τη 17 Ιουνίου 1949.

⁶¹³ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου 1948, Εν Αθήναις τη 17 Ιουνίου 1949.

⁶¹⁴ Η εταιρεία πιθανότατα με την παραχώρηση αυτών των εκτάσεων στόχευε τόσο στην επίτευξη μιας ορισμένης προσόδου από αυτή τη δραστηριότητα όσο και στην απόκρουση αξιώσεων των κτηνοτρόφων της περιοχής που ενδεχομένως να πήγαζαν από το Νομοθετικό Διάταγμα 327 «Περί αναγκαστικής μισθώσεως γαιών υπέρ ακτημόνων γεωργών και κτηνοτρόφων» του έτους 1947.

⁶¹⁵ Φαίνεται ότι η εταιρεία προέβαινε σε συμφωνία με τους κτηνοτρόφους για αυτή τη μίσθωση, η οποία μίσθωση καταβαλλόταν σε είδος. Οι υποχρεώσεις των κτηνοτρόφων ήταν η παράδοση στην εταιρεία καθορισμένης ποσότητας γάλακτος, κρέατος, τυριού κ.λπ. Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίοδο 1945-1946. Κατά τη διάρκεια της χειμερινής βοσκής τα έτη 1945-1946 και της θερινής το έτος 1946 εμφανίζονται 41 κτηνοτρόφοι ως ενοικιαστές εκτάσεων που διαχειριζόταν η Γ.Ε.Λ. Υποθέτουμε ότι μόνο κατόπιν αγροζημίας οι ενοικιαστές υποχρεούνταν να πληρώσουν αυτή την προξενθείσα από τους ίδιους ζημιά και σε χρήμα. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε Διεύθυνσις κτήματος, Χειμερινή βοσκή 1945-1946 κ' Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε Διεύθυνσις κτήματος, Θερινή βοσκή 1946.

Πίνακας 21. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1949-1950.

Γεωργικό Έτος 1949-1950

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.
<i>Σίτος</i>	4.000 - 215	313.500 - 16.200
<i>Βρώμη</i>	287 - 75	- ⁶¹⁶ - 3.000
<i>Βαμβάκι</i>	8.500 - 400	666.300 - 33.000
<i>Αραβόσιτος</i>	2.210	165.800
<i>Μποστανοειδή</i>	1.735	2.182.514
<i>Ρύζι</i>	1.000	335.000
<i>Κάνναβη</i>	130	4.667
<i>Αμπελουργία</i>	170	-
Σύνολο	18.032 - 690	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ εμφανίων τας καλλιέργειας κατ'έκτασιν και είδος, την συνολικήν παραγωγήν και μέσην στρεμματικήν απόδοσιν από του καλλιεργητικού έτους 1934/1935.

Το 1947 ο διευθυντής της Γ.Ε.Λ. θα προτείνει την ίδρυση και την εγκατάσταση Πρότυπου Τυροκομείου στο κτήμα με σκοπό την εκμετάλλευση του ζωικού κεφαλαίου της επιχείρησης, αλλά κυρίως του ζωικού κεφαλαίου κτηνοτρόφων της περιοχής.⁶¹⁷ Ωστόσο, από το 1949 έχουμε αναφορές ότι η διοίκηση της εταιρείας δεν έβρισκε πλέον συμφέρων τον κτηνοτροφικό κλάδο και γιαυτό το λόγο θα προβεί σε μείωση του ζωικού της κεφαλαίου.⁶¹⁸

⁶¹⁶ Η παραγωγή της βρώμης που προερχόταν από αυτοκαλλιέργεια το έτος αυτό, πληροφορούμαστε ότι καταστράφηκε.

⁶¹⁷ Δεν γνωρίζουμε αν τελικά εγκαταστάθηκε Πρότυπο Τυροκομείο στο κτήμα, ωστόσο είναι πολύ πιθανό. Πάντως στην έκθεση που μελετήσαμε, οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές για ένα τέτοιο εγχείρημα όπως και η θεωρητική του οργάνωση. Η εταιρεία, προφανώς, στόχευε στο να συγκεντρώσει την παραγωγή και το εμπόριο των τυροκομικών προϊόντων στα χέρια της, αποσπώντας το από τους εμπόρους, κυρίως Κεφαλλονίτες, που είχαν εγκατασταθεί στον Αστακό και το έλεγχαν σε μεγάλο βαθμό. Χρήστος Κ. Χασάπης, Λεύκωμα της κομποπόλεως Αστακού. Ιστορικών, Βιογραφικών, Λαογραφικών, ό.π., σ. 12-13. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Συνοπτική Έκθεσις Επί της κτηνοτροφικής καταστάσεως ομόρων περιοχών και κτήματος Λεσινίου και εγκαταστάσεως Προτύπου Τυροκομείου, Λεσίνι τη 14 Φεβρουαρίου 1947. Πρβλ. και Γερ. Ηρ. Παπατρέχας, *Το χρονικό του Μαχαιρά Ξηρομέρου*, ό.π., σ. 40, σχετικά με τη σημαντική θέση που κατείχαν οι Κεφαλονίτες στο εμπόριο του γάλακτος στην περιοχή του Ξηρομέρου.

⁶¹⁸ Ωστόσο, ο Η. Βελώνης και ο Ν. Χαρίλαος φαίνεται την περίοδο αυτή να διατηρούν για προσωπικό τους όφελος γύρω στα 330 ζώα στο κτήμα με την καταβολή του νόμιμου μισθώματος. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Εμπιστευτική αναφορά

Η εργασία

Στην αρχή αυτής της νέας φάσης ανάπτυξης της εταιρείας, ύστερα από τον πόλεμο και την Κατοχή, εμφανίζεται να απασχολούνται στη Γ.Ε.Λ. συνολικά 67 άτομα.⁶¹⁹

Φωτογραφία 14Η. *Εργάτες.* Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011, σ. 105.

Αυτή την περίοδο η εταιρεία θα εφαρμόσει ορισμένες πρακτικές σχετικά με τη διαχείριση της εργασίας,⁶²⁰ και οι οποίες απευθύνονταν, κυρίως, προς το ειδικευμένο και μακροχρόνια εργαζόμενο προσωπικό.

από Π. Κοτοπούλης προς Διοίκηση της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος (Γραφείον Υποδιοικητού κ. Κλ. Μανέα), Αθήναι τη 10^η Δεκεμβρίου 1950, σ. 12-13.

⁶¹⁹ Δεν γνωρίζουμε σε τι ποσοστό οι παραπάνω εργαζόμενοι αμείβονταν με μηνιαίο μισθό και ήταν μόνιμο εργατικό προσωπικό και τι ποσοστό αμείβονταν με ημερομίσθιο και ήταν εποχιακό εργατικό προσωπικό. Αναλύοντας την πηγή που μελετήσαμε μπορούν να συναχθούν ορισμένα συμπεράσματα. Σύμφωνα με αυτή την πηγή, λοιπόν, έντεκα άτομα απασχολούνταν στο τμήμα Τρακτέρ, ενώ επτά στο τμήμα Μηχανουργείου. Επιπλέον, εμφανίζονται εννιά άτομα ως φύλακες και επτά άτομα να απασχολούνται στην κτηνοτροφία (1 εμφανιζόταν ως υπεύθυνος των αλόγων, 4 υπεύθυνοι για το κοπάδι προβάτων και 2 υπεύθυνοι για τους χοίρους). Στις διάφορες καλλιέργειες απασχολούνταν συνολικά έξι άτομα (2 απασχολούνταν στις δεντροκαλλιέργειες, 2 στις καλλιέργειες φυτών και 2 στα κηπευτικά). Στα γραφεία της εταιρείας απασχολούνταν πέντε άτομα, ενώ τέσσερα εργάζονταν στο εστιατόριο και στο φούρνο. Τέλος, δύο εργαζόμενοι απασχολούνταν στις μεταφορές, ως λεμβούχοι, πέντε στις αποθήκες καρπών και υλικών, δύο στο ξυλουργείο, δύο στο ηλεκτροτεχνικό συνεργείο, έξι άτομα απασχολούνταν σε άλλες θέσεις (5 στο Φράξο και 1 στο Λόφο) και τέλος ένας εμφανίζεται ως αντιπρόσωπος Αστακού. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι από τους παραπάνω εργαζόμενους της εταιρείας ελάχιστοι είναι γυναίκες. Πιο συγκεκριμένα, δύο γυναίκες απασχολούνται στις αποθήκες καρπών και άλλες τόσες στο εστιατόριο, ενώ μια απασχολείται στα γραφεία της εταιρείας. Τέλος, θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ο μικρός αριθμός των ατόμων που απασχολούνταν στην καλλιέργεια ερμηνεύεται με το ότι η πηγή αναφέρεται στο Γενάρη του 1946, περίοδος κατά την οποία δεν είχαν ξεκινήσει οι εαρινές καλλιέργειες. Για αυτό το λόγο υποθέτουμε ότι από την άνοιξη του ίδιου έτους, στο παραπάνω εργατικό προσωπικό, θα πρέπει να προστεθούν και οι καλλιεργητές που ήταν αναγκαίοι για την εφαρμογή του εαρινού καλλιεργητικού προγράμματος. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εργαζόμενοι εν τω κτήματι Λεσίνι, 9/1/1946.

Έτσι, στα τέλη του 1946 γνωρίζουμε ότι η γεωργική επιχείρηση θα παρέχει επιδόματα σε είδος (σίτος) σε ορισμένους εργαζόμενους της, ως δώρο για τις υπηρεσίες που παρείχαν στην εταιρεία.⁶²¹ Αυτή η προνομιακή μεταχείριση παροχών, μια μορφή ειδικής εύνοιας δηλαδή, σε ένα μέρος του υπαλληλικού προσωπικού και των εργαζομένων στην επιχείρηση στόχευε, κυρίως, στη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης μεταξύ αυτών των εργαζομένων με τη διεύθυνση,⁶²² εξασφαλίζοντας έτσι στην εταιρεία το «έμπιστο» ανώτερο και ειδικευμένο εργατικό δυναμικό που είχε ανάγκη για τον έλεγχο και την ομαλή συνέχιση των εργασιών.

Η εταιρεία θα εφαρμόσει και άλλες μεθόδους που είχαν να κάνουν με τη διαχείριση της εργασίας και πιο συγκεκριμένα με την επιβολή της εργασιακής πειθαρχίας αλλά και τη διατήρηση της παραγωγικότητας και της αποδοτικότητας της εργασίας.⁶²³ Προς τα τέλη της περιόδου που μελετάμε, η διεύθυνση της Γ.Ε.Λ. θα θεσπίσει πειθαρχικές ποινές κατά των εργατών που από αμέλεια προέβαιναν σε φθορά υλικού, δεν υπάκουαν σε διαταγές ανωτέρων, ασκούσαν πλημμελώς τα καθήκοντα τους κ.λπ. Η επιβληθείσα ποινή καταβαλλόταν κυρίως σε χρήμα, ένα

⁶²⁰ Για παρόμοιες πρακτικές διαχείρισης της εργασίας στη βιομηχανία και συγκεκριμένα στην κλωστοϋφαντουργία Ρετσίνα στον Πειραιά βλ. τη μελέτη της Λήδας Παπαστεφανάκη, *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία. Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά, 1870-1940*, ό.π., σ. 371-372.

⁶²¹ Οι παρόχες σε είδος κυμαίνονταν από 150 μέχρι 300 οκάδες σίτου. Για παράδειγμα ο Κ. Χουλιαράς θα είναι ο μοναδικός που θα του παρασχεθούν 300 οκάδες σίτου, ενώ στον Ι. Ράπτη και στον Ε. Εμμανουηλίδη θα τους παρασχεθούν 150 οκάδες. Συνολικά τις 29 Νοεμβρίου 1946 γνωρίζουμε ότι παρασχέθηκαν διάφορες ποσότητες (150 έως 300 οκάδες) σίτου ως δώρο σε 22 εργαζόμενους. Ο Κ. Χουλιαράς, ο Ι. Ράπτης και ο Ε. Εμμανουηλίδης εργάζονται στην επιχείρηση ήδη από το 1935, ο μεν πρώτος ως επιστάτης γεωργίας ο δε δεύτερος ως οδηγός Τρακτέρ και ο τρίτος ως χειριστής βυθοκόρου. Σε αυτούς που θα τους παρασχεθεί σίτος ως δώρο είναι και οι δικηγόροι της εταιρείας Π. Κορδώσης και Α. Μακρής ενώ οι υπόλοιποι είναι κυρίως ειδικευμένο εργατικό και υπαλληλικό προσωπικό. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιδόματα εις είδος, 29-11-46· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Εργαζόμενοι εν τω κτήματι Λεσίνι, 9/1/1946· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Υποφ. 4, εγγρ. 77, 5 στοιχεία μελέτης-Έκθεσις περί των έργων του έλους «Λεσίνι» Αιτωλοακαρνανίας.

Για κατασπατάληση και για ζημία της εταιρείας σχετικά με παρόμοια διάθεση καρπών και προϊόντων σε ορισμένους εργαζόμενους στην επιχείρηση, θα κατηγορηθεί νωρίτερα, στα 1945, ο διευθυντής της Γ.Ε.Λ. Ηλ. Βελώνης από τον υπάλληλο της εταιρείας Σπύρο Γαλανόπουλο. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 34α-δ, Προς το Διοικητικόν Συμβούλιον της Γεωργ. Εταιρίας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 1^η Ιουλίου 1945.

⁶²² Ορισμένοι εργαζόμενοι στην εταιρεία θα απολαμβάνουν ειδική εύνοια που εκφραζόταν με την παροχή οικονομικών βοηθημάτων σε περιπτώσεις ασθένειας ακόμη και συγγενικών τους προσώπων. Το 1950 η επιχείρηση θα αναλάβει τα έξοδα εγχείρησης και νοσηλείας της κόρης του Παναγιώτη Πετρονικολού που εργαζόταν στην εταιρεία και τύγχανε «πτωχός οικογενειάρχης». ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς Κύριον Γεώργιον Μπούκαρη ιατρών-χειρουργόν, Αγρίνιον, Εν Λεσίνι τη 3 Φεβρουαρίου 1950.

⁶²³ Για την εφαρμογή παρόμοιων πρακτικών στην ελληνική κλωστοϋφαντουργία και κυρίως στην κλωστοϋφαντουργία Ρετσίνα στον Πειραιά βλ. για μια ακόμη φορά τη μελέτη της Λ. Παπαστεφανάκη, *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία. Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά, 1870-1940*, ό.π., 365-366.

πρόστιμο που ποίκιλε ανάλογα με τη σοβαρότητα του παραπτώματος που υπέκυπταν οι εργαζόμενοι φτάνοντας, σε λίγες περιπτώσεις, και μέχρι στο να τίθεται ο εργαζόμενος εκτός υπηρεσίας.⁶²⁴ Τον Μάρτιο του 1949 έχουμε αναφορές για

⁶²⁴ Ενδεικτικά θα παρουσιάσουμε τις πειθαρχικές ποινές και τα πρόστιμα που επιβλήθηκαν στους εργαζόμενους της Γ.Ε.Α. την περίοδο από τα τέλη Σεπτεμβρίου μέχρι τα τέλη Νοεμβρίου 1949. Τις 22 Σεπτεμβρίου 1949, λοιπόν, θα επιβληθεί στον Γ. Χατζή πρόστιμο 15.000 δρχ. διότι από αμέλεια του πάτησε με το τρακτέρ που χειριζόταν τις λαμαρίνες του υπόστεγου Φράζου. Στον Θ. Χολέβα, ο οποίος δεν μερίμνησε για την ασφάλεια του Μηχανουργείου μετά το πέρας της εργασίας του, θα του επιβληθεί ποινή 7.000 δρχ. Ο Γ. Σώλος όφειλε να καταβάλει στην εταιρεία το ποσό των 10.000 δρχ. διότι από απροσεξία του ανέτρεψε δια της λέμβου το πλοιάριο του ιχθυοτροφείου (διβάρι) Πεταλάς. Στους Σ. Κοντογιαννάτο και Χ. Αναστόπουλο θα τους επιβληθεί πρόστιμο 15.000 δρχ. στον καθένα, διότι χωρίς άδεια χρησιμοποίησαν το μουλάρι της εταιρείας για προσωπικό τους όφελος. Τέσσερις μέρες αργότερα πληροφορούμαστε ότι ο Α. Μούρκας θα καταβάλει πρόστιμο 15.000 δρχ. στην εταιρεία «διότι δεν έλαβεν όλα τα ενδεικνύμενα μέτρα ασφαλείας δια το προσωπικόν του κατά την δεματοποίησιν Καννάβεως». Την ίδια ημερομηνία στον Κ. Τσιγάλογλου θα επιβληθεί ποινή επίσης 15.000 δρχ. «διότι επέδειξεν αμέλεια κατά την εργασίαν δεματοποιήσεως Καννάβεως», ενώ ο Α. Μπεκατώρος θα τεθεί εκτός υπηρεσίας «διότι λόγω αμελείας του εθραύση ο στρόφαλος της Λέμβου «Νίκης». Στους Χ. Καούρα, Α. Καρβούνη και Β. Γραψόπουλο θα τους επιβληθεί, την 7^η Οκτωβρίου πρόστιμο 10.000 δρχ. στον καθένα, γιατί αν και διατάχτηκαν από τον υπεύθυνο της αποθήκης υλικών να εκτελέσουν συγκεκριμένη εργασία, αυτοί αρνήθηκαν. Υψηλό πρόστιμο, 150.000 δρχ., θα επιβληθεί στον Δ. Καπελάρη την ίδια ημερομηνία, με την αιτιολογία ότι «...παρά την εντολήν της Διευθύνσεως όπως πωλή σταφύλια συμφώνως τη διατιμήσει, ούτος επώλησε τοιαύτα υπέρ της διατιμήσεως και αντί δραχμών 2.000 κατ'οκάν». Τρεις μέρες αργότερα θα τεθεί εκτός υπηρεσίας ο Μ. Ντόκας με την αιτιολογία ότι αυθαίρετα μετέβη στο αναψυκτήριο της εταιρείας και παρέλαβε, χωρίς άδεια της διεύθυνσης, το ραδιόφωνο. Υπότροπος εμφανίζεται ο Κ. Τσιγάλογλου, στον οποίο θα του επιβληθεί την 13η Οκτωβρίου, για δεύτερη φορά, πρόστιμο 20.000 δρχ., αυτή τη φορά «διότι εβούλιαξε Τρακτέρ εις θέσιν όπου δεν εδικαιολογείτο πορεία Τρακτέρ». Στον Π. Μπόνη, προϊστάμενο εστιατορίου, την 17^η του ίδιου μηνός, θα του επιβληθεί ποινή 75.000 δρχ. με την αιτιολογία ότι απουσίαζε αυθαιρέτως από την εργασία του. Υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες επιβάλλονται στον ίδιο εργάτη δύο πρόστιμα για δυο διαφορετικές πειθαρχικές ποινές που διέπραξε την ίδια ημερομηνία. Γνωρίζουμε ότι την 25^η Οκτωβρίου θα επιβληθούν δύο πρόστιμα 10.000 δρχ. στον Κ. Πιστόγια με την αιτιολογία ότι από την μια μεριά «...απώλεσεν εξ' απροσεξίας του ένα εξάρτημα της Δισκοσβάρνας RANSOMSS και δεν ανέφερε σχετικώς» και από την άλλη «διότι εξ' απροσεξίας του προξένησε ζημίαν εις το υνίον του τριύνου Ρούτσακ». Πρόστιμα 10.000 και 5.000 δρχ., για φθορά εργαλείων της εταιρείας, θα επιβληθούν και στον Σ. Νούσσα την ίδια ημερομηνία, ενώ στον Α. Ράπτη γνωρίζουμε ότι του επιβλήθηκε πρόστιμο 10.000 δρχ. για τον ίδιο λόγο. Στις αρχές Νοεμβρίου η διεύθυνση της Γ.Ε.Α. θα επιβάλει τις ακόλουθες πειθαρχικές ποινές. Στον Γ. Αναούνη, ο οποίος καθυστέρησε επί πέντε ημέρες τα δελτία καυσίμων, θα του επιβληθεί πρόστιμο 20.000 δρχ., στον Δ. Φαγοπούρνη θα του επιβληθεί πρόστιμο 50.000 δρχ. διότι δεν συμμορφώθηκε με τις δοθείσες οδηγίες και επιπλέον διότι από αμέλεια κατέστρεψε κατά την εκφόρτωση δυο τσιμεντοσωλήνες και τέλος στον Θ. Πανάρετο θα επιβληθεί πρόστιμο 10.000 δρχ. με την αιτιολογία ότι «...ειργάσθη επί μίαν ημέραν με τετράτροχον κάρρο τελείως αγρασσάριστο». Την 11^η Νοεμβρίου πληροφορούμαστε για πειθαρχική ποινή, ύψους 10.000 έως 15.000 δρχ., που επιβλήθηκε σε έξι άτομα «διότι άπαντες έπαιζαν ποδόσφαιρο εντός του Παραπήγματος του οποίου έσπασαν και τα Τζάμια, επιπροσθέτως δε απειθαρχίσανε εις τον Διδάσκαλο και γενικώς συμπεριφέρθησαν απρεπώς». Τέλος, την 23^η Νοεμβρίου θα επιβληθεί πρόστιμο 10.000 δρχ. στον Π. Ευαγγελίδη με την αιτιολογία ότι από απροσεξία του έγινε υπαίτιος καθυστέρησης επί τετρώρου της λειτουργίας του αντλιοστασίου. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ Εμφαίνων τους τιμωρηθέντας υπό της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι κατά την 22 Σ/βρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας επιβληθείσας Πειθαρχικάς Ποινάς υπό της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι. Κατά την 26^η Σ/βρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας επιβληθείσας Ποινάς παρά της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι κατά την 7^η Οκτωβρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας επιβληθείσας Πειθαρχικάς ποινάς υπό της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι κατά την 7^η Οκτωβρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας επιβληθείσας υπό της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι κατά την 10^η Οκτωβρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας παρά της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι επιβληθείσας πειθαρχικάς ποινάς κατά την 13^η Οκτωβρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας παρά της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι επιβληθείσας πειθαρχικά ποινάς κατά την 17^η Οκτωβρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας παρά της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι επιβληθείσας

δυσφορία των εργαζομένων στην επιχείρηση καθώς και μεμονωμένες διαμαρτυρίες «δια την ακρίβειαν της ζωής και το δυσβάστακτον των ατομικών ή οικογενειακών βαρών». Η διεύθυνση της εταιρείας, σε τοπικό επίπεδο, αυτές τις διαμαρτυρίες τις έβρισκε απολύτως δικαιολογημένες, φοβούμενη ότι μακροπρόθεσμα αυτές θα κατέληγαν σε μείωση της εργατικότητας του προσωπικού. Τα αίτια αυτής της δυσφορίας εντοπίζονταν αφενός στις χαμηλές αμοιβές και αφετέρου στις υψηλές τιμές των βασικών ειδών διατροφής. Μιας και η εταιρεία δεν μπορούσε την περίοδο αυτή να βελτιώσει το ύψος των αμοιβών, γιαυτό το λόγο θα προταθεί η ενίσχυση του Πρατηρίου τροφίμων και η διάθεση βασικών ειδών διατροφής σε χαμηλές τιμές.⁶²⁵ Ένα χρόνο περίπου αργότερα θα προβεί και σε συμβολική μισθοδοτική αύξηση τόσο του μόνιμου προσωπικού όσο και των ημερομισθίων.⁶²⁶

Οι πατερναλιστικές πρακτικές της εταιρείας με σκοπό τη συγκράτηση και τη σταθεροποίηση της εργατικής δύναμης δεν σταμάτησαν μόνο στη δημιουργία του οικισμού. Η επιχείρηση, παράλληλα, θα προβεί και σε ενέργειες που βελτίωναν τις συνθήκες διαβίωσης των εργατών της. Για αυτό το λόγο θα ιδρύσει θεραπευτήριο και θα προσλάβει ιατρό και νοσοκόμο⁶²⁷ για τη λειτουργία του και ταυτόχρονα θα

πειθαρχικά ποινάς κατά την 25^η Οκτωβρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας παρά της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι επιβληθείσας Πειθαρχικά Ποινάς κατά την 5 Νοεμβρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας παρά της Διευθύνσεως Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι επιβληθείσας Πειθαρχικά Ποινάς κατά την 11^η Ν/βρίου 1949 και Πίναξ Εμφαίνων τας παρά της Διευθύνσεως Γ.Ε.Λ. επιβληθείσας πειθαρχικά ποινάς κατά την 23^η Ν/βρίου 1949.

⁶²⁵ Οι ενέργειες που προτείνονταν να γίνουν ήταν η χρηματοδότηση του πρατηρίου τροφίμων με ποσό μέχρι 5.000.000 δρχ., η χορήγηση των τυροκομικών προϊόντων σε τιμή κόστους, η αγορά διαφόρων ζώων τα οποία θα βόσκουν στο κτήμα και θα πωλούνται στο προσωπικό σε χαμηλή τιμή καθώς και η αγορά των προϊόντων από καταστήματα χονδρικής πώλησης. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Προς Γεωργικήν Εταιρίαν Λεσίνι Α.Ε. Αθήνας, Εμπιστευτική, 24 Μαρτίου 1949.

⁶²⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Κατάστασις Μισθοδοτικών αυξήσεων των εμμίθων από 1/8/50 κ' Κατάστασις Αυξήσεως ημερομισθίων τεχνιτών Μηχανουργείου. Για παράδειγμα στον Κ. Χουλιαρά, ο οποίος απασχολούνταν αυτή την περίοδο ως γεωπόνος και αμειβόταν με 1.800.000 δρχ. μηνιαίως θα του γίνει αύξηση 200.000 δρχ. Στον Γ. Σακκά ο οποίος εμφανίζεται ως προϊστάμενος λογιστηρίου και παίρνει μισθό 1.500.000 δρχ., η αύξησή του θα ανέλθει επίσης στις 200.000 δρχ. Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι οι αυξήσεις στο μόνιμο προσωπικό κυμαίνονταν μεταξύ 100.000 δρχ. και 400.000 δρχ. ενώ μέχρι τότε οι αμοιβές τους κυμαίνονταν μεταξύ των 850.000 δρχ. και 1.800.000 δρχ. Αναφορικά με τους τεχνίτες μηχανουργείου που αμείβονταν με ημερομίσθιο, αυτά κυμαίνονταν μεταξύ των 17.000 δρχ. και 45.000 δρχ., ενώ η αύξηση κυμάνθηκε μεταξύ 1.000 δρχ. και 8.000 δρχ. Όσοι απασχολούνταν ως ξυλουργοί και κτίστες στην επιχείρηση εμφανίζονται να παίρνουν αύξηση μεταξύ 2.000 δρχ. και 5.000 δρχ. ενώ μέχρι τότε το ημερομίσθιο τους ανερχόταν μεταξύ 24.000 και 35.000 δρχ. Οι τιμές των βασικών προϊόντων διατροφής κυμαίνονταν σε πολύ υψηλά επίπεδα. Για παράδειγμα για την αγορά κρέατος έπρεπε να καταβληθεί το ποσό των 16.000 δρχ., ενώ για ζυμαρικά 7.000 δρχ. και για λάδι 18.000 δρχ. Αν προσπαθήσουμε να αντιπαραβάλουμε την αμοιβή των εργαζομένων με τις τιμές των βασικών ειδών διατροφής, τότε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η αμοιβή των εργαζομένων κινούνταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα και σε καμιά περίπτωση δεν παρακολουθούσε την άνοδο των τιμών των προϊόντων σε περιόδους πληθωρισμού. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Προς Γεωργικήν Εταιρίαν Λεσίνι Α.Ε. Αθήνας, Εμπιστευτική, 24 Μαρτίου 1949.

⁶²⁷ Παράλληλα η επιχείρηση, την περίοδο αυτή, θα καταβάλλει η ίδια, όπως όφειλε εκ του νόμου, τα έξοδα νοσηλείας σε εργαζομένους της οι οποίοι τραυματίστηκαν κατά τη διάρκεια της εργασίας τους

δημιουργήσει φαρμακείο για τις ανάγκες του προσωπικού. Επιπλέον, θα ιδρύσει σχολείο⁶²⁸ τόσο για την εκπαίδευση των παιδιών όσο και για τους ίδιους τους εργαζόμενους και ακόμη θα ανεγείρει στη θέση Αγίου Δημητρίου ναό για τις ανάγκες εκκλησιασμού του προσωπικού και των οικογενειών του.

Ο οικισμός

Άλλα οικήματα που θα ανεγερθούν, την περίοδο της ανάκαμψης, θα είναι ένας μύλος 74 τ.μ., μια αποθήκη καυσίμων 43 τ.μ. και δυο οικίες προσωπικού από 150 τ.μ εκάστη. Αναφορικά με τη θέση Φράξος, σε αυτή παρατηρείται μια σημαντική οικιστική ανάπτυξη. Την περίοδο αυτή θα ανεγερθεί μια οικία γεωπόνων 225 τ.μ και μια οικία προσωπικού 421 τ.μ. Ακόμη, μια μικρή αποθήκη καυσίμων, δυο μεγάλες

στην επιχείρηση. Έτσι στον Δ. Φαγοπούρη ο οποίος έπασχε από τραύμα στο δεξί πόδι, πιθανότατα εξαιτίας εργατικού ατυχήματος, η εταιρεία θα παράσχει ιατρική περίθαλψη με δικές της δαπάνες. Από την άλλη μεριά όμως, έχουμε και αναφορές για κάλυψη των εξόδων νοσηλείας από την επιχείρηση και σε περιπτώσεις εργαζομένων που ασθενούσαν από παθολογικά αίτια. Για παράδειγμα, στον Χ. Βασάλα, ο οποίος εργαζόταν ως λεμβούχος, και ο οποίος το 1949 έπασχε από στηθάγχη θα δαπανηθούν διάφορα ποσά από την εταιρεία για εξετάσεις, για φάρμακα και για αμοιβές του. Ωστόσο, η εταιρεία δεν συμπεριφερόταν σε όλους το ίδιο, μιας και δεν κατέβαλε η ίδια τις δαπάνες για όλες τις παθήσεις και για όλους τους εργαζόμενους το ίδιο. Για παράδειγμα, στην Θ. Κιτεμέ η οποία ισχυρίζεται ότι χτύπησε στο μάτι κατά την ώρα εργασίας της στη φαγάνα, η επιχείρηση θα ζητήσει από το γιατρό να της γνωστοποιήσει τα ακριβή αίτια αυτής της πάθησης του οφθαλμού. Μόνο σε περίπτωση εργατικού ατυχήματος θα κάλυπτε πλήρως τις δαπάνες περίθαλψης η επιχείρηση, ενώ σε περίπτωση παθολογικών αιτιών σύστηνε στο γιατρό να παράσχει πρόχειρη περίθαλψη με δαπάνες της εταιρείας, μιας και η τελευταία δεν υποχρεούταν να καταβάλει επιπλέον δαπάνες για την πλήρη ανάρρωσή της. Επιπλέον, από διάφορα εργατικά ατυχήματα που λαμβάνουν χώρα αυτή την περίοδο πληροφορούμαστε για τις συνθήκες της γυναικείας εργασίας. Η Κ. Χατζή τραυματίστηκε εν ώρα εργασίας και συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια επεξεργασίας της κάνναβης από άλλη εργάτρια, η οποία ακούσια την τραυμάτισε στο πόδι με μια λαμαρίνα. Η Σ. Παπανικολάου, για την οποία είχε γίνει και ένορκος κατάθεση στο Ειρηνοδικείο, πληροφορούμαστε ότι «ετραυματίσθη εις την χορτοπιεστικήν μηχανήν μπαλαρίσματος κανναβοϊνών και εξ αμελείας περιέλιξε κανναβοΐνας εις τον αντίχειρά της και λόγω περισφίξεως έπαθε θλάσιν και κοπήν». Για την Μ. Καραμέλα γνωρίζουμε ότι «ετραυματίσθη εν ώρα εργασίας και εξ' αμελείας της από την χορτοκοπτικήν μηχανήν κοπής τριφυλλιού επιχειρήσασα να καθαρίση τα δόντια της χορτοκοπτικής όταν ήτο εν κινήσει το μαχαίρι της μηχανής». Τέλος, η Π. Μουζάλη τραυματίστηκε πέφτοντας σε αποβάθρα ενώ μετέφερε για φόρτωση ένα σάκκο με καρπούς. Ο τρόπος παρουσίασης των παραπάνω περιστατικών από την επιχείρηση δείχνει ότι αυτή, κυρίως, απέδιδε την ευθύνη για τα ατυχήματα στους ίδιους τους εργάτες-αποδίδοντας μια κατά κάποιο τρόπο μομφή σε αυτούς- ή σπανιότερα ότι αυτά τα ατυχήματα αποτελούσαν ένα τυχαίο γεγονός. Αναφορικά με την χαρακτηριζόμενη, υπό των εργοδοτών, αμέλεια των εργατών κατά τη διάρκεια της εργασίας πιθανόν αυτή να αποτελούσε μια πρακτική των πρώτων, οι οποίοι ενδεχομένως να εκμεταλλεύονταν τη νομοθεσία προς όφελός τους, σχετικά με τη μείωση σημαντικού ποσοστού της εργοδοτικής αποζημίωσης προς τον παθόντα εργαζόμενο. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Το γραφείον Αθηνών προς το γραφείον Λεσινίου, Αθήναι 21 Σεπτεμβρίου 1949· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Αθανάσιον Μαυρομάτην, Ιατρόν Χειρουργόν Αργίνιον, Εν Λεσίνι τη 25 Φεβρουαρίου 1950· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Ιωάννην Πιτιτιάν, οφθαλμίατρον Αργίνιον, Εν Λεσίνι τη 28 Απριλίου 1950· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι προς κύριον Αναστάσιον Μακρήν, Νομικόν Σύμβουλον Γ.Ε.Λ., Εν Λεσίνι τη 21 Νοεμβρίου 1950. Βλ. σχ. και τα όσα αναφέρει η Παπαστεφανάκη για την εργατική νομοθεσία σχετικά με τα εργατικά ατυχήματα. Λήδα Παπαστεφανάκη, *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία. Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά, 1870-1940*, ό.π., 340-346.

⁶²⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της επιτροπής απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959.

αποθήκες συνολικού εμβαδού 1.321 τ.μ, ένα φυλάκιο του μηχανουργείου και ένα γραφείο αποθήκευσης των καυσίμων. Τέλος, θα έχουμε τη δημιουργία ενός στάβλου 636 τ.μ., ενός σιδηρουργείου 112 τ.μ. και μιας αποθήκης 10 περίπου τ.μ. Στη θέση Αγίου Δημητρίου παρατηρείται η δημιουργία ενός φούρνου 19 τ.μ και μιας δεξαμενής ύδατος 38 τ.μ. Τέλος, τρία φυλάκια θα χτιστούν στη θέση Λάμπρα ενώ τέσσερα ξύλινα φορητά παραπήγματα μικρού μεγέθους εμφανίζονται, την περίοδο αυτή, σε διάφορες τοποθεσίες.⁶²⁹

⁶²⁹ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.ΕΛ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, Έκθεσις Διοικητικού Συμβουλίου 1948, Εν Αθήναις τη 17 Ιουνίου 1949· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της επιτροπής απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

ΑΠΟ ΤΙΣ ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΛΕΣΙΝΙΟΥ (1950-1959)

Το 1949 η Γ.Ε.Λ. θα ξεκινήσει, με βραδύ ρυθμό και με κεφάλαια που προέρχονταν από τα κέρδη της πώλησης των αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, την εκτέλεση των έργων της Κάτω Ζώνης.⁶³⁰ Εξαιτίας αυτών των τεχνικών έργων, το 1950 η εταιρεία εμφανίζεται να καλλιεργεί περίπου 18.500 στρέμματα,⁶³¹ ενώ δυο χρόνια αργότερα θα ξεπεράσει τα 21.000 στρ.⁶³² Την περίοδο αυτή θα συνεχιστεί και η χρηματοδότηση από την Εθνική και την Τράπεζα της Ελλάδος για τη συνέχιση του καλλιεργητικού προγράμματος [Πίνακας 37]. Κατά τα έτη 1950-1952 θα συνεχιστεί επίσης και η περαιτέρω ανάπτυξη του οικισμού στη θέση Βαλτί. Θα κτισθούν αποθήκες, εκκοκκιστήριο και απολυμαντήριο βάμβακος, μηχανοστάσιο, διάφορα ξύλινα φορητά παραπήγματα καθώς και μια οικία προσωπικού.⁶³³ Στα 1951 ο οικισμός Βαλτί(ον) θα αριθμεί 526 ψυχές.⁶³⁴

Από την άλλη πλευρά όμως, ήδη από το 1949, εξαιτίας της δυσκολίας εύρεσης κεφαλαίων αλλά και των πολιτικών απαιτήσεων του Υπουργείου Γεωργίας για αναγκαστική απαλλοτρίωση των μεγάλων κτημάτων προς αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών, θα εκφραστούν απόψεις -τόσο από την Εθνική όσο και από την ίδια την εταιρεία- σχετικά με την τροποποίηση της αρχικής σύμβασης, έχοντας βεβαίως κατά νου, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω, την αρνητική εξέλιξη του να κηρυχθεί η εταιρεία έκπτωτη. Η τράπεζα θα δεχτεί κρούσεις για αυτό το θέμα από τη Γ.Ε.Λ. το

⁶³⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Συνοπτικόν Υπόμνημα της Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» Α.Ε. Προς τον Επίτροπον των Εγγειοβελτικών Έργων κ. PACKARD, 4 Μαΐου 1951. Ενδεχομένως το διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας να είχε κατά νου ότι περαιτέρω καθυστέρηση στην έναρξη της εκτέλεσης των έργων της Κάτω Ζώνης να οδηγούσε τις αρμόδιες αρχές να κηρύξουν έκπτωτη την επιχείρηση. Το ίδιο φαίνεται να είχε κατά νου και η διεύθυνση Βιομηχανικών και Ειδικών Χρηματοδοτήσεων της Εθνικής. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Διεύθυνσις Βιομηχανικών και Ειδικών Χρηματοδοτήσεων, Σημείωμα περί της εσωτερικής αξίας των μετοχών της εταιρείας.

⁶³¹ Βλ. τον Πίνακα 21.

⁶³² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ εμφανίων τας καλλιέργειας κατ'έκτασιν και είδος, την συνολικήν παραγωγήν και μέσην στρεμματικήν απόδοσιν από του καλλιεργητικού έτους 1934/1935.

⁶³³ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της επιτροπής απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959.

⁶³⁴ Έκδοσις της Κεντρικής Ενώσεως Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδος, *Στοιχεία Συντάσεως και Εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων. Ι Νομός Αιτωλίας και Ακαρνανίας*, ό.π., σ. 85.

1947 και το 1948 αλλά μόλις στα τέλη του 1949 θα αναδείξει το θέμα η πρώτη.⁶³⁵ Την περίοδο αυτή το τμήμα ειδικών χρηματοδοτήσεων της Εθνικής, θα προτείνει την τροποποίηση της σύμβασης με την παραίτηση της εταιρείας από την αποξήρανση της Κάτω Ζώνης, την οποία θα αναλάμβανε είτε άλλη επιχείρηση είτε το ίδιο το δημόσιο. Παραιτούμενη η εταιρεία, σύμφωνα με την άποψη του τμήματος ειδικών χορηγήσεων, από τα δικαιώματα της Κάτω Ζώνης, επιδίωκε να βελτιώσει τους όρους παραμονής της στην Άνω Ζώνη που ήδη εκμεταλλευόταν. Το τμήμα ειδικών χρηματοδοτήσεων στόχευε στο να θεωρηθεί, αυτή η πρόταση του, ως παραχώρηση προς τις πολιτικές απαιτήσεις του Υπουργείου Γεωργίας σχετικά με την απαλλοτρίωση και ταυτόχρονα με αυτό τον τρόπο να πετύχει η εταιρεία τη βελτίωση των όρων εκμετάλλευσής⁶³⁶ της έκτασης που ήδη διαχειριζόταν.⁶³⁷ Αρχικά, η θέση της Γ.Ε.Λ. για αυτό το θέμα ταυτιζόταν με την παραπάνω πρόταση, ωστόσο σταδιακά και κυρίως εξαιτίας της μη τελικής έγκρισης της από τη διοίκηση τη Εθνικής,⁶³⁸ θα τροποποιηθεί ριζικά. Πιο συγκεκριμένα, οι όροι της εταιρείας συνοψίζονταν στα εξής: Πρώτον, η εταιρεία δεχόταν να διατηρήσει το δικαίωμα της αποξήρανσης και εκμετάλλευσής 13.000 στρ. της Κάτω Ζώνης, παραιτούμενη από αυτό το δικαίωμα από την υπόλοιπη έκταση των 20.000 στρ. Δεύτερον, η εταιρεία θα διατηρούσε πλήρης δικαιώματα επί 16.000 στρ. έκτασης στην Άνω Ζώνη. Τρίτον, ζητούσε δάνειο 1.500.000.000 δρχ. για τη συμπλήρωση των έργων της Κάτω Ζώνης, που θα χρησιμοποιούνταν για την αποξήρανση και εκμετάλλευσή της. Τέλος, η εταιρεία δεχόταν να διαθέσει το μηχανικό της εξοπλισμό και να αναλάβει η ίδια την εκτέλεση, για λογαριασμό του κράτους, των αποξηραντικών έργων της υπόλοιπης έκτασης (20.000 στρ.) της Κάτω Ζώνης σε τρέχουσες εργολαβικές τιμές.⁶³⁹

Η εταιρεία θα πάρει θέση και για το ζήτημα της απαλλοτρίωσης μεγάλων κτημάτων καθαυτό. Σε σημείωμά της τον Μάιο του 1952 πληροφορούμαστε για τις απόψεις της σχετικά με αυτό το ζήτημα. Βασική της πεποίθηση είναι ότι η

⁶³⁵ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Διεύθυνσις Βιομηχανικών και Ειδικών Χρηματοδοτήσεων, Σημείωμα περί της προτεινόμενης τροποποιήσεως της συμβάσεως της Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι», Αθήναι 5 Οκτωβρίου 1949.

⁶³⁶ Όπως η εξασφάλιση του αναπαλλοτρίωτου και η χρηματοδότηση για τη βελτίωση της εκμετάλλευσής.

⁶³⁷ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Διεύθυνσις Βιομηχανικών και Ειδικών Χρηματοδοτήσεων, Σημείωμα περί της προτεινόμενης τροποποιήσεως της συμβάσεως της Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι», Αθήναι 5 Οκτωβρίου 1949.

⁶³⁸ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Διεύθυνσις Βιομηχανικών και Ειδικών Χρηματοδοτήσεων, Σημείωμα περί της Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» Α.Ε.

⁶³⁹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Συνοπτικόν Υπόμνημα της Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» Α.Ε. Προς τον Επίτροπον των Εγγειοβελτικών Έργων κ. PACKARD, 4 Μαΐου 1951.

απαλλοτριώση μεγάλων κτημάτων προς αποκατάσταση ακτημόνων καλλιεργητών, που είχε συμβεί αρκετές φορές στο παρελθόν, δεν θα πρέπει να έχει εφαρμογή στο μέλλον και για το κτήμα Λεσίνι. Παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον τα επιχειρήματα που προβάλλει η εταιρεία για το θέμα αυτό και γιαυτό το λόγο θα τα παρουσιάσουμε συνοπτικά.

Σύμφωνα με τη Γ.Ε.Λ., λοιπόν, στο παρελθόν είχαν απαλλοτριωθεί κτήματα τα οποία τα κατείχαν μεμονωμένα άτομα, κατοχή που πήγαζε από κληρονομικά δικαιώματα από την περίοδο της Τουρκοκρατίας και που η αγορά τους είχε γίνει σε χαμηλές τιμές, ενώ πολλές από αυτές τις «καταπατημένες» εκτάσεις ανήκαν στο Δημόσιο. Οι κάτοχοι αυτών των εκτάσεων ελάχιστα ασχολούνταν με την καλλιέργεια και την εκμετάλλευσή τους, ενώ συχνά τα ενοικίαζαν σε άλλους ή τα παραχωρούσαν σε τρίτους. Η καλλιέργεια των εδαφών αυτών γινόταν με αρχέγονο τρόπο από γεωργούς ή κολλήγους εγκαταστημένους στα κτήματα, με χαμηλή αμοιβή και σε άσχημες συνθήκες διαβίωσης καθώς και απουσίας οποιασδήποτε περίθαλψης.

Από την άλλη πλευρά η Γ.Ε.Λ. τόνιζε ότι είχε αναλάβει με σύμβαση την εκτέλεση σημαντικών υδραυλικών έργων στην περιοχή, μετέβαλε σε καλλιεργούμενες εκτάσεις εδάφη που προηγουμένως κατακλύζονταν εξ ολοκλήρου από ύδατα ενώ λόγω των δυσχερειών του εγχειρήματος η δαπάνη ανήλθε στο τετραπλάσιο της υπολογισθείσας. Στα δεκαπέντε χρόνια λειτουργίας της επιχείρησης δαπανήθηκαν, σύμφωνα με τα όσα αναφέρονται στο σημείωμα, 120.000 χρυσές λίρες για την αξιοποίηση και την εκμετάλλευση 23.000 περίπου στρεμμάτων. Στη συνέχεια γινόταν λόγος στις σύγχρονες μεθόδους καλλιέργειας που εφαρμόζε η εταιρεία, στο ειδικευμένο προσωπικό καθώς και στο πλήθος που απασχολούσε, στην υψηλή αμοιβή του καθώς και στην περίθαλψή του, στα μηχανήματα και στα συνεργεία που διέθετε, στον οικισμό που είχε αναπτύξει και στις παροχές προς τους εργαζομένους, στα έργα επικοινωνίας κ.λπ.⁶⁴⁰

⁶⁴⁰ ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α 7 Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Γ.Ε.Λ., Σημείωμα, Αθήναι 12-5-1952. Έχει ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι στα 1950-1951 ο πρόεδρος της κοινότητας Παλαιοκατούνας, σε επιστολή του προς την ηγεσία της χώρας, θα πάρει θέση υπέρ της γεωργικής επιχείρησης τονίζοντας ότι η απαλλοτριώση του έλους Λεσίνι θα επιφέρει πολλά προβλήματα στην τοπική κοινωνία. Τα επιχειρήματα της άποψης του αυτής μοιάζουν σε μεγάλο βαθμό με τα επιχειρήματα της εταιρείας που αναφέρθηκαν παραπάνω. Αυτό που αξίζει να προσθέσουμε είναι ότι ο πρόεδρος μέσα από την επιστολή του είναι κατηγορηματικός στο ότι κανένας άλλος κρατικός ή ιδιωτικός ή συνεταιρικός οργανισμός δεν θα ήταν ικανός να αντικαταστήσει την εταιρεία στο έργο της τονίζοντας ταυτόχρονα ότι η περιφέρεια ανορθώθηκε οικονομικά χάρη στην εν λόγω εταιρεία. Φαίνεται να εννοεί ότι η δημιουργία ενός συνεταιρικού οργανισμού δεν θα εξασφάλιζε τη συνέχεια των εξυγιαντικών έργων, μιας και δεν θα ήταν δυνατόν να συσσωρευτούν τα απαραίτητα κεφάλαια και να διατεθεί ο απαραίτητος μηχανολογικός εξοπλισμός καθώς και να

Η παραπάνω άποψη, αλλά και τα επιχειρήματα που τη συνοδεύουν για την υποστήριξή της, προβάλλεται τρεις περίπου μήνες προτού δημοσιευθεί το Νομοθετικό Διάταγμα 2185 «Περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως κτημάτων προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών και κτηνοτρόφων».⁶⁴¹ Τον Ιούλιο του 1952 θα συζητηθεί στην επιτροπή των υπουργών το πιο πάνω νομοσχέδιο -επιτροπή που είχε συστηθεί για την αξιολόγηση των τροποποιήσεων που είχαν προταθεί από την κοινοβουλευτική επιτροπή- και θα τεθεί το ζήτημα αν αποτελεί συμφέρον να συμπεριληφθούν στο υπό κατάρτιση νομοθετικό διάταγμα οι αποξηραμένες εκτάσεις Ξυνιάδος, Λεσίνι, Λυσιμαχίας και Κρύας Βρύσης Λαμίας.⁶⁴²

Το δημοσιευμένο νομοθετικό διάταγμα προέβλεπε, στο άρθρο 17, παρ. 3 εδάφιο 2, ότι παραχωρούνταν ή απαλλοτριώνονταν και οι εκτάσεις του Δημοσίου ή φυσικών ή Νομικών προσώπων για τις οποίες έχουν συναφθεί συμβάσεις εκτέλεσης έργων αποστράγγισης, εξυγίανσης κ.λπ., ενώ δεν αναγνωριζόταν κανένα κώλυμα από αυτές τις συμβάσεις και τα κυρωτικά νομοθετήματα σχετικά με την παραχώρηση ή την απαλλοτρίωση. Στο εδάφιο 3 αναφερόταν ότι «τυχόν κτηθέντα επί εκτάσεων των εκ της ανωτέρω κατηγορίας ανηκουσών εις το Δημόσιον δικαιώματα κυριότητος ή άλλα εμπράγματα τοιαύτα εκ μέρους των αναδόχων ή τρίτων απαλλοτριούνται κατά το άρθρον 104 του Συντάγματος και τον παρόντα Νόμον». Παρακάτω, στο εδάφιο 4 προβλεπόταν ότι «προκειμένου περί εκτάσεων εις τας οποίας δεν απεπερατώθησαν τα κατά τας οικείας Συμβάσεις έργα, επιτρέπεται όπως δι' αποφάσεων του Υπουργικού Συμβουλίου εκδιδομένων προτάσει των Υπουργών Δημοσίων Έργων και Γεωργίας αι ως άνω Συμβάσεις λύονται, καθοριζόμενης συγχρόνως αποζημιώσεως υπέρ των αναδόχων Εταιρειών δια τας γενομένας παρ' αυτών δαπάνας, ήτις δεν δύναται να είναι μικροτέρα του υπό του άρθρου 39 του παρόντος⁶⁴³ προβλεπομένου ποσοστού.

εφαρμοστούν παρόμοιες πρακτικές. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή προέδρου κοινότητας Παλαιοκατούνας προς Εξοχωτάτους προεδρεύοντα Κυβερνήσεως Βενιζέλου κ.ά. (αχρονολόγητη).

⁶⁴¹ ΦΕΚ/τ. Α/217/15 Αυγούστου 1952. «Περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως κτημάτων προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών και κτηνοτρόφων».

⁶⁴² Εφ. *Ελευθερία* φ. 1 Ιουλίου 1952, σ. 4, «Το νομοσχέδιον περί απαλλοτριώσεως γαιών δια την αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών». Την ίδια ημερομηνία ο υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου στην κυβέρνηση Πλαστήρα Γ. Βαρβούτης, θα ανακοινώσει ότι λόγω της κατάστασης των ακτημόνων αγροτών θα πρέπει, χωρίς καμιά δεύτερη σκέψη, να απαλλοτριωθούν και τα «συμβασιακά» αγροτικά κτήματα. Βλ. *Ελευθερία*, ό.π., και Εφ. *Εμπρός* φ. 1 Ιουλίου 1952, «Τα «συμβασιακά» αγροτικά κτήματα θ' απαλλοτριωθούν», σ. 6. Η περίπτωση της Κρύας Βρύσης, ο Πετμεζάς την αναφέρει ως Μεγάλη Βρύση, δεν εντάσσεται στα «συμβασιακά» αγροτικά κτήματα, μιας και πρόκειται για τσιφλίκι στην περιοχή της Φθιώτιδας το οποίο διέφυγε την απαλλοτρίωση κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Σωκράτης Πετμεζάς, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, ό.π., σ. 151 και υποσημείωση 48.

⁶⁴³ Στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 39 αναφερόταν ότι «η δια την κατά το άρθρον 104 του Συντάγματος απαλλοτρίωσιν οφειλομένη αποζημίωσης ορίζεται εις το εν τρίτον της τρέχουσας αξίας

Δια τον καθορισμόν της αποζημιώσεως, ης το ποσόν, ο χρόνος και ο τρόπος καταβολής ορίζονται δια των αυτών ως άνω αποφάσεων, λαμβάνονται υπ' όψιν πλην των άλλων στοιχείων και τα ωφελήματα άτινα απεκόμισεν ο ανάδοχος εκ του επιτευχθέντος και σωζομένου έργου. Κατά την αυτήν ως άνω διαδικασίαν επιτρέπεται ωσαύτως και η τροποποιήσις των όρων των ως άνω συμβάσεων. Η κατά το παρόν εδάφιον έκδοσις αποφάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου δεν αναστέλλει την διαδικασίαν της αναγκαστικής απαλλοτριώσεως περί ης τα δύο προηγούμενα εδάφια». ⁶⁴⁴ Η δημοσίευση αυτού του νομοθετικού διατάγματος την περίοδο αυτή, η οποία εντάσσεται στην περιορισμένη τροποποίηση του Συντάγματος, πέρα από τις κοινωνικές αιτίες που αναμφίβολα το επέβαλλαν, θα πρέπει να προστεθεί και μια άλλη παράμετρος. Η πολιτική συγκυρία που δημοσιεύθηκε δεν ήταν καθόλου τυχαία. Το εν λόγω νομοθετικό διάταγμα προπαρασκευάζεται και δημοσιεύεται μερικούς μήνες προτού τις εκλογές του 1952 και δεν αποκλείεται με αυτό το νομοθετικό διάταγμα, στα πλαίσια της πολιτικής προπαγάνδας, να επιδιώχθηκε από την κυβέρνηση η δημιουργία κλίματος συμπάθειας των ακτημόνων προς την κυβέρνηση Πλαστήρα και αντιπάθειας προς την παράταξη του Παπάγου, με τη σκέψη ότι η τελευταία αρνούνταν την αναθεώρηση του Συντάγματος και άρα υπηρετούσε τα συμφέροντα της μεγάλης ιδιοκτησίας. ⁶⁴⁵

Δυο μήνες ύστερα από τη δημοσίευση του νομοθετικού διατάγματος, με απόφαση του Υπουργού Γεωργίας Σ. Αλλαμανή την 8^η Οκτωβρίου του 1952 θα κηρυχτούν παραχωρητέες οι αποκαλυφθείσες γαίες του έλους Λεσίνι για την αποκατάσταση ακτημόνων γεωργών. ⁶⁴⁶ Ο Υπουργός Δημοσίων Έργων της υπηρεσιακής κυβέρνησης Δ. Κιουσόπουλου, Γ. Κορωναίος, λίγες μέρες αργότερα σε επιστολή του προς το Υπουργείο Γεωργίας θα επιστήσει την προσοχή του τελευταίου αναφέροντας ότι, όσον αφορά τη Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, θα πρέπει να ληφθεί υπόψιν ότι τα αναληφθέντα προς εκτέλεση έργα δεν έχουν αποπερατωθεί μέχρι την παρούσα χρονική στιγμή. Με το επιχείρημα ότι η συντήρηση των έργων είναι καθοριστικός

του απαλλοτριωμένου κτήματος κατά το χρόνον της κατά τα άρθρα 23 και 32 καταλήψεως αυτού και καθορίζεται εις μεταλλικάς δραχμάς. Η τρέχουσα αξία εξευρίσκεται επί τη βάσει παντός στοιχείου εκτιμήσεως (λ.χ. τιμή πωλήσεως ή ενοικίου κτήματος ή πλησιοχώρων άλλων ομοίων, παραγωγικότης του εδάφους, καθαρά πρόσδοδος, εκτίμησις περί της ποιότητος του εδάφους υπό εμπειροτεχνών, συγκριτική εκτίμησις γειτονικών κτημάτων, νομίμως τηρούμενα λογιστικά βιβλία κ.λπ)».

⁶⁴⁴ ΦΕΚ/τ. Α/217/15 Αυγούστου 1952. «Περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως κτημάτων προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών και κτηνοτρόφων».

⁶⁴⁵ Εφ. *Εμπρός* φ. 8 Νοεμβρίου 1951, Το κράτος του νόμου, σ. 1· εφ. *Ελευθερία* φ. 20 Δεκεμβρίου 1951, «Εξ' αφορμής της συζητήσεως δια το Σύνταγμα. Η μάχη των ακτημόνων ήρχισε εις την Βουλήν», σ. 1.

⁶⁴⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της 11^{ης} και 14^{ης} Ιουλίου 1953.

παράγοντας για τη μελλοντική τους τύχη, θα αναφέρει ότι πρέπει να εξετασθεί το όλο ζήτημα περαιτέρω, τονίζοντας ότι αυτό προβλέπεται και από το άρθρο 17 του νόμου 2185/52.⁶⁴⁷

Έτσι, την περίοδο αυτή θα συσταθεί Επιτροπή, η σύνθεση της οποίας θα τροποποιηθεί αρκετές φορές, αρχικά από το υπουργείο Γεωργίας και αργότερα με τη συμμετοχή και του υπουργείου Δημοσίων Έργων, που θα αναλάβει την ευθύνη να αποφανθεί για το μέλλον της Γ.Ε.Λ. Γιαυτό το λόγο θα ξεκινήσει έρευνα για το αν ήταν δυνατή η εφαρμογή του νομοθετικού διατάγματος στην περίπτωση του έλους Λεσίνι και ταυτόχρονα θα επιδιώξει να καθορίσει το μέτρο εφαρμογής του, σε περίπτωση που αυτό θα μπορούσε να εφαρμοσθεί. Η Επιτροπή θα ζητήσει στοιχεία από την εταιρεία μέσω επιστολών της για τη διευκόλυνση του έργου της,⁶⁴⁸ θα δέχεται προτάσεις από την εταιρεία,⁶⁴⁹ ενώ η ίδια από την πλευρά της με διάφορες εκθέσεις,⁶⁵⁰ προτάσεις μέσα από τις συνεδριάσεις της⁶⁵¹ κ.λπ. θα καταφέρει τον Ιούλιο του 1955 να έρθει σε συμφωνία με την εταιρεία σχετικά με το μέλλον της. Την ίδια περίοδο και ως απόρροια της συμφωνίας αυτής, θα υπογραφεί νέα σύμβαση μεταξύ του ελληνικού δημοσίου και της Γ.Ε.Λ. σχετικά με την τροποποίηση και λύση της από 3-7-1930 σύμβασης περί παραχωρήσεως της αποξηράνσεως του έλους Λεσίνι.⁶⁵²

Στη νέα σύμβαση (1955), μεταξύ άλλων, αναφερόταν ότι για την εφαρμογή της πρώτης σύμβασης (1930) εκτελέστηκαν έργα αξίας 30.822.460 δρχ., ενώ στην εταιρεία θα καταβαλλόταν ως αποζημίωση, για τις δαπάνες αποξήρανσης του έλους Λεσίνι μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου 1955, το ποσό των 30.800.000 δρχ.⁶⁵³ Η

⁶⁴⁷ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Επιστολή από Υπουργό Δημοσίων Έργων Γ. Κορωναίο προς το Υπουργείο Γεωργίας (Δ/σιν Εποικισμού και Δ/σιν Υδραυλικών Κατασκευών), Αθήναι τη 26 Οκτωβρίου 1952.

⁶⁴⁸ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Κόστος των έργων εις το έλος Λεσίνι. Προϋπολογισμοί δαπάνης των απομενόντων έργων, 2 Νοεμβρίου 1952· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Προς την Επιτροπήν Υπουργείων Δημοσίων Έργων & Δημοσίων Έργων, 14 Απριλίου 1953· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, , Προς τον κ. Πρόεδρον της εφαρμογής του Νόμου 2185/52 επί συμβασιούχων Εταιριών, 15 Οκτωβρίου 1953.

⁶⁴⁹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Προς το Υπουργείο Γεωργίας Δ/σιν Εποικισμού, 29 Ιανουαρίου 1954.

⁶⁵⁰ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Έκθεσις Επί της αναγκαστικής απαλλοτριώσεως του αγροκτήματος Λεσίνι προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών, Εν Αθήναις τη 16 Μαρτίου 1953.

⁶⁵¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της 11^{ης} και 14^{ης} Ιουλίου 1953· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν 28 Νοεμβρίου 1953· ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν 12^{ης} Φεβρουαρίου 1954.

⁶⁵² Δεν κατάφερα να εντοπίσω τη σύμβαση τις 28 Ιουλίου 1955 και για αυτό το λόγο παραπέμπω στο Ν.Δ. 3863 «Περί κυρώσεως της από 28 Ιουλίου 1955 Συμβάσεως μεταξύ Ελληνικού Δημοσίου και της Α.Ε. «Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι» δια την τροποποίησιν και λύσιν της από 3.7.1930 Συμβάσεως περί παραχωρήσεως της Αποξηράνσεως του έλους Λεσίνι», στο οποίο παρατίθεται ολόκληρη η σύμβαση. Το παραπάνω νομοθετικό διάταγμα δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ/τ. Α/164/13 Οκτωβρίου 1958.

⁶⁵³ Η αποζημίωση αυτή θα καταβαλλόταν σε μεταλλικές δραχμές, όπου η μια μεταλλική ισούταν προς 9,80 χάρτινες. Με βάση το παραπάνω η οφειλή του δημοσίου προς την εταιρεία καθοριζόταν σε 3.142.857 μεταλλικές δραχμές. Από συζήτηση στη βουλή για το νομοσχέδιο λύσης της σύμβασης

αποζημίωση αυτή θα έπρεπε να καταβληθεί σε τρεις ισόποσες δόσεις για τα οικονομικά έτη 1954-1955, 1955-1956 και 1956-1957 και η εταιρεία θα την χρησιμοποιούσε αποκλειστικά για την χρηματοδότηση της και ως κεφάλαιο κίνησης για την αποπεράτωση των υπόλοιπων τεχνικών έργων της Κάτω Ζώνης, για τη συντήρηση των εκτελεσθέντων έργων και για την εκμετάλλευση των γαιών του κτήματος Λεσίνι. Όσον αφορά την αποπεράτωση των υπολοίπων τεχνικών έργων της Κάτω Ζώνης, η εταιρεία θα είχε ως βάση την εγκεκριμένη μελέτη του υπουργείου Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων.⁶⁵⁴ Ωστόσο, στη σύμβαση διευκρινίζεται ότι η Γ.Ε.Λ. δεν αναλάμβανε την υποχρέωση εκτέλεσης εργασιών αξιοποίησης των υπό αποξήρανση νέων εκτάσεων της Κάτω Ζώνης.⁶⁵⁵ Το κόστος των εκτελεστέων εργασιών για την αποξήρανση της Κάτω Ζώνης, οριζόταν κατ'αποκοπήν στο ποσό των 17.558.730 δρχ.,⁶⁵⁶ ενώ η προθεσμία εκτέλεσης των έργων οριζόταν μέχρι την 30^η Σεπτεμβρίου 1958⁶⁵⁷ και η παράδοση τους μέχρι τις 30 Απριλίου 1959 ή μέχρι τις 30 Απριλίου 1960. Το Δημόσιο θα συστήσει Επιτροπή Ελέγχου με αρμοδιότητες

μεταξύ του Δημοσίου και της Γ.Ε.Λ., ένα μήνα προτού δημοσιευθεί το Νομοθετικό Διάταγμα 3863, μαθαίνουμε ότι η κυβέρνηση θα επικριθεί από διάφορους βουλευτές για υπέρογκη αποζημίωση και προνομιακή μεταχείριση προς την εταιρεία. Για παράδειγμα, ο βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς Θ. Κακογιάννης θα αναφερθεί σε ευνοϊκή μεταχείριση της εταιρείας από το κράτος. Εκτός από την αποζημίωση που την θεωρούσε υψηλή και ο τρόπος αποζημίωσης της παρέπεμπε, σύμφωνα με τον ίδιο, σε προνομιακή μεταχείριση. Επιπλέον, ο Κακογιάννης θεωρούσε ότι η εταιρεία έπρεπε να κηρυχθεί έκπτωτη διότι δεν είχε προβεί στην αξιοποίηση της έκτασης, ενώ η απαλλαγή της από αυτήν την υποχρέωση της παρέπεμπε σε ευνοϊκή μεταχείριση από το κράτος. Εφ. *Ελευθερία* φ. 12 Σεπτεμβρίου 1958, «Η επιτροπή εξουσιοδοτήσεως απεδέχθη το νομοσχέδιον λύσεως της συμβάσεως μεταξύ του Δημοσίου και της εταιρείας Λεσίνι», σ. 3. Σε αυτό το σημείο έχει ενδιαφέρον να αναφέρουμε ότι το κράτος, αναφορικά με την αποζημίωση, δεν «συμπεριφέρθηκε» το ίδιο σε ανάλογες περιπτώσεις. Για παράδειγμα, γνωρίζουμε ότι η Γεωργική Εταιρεία Ξυνιάδος, η οποία είχε αποξηράνει 14.250 στρ., και τα οποία απαλλοτριώθηκαν από το κράτος το 1954-πιθανόν να αναλήφθηκε η διαχείριση τους από το Δημόσιο- δεν είχε εισπράξει μέχρι το 1960 καμία αποζημίωση, παρότι είχαν εκδοθεί τρεις αποφάσεις εκτιμητικών επιτροπών. Από την ίδια πηγή πληροφορούμαστε ότι εκείνη την περίοδο οι μέτοχοι της εταιρείας, σε μεγάλο ποσοστό, αποτελούνταν από ντόπιους «βιοπαλαιστές». Εφ. *Ελευθερία* φ. 25 Μαΐου 1960, «Από εξαιτίας το Δημόσιον ταλαιπωρεί την «Γεωργικήν Εταιρίαν Ξυνιάδος», σ. 1.

⁶⁵⁴ Η τροποποίηση της μελέτης των εκτελεστέων έργων γίνεται με αίτηση της εταιρείας μετά από πρόταση της Επιτροπής Ελέγχου εγκριθείσα από το Συμβούλιο Δημοσίων Έργων.

⁶⁵⁵ Όπως εκχερσώσεις, πλύσεις εδαφών και μεταπλάσεις γαιών. Σε περίπτωση που η εταιρεία ήθελε να αναλάβει την εκτέλεση αυτών των εργασιών, έπρεπε με αίτηση της, που θα είχε την έγκριση της Επιτροπής Ελέγχου, να τεθούν οι όροι από την ίδια και από την Επιτροπή, ενώ η τελική έγκριση αυτής της αίτησης θα γινόταν από τον Υπουργό της Γεωργίας.

⁶⁵⁶ Το παραπάνω ποσό χωριζόταν στο ποσό των 15.962.482 που θα διατεθεί για τις δαπάνες εκτέλεσης των έργων και στο ποσό του 1.596.248 δρχ. το οποίο προβλεπόταν ως αναλογία επισφαλών ποσοστών 10% επί της αξίας των εκτελεστέων έργων. Στο παραπάνω συνολικό ποσό προστίθενται και το ποσό του 1.000.000 δρχ., ως αμοιβή του επιστημονικού και διοικητικού προσωπικού και ως γενικά έξοδα της εταιρείας στην Αθήνα.

⁶⁵⁷ Σε περίπτωση καταστροφής, ως αποτέλεσμα θεομηνίας ή άλλη περίπτωση ανωτέρας βίας σε κάποια γεωργική περίοδο, περισσότερης της μισής παραγωγής, τότε η προθεσμία αυτή παρατείνεται για ένα έτος ύστερα από απόφαση του Υπουργού της Γεωργίας.

την παρακολούθηση και τον έλεγχο της εκτέλεσης της σύμβασης καθώς και την αποδέσμευση του λογαριασμού.

Η εταιρεία, με την παρούσα σύμβαση, εξακολουθούσε να εκμεταλλεύεται τις γαίες του κτήματος Λεσίνι μέχρι και το γεωργικό έτος 1957-1958.⁶⁵⁸ Η εκμετάλλευση των γαιών του κτήματος Λεσίνι θα γίνεται από την εταιρεία με βάση πρόγραμμα που θα έχει καταρτίσει η ίδια και θα έχει εγκριθεί από την Επιτροπή Ελέγχου. Καθ' όλη τη διάρκεια της εκμετάλλευσης των γαιών του κτήματος Λεσίνι, η εταιρεία θα πραγματοποιεί και τη συντήρηση των εκτελεσθέντων έργων για λογαριασμό του Δημοσίου. Από το γεωργικό έτος 1955-1956 τα καθαρά κέρδη⁶⁵⁹ από την εκμετάλλευση των γαιών του κτήματος ανήκουν στο Δημόσιο, το οποίο θα βαρύνουν οι τυχόν ζημιές. Από την πλευρά του το Δημόσιο δεν αναλάμβανε καμιά υποχρέωση για τη διατήρηση του προσωπικού της εταιρείας, ούτε αναλάμβανε την αποζημίωση λόγω απόλυσής του, ενώ κάθε απαίτηση του προσωπικού αυτού βάραινε αποκλειστικά την εταιρεία. Σε περίπτωση αθέτησης από την εταιρεία οποιουδήποτε όρου της παρούσας σύμβασης, το Δημόσιο δικαιούταν με απόφαση της Επιτροπής Ελέγχου εγκρινόμενη από τους υπουργούς Γεωργίας, Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων να αναλάβει διοικητικώς την ανάληψη όλων των υποχρεώσεων της εταιρείας με τους ίδιους όρους.

Κατά την τελική παράδοση των εκτελεσθέντων έργων και των υπό εκμετάλλευση γαιών προς το δημόσιο, το τελευταίο θα εξαγοράσει τα περιουσιακά στοιχεία της εταιρείας, υποχρεωτικά όσον αφορά τα κτίρια και γενικά τα ακίνητα, τις μόνιμες εγκαταστάσεις και τα μηχανήματα, προαιρετικά όσον αφορά τα υπόλοιπα κινητά. Η

⁶⁵⁸ Αν συνέβαινε οτιδήποτε που αναφέρεται στην προηγούμενη υποσημείωση, τότε η εταιρεία θα συνέχιζε την εκμετάλλευση των εδαφών του κτήματος μέχρι τις 30 Σεπτεμβρίου 1959. Επιπλέον, αν το δημόσιο δεν είχε καταβάλει ολόκληρη την αποζημίωση κατά την καθορισθείσα προθεσμία, τότε η εταιρεία θα συνέχιζε, επίσης, να εκμεταλλεύεται το κτήμα μέχρι και τις 30 Σεπτεμβρίου 1959.

⁶⁵⁹ Για την εξακρίβωση των ετήσιων καθαρών κερδών από την εκμετάλλευση του κτήματος, η εταιρεία υποχρεούνταν να τηρεί στα βιβλία της λογαριασμό στον οποίο θα καταχωρούνταν όλες οι δαπάνες που αφορούσαν την εκμετάλλευση του κτήματος και τη συντήρηση των εκτελεσθέντων έργων, καθώς και την ετήσια κατ'αποκοπή αποζημίωση για τις αμοιβές του ανωτέρου επιστημονικού και διοικητικού προσωπικού και τέλος τα γενικά έξοδα της εταιρείας. Παρόμοια, όφειλε να τηρεί λογαριασμό και για τα έσοδα από την εκμετάλλευση του κτήματος. Το υπόλοιπο από τη σύγκριση αυτών των δύο λογαριασμών θα αποτελούσε το καθαρό κέρδος που θα ανήκε στο Δημόσιο. Ως δαπάνες που αφορούσαν την εκμετάλλευση του κτήματος και τη συντήρηση των εκτελεσθέντων έργων θεωρούνταν όλες οι δαπάνες καλλιέργειας. Σε αυτές τις δαπάνες καλλιέργειας συμπεριλαμβάνονταν και τα μηχανήματα, τα κτίρια, οι εγκαταστάσεις και τα μεταφορικά μέσα που χρησιμοποιούνταν για τις ανάγκες της καλλιέργειας των γαιών και της συντήρησης των έργων όπως και τα έξοδα διοικήσεως του κτήματος.

ισχύς της παρούσας σύμβασης ξεκινούσε με την υπογραφή της και έληγε την 30^η Σεπτεμβρίου 1958.⁶⁶⁰

Αυτά, σε γενικές γραμμές, προέβλεπε η σύμβαση ενώ παρακάτω στο Νομοθετικό Διάταγμα 3863 του 1958 προμηνυόταν η σύσταση Οργανισμού, παρόμοιου με αυτόν της Κωπαΐδας, που θα αναλάμβανε τη λειτουργία, συντήρηση, βελτίωση, συμπλήρωση και επέκταση των έργων και εγκαταστάσεων του κτήματος Λεσίνι, όπως και την ενιαία κατεύθυνση της καλλιέργειας και τη βελτίωση των γαιών αυτού. Ο Οργανισμός αυτός θα συστηνόταν με πρόταση των υπουργών Γεωργίας και Οικονομικών και θα εγκρινόταν με βασιλικό διάταγμα, ενώ θα υπαγόταν στη Β' Διεύθυνση Γεωργίας του Υπουργείου Γεωργίας.

Επιπλέον, η εταιρεία υποχρεούνταν να καταβάλει ως εισφορά, εντός ενός μηνός από την έναρξη της ισχύος του παραπάνω Νομοθετικού Διατάγματος, στο ταμείο Γεωργίας, Κτηνοτροφίας και Δασών το ποσό των 300.000 δρχ., το οποίο θα διατίθετο για την εκτέλεση τοπογράφησης και εκπόνησης μελέτης αξιοποίησης των γαιών της Κάτω Ζώνης του κτήματος Λεσίνι. Για την εκτέλεση των επειγόντων έργων και ιδιαίτερα των εγγειοβελτιωτικών που ήταν αναγκαία για τη γεωργική εκμετάλλευση του κτήματος την περίοδο της μετάβασης της διαχείρισης του κτήματος από τη Γ.Ε.Λ. στον Οργανισμό, το Δημόσιο θα διέθετε 5.000.000 δρχ. Τέλος, επιτρεπόταν στους υπουργούς Γεωργίας, Οικονομικών, Συγκοινωνιών και Δημοσίων Έργων ως εκπρόσωποι του Δημοσίου, να προέλθουν σε σύναψη νέας σύμβασης με τη Γ.Ε.Λ. στην οποία θα ανατίθεται στην εταιρεία για ένα επιπλέον έτος, μέχρι δηλ. τον Σεπτέμβριο του 1959, η γεωργική εκμετάλλευση του κτήματος Λεσίνι όπως και η συντήρηση των έργων για λογαριασμό του Δημοσίου. Η ισχύς του Νομοθετικού Διατάγματος ξεκινούσε από τη δημοσίευση του στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.⁶⁶¹

Συνοψίζοντας θα αναφέραμε ότι από το 1955 η εταιρεία, ύστερα από την υπογραφή της σύμβασης, θα ενεργεί για λογαριασμό του Δημοσίου, στο οποίο θα έχει περιέλθει η κυριότητα του κτήματος, τη γεωργική εκμετάλλευσή του ενώ ταυτόχρονα θα προκηρύσσει δημοπρασίες και διαγωνισμούς για τη μίσθωση των γεωργικών

⁶⁶⁰ ΦΕΚ/τ. Α/164/13 Οκτωβρίου 1958. «Περί κυρώσεως της από 28 Ιουλίου 1955 Συμβάσεως μεταξύ Ελληνικού Δημοσίου και της Α.Ε. «Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι» δια την τροποποίησιν και λύσιν της από 3.7.1930 Συμβάσεως περί παραχωρήσεως της Αποξηράνσεως του έλους Λεσίνι».

⁶⁶¹ ΦΕΚ/τ. Α/164/13 Οκτωβρίου 1958. «Περί κυρώσεως της από 28 Ιουλίου 1955 Συμβάσεως μεταξύ Ελληνικού Δημοσίου και της Α.Ε. «Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι» δια την τροποποίησιν και λύσιν της από 3.7.1930 Συμβάσεως περί παραχωρήσεως της Αποξηράνσεως του έλους Λεσίνι».

εκτάσεων με σκοπό την καλλιέργεια φυτών,⁶⁶² την πώληση προϊόντων,⁶⁶³ την ανάθεση θερισμού⁶⁶⁴ κ.λπ.

Πίνακας 22. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1955.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Δημήτριος Δημαράς	Πρόεδρος	Διευθυντής Εθνικής Τράπεζας Ελλάδος και Αθηνών	- ⁶⁶⁵
Νικόλαος Τσεκούρας	Αντιπρόεδρος	Δικηγόρος	Όχι ⁶⁶⁶
Νικόλαος Χαρίλαος	Διευθύνων Σύμβουλος	Βιομήχανος	Ναι
Νικόλαος Γρηγοριάδης	Σύμβουλος	Βουλευτής	Όχι
Μιχαήλ Δημολίτσας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Φίλιππος Μανουηλίδης	Σύμβουλος	Πρώην Υπουργός	Όχι
Ανδρέας Παπαγιάννης	Σύμβουλος	Επιχειρηματίας	Όχι
Ηρακλής Παπαθεοδώρου	Σύμβουλος	Γεωπόνος	Όχι
Αλέξανδρος Πετσάλης	Σύμβουλος	Τραπεζικός Υπάλληλος	- ⁶⁶⁷
Κωνσταντίνος Ροδοκανάκης	Σύμβουλος	Διευθυντής Εταιρείας Κωπαΐδος	Όχι
Μιχαήλ Συκώκης	Σύμβουλος	Μηχανικός	Ναι
Νικόλαος Χαρδαλούπης	Σύμβουλος	Συνταξιούχος Τραπεζικός	Όχι

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 73, Περί ανακοίνωσης των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανώνυμης Εταιρείας «ΓΕΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε», 7 Ιουλίου 1955.

Επιπλέον, επίσης για λογαριασμό του Δημοσίου, αναλάμβανε την αποπεράτωση και τη συντήρηση των προβλεφθέντων αποστραγγιστικών έργων. Την περίοδο αυτή η

⁶⁶² Εφ. *Ελευθερία*, φ. 7 Αυγούστου 1956, σ. 2, «Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. Προκήρυξις πλειοδοτικής δημοπρασίας μισθώσεως γεωργικών εκτάσεων δι' ορυζοκαλλιέργειαν».

⁶⁶³ Εφ. *Ελευθερία*, φ. 7 Αυγούστου 1956, σ. 5, «Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. Προκήρυξις Πλειοδοτικού Διαγωνισμού». Ο συγκεκριμένος διαγωνισμός αφορούσε την πώληση σταφυλιών· Εφ. *Ελευθερία*, φ. 21 Σεπτεμβρίου 1956, σ. 3, «Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. Περίληψις Διακηρύξεως Επαναληπτικού Διαγωνισμού πώλησεως σίτου»· Εφ. *Ελευθερία*, φ. 18 Νοεμβρίου 1956, σ. 6, «Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. Επανάληψη Δημοπρασίας Εκποιήσεως Εκκοκισμένου Βάμβακος».

⁶⁶⁴ Εφ. *Ελευθερία*, φ. 9 Μαΐου 1958, σ. 4, «Προκήρυξις Μειοδοτικού Διαγωνισμού δι' ανάθεσιν θεριζοαλωνισμού 3.000 στρεμ. Σίτου Κτήματος Λεσίνι».

⁶⁶⁵ Προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα.

⁶⁶⁶ Βλ. τον πίνακα 29.

⁶⁶⁷ Πιθανότατα προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα.

Γ.Ε.Λ. θα συνυπάρχει με το Δημόσιο, μιας και η πρώτη θα ελέγχεται όσον αφορά την τήρηση της σύμβασης, αλλά και πιθανότατα όσον αφορά τη λειτουργία της από την Επιτροπή Ελέγχου Συμβάσεως του έλους Λεσίνι. Παρόλα αυτά, η εταιρεία θα διοικείται κανονικά από το διοικητικό της συμβούλιο, το οποίο παρουσιάζει ελάχιστες ομοιότητες με παρελθόντα διοικητικά συμβούλια, μιας και έχουν εισέλθει αρκετοί τραπεζίτες, δικηγόροι αλλά και πολιτικοί [Πίνακες 22, 32-33]. Φαίνεται ότι η εταιρεία, στην τελευταία φάση της ύπαρξής της, είχε περισσότερο ανάγκη από ανθρώπους που είχαν διασυνδέσεις στον κρατικό μηχανισμό και μπορούσαν να διαπραγματευτούν το μέλλον της Γ.Ε.Λ. πετυχαίνοντας ευνοϊκή μεταχείριση της επιχείρησης από το κράτος στα κρίσιμα αυτά χρόνια⁶⁶⁸ - που ακόμη και οι εκτάσεις της Κωπαΐδας ετίθεντο υπό απαλλοτρίωση⁶⁶⁹ - παρά από «τεχνοκράτες» οι οποίοι ναι

⁶⁶⁸ Πάντως θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η Γ.Ε.Λ. είχε και ένα λόγο παραπάνω να ζητάει την καθυστέρηση της εφαρμογής του νόμου στην περίπτωση της, μιας και υπήρχε η ρήτρα του αναπαλλοτρίωτου για τριάντα χρόνια στα εδάφη στα οποία είχε η ίδια κυριότητα και η οποία πήγαζε από το διάταγμα *Περί παραχωρήσεως της αποξηράνσεως του έλους «Λεσίνι»* στις 24 Ιουνίου του 1930. Φαίνεται όμως ότι η καθυστέρηση της εφαρμογής του νόμου στην περίπτωση της Γ.Ε.Λ. είχε να κάνει κυρίως με την μη αποπεράτωση των αναληφθέντων προς εκτέλεση τεχνικών έργων από την εταιρεία (οι όροι πήγαν από τη σύμβαση του 1930).

⁶⁶⁹ Η αγγλική εταιρεία Lake Corais Co. Ltd. μέχρι τον Μεσοπόλεμο κατάφερε, με διάφορους τρόπους, να αποτρέψει τη διευθέτηση του ζητήματος και τη διανομή της γης στους ακτήμονες. Για το Κωπαϊδικό ζήτημα μέχρι το Μεσοπόλεμο βλ. ενδεικτικά Νίκος Μέλιος-Απόστολος Παπαδόπουλος, «Το κωπαϊδικό ζήτημα στα πλαίσια του αστικού εκσυγχρονισμού και της αγροτικής μεταρρύθμισης», *ό.π.*, σ. 159-169. Ωστόσο μεταπολεμικά, με την αποφασιστική κρατική παρέμβαση στα πλαίσια της περιορισμένης τροποποίησης του Συντάγματος και με το Νομοθετικό Διάταγμα 2185 «Περί αναγκαστικής απαλλοτρίωσης κτημάτων προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών και κτηνοτρόφων» το Κωπαϊδικό ζήτημα θα λυθεί με την εξαγορά του κτήματος και τη μερική διανομή του στον αγροτικό πληθυσμό της περιοχής. Έχει ενδιαφέρον να αναφερθούμε συνοπτικά στην τελευταία αυτή φάση του Κωπαϊδικού ζητήματος, όπως τεκμηριώνεται από τον Τύπο της εποχής, για να αναδείξουμε την αποφασιστικότητα της κρατικής πολιτικής για την απαλλοτρίωση των μεγάλων αγροκτημάτων.

Λίγους μήνες προτού δημοσιευθεί το πιο πάνω νομοθετικό διάταγμα, η εταιρεία θα ζητήσει από την κυβέρνηση να μην εφαρμοστεί αυτό στην περίπτωση της Κωπαΐδας. Φαίνεται ότι η εταιρεία, διαμέσου της Αγγλικής κυβέρνησης, προσπάθησε να πιέσει την κυβέρνηση Πλαστήρα χωρίς ωστόσο αποτέλεσμα. Έτσι, στο δημοσιευμένο νομοθετικό διάταγμα θα συμπεριληφθεί και η περίπτωση της Κωπαΐδας, ενώ λίγες μέρες αργότερα με υπουργική απόφαση θα τεθούν υπό αναγκαστική απαλλοτρίωση 250.000 στρ. γαιών που εκμεταλλευόταν προηγουμένως η εταιρεία. Παρόλα αυτά, η κυβέρνηση Παπάγου, πλέον, θα διαπραγματεύεται στο Λονδίνο, μιας και η εταιρεία ήταν αγγλική, όχι όπως πρώτα την απαλλοτρίωση ή μη των εκτάσεων, αλλά το καθορισμό της αποζημίωσης. Σύμφωνα με πληροφορίες η εταιρεία τον Δεκέμβριο του 1952 αξίωνε 3.000.000 χάρτινες λίρες. Ένα μήνα αργότερα, ωστόσο, η εταιρεία με προσφυγή της κατά της απόφασης του υπουργού Γεωργίας σχετικά με την απαλλοτρίωση θα επικαλεστεί λόγους ακύρωσής της και μη εγκυρότητα του Συντάγματος, ενώ επιπλέον θα ισχυριστεί ότι οι εκτάσεις της Κωπαΐδας δεν υπόκεινται σε απαλλοτρίωση διότι αυτές αποκαλύφθηκαν εξαιτίας τεχνικών έργων. Τον Φεβρουάριο του 1953 ο υφυπουργός των εξωτερικών της Αγγλίας, με δήλωση του στη βουλή των κοινοτήτων, θα αναφερθεί στο συγκεκριμένο ζήτημα υπογραμμίζοντας ότι η βρετανική κυβέρνηση αναμένει την ταχεία και επαρκή αποζημίωση από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης σχετικά με τα απαλλοτριωθέντα εδάφη της βρετανικής εταιρείας Κωπαΐδος, χωρίς από την άλλη μεριά να τίθεται υπό αμφισβήτηση το κυρίαρχο δικαίωμα της χώρας να προβαίνει σε απαλλοτριώσεις. Τον Απρίλιο του ίδιου έτους ο πρώην υπουργός της γεωργίας Σ. Αλαμάνης θα επικρίνει τη συμφωνία μεταξύ της κυβέρνησης και της εταιρείας αναφέροντας ότι το ποσό των 1.800.000 αγγλικών λιρών που φέρεται να συμφωνήθηκε για την αποζημίωση της εταιρείας

μεν ήταν αναγκαίοι στα πρώτα βήματα της εταιρείας για την οργάνωση του όλου εγχειρήματος, και που τώρα όμως πιθανότατα να εμφανίζονταν αναρμόδιοι να διαπραγματευτούν το μέλλον της εταιρείας με πολιτικούς όρους. Πιθανόν από το 1953, σίγουρα όμως από το 1955, η διοίκηση της εταιρείας θα περάσει στην Εθνική τράπεζα⁶⁷⁰ [Πίνακες 22, 31-33].

Τον Νοέμβριο του 1958 θα συναφθεί σύμβαση μεταξύ του Δημοσίου και της Γ.Ε.Λ. που αφορούσε τη συνέχιση της γεωργικής εκμετάλλευσης από την εταιρεία, για λογαριασμό του Δημοσίου, του κτήματος Λεσινίου μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1959.⁶⁷¹ Τις 18 Σεπτεμβρίου 1959 η «Επιτροπή απογραφής και αποτιμήσεως των εν τω κτήματι Λεσινίου περιουσιακών στοιχείων της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι» θα υπολογίσει την αξία των περιουσιακών στοιχείων της Γ.Ε.Λ. στα 12.810.845 δρχ.⁶⁷² Λίγες μέρες αργότερα με απόφαση των Υπουργών Γεωργίας και Οικονομικών η διοίκηση του κτήματος Λεσίνι, μέχρι τη σύσταση του Οργανισμού, θα περιέλθει στη συσταθείσα⁶⁷³ τριμελής Διοικούσα Επιτροπή.⁶⁷⁴ Λίγο αργότερα, την 30η Σεπτεμβρίου 1959, θα υπογραφεί, από τη Διοικούσα Επιτροπή του Δημοσίου κτήματος Λεσίνι και

ήταν υπερβολικό και μη συμφέρον για το ελληνικό κράτος. Τον Ιούλιο του 1953 θα συστηθεί ο οργανισμός Κωπαΐδος. Κάπως έτσι φαίνεται να επιλύθηκε το Κωπαϊδικό ζήτημα, τουλάχιστον αυτό που αφορούσε την απαλλοτρίωση των εκτάσεων, διότι τους επόμενους μήνες θα τεθεί το ζήτημα της διανομής των εκτάσεων.

Εφ. *Ελευθερία*, φ. 17 Αυγούστου 1952, «Η εταιρεία Κωπαΐδος εξήτησεν όπως εξαιρεθεί από την απαλλοτρίωσιν ως υπεσχέθη ο κ. Στεφανόπουλος», σ. 5· εφ. *Ελευθερία*, φ. 23 Αυγούστου 1952, «Απαλλοτριούνται αναγκαστικώς αι γαίαι Κωπαΐδος εκτάσεως 250.000 στρ. Υπεγράφη χθες η υπουργική απόφασις», σ. 4· εφ. *Εμπρός*, φ. 21 Δεκεμβρίου 1952, «Συνεχίζονται αι συνομιλίες δια την απαλλοτρίωσιν της Κωπαΐδος», σ. 6· εφ. *Ελευθερία*, 21 Δεκεμβρίου 1952, «Υπόνοιοι συμπαγινίας μεταξύ της κυβερνήσεως και της εταιρίας Κωπαΐδος. Δια την ματαίωσιν της απαλλοτριώσεως», σ. 1,3· εφ. *Ελευθερία*, 24 Δεκεμβρίου 1952, «Ενώ χιλιάδες ακτήμονες περιμένουν. Το θέμα Κωπαΐς «δεκάτης σειράς», σ.1· εφ. *Εμπρός*, 31 Ιανουαρίου 1953, «Συνεζητήθη η προσφυγή δια την Κωπαΐδα», σ. 4· εφ. *Εμπρός*, 12 Φεβρουαρίου 1953, «Η Αγγλία ζητεί αποζημιώσιν δια την Κωπαΐδα», σ. 6· εφ. *Ελευθερία*, 21 Απριλίου 1953, «Ο κ. Αλαμάνης επισημαίνει τους επαχθείς όρους της επελθούσης μετά των Βρετανών συμφωνίας δια την αποζημιώσιν της εταιρίας Κωπαΐδος», σ. 6· ΦΕΚ /τ. Α/195/31 Ιουλίου 1953 «Περί συστάσεως Οργανισμού Κωπαΐδος».

⁶⁷⁰ Το 1955 γνωρίζουμε ότι τα γραφεία της εταιρείας στεγάζονταν σε ένα μέγαρο που βρισκόταν επί της οδού Χρήστου Λαδά 2. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Περί ανακοινώσεως μεταφοράς Γραφείων Α.Ε. ΓΕΛ Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Εν Αθήναις τη 15 Φεβρουαρίου 1955. Αναμφίβολα, η διοίκηση της εταιρείας από την Εθνική βελτίωνε τη διαπραγματευτική της θέση.

⁶⁷¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Απόφασις, Οι Υπουργοί Γεωργίας και Οικονομικών, Παραλαβή και προσωρινή διοικήσεις και διαχείρισης κτήματος Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 21 Σεπτεμβρίου 1959.

⁶⁷² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρακτικόν της Επιτροπής Απογραφής και Αποτιμήσεως των εν τω Κτήματι Λεσινίου Περιουσιακών Στοιχείων της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 18 Σεπτεμβρίου 1959.

⁶⁷³ Η Επιτροπή Ελέγχου Συμβάσεως Έλους Λεσίνι θα συνέχιζε για τρεις μήνες, αρχομένης από τον Οκτώβριο του 1959, τον έλεγχο και την οριστική εκκαθάριση των λογαριασμών της Γ.Ε.Λ.

⁶⁷⁴ Την αποτελούσαν ο Διευθυντής Γεωργίας του Νομού Αιτωλ/νίας ως πρόεδρος, ο Διευθυντής του Δημοσίου Ταμείου Μεσολογγίου και ο Προϊστάμενος του τομέα Μηχανικής Καλλιέργειας Αγρινίου. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Απόφασις, Οι Υπουργοί Γεωργίας και Οικονομικών, Παραλαβή και προσωρινή διοικήσεις και διαχείρισης κτήματος Λεσίνι, Εν Αθήναις τη 21 Σεπτεμβρίου 1959.

από την εταιρεία,⁶⁷⁵ το πρωτόκολλο παράδοσης-παραλαβής του κτήματος αυτού συμπεριλαμβανομένων των εξαγοραστέων περιουσιακών στοιχείων της αποχωρούσης Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε.⁶⁷⁶ Στα τέλη Νοεμβρίου 1959 θα συσταθεί, με Βασιλικό Διάταγμα, ο *Οργανισμός Λεσινίου*, ο οποίος θα αναλάβει, για λογαριασμό του Δημοσίου, την καλλιέργεια, τη βελτίωση, και τη γεωργική εκμετάλλευση των γαιών του κτήματος Λεσίνι, από την περίοδο της αποχώρησης της εταιρείας από τη διαχείριση του κτήματος, μέχρι την αποκατάσταση των ακτημόνων καλλιεργητών.⁶⁷⁷ Η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, αυτή την περίοδο, θα παραδώσει στο νεοσυσταθέντα Οργανισμό Λεσινίου τη διαχείριση 29.000 περίπου στρεμμάτων εξυγιασθέντων γαιών⁶⁷⁸ έτοιμα για καλλιέργεια, ενώ επιπλέον 11.000 στρ. βρίσκονταν υπό βελτίωση και μελλοντική αξιοποίηση.⁶⁷⁹

Τον Φλεβάρη του 1979 θα δημοσιευτεί το προεδρικό διάταγμα υπ' αριθμόν 89 «Περί διανομής του Δημοσίου Κτήματος Λεσίνι»,⁶⁸⁰ το οποίο αναφερόταν στη διανομή του κτήματος Λεσίνι σε ακτήμονες καλλιεργητές ή γεωργοκτηνοτρόφους της ευρύτερης περιοχής. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους θα δημοσιευτεί η απόφαση της Β Επιτροπής Απαλλοτριώσεων Μεσολογγίου «περί διανομής του αγροκτήματος Λεσινίου και καθορισμού των κριθέντων δικαιούχων και επιλαχόντων ακτημόνων καλλιεργητών ή γεωργοκτηνοτρόφων».⁶⁸¹ Ένα χρόνο αργότερα θα ιδρυθεί ο *Γεωργικός Συνεταιρισμός Αποκατασταθέντων Καλλιεργητών Κτήματος Λεσινίου Αστακού Συν Π.Ε.*,⁶⁸² με έδρα τον Αστακό. Τέλος, το 1984 θα καταργηθεί ο Οργανισμός Λεσινίου και θα ορισθούν οι εκκαθαριστές του.

⁶⁷⁵ Εξουσιοδοτημένος από την εταιρεία για να υπογράψει το πρωτόκολλο παράδοσης-παραλαβής ήταν ο Διευθυντής του κτήματος Λεσίνι Δ. Λέμπετεφ.

⁶⁷⁶ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πρωτόκολον παραδόσεως-παραλαβής του κτήματος Λεσίνι μεθ' όλων των εξαγοραστέων περιουσιακών στοιχείων της αποχωρούσης Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε, εν Λεσινίω τη 30 Σ/ρίου 1959.

⁶⁷⁷ ΦΕΚ/τ. Α/260/27 Νοεμβρίου 1959. «Περί συστάσεως Οργανισμού Λεσινίου».

⁶⁷⁸ Η συμφέρουσα καλλιέργεια για τον Οργανισμό ήταν η βαμβακοκαλλιέργεια, όπως αναφέρεται στην έκθεση πεπραγμένων του 1961. Στα 1960-1961 ο Οργανισμός Λεσινίου εμφανίζεται να καλλιεργεί περίπου 11.000 στρ. με βαμβάκι, 3.500 περίπου στρέμματα με ρύζι, 3.000 στρ. με σιτάρι και άλλα τόσα περίπου με αραβόσιτο. Άλλες καλλιέργειες ήταν αυτές της βρώμης, του τριφυλλιού, των μπουστονοειδών-κηπευτικών, του κριθαριού, του φασιολιού και των αμπελιών. ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Οργανισμός Λεσινίου, έδρα εν Λεσίνι. Έκθεσις Πεπραγμένων έτους 1961, σ. 71, πίν. 4.

⁶⁷⁹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Οργανισμός Λεσινίου, έδρα εν Λεσίνι. Έκθεσις Πεπραγμένων έτους 1961, σ. 61.

⁶⁸⁰ ΦΕΚ/τ. Α/18/3 Φεβρουαρίου 1979. «Περί διανομής του Δημοσίου Κτήματος Λεσινίου».

⁶⁸¹ ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Αριθ.2/1979 αποφάσεως Β' Επιτροπής Απαλ/σεων Μεσολογγίου, Μεσολογγίου, Μεσολόγγι 30 Οκτωβρίου 1979. Οι δικαιούχοι των εκτάσεων προέρχονταν από 13 κοινότητες που βρίσκονταν άλλες πιο κοντά και άλλες λιγότερο κοντά στο κτήμα Λεσίνι. Πρόκειται για τις κοινότητες Αστακού, Καρσίσκκης, Βασιλόπουλου, Προδρόμου, Χρυσοβίτσας, Αγραμπέλου, Παλαιομάνινας, Στρογγυλοβουνίου, Πενταλόφου, Λεσινίου, Κατοχής, Γουριάς, Μάστρου.

⁶⁸² ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Καταστατικόν του «Γεωργικού Συνεταιρισμού Αποκατασταθέντων Καλλιεργητών Κτήματος Λεσινίου Αστακού Συν Π.Ε., με έδραν τον Αστακόν Αιτ/νίας», 10

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Προηγούμενες σκέψεις και προσπάθειες για την αποξήρανση του έλους «Λεσίνι», που βρισκόταν στα δυτικά παράλια της Στερεάς Ελλάδας, στον κατά βάση γεωργοκτηνοτροφικό νομό Αιτωλοακαρνανίας, δεν ευοδώθηκαν, πιθανόν, εξαιτίας της πρωιμότητας αυτών των σκέψεων αλλά και, ενδεχομένως, εξαιτίας της έλλειψης των αναγκαίων τεχνικών γνώσεων και κεφαλαίων. Η παραχώρηση, το 1930, στον επιχειρηματία Επαμεινώνδα Χαρίλαο του αποκλειστικού δικαιώματος εξυγίανσης και γεωργικής εκμετάλλευσης του έλους «Λεσίνι», αναμφίβολα, εντασσόταν στα πλαίσια της αναπτυξιακής τετραετίας 1928-1932 με πρωτεργάτη τον Ε. Βενιζέλο. Τα εγγειοβελτιωτικά και παραγωγικά έργα που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο αυτή, και που εν μέρει επιταχύνθηκαν από την έλευση των προσφύγων, είχαν κυρίως ως στόχο την αντιπλημμυρική προστασία, την αύξηση της καλλιεργήσιμης γης καθώς και την καταπολέμηση της ελονοσίας ενώ, επιπλέον, με αυτά επιδιώχθηκε και η μελλοντική επίτευξη της διατροφικής αυτάρκειας της χώρας.

Τα πρώτα έργα αποξήρανσης, αναφορικά με το έλος «Λεσίνι», θα ξεκινήσουν το 1933 ενώ ένα χρόνο αργότερα, ο εν λόγω επιχειρηματίας, θα ιδρύσει τη *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.* παραχωρώντας και μεταβιβάζοντας όλα τα δικαιώματα που απέρρεαν από το νομοθετικό διάταγμα και τη σύμβαση του 1930. Αναμφίβολα, μέχρι το 1940, ο Ε. Χαρίλαος, θα είναι ο απόλυτος διαχειριστής της επιχείρησης μιας και εμφανίζεται να είναι «κυρίαρχος» τόσο στο μετοχικό κεφάλαιο όσο και στο διοικητικό συμβούλιο. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι το γεγονός ότι στα πρώτα διοικητικά συμβούλια της επιχείρησης συμμετέχουν κυρίως «τεχνοκράτες», άνθρωποι δηλαδή οι οποίοι με τις τεχνικές σπουδές και τις καινοτόμες επιχειρηματικές τους πρωτοβουλίες είχαν να προσφέρουν πολλά σε αυτή την πρώτη φάση ανάπτυξης της επιχείρησης. Από την άλλη μεριά, ο ιδρυτής της εταιρείας είχε αναλάβει στο παρελθόν ένα πλήθος οικονομικών δραστηριοτήτων ασχολούμενος ταυτόχρονα με πολλούς κλάδους της οικονομίας. Αυτή η οικονομική πολυκλαδικότητα, η οποία εντέλει εκφραζόταν σε οικονομική εξουσία, και παράλληλα η πολιτική και κοινωνική εξουσία που πήγαζε από διάφορες δραστηριότητες του στον ελληνικό πολιτικό και κοινωνικό βίο θα του αποφέρουν μια

Σεπτεμβρίου 1980. Περιφέρεια του Συνεταιρισμού ήταν οι «παραλεσίνιες» κοινότητες από τις οποίες προέρχονταν οι δικαιούχοι των κλήρων.

ιδιότυπη «κυριαρχία». Παρατηρούμε ότι ο επιχειρηματίας θα καταφέρνει συχνά, μέσω των «διασυνδέσεων» του στον επιχειρηματικό στίβο αλλά και στον κρατικό μηχανισμό, τόσο την οικονομική στήριξη της εταιρείας, κυρίως μέσω της σύναψης δανείων, όσο και την ευνοϊκή μεταχείριση της εταιρείας από τους κρατικούς θεσμούς.

Η χρηματοδότηση της εταιρείας την περίοδο της «ανάπτυξης» (1934-1940) θα γίνεται μέσω της Αγροτικής και της Εθνικής τράπεζας, ενώ στα απασχολούμενα κεφάλαια θα πρέπει να προστεθούν και οι πιστώσεις που προέρχονταν από τους ίδιους τους μετόχους ή από εταιρείες που διεύθυναν. Η επιχείρηση, κατά τα τρία τελευταία έτη της περιόδου της «ανάπτυξης», θα παρουσιάσει κερδοφορία που προερχόταν από την πώληση των αγροτικών προϊόντων, από μισθώματα γαιών και από ενοίκια βοσκών, ενώ, την ίδια περίοδο, θα διανεμηθούν και μερίσματα στους μετόχους της. Τα έργα αποξήρανσης, τα οποία είχαν να κάνουν κυρίως με την κατασκευή διωρύγων, την εκσκαφή αποχετευτικών τάφρων, τη δημιουργία προστατευτικών αναχωμάτων, καθώς και με την πραγματοποίηση εκχερσώσεων και μεταπλάσεων γαιών, που έλαβαν χώρα την περίοδο αυτή, θα πραγματοποιηθούν με σύγχρονο, για την εποχή, τεχνολογικό και μηχανολογικό εξοπλισμό ενώ παράλληλα θα δαπανηθούν τεράστια κεφάλαια για την υλοποίησή τους. Είναι νομίζω προφανές, ότι η αποξήρανση-εξυγίανση αυτών των εδαφών θα συμβάλλει στην άρση του οικολογικού αδιεξόδου, μιας και θα αποκαλυφθούν νέες γαίες που ήταν έτοιμες για καλλιέργεια ενώ παράλληλα θα βελτιωθούν και οι συνθήκες υγιεινής στην ευρύτερη περιοχή. Απεναντίας, όμως, εξίσου προφανές είναι ότι η ίδια αποξήρανση-εξυγίανση της περιοχής αυτής θα έχει ως αποτέλεσμα τη διατάραξη του οικοσυστήματος καθώς μεγάλο μέρος της πανίδας και της χλωρίδας θα εξαφανιστεί.

Ύστερα από τα πρώτα έργα αποξήρανσης θα αποκαλυφτούν εδάφη τα οποία θα καλλιεργηθούν κυρίως με σιτάρι, αραβόσιτο, βαμβάκι και μπιστανοειδή. Είναι βέβαιο ότι κατά τα πρώτα έτη της ανάπτυξής της η επιχείρηση στόχευε κυρίως στη διατροφική αυτάρκεια. Για τις ανάγκες της καλλιέργειας η επιχείρηση θα χρησιμοποιεί κυρίως μηχανικά μέσα αλλά και τη χειρωνακτική εργασία. Αναμφίβολα, επρόκειτο για μια σοβαρή προσπάθεια εκσυγχρονισμού και εκμηχάνισης της γεωργικής εκμετάλλευσης. Ωστόσο, τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η εταιρεία κατά τη διάρκεια εκτέλεσης των εργασιών αποξήρανσης και καλλιέργειας των εδαφών εντοπίζονται, κυρίως, στα άσχημα καιρικά φαινόμενα, στη σύσταση του εδάφους καθώς και στις καταστροφές που προκαλούσαν τα κοπάδια και οι ίδιοι οι κτηνοτρόφοι της ευρύτερης περιοχής. Η αρχική προσπάθεια και επιδίωξη

απόσπασης των «παραβάλλτιων» εκτάσεων από τον επιχειρηματία σταδιακά θα ατονήσει, ενώ φαίνεται ότι ένα μεγάλο μέρος των «αμφισβητούμενων» εκτάσεων τριγύρω από το έλος τελικά θα κατοχυρωθούν υπέρ των «παραλεσίνιων» κοινοτήτων και των ντόπιων περιόικων.

Αναφορικά με την εργασία στην επιχείρηση, γνωρίζουμε ότι στα 1935-36 απασχολούνταν σε αυτή συνολικά 100 άτομα, τα οποία δραστηριοποιούνταν τόσο στις εργασίες αποξήρανσης όσο και στις γεωργικές εργασίες. Η πλειοψηφία τους ήταν εποχιακό προσωπικό και αμειβόταν με ημερομίσθιο ενώ το μόνιμο προσωπικό αμειβόταν μηνιαίως. Ιδιαίτερα το μόνιμο και κυρίως το επιστημονικό και ειδικευμένο προσωπικό απολάμβανε υψηλές αποδοχές, απεναντίας όμως το ανειδίκευτο αμειβόταν σχετικά χαμηλά. Από την άλλη μεριά, η αμοιβή του εποχιακού ειδικευμένου προσωπικού κυμαινόταν σε σχετικά μέτρια επίπεδα ενώ του ανειδίκευτου σε σχετικά χαμηλά. Η πλειοψηφία των εργαζομένων στην επιχείρηση ήταν ντόπιοι, συνήθως ανειδίκευτοι εργάτες. Προφανώς, η προοπτική της μισθωτής μόνιμης και εποχικής εργασίας θα ωθήσει αρκετούς ντόπιους, κυρίως αγροτικούς πληθυσμούς, που προηγουμένως παρήγαγαν μόνο για αυτοκατανάλωση ή για την τοπική αγορά, στο να εκδηλώσουν ενδιαφέρον για τη συμμετοχή τους σε αυτή, με σκοπό την ενίσχυση του ανεπαρκούς εισοδήματός τους. Εξάλλου, οι ντόπιοι μικροϊδιοκτήτες και ακτήμονες θα αποτελέσουν και την πηγή της εποχικής εργατικής δύναμης, με σημαντική συμμετοχή τη γυναικείας εργασίας, που ήταν αναγκαία για τις διάφορες «εργασιοβόρες» γεωργικές δραστηριότητες της επιχείρησης, ενισχύοντας έτσι τις δομές της αγροτικής οικογενειακής απασχόλησης. Από άλλες περιοχές της χώρας προερχόταν κυρίως το ειδικευμένο, επιστημονικό και ανώτερο εργατικό προσωπικό της επιχείρησης. Η γυναικεία εργασία στην επιχείρηση (μόνιμο και ημερομίσθιο προσωπικό) εμφανίζεται ελάχιστα ενώ η αμοιβή της κινείται σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Η ασφάλιση των εργαζομένων από την επιχείρηση, αρχικά τουλάχιστον, γινόταν σε ιδιωτική ασφαλιστική εταιρεία, ενώ αργότερα πιθανόν η εταιρεία να αναλάμβανε η ίδια τα έξοδα νοσηλείας σε περίπτωση εργατικού ατυχήματος.

Εφαρμόζοντας πατερναλιστικές πρακτικές η εταιρεία, από την αρχή της δραστηριοποίησής της στην περιοχή, θα αναπτύξει, στη θέση Βαλτί, εργατικό οικισμό για τις ανάγκες στέγασης του προσωπικού -που παράλληλα θα καταστεί και το διοικητικό κέντρο της επιχείρησης- με απώτερο σκοπό την προσέλκυση και τη συγκράτηση του εργατικού και υπαλληλικού προσωπικού στην επιχείρηση. Γίνεται

αντιληπτό ότι αυτή η δημιουργία νέων οικισμών στην περιοχή θα έχει ως αποτέλεσμα την αλλαγή του οικιστικού πλέγματος και συνακόλουθα την πληθυσμιακή πυκνωση της ευρύτερης περιοχής.

Οι εμπορικές συναλλαγές της επιχείρησης, αναφορικά με την προμήθεια των πρώτων υλών και των μηχανημάτων που ήταν αναγκαία για την οργάνωση του όλου εγχειρήματος, γίνονταν αποκλειστικά μέσω της θαλάσσιας οδού, όπως και το σύνολο σχεδόν των εμπορικών συναλλαγών της, και κυρίως με την αγορά του Πειραιά και της Πάτρας, και λιγότερο με αυτές του Αστακού, του Μεσολογγίου, της Κεφαλονιάς και της Λευκάδας. Η παραλαβή αυτών των εμπορευμάτων από την επιχείρηση γινόταν αρχικά από το λιμάνι του Αστακού και αργότερα και από το φυσικό λιμένα στο Βαλτί. Τα εμπορεύματα αυτά, σε μερικές περιπτώσεις, και αυτό αποτελεί ένα χαρακτηριστικό της επιχείρησης, τα προμηθεύονταν από επιχειρήσεις στις οποίες ορισμένοι μέτοχοι ή σύμβουλοι της εταιρείας εμφανίζονταν και ως μέτοχοι ή συμμετείχαν στο διοικητικό συμβούλιο αυτών των επιχειρήσεων. Αναφορικά με τη διάθεση των προϊόντων που παρήγαγε η επιχείρηση, γνωρίζουμε ότι τα μπιστονοειδή διοχετεύονταν κυρίως στις αγορές της Αθήνας και του Πειραιά, αλλά και στις αγορές του νομού και των Ιονίων νήσων. Το σιτάρι διοχετευόταν στις τοπικές αγορές του νομού αλλά και σε άλλες κοντινές αγορές κυρίως για κατανάλωση, ενώ σε άλλες αγορές, όπως στην Πάτρα και στην Κέρκυρα, ως πρώτη ύλη σε διάφορες αλευροβιομηχανίες. Από την άλλη μεριά, το βαμβάκι διοχετευόταν κυρίως προς διάφορες κλωστοϋφαντουργίες-βαμβακουργίες της Πάτρας και του Πειραιά. Τέλος, αυτή η πρακτική της εταιρείας, η χρησιμοποίηση δηλαδή της θαλάσσιας συγκοινωνίας για το σύνολο σχεδόν των δραστηριοτήτων της, αλλά και η απουσία κατάλληλης χερσαίας επικοινωνίας και μέσων, ερμηνεύει και τις ελάχιστες, παρόλη τη σχετική εγγύτητα των περιοχών, εμπορικές σχέσεις της επιχείρησης με το μεγαλύτερο αστικό και εμπορικό κέντρο του νομού, το Αγρίνιο. Αντίθετα, η ευχέρεια της θαλάσσιας επικοινωνίας της εταιρείας με το Μεσολόγγι αλλά και ο επαυξημένος διοικητικός χαρακτήρας του τελευταίου, ως πρωτεύουσας του νομού, ευνοούσαν τις εμπορικές και όχι μόνο συναλλαγές.

Το 1941 θα πραγματοποιηθεί νέα αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου της Γ.Ε.Λ. με σκοπό την κεφαλαιουχική ενίσχυση της, αύξηση την οποία θα αναλάβει εξ ολοκλήρου η Εθνική τράπεζα, αναλαμβάνοντας, από την περίοδο αυτή, την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρείας. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι αυτή η κίνησή της εντάσσεται σε μια γενικότερη πολιτική της τράπεζας, σύμφωνα με την

οποία επιδίωκε τη διαμόρφωση ενός πλούσιου χαρτοφυλακίου συμμετοχών της σε διάφορες εταιρείες. Με την έναρξη της Κατοχής, όμως, ο Χαρίλαος θα εκμεταλλευτεί προσωπικές του γνωριμίες και παλαιότερες οικονομικές σχέσεις με γερμανικές επιχειρήσεις και θα καταφέρει να αποσπάσει από την Εθνική τόσες μετοχές όσες ήταν αναγκαίες να αναλάβει εκ νέου την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου.

Είναι βέβαιο ότι, μέχρι τα μέσα της Κατοχής, η εταιρεία θα εξελιχθεί σε σημαντικό επισιτιστικό παράγοντα (και η αμοιβή της εργασίας, όσο «προχωρά» η Κατοχή, θα γίνεται κυρίως σε είδος) της ευρύτερης περιοχής, επενδύοντας ταυτόχρονα στο ζωικό κεφάλαιο και στην παραγωγή τυροκομικών προϊόντων. Προς το τέλος της Κατοχής παρατηρείται μια σημαντική αποδιοργάνωση των εργασιών της και αποξένωση της διεύθυνσης από την εκμετάλλευση και τη διαχείριση του κτήματος. Παράλληλα, το τελευταίο, θα γίνει πεδίο μάχης μεταξύ των ανταρτών από τη μια μεριά και των κατακτητών και των συνεργατών τους από την άλλη, προφανώς με σκοπό τον έλεγχο της παραγωγής.

Μεταπολεμικά η Εθνική τράπεζα, αφού θα έχει αναλάβει εκ νέου την πλειοψηφία του μετοχικού κεφαλαίου της εταιρείας, θα επιδιώξει τον οικονομικό και όχι μόνο έλεγχο της επιχείρησης, ενώ η διοίκηση της τελευταίας θα περάσει στους Ν. Δρίτσα, Ν. Χαρίλαο και Μ. Συκώκη. Την περίοδο αυτή παρατηρείται μια μετάβαση από ένα διοικητικό συμβούλιο που απαρτιζόταν κυρίως από «τεχνοκράτες», σε ένα διοικητικό συμβούλιο που πλάι σε αυτούς θα συμμετέχουν και τραπεζίτες, δικηγόροι και ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι. Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι η επιχείρηση, για τη συνέχιση του καλλιεργητικού προγράμματος, θα χρηματοδοτείται με κεφάλαια προερχόμενα από την Εθνική τράπεζα και από την Τράπεζα της Ελλάδος. Σε τοπικό επίπεδο η περίοδος 1946-1949 θα είναι περίοδος ανάκαμψης της γεωργικής επιχείρησης, μιας και η διεύθυνση θα αναλάβει ξανά τον έλεγχο της επιχείρησης και θα επιδιώξει την ανασυγκρότηση των υπηρεσιών της, την εκμετάλλευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων, την αποκατάσταση των πλημμυρισμένων εδαφών καθώς και τη συνέχιση των έργων για την αξιοποίηση νέων εκτάσεων. Από πληροφορίες που διαθέτουμε γνωρίζουμε ότι οι εκτάσεις κυρίως καλλιεργούνταν με το σύστημα της αυτοκαλλιέργειας με μηχανικά μέσα ενώ σε λίγες περιπτώσεις η επιχείρηση εκμεταλλευόταν τα εδάφη της συνεταιρικά με ντόπιους ή ακόμη και με την εφαρμογή του εργολαβικού συστήματος. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, η εταιρεία θα επενδύσει σε νέες καλλιέργειες, όπως στην καλλιέργεια κλωστικής κάνναβης, στην ορυζοκαλλιέργεια, στην αμπελουργία και στη δεντροκαλλιέργεια ενώ θα συστήσει

και Φυτώριο Αμερικανικών Αμπέλων. Η γεωργική επιχείρηση επεδίωξε, και ως ένα βαθμό κατάφερε, να δημιουργήσει ένα πρότυπο αγρόκτημα εφαρμόζοντας συχνά σύγχρονες καλλιεργητικές μεθόδους και πρακτικές, τις οποίες, αναμφίβολα, αφομοίωναν οι ντόπιοι καλλιεργητές.

Η παραχώρηση, κυρίως μεταπολεμικά, σε ακτήμονες καλλιεργητές και κτηνοτρόφους εκτάσεων της που προορίζονταν για γεωργική και κτηνοτροφική εκμετάλλευση από τους ίδιους, στόχευε τόσο στην επίτευξη κερδών όσο και στην απόκρουση αξιώσεων εκ μέρους τους, που πιθανότατα να πήγάζαν από παλιότερα νομοθετικά διατάγματα που αναφέρονταν σε αναγκαστική μίσθωση εκτάσεων σε ακτήμονες γεωργούς και κτηνοτρόφους. Κατά την ίδια περίοδο, θα εφαρμοσθούν ορισμένες πρακτικές σχετικά με τη διαχείριση της εργασίας, όπως η παροχή επιδομάτων σε είδος, κυρίως προς το ειδικευμένο προσωπικό, με σκοπό την οικοδόμηση σχέσεων αλληλεξάρτησης με τη διεύθυνση. Η εταιρεία, με αυτό τον τρόπο, εξασφάλιζε το «έμπιστο» ανώτερο και ειδικευμένο εργατικό δυναμικό που είχε ανάγκη για τον έλεγχο και την ομαλή συνέχιση των εργασιών. Παράλληλα, η εταιρεία θα εφαρμόσει και άλλες μεθόδους που σχετίζονταν με τη διαχείριση της εργασίας και πιο συγκεκριμένα με την επιβολή της εργασιακής πειθαρχίας αλλά και τη διατήρηση της παραγωγικότητας και της αποδοτικότητας της εργασίας. Γιαυτό το λόγο, την περίοδο αυτή, θα θεσπιστούν ποινές, που καταβάλλονταν σε χρήμα, εναντίον όσων ασκούσαν πλημμελώς τα καθήκοντά τους, δεν υπάκουαν σε εντολές ανωτέρων τους ή προέβαιναν σε φθορά υλικού. Η ακρίβεια της ζωής και η χαμηλή αμοιβή θα ωθήσουν ορισμένους εργαζομένους σε διαμαρτυρίες κατά της διεύθυνσης ενώ από την πλευρά της η τελευταία, ως απάντηση σε αυτές τις διαμαρτυρίες, θα προβεί σε ενίσχυση του Πρατηρίου τροφίμων και στη διάθεση βασικών ειδών διατροφής σε χαμηλές τιμές ενώ λίγο αργότερα θα οδηγηθεί και σε συμβολική αύξηση της αμοιβής. Συνεχίζοντας τις πατερναλιστικές της πρακτικές, θα προβεί και σε ενέργειες που βελτίωναν τις συνθήκες διαβίωσης των εργατών της. Πλάι στο εστιατόριο και στο καφενείο που είχαν ιδρυθεί νωρίτερα, η διοίκηση θα προβεί και στην ίδρυση θεραπευτηρίου και φαρμακείου ενώ θα προσληφθεί γιατρός και νοσοκόμος με σκοπό την ιατρική περίθαλψη των εργαζομένων. Για την εκπαίδευση του προσωπικού και των οικογενειών τους αλλά και για τις ανάγκες εκκλησιασμού, η διοίκηση θα ιδρύσει σχολείο και θα ανεγείρει ναό ενώ παράλληλα θα συνεχιστεί και η περαιτέρω ανάπτυξη του οικισμού.

Το επόμενο στάδιο ύστερα από την άρση του οικολογικού αδιεξόδου, όπως είχε γίνει και παλιότερα, ήταν η άρση και του κοινωνικού αδιεξόδου. Έτσι, η κάλυψη κυρίως κοινωνικών αναγκών, αλλά και πιθανότατα η επίτευξη πολιτικών στόχων, θα επιβάλλει στη κυβέρνηση Πλαστήρα τη δημοσίευση του νομοθετικού διατάγματος 2185 «Περί αναγκαστικής απαλλοτριώσεως κτημάτων προς αποκατάστασιν ακτημόνων καλλιεργητών και κτηνοτρόφων» το 1952 -μια διαδικασία συμπληρωματικής διανομής και αναδασμού των γεωργικών κλήρων- στο οποίο θα συμπεριληφθούν και οι περιπτώσεις των «συμβασιούχων» αγροκτημάτων. Η εταιρεία, ωστόσο, θα καταφέρει ώστε το διάταγμα αυτό να μην εφαρμοσθεί άμεσα στην περίπτωση της, μιας και δεν είχε αποπερατώσει τα αναληφθέντα έργα συμφώνως προς τη σύμβαση του 1930. Εξαιτίας αυτού, και προφανώς θέλοντας να κερδίσει χρόνο σχετικά με την μη άμεση εφαρμογή της απαλλοτριώσεως στην περίπτωση της, με νέα σύμβαση του 1955 η εταιρεία θα αναλάβει, για λογαριασμό του Δημοσίου, την αποπεράτωση και τη συντήρηση των υπολοίπων τεχνικών έργων της Κάτω Ζώνης. Επιπλέον, αναλάμβανε τη γεωργική εκμετάλλευση του κτήματος, πάλι για λογαριασμό του δημοσίου, στο οποίο είχε περιέλθει η κυριότητα του κτήματος, ενώ ταυτόχρονα ήταν υπεύθυνη να προκηρύσσει δημοπρασίες και διαγωνισμούς για τη μίσθωση των γεωργικών εκτάσεων με σκοπό την καλλιέργεια φυτών, την ανάθεση θερισμού καθώς και την πώληση προϊόντων κ.λπ. Η εταιρεία, για τις δαπάνες αποξήρανσης του έλους Λεσίνι μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1955, θα λάβει ως αποζημίωση το ποσό των 30.800.000 δρχ.

Την περίοδο αυτή η Γ.Ε.Λ. θα συνυπάρχει με το Δημόσιο, μιας και η πρώτη θα ελέγχεται τόσο αναφορικά με την τήρηση της σύμβασης, όσο και πιθανότατα σχετικά με τη λειτουργία της, από την Επιτροπή Ελέγχου Συμβάσεως του έλους Λεσίνι. Κατά την περίοδο αυτή, στο διοικητικό συμβούλιο συμμετείχαν, κυρίως, τραπεζίτες, δικηγόροι αλλά και πολιτικοί. Υποθέτουμε ότι η εταιρεία, στην τελευταία φάση της ύπαρξής της, είχε περισσότερο ανάγκη από στελέχη που είχαν διασυνδέσεις στο κρατικό μηχανισμό και μπορούσαν να διαπραγματευτούν καλύτερα το μέλλον της, πετυχαίνοντας ευνοϊκή μεταχείριση της επιχείρησης από το κράτος, παρά από «τεχνοκράτες» οι οποίοι πιθανόν να ήταν αναρμόδιοι να διαπραγματευτούν το μέλλον της με πολιτικούς και οικονομικούς όρους. Εξάλλου, η παρουσία πολλών τραπεζιτών στο διοικητικό συμβούλιο ερμηνεύεται και από το γεγονός ότι από το 1955, ίσως και λίγο νωρίτερα, η διοίκηση της εταιρείας θα περάσει, πλέον, στα χέρια της Εθνικής, αναβαθμίζοντας ασφαλώς τη διαπραγματευτική της θέση.

Η Γ.Ε.Λ. θα συνεχίσει τη γεωργική εκμετάλλευση του κτήματος μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1959, προωθώντας σε σημαντικό βαθμό τη βαμβακοκαλλιέργεια, ενώ την ίδια περίοδο θα καταβληθεί σε αυτή το ποσό των 12.810.845 δρχ., ποσό που αντιστοιχούσε στην αξία των περιουσιακών της στοιχείων. Στα τέλη Σεπτεμβρίου η Γ.Ε.Λ. θα αποχωρήσει από τη διοίκηση του κτήματος και θα παύσει τη λειτουργία της, ενώ η διοίκηση του κτήματος θα περιέλθει σε τριμελή διοικούσα Επιτροπή. Τέλος, τον Νοέμβριο του 1959 θα συσταθεί ο *Οργανισμός Λεσινίου* ο οποίος θα αναλάβει, για λογαριασμό του Δημοσίου, την καλλιέργεια, τη βελτίωση και τη γεωργική εκμετάλλευση των γαιών του κτήματος Λεσίνι, από την περίοδο της αποχώρησης της εταιρείας από τη διαχείριση του κτήματος, μέχρι την αποκατάσταση των ακτημόνων καλλιεργητών.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

Α. ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1Α. Καλλιεργούμενες εκτάσεις (στρέμματα) και είδη των καλλιεργειών⁶⁸³ στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1923-1926.

Είδη	1923	1924	1925	1926
ΣΙΤΗΡΑ				
Σίτος	131.900	162.603	144.026	179.798
Κριθάρι	8.642	11.348	8.342	12.057
Σμιγός	-	720	800	1.640
Βρώμη	36.327	47.368	53.897	52.451
Σίκαλη	703	1.305	1.037	1.426
Αραβόσιτος	111.799	179.158	103.513	175.437
ΟΣΠΡΙΑ				
Ξηρά φασόλια	2.538	3.710	3.130	3.759
Κύαμοι (κουκιά)	751	1.958	1.697	1.749
Ρεβύθια	356	762	808	1.456
Φακές	668	1.627	1.338	1.489
Λοιπά όσπρια	-	300	58	375
ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΛΑΧΑΝΟΚΗΠΩΝ				
Γεώμηλα (πατάτες)	3.099	3.498	3.149	6.120
Προϊόντα λαχανοκήπων	944	956	1.955	6.559
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ				
Καπνός	67.998	63.679	60.944	80.447
Βαμβάκι	-	20	-	-
Σουσάμι	60	60	132	300
Λοιπά βιομηχανικά προϊόντα	600	-	100	10
ΖΩΟΤΡΟΦΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ				
Σανός	22.329	2.790	1.195	2.517
Ξηρά τριφύλλια	2.746	7.138	5.913	8.674
Χόρτο			-	
ΑΜΠΕΛΟΦΥΤΕΙΕΣ-ΣΤΑΦΙΔΑ				
Γλεύκος (σταφύλι)	15.910	21.097	15.470	16.875
Σταφύλια φαγητού			1.530	1.638
Σταφίδα	1.130	1.296	625	1.265
ΣΥΝΟΛΟ	408.500	511.393	409.659	556.042

Πηγή: ΓΣΥΕ, Στατιστική Ετήσια της Γεωργικής και Κτηνοτροφικής της Ελλάδος κατά το έτος 1925, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1927, σ. 10-22. ΓΣΥΕ, Στατιστική Ετήσια της Γεωργικής και Κτηνοτροφικής της Ελλάδος έτος 1928, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1929, σ. 36-59

⁶⁸³ Δεν συμπεριλαμβάνονται οι αγραναπαύσεις και οι δενδροφυτείες.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Πίνακας 1B. Καλλιεργούμενες εκτάσεις (στρέμματα) και είδη των καλλιεργειών⁶⁸⁴ στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1927-1934.

Είδη	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
ΣΙΤΗΡΑ								
Σίτος	162.139	159.603	176.487	183.609	178.073	201.756	196.376	217..304
Κριθάρι	10.466	7.621	4.574	9.189	8.378	11.452	13.181	15.298
Σμυγός	899	591	196	1.015	1.155	1.026	2.521	2.121
Βρώμη	51.036	53.053	54.434	74.109	70.520	108.634	84.467	96.230
Σίκαλη	1.559	857	1.387	1.297	1.995	1.573	3.703	2.738
Αραβόσιτος	149.412	129.958	131.114	152.211	164.486	185.634	184.972	219.939
Ρύζι					10			780
Κέχρος (σιτάρι)			2				17	
Λοιπά σιτηρά			1.195		150	31	16	20
ΟΣΠΡΙΑ								
Ξηρά φασόλια	2.979	1.420	1.355	2.454	1.502	1.379	2.570	2.560
Κύαμοι (κουκιά)	1.420	1.320	524	909	1.726	3.368	4.950	4.898
Ρεβύθια	687	609	298	914	1.208	1.123	2.424	2.913
Φακές	1.301	1.282	498	1.923	2.582	2.751	4.365	4.495
Λοιπά όσπρια	227	189	141	432	62	613	1.094	1.594
ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΛΑΧΑΝΟΚΗΠΩΝ								
Γεώμηλα (πατάτες)	4.574	3.101	1.782	3.591	4.098	5.205	5.240	6.802
Πεπονοειδή			1.361					3.266
Προϊόντα λαχανοκήπ ων	2.825	2.440	6.459	2.623	6.241	6.789	10.067	7.848
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ								
Καπνός	75.263	88.978	106.971	102.005	91.894	89.405	93.079	99.282

⁶⁸⁴ Δεν συμπεριλαμβάνονται οι αγραναπαύσεις και οι δενδροφυτείες.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Βαμβάκι		170	4		3	5	696	667
Σουσάμι	300	170	132	241	181	153	258	287
Λοιπά βιομηχανικά προϊόντα			4			32	118	346
ΖΩΟΤΡΟΦΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ								
Σανός	6.452	3.840	553	1.883	1.663	1.480	4.423	1.011
Ξηρά τριφύλλια	11.204	9.612	9.329	12.916	11.119	10.901	12.101	12.384
Χόρτο			7.649		23.698	17.912	16.950	12.421
ΑΜΠΕΛΟΦΥΤΕΙΕΣ-ΣΤΑΦΙΔΑ								
Γλεύκος (σταφύλι)	20.021	21.689	30.623	19.936	24.262	27.693	26.514	27.844
Σταφύλια φαγητού	1.967	1.746	978	1.544	1.435	2.057	1.856	1.712
Κορινθιακή σταφίδα	1.460	1.170	1.537	1.321	1.362	1.622	1.368	906
Σταφίδα σουλτανίνα		1	93					2
Σταφίδα ροζακιά			17					
Αμπελοφυτείες			1.777		1.070	1.180	1.482	1.152
ΣΥΝΟΛΟ	506.191	489.420	540.056	574.122	598.273	683.774	674.808	746.820

Πηγή: ΓΣΥΕ, *Ετήσια Γεωργική και Κτηνοτροφική Στατιστική της Ελλάδος, Έτος 1934*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1935, σ. 33, 36-67.

Πίνακας 1Ε. Καλλιεργούμενες εκτάσεις (στρέμματα) και είδη των καλλιεργειών⁶⁸⁵ στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1935-1938.

Είδη	1935	1936	1937	1938
ΣΙΤΗΡΑ				
Σίτος	236.827	228.944	213.185	197.458
Κριθάρι	15.974	15.605	14.215	12.380
Σμιγός	2.486	4.460	2.554	1.859
Βρώμη	89.128	83.785	91.290	91.869
Σίκαλη	2.813	2.510	4.096	1.954
Αραβόσιτος	182.902	166.896	183.025	184.257
Ρύζι	2.500	3.311	4.096	19.270

⁶⁸⁵ Δεν συμπεριλαμβάνονται οι αγραναπαύσεις και οι δενδροφυτείες.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Κέχρος	-	-	20	25
Λοιπά σιτηρά	57	153	152	122
ΟΣΠΡΙΑ				
Ξηρά φασόλια	2.417	2.496	3.069	3.233
Κόσμοι (κουκιά)	4.008	3.414	3.951	3.664
Ρεβύθια	2.190	1.519	1.906	2.294
Φακές	3.753	4.025	4.674	4.019
Λοιπά όσπρια	1.753	1.927	2.157	435
ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΛΑΧΑΝΟΚΗΠΩΝ				
Γεώμηλα (πατάτες)	6.811	5.750	6.935	6.984
Πεπονοειδή	2.354	3.021	3.465	5.071
Προϊόντα λαχανοκήπων	7.352	7.676	8.117	12.773
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ				
Καπνός	100.748	121.148	112.416	104.265
Βαμβάκι	2.978	7.332	3.513	3.627
Σουσάμι	267	394	540	480
Λοιπά βιομηχανικά προϊόντα	456	152	520	184
ΖΩΟΤΡΟΦΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ				
Σανός	1.233	3.250	1.783	1.215
Ξηρά τριφύλλια	17.688	18.920	16.965	20.239
Χόρτο	14.357	23.631	20.843	18.041
ΑΜΠΕΛΟΦΥΤΕΙΕΣ-ΣΤΑΦΙΔΑ				
Γλεύκος (σταφύλι)	31.989	27.641	28.392	27.609
Σταφύλια φαγητού	2.022	1.827	1.880	2.056
Κορινθιακή σταφίδα	950	1.315	1.500	1.424
Αμπελοφυτείες	1.776	825	1.224	559
ΣΥΝΟΛΟ	737.769	741.927	738.152	731.667

Πηγή: ΓΣΥΕ, *Ετήσια Γεωργική και Κτηνοτροφική Στατιστική της Ελλάδος, έτος 1935*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1936, σ. 36-67, πίνακας 4. ΓΣΥΕ, *Ετήσια Γεωργική και Κτηνοτροφική Στατιστική της Ελλάδος, έτος 1936*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1937, σ. 32-63, πίνακας 4. ΓΣΥΕ., *Γεωργική και κτηνοτροφική στατιστική της Ελλάδος, 1937*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1938, σ. 14, πίνακας 1. ΓΣΥΕ, *Γεωργική και κτηνοτροφική στατιστική της Ελλάδος, 1938*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1939, σ. 14, πίνακας 1.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Πίνακας 1ΣΤ. Καλλιεργούμενες εκτάσεις και είδη καλλιεργειών⁶⁸⁶ στις επαρχίες του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1929.

Είδη	Βάλτου	Βονίσης-Ξηρομέρου	Ευρυτανίας	Μεσολογγίου	Ναυπακτίας	Τριγωνίδας
ΣΙΤΗΡΑ						
Σίτος	19.635	61.652	24.341	26.096	18.706	26.057
Βρώμη	4.631	21.822	581	16.815	2.737	7.848
Κριθάρι	747	2.304	888	287	151	196
Σίκαλη	169	-	1.036	65	48	12
Κέχρος	-	-	-	-	-	2
Αραβόσιτος	19.550	19.717	31.012	15.733	18.273	26.810
Μπερνίτσα	-	-	-	127	-	-
Λιανοκαλάμποκο	-	-	-	-	-	19
Σμυγός	-	186	-	10	-	-
Σαρωθρόχορτον	-	-	-	1.068	-	-
ΟΣΠΡΙΑ						
Όσπρια	44	315	913	722,5	392	429,5
ΒΟΛΒΟΙ ΚΑΙ ΡΙΖΕΣ						
Βολβοί και ρίζες	39	242	815,5	422	829,5	738
ΖΩΟΤΡΟΦΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ						
Ζωοτροφικά προϊόντα	114	524	3.843,5	6.053	3.669,5	3.327
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ, ΑΡΩΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΛΟΙΠΑ ΕΙΔΙΚΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ						
Καπνός	10.723	27.228	36	31.999	1.281	35.704
Βαμβάκι	-	-	4	-	-	-
Λινάρι	-	4	-	-	-	-
Σουσάμι	-	-	-	87	29	16
ΠΡΟΪΟΝΤΑ ΛΑΧΑΝΟΚΗΠΩΝ						
Προϊόντα λαχανοκήπων	27	415,5	1.080	1.645	917,5	1.070
ΑΜΠΕΛΟΦΥΤΕΙΕΣ-ΣΤΑΦΙΔΑ						
Αμπέλια	308	3.723	1.708	7.736	14.688	5.235
Σταφίδα	-	215	-	1.029	376	27
ΕΛΑΙΩΝΕΣ						
Ελαιώνες	2.940	884	247	7.144	413	10.478
ΑΛΛΑ ΠΡΟΪΟΝΤΑ						
Συκιές	-	4	-	-	-	-
Καστανιές	-	-	618	196	342	-
Άλλα οπωροφόρα	29	131	1	264	10	14
ΜΙΚΡΟΙ ΚΑΡΠΟΙ						
Μικροί καρποί	-	-	1,5	9,5	-	-
Σύνολο	58.956	139.366,5	67.125,5	117.508	62.862,5	117.982,5

Πηγή: ΓΣΥΕ, *Γεωργική και Κτηνοτροφική Απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929, Στερεά Ελλάς και Εύβοια*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1934, σ. 44-55, πίνακας 1.

⁶⁸⁶ Από τις δενδροκαλλιέργειες συμπεριλαμβάνονται η ελαιοκαλλιέργεια, οι συκιές, οι καστανιές και διάφορα άλλα οπωροφόρα.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Πίνακας 1Ζ. Παραγωγικός πληθυσμός κατά κατηγορία επαγγελμάτων στις επαρχίες του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1928.

Κατηγορίες επαγγελμάτων	Βάλτου			Βονίτσης-Ξηρομέρου			Ευρυτανίας		
	APP	ΘΗΛ	ΣΥΝ	APP	ΘΗΛ	ΣΥΝ	APP	ΘΗΛ	ΣΥΝ
Γεωργία	3.352	947	4.299	6.002	3.128	9.130	7.415	6.170	13.585
Κτηνοτροφία και θήρα	2.502	327	2.829	3.494	345	3.839	1.913	329	2.242
Αλιεία	70	-	70	132	1	133	-	-	-
Μεταλλεία και ορυχεία	-	-	-	1	-	1	1	-	1
Βιομηχανία	550	261	811	898	472	1.370	1.232	111	1.343
Μεταφορά και συγκοινωνία	170	1	171	279	-	279	133	-	133
Πίστις, συνάλλαγμα, μεσολάβηση	7	-	7	18	-	18	14	-	14
Εμπόριο	359	6	365	634	5	639	489	5	494
Προσωπικές υπηρεσίες	16	35	51	53	50	103	23	130	153
Ελευθέρια επαγγέλματα	114	26	140	228	39	267	267	20	287
Δημόσιες υπηρεσίες	96	-	96	113	-	113	98	-	98
Υπάλληλοι και εργάτες χωρίς άλλο προσδιορισμό	294	736	1.030	145	185	330	111	-	111
Σύνολο Επαρχιών	7.530	2.339	9.869	12.027	4.225	16.252	11.696	6.765	18.461

Πηγή: ΓΣΥΕ, Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928. ΙΙΙ Επαγγέλματα, τχ πρώτον, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1937, σ. ρνα, πίν. 5

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Συνέχεια **Πίνακας 1Ζ**. Παραγωγικός πληθυσμός κατά κατηγορία επαγγελμάτων στις επαρχίες του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1928.

Κατηγορίες επαγγελμάτων	Μεσολογγίου			Ναυπακτίας			Τριχωνίδος		
	APP	ΘΗΛ	ΣΥΝ	APP	ΘΗΛ	ΣΥΝ	APP	ΘΗΛ	ΣΥΝ
Γεωργία	5.912	3.843	9.755	4.033	2.922	6.955	7.801	3.954	11.755
Κτηνοτροφία και θήρα	1.335	293	1.628	1.274	469	1.743	1.283	601	1.884
Αλιεία	541	-	541	84	-	84	14	-	14
Μεταλλεία και ορυχεία	10	-	10	4	-	4	1	-	1
Βιομηχανία	1.569	533	2.102	987	177	1.164	3.181	1.575	4.756
Μεταφορά και συγκοινωνία	611	6	617	155	2	157	412	-	412
Πίστις, συνάλλαγμα, μεσολάβηση	36	32	38	12	1	13	57	-	57
Εμπόριο	949	19	968	494	11	505	1.186	14	1.200
Προσωπικές υπηρεσίες	108	95	203	33	57	90	152	161	313
Ελευθέρια επαγγέλματα	365	69	434	215	26	241	374	88	462
Δημόσιες υπηρεσίες	226	14	240	80	-	80	115	-	115
Υπάλληλοι και εργάτες χωρίς άλλο προσδιορισμό	1.226	265	1.491	222	101	323	1.152	721	1.873
Σύνολο Επαρχιών	12.888	5.139	18.027	7.593	3.766	11.359	15.728	7.114	22.842

Πηγή: ΓΣΥΕ, Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928. ΙΙΙ Επαγγέλματα, τχ πρώτον, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1937, σ. ρνβ.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Πίνακας 1Η. Η δενδροκαλλιέργεια στις επαρχίες του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, αριθμός δέντρων 1929.

Δενδροκαλλιέργειες	Βάλτου	Βονίτσης-Ξηρομέρου	Ευρυτανίας	Μεσολογγίου	Ναυπακτίας	Τριγωνίδας	Σύνολο Νομού
Εσπεριδοειδή	259	2.249	38	6.933	2.286	6.802	18.567
Οπωροφόρα	2.392	6.862	27.182	12.020	24.147	20.804	93.407
Ελαιοκαλλιέργεια	14.711	19.133	6.745	49.050	14.628	82.036	186.303
Λοιπές δενδροκαλλιέργειες	2.143	11.598	21.546	6.624	18.243	10.954	71.108

Πηγή: ΓΣΥΕ, Γεωργική και Κτηνοτροφική Απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929, Στερεά Ελλάς και Εύβοια, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1934, σ. 250-278.

Πίνακας 1Θ. Αριθμός ζώων και κατοικίδιων πτηνών των επαρχιών του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1929.

Είδη ζώων	Βάλτου	Βονίτσης-Ξηρομέρου	Ευρυτανίας	Μεσολογγίου	Ναυπακτίας	Τριγωνίδος	Σύνολο Νομού
Ίπποι	2.643	6.243	1.223	5.178	1.767	4.243	21.297
Βόες	4.108	6.584	10.114	3.280	2.888	3.409	30.383
Βούβαλοι	-	135	-	-	-	-	135
Ημίονοι (μουλάρια)	432	1.198	1.940	725	1.687	757	6.808
Όνοι (γάιδαροι)	718	2.527	3.284	716	1.110	1.073	9.428
Πρόβατα	41.802	111.446	52.220	40.291	31.195	50.997	330.951
Αίγες (γίδες)	51.933	69.215	93.822	27.690	50.722	54.647	348.029
Πουλερικά	13.927	30.375	29.993	32.190	25.417	39.887	171.789
Κόνικλοι (κουνέλια)	42	27	360	288	149	381	1.247
Κυψέλες	1.468	2.622	4.074	1.771	1.216	1.656	12.807

Πηγή: ΓΣΥΕ, Γεωργική και Κτηνοτροφική Απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929, Στερεά Ελλάς και Εύβοια, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1934, σ. 290-295.

Πίνακας 23. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Α Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1938.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Επαμεινώνδας Χαρίλαος	Πρόεδρος	Βιομήχανος	Ναι
Αλέξανδρος Σίνος	Αντιπρόεδρος	Καθηγητής Υδραυλικής στο Ε.Μ.Π.	Όχι
Γεώργιος Σατολιάς	Σύμβουλος	Υπάλληλος Εταιρείας-Διευθυντής «Φαουντέσιον»	Ναι
Ανδρέας Σάββας	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι
Κλέαρχος Μανέας	Σύμβουλος	Έμπορος-Βιομήχανος	Ναι
Νικόλαος Δρίτσας	Σύμβουλος	Μηχανουργός-Βιομήχανος	Ναι
Πέτρος Βρεττός	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι
Κωνσταντίνος Νεύρος	Σύμβουλος	Γεωπόνος	⁶⁸⁷
Βασίλειος Σωτηρίου ⁶⁸⁸	Σύμβουλος	Βιομήχανος	Όχι

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ. Γ.Ε.Α. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 5, Περί ανακοινώσεως της έδρας και των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» 19 Ιανουαρίου 1938 κ' ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ. Γ.Ε.Α. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 5, Περί ανακοινώσεως των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Εταιρείας Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 7 Νοεμβρίου 1938.

⁶⁸⁷ Δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε με βεβαιότητα αν ο Κωνσταντίνος Νεύρος έγινε μέτοχος σε κάποια αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου και αν έγινε, τότε ακριβώς. Ωστόσο, στα 1938 εμφανίζεται ως Γενικός Τεχνικός Διευθυντής της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α. Θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί ως «εκπρόσωπος» της Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α., όπως και ο Βασίλειος Σωτηρίου. Βλ και την επόμενη υποσημείωση. Την ιδιότητα του Κ. Νεύρου την πληροφορούμαστε σε απάντηση έκθεσης από την Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α προς την Εταιρεία Λεσίνι, σχετικά με την καλλιέργεια των εδαφών που εκμεταλλεύεται η εταιρεία, με ημερομηνία 29 Σεπτεμβρίου 1938. Ιστορικό αρχείο της Ε.Τ.Ε, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, φ.: Γ.Ε.Α. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.

⁶⁸⁸ Ο Βασίλειος Σωτηρίου στο πρώτο διοικητικό συμβούλιο της εταιρείας στα 1934 αναφέρεται ως γεωπόνος, ενώ στα 1938 ως βιομήχανος. Από το 1937 θα αντικαταστήσει στο διοικητικό συμβούλιο τον Νικόλαο Κανελλόπουλο, ύστερα από το θάνατο του τελευταίου.

Πίνακας 24. Μέτοχοι, μετοχές, αξία μετοχών και «ομάδες» μετόχων της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία στα 1938.

Πρώτη Ομάδα (υπό τον Ε. Χαρίλαο)

<u>Ονοματεπώνυμο Μετόχων</u>	<i>Επαμεινώνδας Χαρίλαος</i>	<i>Αντιόπη Χαριλάου</i>	<i>Κυρία Λαγοπούλου</i>	<i>Δ/νίς Λαγουνδάκη⁶⁸⁹</i>	<i>Κ.Βενιέρης</i>	<i>Πέτρος Βρεττός</i>	<u>Σύνολο Μετοχών- Σύνολο αξίας μετοχών (σε δρχ.)</u>
<u>Μετοχές</u>	11.840	2.400	400	100	100	600	15.440
<u>Αξία Μετοχών(σε δρχ.)</u>	5.920.000	1.200.000	200.000	50.000	50.000	300.000	7.720.000

Δεύτερη Ομάδα (υπό την Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α)

<u>Ονοματεπώνυμο Μετόχων</u>	<i>Σπύρος Πολυχρονάκος</i>	<i>Α.Ε.Ε.Χ.Π.Α</i>	<i>Νικόλαος Τσεκούρας</i>	<i>Θεόδωρος Βρανάς</i>	<u>Σύνολο Μετοχών- Σύνολο αξίας μετοχών (σε δρχ.)</u>
<u>Μετοχές</u>	400	2.000	1.000	2.000	5.400
<u>Αξία Μετοχών(σε δρχ.)</u>	200.000	1.000.000	500.000	1.000.000	2.700.000

Τρίτη Ομάδα (υπό Γ. Σατολιά κ Α. Σάββα)

<u>Ονοματεπώνυμο Μετόχων</u>	<i>Ανδρέας Σάββας</i>	<i>Διαμ. Δερνίκος</i>	<i>Στεφ. Πεταλάς</i>	<i>Κλέαρχος Μανέας</i>	<i>Νικόλαος Δρίτσας</i>	<i>Γεώργιος Σατολιάς</i>	<u>Σύνολο Μετοχών- Σύνολο αξίας μετοχών (σε δρχ.)</u>
<u>Μετοχές</u>	3.500	400	800	1.000	2.000	7.460	15.160
<u>Αξία Μετοχών(σε δρχ.)</u>	1.750.000	200.000	400.000	500.000	1.000.000	3.730.000	7.580.000

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Δάνεια, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Φ.: 135, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Υπηρεσία Μελέτης Επιχειρήσεων και Χρηματοδοσιών, «Λεσίνι» Περιληπτική Έκθεσις της Υποθέσεως και της Προτάσεως των Ενδιαφερομένων.

⁶⁸⁹ Συγγενής του Επαμεινώνδα Χαρίλαου.

Πίνακας 25. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1934-1935.

Γεωργικό Έτος 1934-1935

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
Σίτος	20	1.582
Βρώμη	17	1.200
Αραβόσιτος	161	-
Βαμβάκι	30	474
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	228	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ εμφανίων τας καλλιεργείας κατ'έκτασιν και είδος, την συνολικήν παραγωγήν και μέσην στρεμματικήν απόδοσιν από του καλλιεργητικού έτους 1934/1935.

Πίνακας 26. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1935-1936.

Γεωργικό Έτος 1935-1936

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
Σίτος	871	83.852
Βρώμη	-	-
Αραβόσιτος	387	3.076
Βαμβάκι	259	45
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	1.517	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, ό.π.

Πίνακας 27. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Α Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1945.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Επαμεινώνδας Χαρίλαος	Πρόεδρος	Βιομήχανος	Ναι
Κλέαρχος Μανέας	Συμπράττων Σύμβουλος	Έμπορος-Βιομήχανος	Ναι
Νικόλαος Χαρίλαος	Διευθύνων Σύμβουλος	Άγνωστο	- ⁶⁹⁰
Βασίλειος Κυριακόπουλος	Σύμβουλος	Διευθυντής Εθνικής Τραπέζης	- ⁶⁹¹
Γεώργιος Λογοθέτης	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Όχι
Γεώργιος Σατολιάς	Σύμβουλος	Υπάλληλος Εταιρείας-Διευθυντής «Φαουντέσιον»	Ναι
Ανδρέας Σάββας	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι
Αλέξανδρος Σίνος	Σύμβουλος	Καθηγητής Υδραυλικής στο Ε.Μ.Π.	Όχι
Νικόλαος Δρίτσας	Σύμβουλος	Μηχανουργός-Βιομήχανος	Ναι
Νικόλαος Τσεκούρας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Πέτρος Βρεττός	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Ατιτλοφόρητο έγγραφο, συνημμένο Α'.

Πίνακας 28. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Α Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1946.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Νικόλαος Δρίτσας	Πρόεδρος	Μηχανουργός-Βιομήχανος	Ναι
Αλέξανδρος Σίνος	Αντιπρόεδρος	Καθηγητής Υδραυλικής στο Ε.Μ.Π.	Όχι
Επαμεινώνδας Χαρίλαος	Διευθύνων Σύμβουλος	Βιομήχανος	Ναι
Αλέξανδρος Πετσάλης	Σύμβουλος	Τραπεζικός Υπάλληλος	- ⁶⁹²
Νικόλαος Χριστοδούλου	Σύμβουλος	Διευθυντής Υπουργείου Γεωργίας	Όχι
Σωτήριος Πετρόπουλος	Σύμβουλος	Υποδιοικητής Αγροτικής Τράπεζας	Όχι
Ανδρέας Σάββας	Σύμβουλος	Πολιτικός Μηχανικός	Ναι
Μιχαήλ Συκώκης	Σύμβουλος	Μηχανικός	Ναι
Αθανάσιος	Σύμβουλος	Νομικός Σύμβουλος	- ⁶⁹³

⁶⁹⁰ Βλ. πίνακα 15.

⁶⁹¹ Προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα.

⁶⁹² Πιθανότατα προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Κουμπουρόπουλος		<i>Εθνικής Τραπέζης</i>	
Νικόλαος Τσεκούρας	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Δικηγόρος</i>	<i>Ναι</i>
Ηρακλής Παπαθεοδώρου	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Γεωπόνος</i>	<i>Όχι</i>
Νικόλαος Χαρίλαος	<i>Σύμβουλος</i>	-	- ⁶⁹⁴

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 10, Περί ανακοινώσεως των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Εταιρείας «ΓΕΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε» 8 Μαρτίου 1946.

Πίνακας 29. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1951.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Νικόλαος Δρίτσας	<i>Πρόεδρος</i>	<i>Μηχανουργός-Βιομήχανος</i>	<i>Ναι</i>
Αλέξανδρος Σίνος	<i>Αντιπρόεδρος</i>	<i>Καθηγητής Υδραυλικής στο Ε.Μ.Π.</i>	<i>Όχι</i>
Νικόλαος Χαρίλαος	<i>Συμπράττων Σύμβουλος</i>	<i>Βιομήχανος</i>	<i>Ναι</i>
Μιχαήλ Δημολίστας	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Δικηγόρος</i>	<i>Ναι</i>
Σωτήριος Πετρόπουλος	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Υποδιοικητής Αγροτικής Τράπεζας</i>	<i>Όχι</i>
Αλέξανδρος Πετσάλης	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Τραπεζικός Υπάλληλος</i>	- ⁶⁹⁵
Βασίλειος Κυριακόπουλος	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Συνταξιούχος Τραπεζικός</i>	-
Ηρακλής Παπαθεοδώρου	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Γεωπόνος</i>	<i>Όχι</i>
Μιχαήλ Συκώκης	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Μηχανικός</i>	<i>Ναι</i>
Νικόλαος Τσεκούρας	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Δικηγόρος</i>	<i>Όχι</i> ⁶⁹⁶
Νικόλαος Χριστοδούλου	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Διευθυντής Υπουργείου Γεωργίας</i>	<i>Όχι</i>

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 3, Περί ανακοινώσεως των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Εταιρείας «ΓΕΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε», 4 Ιουλίου 1951.

⁶⁹³ Προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα.

⁶⁹⁴ Βλ. πίνακα 15

⁶⁹⁵ Βλ. τον πίνακα 28.

⁶⁹⁶ Έχουμε πληροφορίες ότι από την περίοδο αυτή και εξής ο Ν. Τσεκούρας δεν ήταν μέτοχος της εταιρείας μιας και δεν εμφανίζεται ως τέτοιος κατά το 1951, βλ. πίνακα 19.

Πίνακας 30. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1952.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Νικόλαος Δρίτσας	Πρόεδρος	Μηχανουργός-Βιομήχανος	Ναι
Αλέξανδρος Σίνος	Αντιπρόεδρος	Καθηγητής Υδραυλικής στο Ε.Μ.Π.	Όχι
Νικόλαος Χαρίλαος	Συμπράττων Σύμβουλος	Βιομήχανος	Ναι
Μιχαήλ Δημολίστας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Βασίλειος Κυριακόπουλος ⁶⁹⁷	Σύμβουλος	Συνταξιούχος Τραπεζικός	
Ανδρέας Παπαγιάννης	Σύμβουλος	Επιχειρηματίας	Όχι
Ηρακλής Παπαθεοδώρου	Σύμβουλος	Γεωπόνος	Όχι
Σωτήριος Πετρόπουλος	Σύμβουλος	Υποδιοικητής Αγροτικής Τράπεζας	Όχι
Αλέξανδρος Πετσάλης	Σύμβουλος	Τραπεζικός Υπάλληλος	- ⁶⁹⁸
Μιχαήλ Συκώκης	Σύμβουλος	Μηχανικός	Ναι
Νικόλαος Τσεκούρας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Όχι ⁶⁹⁹
Νικόλαος Χριστοδούλου	Σύμβουλος	Διευθυντής Υπουργείου Γεωργίας	Όχι

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 14, Περί ανακοινώσεως των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Εταιρείας «ΓΕΛ, Γεωργική Εταιρία Λεσίνι Α.Ε», 8 Μαΐου 1952.

⁶⁹⁷ Είναι η τελευταία χρονιά που εμφανίζεται στο διοικητικό συμβούλιο ο Β. Κυριακόπουλος. Γνωρίζουμε ότι το 1952 θα παραιτηθεί από τα καθήκοντα του ως ανώτερος υπάλληλος (διευθυντής) της Εθνικής, διαφωνώντας με την πολιτική της διοίκησης, ενώ το 1955 εμφανίζεται ως υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Την περίοδο από τα τέλη του 1955 μέχρι το 1958 θα επανέλθει στην Εθνική, αυτή τη φορά ως διοικητής της Εθνικής Τράπεζας και της Τράπεζας Αθηνών. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, *Ιστορικό χρονολόγιο 1841-2006*, ΙΑΕΤΕ, Αθήνα 2008, σ. 159· *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος, 1928-1978*, ό.π., σ. 469.

⁶⁹⁸ Βλ. σχετικά τους προηγούμενους πίνακες.

⁶⁹⁹ Βλ. πίνακα 29.

Πίνακας 31. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1953.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Νικόλαος Τσεκούρας	Πρόεδρος	Δικηγόρος	Όχι ⁷⁰⁰
Ηρακλής Παπαθεοδώρου	Αντιπρόεδρος	Γεωπόνος	Όχι
Νικόλαος Χαρίλαος	Διευθύνων Σύμβουλος	Βιομήχανος	Ναι
Μιχαήλ Δημολίστας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Ανδρέας Παπαγιάννης	Σύμβουλος	Επιχειρηματίας	Όχι
Σωτήριος Πετρόπουλος	Σύμβουλος	Υποδιοικητής Αγροτικής Τράπεζας	Όχι
Αλέξανδρος Πετσάλης	Σύμβουλος	Τραπεζικός Υπάλληλος	- ⁷⁰¹
Κωνσταντίνος Ροδοκανάκης	Σύμβουλος	Διευθυντής Εταιρείας Κωπαίδος	Όχι
Μιχαήλ Συκώκης	Σύμβουλος	Μηχανικός	Ναι

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 15, Περί ανακοινώσεως των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Εταιρείας «ΓΕΛ», Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, 18 Σεπτεμβρίου 1953.

⁷⁰⁰ Βλ. τον πίνακα 29.

⁷⁰¹ Βλ. τον πίνακα 28.

Πίνακας 32. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1956.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Δημοσθένης Μεγαλίδης	Πρόεδρος	Τραπεζικός	- ⁷⁰²
Νικόλαος Τσεκούρας	Αντιπρόεδρος	Δικηγόρος	Όχι ⁷⁰³
Νικόλαος Χαρίλαος	Διευθύνων Σύμβουλος	Βιομήχανος	Ναι
Νικόλαος Γρηγοριάδης	Σύμβουλος	Βουλευτής	Όχι
Μιχαήλ Δημολίτσας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Φίλιππος Μανουηλίδης	Σύμβουλος	Πρώην Υπουργός	Όχι
Ανδρέας Παπαγιάννης	Σύμβουλος	Επιχειρηματίας	Όχι
Ηρακλής Παπαθεοδώρου	Σύμβουλος	Γεωπόνος	Όχι
Αλέξανδρος Πετσάλης	Σύμβουλος	Τραπεζικός Υπάλληλος	- ⁷⁰⁴
Μιχαήλ Συκώκης	Σύμβουλος	Μηχανικός	Ναι
Νικόλαος Χαρδαλούπης	Σύμβουλος	Συνταξιούχος Τραπεζικός	-

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 75, Περί ανακοίνωσης των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανώνυμης Εταιρείας «ΓΕΛ», Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε», 10 Ιουλίου 1956.

Πίνακας 33. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1958.

<u>Ονοματεπώνυμο</u>	<u>Θέση</u>	<u>Επάγγελμα</u>	<u>Μέτοχος</u>
Δημοσθένης Μεγαλίδης	Πρόεδρος	Τραπεζικός	- ⁷⁰⁵
Νικόλαος Τσεκούρας	Αντιπρόεδρος	Δικηγόρος	Όχι ⁷⁰⁶
Νικόλαος Χαρίλαος	Διευθύνων Σύμβουλος	Βιομήχανος	Ναι
Σπυρίδων Βασιλόπουλος	Σύμβουλος	Τραπεζικός Υπάλληλος	-
Νικόλαος Γραμματίκας	Σύμβουλος	Τραπεζικός Υπάλληλος	-
Νικόλαος Γρηγοριάδης	Σύμβουλος	Καπνέμπορος -Βουλευτής	Όχι
Μιχαήλ Δημολίτσας	Σύμβουλος	Δικηγόρος	Ναι
Φίλιππος Μανουηλίδης	Σύμβουλος	Πρώην Υπουργός	Όχι
Ανδρέας Παπαγιάννης	Σύμβουλος	Επιχειρηματίας	Όχι
Βασίλειος Πίκουλας	Σύμβουλος	Τραπεζικός Υπάλληλος	-

⁷⁰² Προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα.

⁷⁰³ Βλ. πίνακα 29.

⁷⁰⁴ Βλ. τον πίνακα 28.

⁷⁰⁵ Προερχόμενος από την Εθνική Τράπεζα. Όλοι όσοι αναφέρονται ως τραπεζικοί υπάλληλοι στον παρόντα πίνακα πιθανόν να προέρχονται από την Εθνική.

⁷⁰⁶ Βλ. πίνακα 29.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Δημήτριος Σαμαράς	<i>Σύμβουλος</i>	Τραπεζικός Υπάλληλος	-
Μιχαήλ Συκώκης	<i>Σύμβουλος</i>	<i>Μηχανικός</i>	<i>Ναι</i>

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. 76, Περί ανακοινώσεως των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου της Ανωνύμου Εταιρείας «ΓΕΛ, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.», 2 Ιουνίου 1958.

Πίνακας 34. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1943-1944.⁷⁰⁷

Γεωργικό Έτος 1943-1944

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
<i>Σίτος</i>	-	356.596
<i>Βρώμη</i>	-	20.600
<i>Βαμβάκι</i>	-	1.000
<i>Κηπευτικά</i>		20.000
<i>Αραβόσιτος</i>	-	52.781

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ εμφανίων τας καλλιέργειας κατ'έκτασιν και είδος, την συνολικήν παραγωγήν και μέσην στρεμματικήν απόδοσιν από του καλλιεργητικού έτους 1934/1935· ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Εταιρείες, Υποσ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Φ. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., έγγρ. Πίναξ εμφανίων την παραγωγήν του Λεσινίου κατά τα έτη 1940-1944.

Πίνακας 35. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1944-1945.

Γεωργικό Έτος 1944-1945

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
<i>Σίτος</i>	5.700	684.000
<i>Βρώμη</i>	500	30.000
<i>Βαμβάκι</i>	700	34.374
<i>Αραβόσιτος</i>	1.200	90.000
<i>Μποστανοειδή</i>	140	55.000
Σύνολο Καλλιεργούμενης Έκτασης (στρέμματα)	8.240	

Πηγή: ό.π.

⁷⁰⁷ Στο υλικό που προέρχεται από το ΙΑΕΤΕ εμφανίζεται μια διογκωμένη παραγωγή για την περίοδο αυτή -που ήταν ιδιαίτερα πολεμική- μιας και η παραγωγή σίτου ανέρχεται στις 900.000 οκάδες, του αραβόσιτου στις 150.000 οκάδες και της βρώμης στις 70.000 οκάδες.

Πίνακας 36. Παρόντες μέτοχοι και αντιπρόσωποι μετόχων κατά τη γενική συνέλευση των μετόχων της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε, Ιούλιος 1949.

<u>Ονοματεπώνυμο Μετόχου</u>	<u>Ονοματεπώνυμο Πληρεξουσίου⁷⁰⁸</u>	<u>Αριθμός Μετοχών⁷⁰⁹</u>
<i>Εθνική Τράπεζα Ελλάδος</i>	<i>Χρήτσος Κάρμας</i>	<i>38.950</i>
<i>Αντιόπη Χαριλάου</i>	<i>Δημ. Παπαδημητρίου</i>	<i>1.500</i>
<i>Νικόλαος Χαρίλαος</i>	<i>Νικόλαος Χαρίλαος</i>	<i>1.500</i>
<i>Νικόλαος Δρίτσας</i>	<i>Νικόλαος Δρίτσας</i>	<i>470</i>
<i>Παναγιώτης Λαμπίρης</i>	<i>Παναγιώτης Λαμπίρης</i>	<i>100</i>
<i>Θάλεια Καρακώστα</i>	<i>Νικόλαος Δρίτσας</i>	<i>400</i>
<i>Θάλεια Σάββα</i>	<i>Θάλεια Σάββα</i>	<i>300</i>
<i>Μιχαήλ Δημολίτσας</i>	<i>Μιχαήλ Δημολίτσας</i>	<i>100</i>
<i>Κωνσταντίνος Βενιέρης</i>	<i>Κωνσταντίνος Βενιέρης</i>	<i>100</i>
ΣΥΝΟΛΟ		<i>43.420</i>

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: Επιχειρήσεις Γεωργικών εκμεταλλεύσεων, Φ.: Γ.Ε.Λ. Γεωργική εταιρεία Λεσίνι Α.Ε, έγγρ. 49α-στ, Πρακτικόν της Γενικής Συνελεύσεως των Μετόχων της εν Αθήναις εδρευούσης Ανωνύμου Εταιρίας Γεωργική Εταιρία Λεσίνι Α.Ε. της συνελθούσης εν Αθήναις την 30^{ην} Ιουλίου 1949.

⁷⁰⁸ Αυτό το σύστημα των πληρεξουσίων ήταν μια συνήθης πρακτική του Διοικητικού Συμβουλίου μιας εταιρείας. Η πρακτική αυτή, έδινε τη δυνατότητα στο Διοικητικό Συμβούλιο να συγκεντρώνει την πλειοψηφία των ψήφων και έτσι να γίνονται αποδεκτές όλες του οι αποφάσεις. Βλ. και σχετικά Αλίκη Βαξεβάνογλου, «Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: θεατρίνοι και μάρτυρες», *Τα Ιστορικά 18-19* (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1993), σ. 86-87, αναφερόμενη όμως στην περίοδο μέχρι το 1940.

⁷⁰⁹ Ο αριθμός των μετοχών είναι ίδιος με τον αριθμό των ψήφων.

Πίνακας 37. Χρηματοδότηση της Γ.Ε.Λ. Α.Ε από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος⁷¹⁰, 1945-1952.

Γεωργικό Έτος	Χρηματοδότηση ⁷¹¹
1945-1946	576.000.000
1946-1947	2.200.000.000
1947-1948	3.000.000.000
1948-1949	3.100.000.000
1949-1950	5.850.000.000
1950-1951	6.000.000.000
1951-1952	4.065.000.000

Πηγή: ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική Πίστη, Υποσ.: Δ/νσις βιομηχανικών κ'ειδικών χρηματοδοτήσεων, τμήμα ειδικών χρηματοδοτήσεων, υπηρεσία ειδικών χορηγήσεων Δάνεια Ανασυγκροτήσεως, Φ.: Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι (88), Σημείωμα προς τον Διοικητή της Εθνικής Τραπεζής της Ελλάδος σχετικά με την χρηματοδότηση της Γ.Ε.Λ. Α.Ε.

⁷¹⁰ Υποθέτουμε ότι ένα μέρος από τα παραπάνω χρηματικά κεφάλαια τα δανειζόταν η Εθνική τράπεζα από την Τράπεζα της Ελλάδος και στη συνέχεια με αυτά τα κεφάλαια χρηματοδοτούσε τη Γ.Ε.Λ.. Για παράδειγμα, έχουμε στοιχεία ότι για το καλλιεργητικό έτος 1948-1949 τα 2.000.000.000 δρχ. προέρχονταν από κεφάλαια της Τράπεζας της Ελλάδος που παραχωρήθηκαν στην Γ.Ε.Λ μέσω της Εθνικής ενώ τα υπόλοιπα 1.100.000.000 αποτελούσαν κεφάλαια της ίδιας της Εθνικής. ΙΑΕΤΕ, Σειρά: Βιομηχανική πίστη, Υποσ.: 101001-101999, Φ.: 88 Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α, Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι 1953, Νομισματική Επιτροπή Προς την Τράπεζαν της Ελλάδος, Εν Αθήναις τη 27^η Δεκεμβρίου 1948.

Γνωρίζουμε ότι, με το νόμο 233/1945 «Περί χρηματοδοτήσεως Επιχειρήσεων υπό της Τραπεζής της Ελλάδος» του 1945 και με τη σύσταση της Νομισματικής Επιτροπής το 1946 και την απόφαση της τελευταίας «Περί χρηματοδοτήσεως του εμπορίου και της βιομηχανίας», η Τράπεζα της Ελλάδος θα ξεκινήσει τη χρηματοδότηση της οικονομίας με δικά της κεφάλαια και υπό τον έλεγχο και την κατεύθυνση της Νομισματικής Επιτροπής, η οποία είχε το δικαίωμα της αρνησικυρίας για όλες τις αποφάσεις και τα μέτρα της ελληνικής κυβέρνησης και των τραπεζών που επηρέαζαν τη νομισματική κυκλοφορία. Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι η τράπεζα της Ελλάδος θα εφαρμόσει την πολιτική του τόκου τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, όπου αυτός θα καθορίζεται αναλόγως του είδους και του σκοπού της χρηματοδότησης και δεν θα καθορίζεται σε ενιαίο επίπεδο, όπως γινόταν παλιότερα, για όλες τις κατηγορίες των χορηγήσεων. Έτσι την περίοδο αυτή η τράπεζα δάνειζε τους οργανισμούς δημοσίου ή κοινωφελούς χαρακτήρα με επιτόκιο 3%, τις τράπεζες με επιτόκιο 3 ½% ενώ τις εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις αρχικά 11% και αργότερα 7% (εννοείται ότι τα επόμενα έτη τα ποσοστά μεταβάλλονταν ως προς το ύψος του επιτοκίου). Αυτό το γεγονός μας κάνει να υποθέσουμε ότι τόσο την εταιρεία όσο και την Εθνική τράπεζα τους συνέφερε να δανείζεται η δεύτερη για λογαριασμό της πρώτης και στη συνέχεια να διοχετεύει η Εθνική τα κεφάλαια αυτά προς τη Γ.Ε.Λ. Εξάλλου, ακόμη και αν το παραπάνω συμπέρασμα να μην είναι ακριβή, γνωρίζουμε ότι και σε άλλες περιπτώσεις η Τράπεζα της Ελλάδος χρηματοδοτούσε μέσω των άλλων εμπορικών τραπεζών πολλούς κλάδους της οικονομίας και ιδιαίτερα το γεωργικό τομέα. Σχ. βλ. Ηλίας Βενέζης, *Χρονικόν της Τραπεζής της Ελλάδος. Ιστορία μιας εικοσιπενταετίας 1928-1952*, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα 1955, σ. 335-336, 346-355, 361-363, 375-379, 390-393, 401-404, 422, 430. Επιπλέον, *Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος, 1928-1978*, σ. 260-266, 299-309. Χρήστος Χατζηωσήφ, «Οικονομική σταθεροποίηση και πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα, 1944-1947, στο Ο. Smith κ.ά (επιμ.) *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, Ολκός, Αθήνα 1992, σ. 43-44. Γιώργος Σταθάκης, «Οικονομία και θεσμοί- Από την προπολεμική «βιωσιμότητα» στη μεταπολεμική «εκβιομηχάνιση», στο Φλάισερ Χάγκεν (επιμ.) *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, τομές και συνέχειες*, Καστανιώτη, Αθήνα 2003², σ. 353, 367.

⁷¹¹ Πιθανότατα πρόκειται για βραχυπρόθεσμη πίστωση.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Πίνακας 38. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1945-1946.

Γεωργικό Έτος 1945-1946

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.
Σίτος	4.317	496.000
Βρώμη	395	36.000
Βαμβάκι	1.838	117.000
Αραβόσιτος	3.100 - 500	214.400 - 37.000
Μποστανοειδή	270 - 80	410.000 - 65.000
Σουσάμι	50	1.820
Σύνολο	9.970 - 580	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Πίναξ εμφανίων τας καλλιεργείας κατ'έκτασιν και είδος, την συνολικήν παραγωγήν και μέσην στρεμματικήν απόδοσιν από του καλλιεργητικού έτους 1934/1935.

Πίνακας 39. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1946-1947.

Γεωργικό Έτος 1946-1947

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.
Σίτος	3.370 - 1.150	462.000 - 130.000
Βρώμη	815	42.791
Βαμβάκι	2.962	285.000
Αραβόσιτος	2.900	289.642
Μποστανοειδή	722 - 120	1.150.000 - 240.000
Κάνναβη	893	25.000/57.000
Σουσάμι	175	6.987
Σύνολο	11.837 - 1.270	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, ό.π.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Πίνακας 40. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1947-1948.

Γεωργικό Έτος 1947-1948

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.
Σίτος	3.616 - 1.300	100.000 - 15.000
Βρώμη	812 - 75	42.500 - 7.000
Βαμβάκι	4.360	529.000
Αραβόσιτος	2.300 - 450	285.000 - 27.000
Μποστανοειδή	1.100 - 300	1.275.000 - 400.000
Κάνναβη	520	10.600/33.500
Αμπελουργία	30	-
Σύνολο	12.738 - 2.125	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, ό.π.

Πίνακας 41. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1948-1949.

Γεωργικό Έτος 1948-1949

<u>Είδη Καλλιεργειών</u>	<u>Καλλιεργούμενη Έκταση (σε στρέμματα)</u>	<u>Παραγωγή (σε οκάδες)</u>
	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.	Αυτοκαλλ.-Συνεταιρ.
Σίτος	4.380 - 790	830.500 - 138.600
Βρώμη	390 - 230	47.400 - 43.400
Βαμβάκι	6.000	686.000
Αραβόσιτος	1.300	127.000
Μποστανοειδή	1.300	1.350.000
Ρύζι	700	273.000
Κάνναβη	300	6.200/17.400
Αμπελουργία	120	-
Σύνολο	14.490 - 1.020	

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, ό.π.

Πίνακας 42. Η δεντροκαλλιέργεια στα εδάφη που διαχειριζόταν η Γ.Ε.Λ., απογραφή 1949.

<u>Οπωροφόρα</u>	<u>Μονοετή</u>	<u>Διετή</u>
Αμυγδαλιές	1.100	1.500
Αχλαδιές	500	80
Βυσσινιές	-	150
Βερυκοκιές	200	215
Δαμάσκηνο	600	1.650
Κερασιές	-	260
Ροδακινιές	-	150
Συκιές	-	30
Μηλιές	300	-
Σύνολο	2.700	4.035
<u>Εσπεριδοειδή</u>	<u>Μονοετή</u>	<u>Διετή</u>
Πορτοκαλιές	2.500	150
Μανταρινιές	200	100
Νερατζιές	15.000	1.500
Σύνολο	17.700	1.750
<u>Καλλωπιστικά</u>	<u>Δενδρύλλια</u>	<u>Σπόροι</u>
Λεύκες Καναδά	2.000	
Καβάκια ⁷¹²	200	
Καζουαρίνα ⁷¹³	480	
Ελέαγνος ⁷¹⁴	200	
Φράξος	1.500	
Νερατζιές ⁷¹⁵		2.000
Κυπαρρίσια		5.000
Καζουαρίνα		1.500
Παρκισονία ⁷¹⁶		2.000
Πεύκα		1.500
Κατάλπια ⁷¹⁷		1.500

⁷¹² Πρόκειται για ένα είδος λεύκας.

⁷¹³ Πρόκειται για το πεύκο θαλάσσης.

⁷¹⁴ Αειθαλής θάμνος ύψος μέχρι 3 μ.

⁷¹⁵ Η νεραντζιά καλλιεργούνταν και ως καλλωπιστικό δέντρο.

⁷¹⁶ Φυλλοβόλο δέντρο με ανοιχτοπράσινα φύλλα και ύψος μέχρι 10 μ.

⁷¹⁷ Φυλλοβόλο δέντρο ύψος μέχρι 15 μ.

Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι, Ανώνυμος Εταιρεία 1934-1959

Μουριές ⁷¹⁸		500
Σύνολο	4.380	14.000

Πηγή: ΓΑΚ-ΑΝΑ, ΑΟΛ, Δεντροκαλλιέργεια, απογραφή 1949.

⁷¹⁸ Πρόκειται για «στείρες» μουριές, που δεν παρήγαγαν δηλ. καρπούς και χρησιμοποιούνταν για τον καλλωπισμό του χώρου.

Β. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Φωτογραφία 15. Κτίριο στον οικισμό Βαλτί, στο οποίο πιθανόν να στεγάζονταν τα γραφεία της Γ.Ε.Α (2012, Χουλιάρας Σ.)

Φωτογραφία 16. Κατοικία εργατών στον οικισμό Βαλτί. (2012, Χουλιάρας Σ.)

Φωτογραφίες 17-18, Εικόνες εξωφύλλου. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι, η αναρροφητική βυθοκόρος Επαμεινώνδας επί τω έργω. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 19. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι, η αναρροφητική βυθοκόρος Επαμεινώνδας επί τω έργω. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 20. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι: η αντλία αναρροφήσεως και εκπομπής βυθοκορημάτων στο κατάστρωμα της βυθοκόρου "Επαμεινώνδας" (σχεδιασμένη από τον Μιχαήλ Συκώκη). Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 21. Αποξηραντικά έργα στη λίμνη Γιαννιτσών, εργασίες διευθέτησης της περιφερειακής διώρυγας της λίμνης: η βυθοκόρος "Νέστος" επί τω έργω. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1935-1936.

Φωτογραφία 22. Αποξηραντικά έργα στη λίμνη Ξυνιάδα: συναρμολόγηση και τοποθέτηση των μηχανισμών της βυθοκόρου "Ξυνιάς", σχεδιασμένης από τον Μιχαήλ Συγκώκη. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1938-1940.

Φωτογραφία 23. Αποξηραντικά έργα στη λίμνη Ξυνιάδα (Φθιώτιδα): η βυθοκόρος "Ξυνιάς" κατά τη διάρκεια εκσκαφής της κύριας αποχετευτικής διώρυγας. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1938-1940.

ΠΗΓΕΣ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

I) Γενικά Αρχεία του Κράτους-Αρχεία Νομού Αιτωλοακαρνανίας

1. *Αρχείο Οργανισμού Λεσινίου* (αταξινόμητο, διάφοροι φάκελοι).
2. *Αρχείο Κοινότητας Λεσινίου (Παλαιοκατούνας) 1932-1968*, Φάκελος 72.

II) Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος

A. Σειρά Βιομηχανική Πίστη

1. Επιχειρήσεις Γεωργικών Εκμεταλλεύσεων.
2. Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α

B. Σειρά: Δάνεια

1. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.
2. Δάνεια Ο.Χ.Ο.Α.

Γ. Σειρά: Εταιρείες

1. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε..

III) Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο

1. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, (φ. 04~058).

IV) Μουσείο Μπενάκη

1. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, (φ. 234~34).
2. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, (φ. 232~57).
3. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, (φ. 074~42).
4. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, (φ. 239~24-25).
5. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, (φ. 108~31).
6. Αρχείο Ελευθερίου Βενιζέλου, (φ. 169~051).

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ι) Φύλλα Εφημερίδος της Κυβερνήσεως

ΦΕΚ /Παράρτημα/370/31 Οκτωβρίου 1929.
ΦΕΚ /τ. Α/24/25 Ιανουαρίου 1912.
ΦΕΚ/τ. Α/195/16 Αυγούστου 1924.
ΦΕΚ /τ. Α/254/ 16 Σεπτεμβρίου 1925.
ΦΕΚ/τ. α/144/ 30 Ιουλίου 1928.
ΦΕΚ/τ. Α/214/24 Ιουνίου 1930.
ΦΕΚ/Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών/52/15 Μαρτίου 1934.
ΦΕΚ/ Δελτίον Ανωνύμων Εταιρειών /175/22 Μαΐου 1940.
ΦΕΚ/τ. Α/217/15 Αυγούστου 1952.
ΦΕΚ /τ. Α/195/31 Ιουλίου 1953.
ΦΕΚ/τ. Α/164/13 Οκτωβρίου 1958.

ΙΙ) Τύπος

Εφ. *Αγγελιοφόρος*, φ. 13 Ιουλίου 1912.
Εφ. *Ανεξάρτητος Μεσολογγίου*, φ. 18 Ιανουαρίου 1915.
Εφ. *Ανεξάρτητος Μεσολογγίου*, φ. 9 Ιουνίου 1940.
Εφ. *Αστραπή Μεσολογγίου*, φ. 9 Οκτωβρίου 1945.
Εφ. *Βήμα. Εφημερίς Πανατωλοακαρνανική*, φ. 18 Ιανουαρίου 1915.
Εφ. *Ελευθερία* φ. 20 Δεκεμβρίου 1951.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 1 Ιουλίου 1952.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 17 Αυγούστου 1952.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 23 Αυγούστου 1952.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 21 Δεκεμβρίου 1952.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 24 Δεκεμβρίου 1952.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 21 Απριλίου 1953.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 7 Αυγούστου 1956.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 21 Σεπτεμβρίου 1956.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 18 Νοεμβρίου 1956.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 9 Μαΐου 1958.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 12 Σεπτεμβρίου 1958.
Εφ. *Ελευθερία*, φ. 25 Μαΐου 1960.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 11 Μαΐου 1906.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 7 Νοεμβρίου 1910.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 3 Φεβρουαρίου 1911.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 14 Σεπτεμβρίου 1923.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 5 Ιουνίου 1928.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 25 Νοεμβρίου 1947.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 20 Μαρτίου 1951.
Εφ. *Εμπρός* φ. 8 Νοεμβρίου 1951.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 1 Ιουλίου 1952.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 21 Δεκεμβρίου 1952.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 31 Ιανουαρίου 1953.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 12 Φεβρουαρίου 1953.
Εφ. *Εμπρός*, φ. 23 Ιουλίου 1953.

Εφ. *Εμπρός*, φ. 25 Ιουλίου 1959.

Εφ. *Η Νίκη*, *Εφημερίς Εθνικής Αντιστάσεως. Όργανον του Αιτωλοακαρνανικού λαού* φ. 10 Ιουνίου 1947.

Εφ. *Νεολόγος Πατρών*, φ. 19 Ιουνίου 1908.

Εφ. *Νεολόγος Πατρών*, φ.1 Αυγούστου 1932.

Εφ. *Νεολόγος Πατρών*, φ. 27 Δεκεμβρίου 1935.

Εφ. *Ριζοσπάστης*, φ. 6 Δεκεμβρίου 1935.

Εφ. *Ριζοσπάστης*, φ. 25 Ιουλίου 1945.

Εφ. *Ριζοσπάστης*, φ. 1 Φεβρουαρίου 1947.

Εφ. *Ριζοσπάστης*, (διάφορα φύλλα του Αυγούστου 1947).

Εφ. *Ρουμελιώτης*, φ. 14 Μαρτίου 1936.

Εφ. *Σκρίπ*, φ. 11 Δεκεμβρίου 1911.

III) Απογραφές

ΓΕΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, Αθήνα 1929.

ΓΕΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 16 Οκτωβρίου 1940*, Αθήνα 1946.

ΕΣΥΕ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Μαρτίου 1951*.

ΕΘΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 19^{ης} Μαρτίου 1961*, Αθήνα 1962.

ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΔΗΜΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Στοιχεία Συστάσεως και Εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων Ι Νομός Αιτωλίας και Ακαρνανίας*, Αθήνα Ιανουάριος 1961.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ-ΓΕΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Στατιστική ετήσια της γεωργικής παραγωγής της Ελλάδος κατά το έτος 1924*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1927.

-, *Γεωργική και κτηνοτροφική απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929, Στερεά Ελλάς και Εύβοια*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1934.

-, *Ετήσια Γεωργική και Κτηνοτροφική Στατιστική της Ελλάδος, Έτος 1933*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1934.

-, *Ετήσια Γεωργική και Κτηνοτροφική Στατιστική της Ελλάδος, Έτος 1934*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1935.

-, *Λεξικόν των δήμων, κοινοτήτων και συνοικισμών της Ελλάδος επί τη βάσει της απογραφής του πληθυσμού του έτους 1928 και των επελθουσών μέχρι τέλους Φεβρουαρίου 1935 διοικητικών μεταβολών*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1936.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΥΓΙΕΙΝΗΣ, ΠΡΟΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ-ΤΜΗΜΑ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ, *Απογραφή προσφύγων, ενεργηθείσα κατ'Απρίλιον 1923*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1923.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ-ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ, *Στατιστικά αποτελέσματα της γενικής απογραφής του πληθυσμού κατά την 27 Οκτωβρίου 1907*, τ. β, Τυπογραφείο Μιχαήλ Νικολαΐδου, Αθήνα 1909.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α) Μέχρι το 1950

ΑΓΑΠΗΤΟΣ, ΣΠ., «Τα μεγάλα παραγωγικά υδραυλικά έργα Μακεδονίας», *Αρχιμήδης* 5 (Οκτώβριος 1935), σ. 78-84.

-, «Τα μεγάλα παραγωγικά υδραυλικά έργα Μακεδονίας», *Αρχιμήδης* 6-7 (Φεβρ.-Μάιος 1936), σ. 85-90.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 14 Μαΐου 1928-14 Μαΐου 1938. Απολογισμός της δεκαετίας*, Τύποις ελληνικής εκδοτικής εταιρείας Α.Ε., Αθήνα 1940.

ΑΝΩΤΑΤΟΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ, [12], *Η εκμετάλλευσις των εκ των παραγωγικών έργων αποκαλυπτομένων νέων εδαφών εν Μακεδονία. Μελέται και εκθέσεις ειδικών*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1935.

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΠΑΠΑΚΥΡΙΑΚΟΥ, «Η μονή του Λεσινίου», *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, τόμος 9^{ος}, 1926, σ. 573-575.

ΒΙΚΕΛΑΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Από Νικοπόλεως εις Ολυμπίαν*, Εκάτη, Αθήνα 1991.

ΓΑΝΩΣΗΣ, Β., *Το νερό και η γεωργία. Πρακτικά γνώσεις δια τας αποξηράνσεις, αρδεύσεις, ανακάλυψιν πηγών, κατασκευήν αρτεσιανών φρεάτων, υδραγωγείων, υπονόμων και χρησιμοποίησιν των υδάτων αυτών*, Αθήνα 1935.

ΔΕΛΤΑ, ΠΗΝΕΛΟΠΗ, *Στα μυστικά του Βάλτου*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2011.

ΕΥΕΛΠΙΔΗΣ, ΧΡΥΣΟΣ, *Σύστημα ελληνικής αγροτικής πολιτικής. Αγροτικόν πρόγραμμα*, Αθήνα 1923.

ΚΑΡΔΑΜΑΤΗΣ Π., ΙΩΑΝΝΗΣ, *Στατιστικοί πίνακες των ελών και της συχνότητος της ελονοσίας εν Ελλάδι*, Εθνικό Τυπογραφείο, Αθήνα 1924.

ΚΤΕΝΙΑΔΗΣ, Ν. Σ., *Οι πρώτοι ελληνικοί σιδηρόδρομοι. Πρωτότυπος ιστορική μελέτη*, Τυπογραφείο Γ.Η. Καλέργη & ΣΙΑ, Αθήνα 1936.

ΚΥΡΚΙΛΙΤΣΗΣ, Δ. ΑΝΔΡΕΑ, *Η Εθνική τράπεζα της Ελλάδος και άλλαι εμπορικαί τράπεζαι κατά την περίοδον 1928-1934*, Έκδοση Κύκλου, Αθήνα 1935.

ΛΟΠΡΕΣΤΗΣ, Π., «Αρχαία έργα αποξηράνσεως λίμνης Κωπαΐδος», *Αρχιμήδης* 8-9 (Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1936), σ. 103-105.

ΜΗΛΙΑΡΑΚΗΣ, ΑΝΤΩΝΙΟΣ, *Γεωγραφία πολιτική. Νέα και αρχαία του νομού Κεφαλληνίας. Κεφαλληνία, Ιθάκη, Άτοκος, Αρκούδι, Κάλαμος, Καστός και Εχινάδες. Μετά γεωγραφικού πίνακος*, Τυπογραφείο των Αδελφών Πέρρη, Αθήνα 1890.

ΠΑΜΠΟΥΚΑΣ, Γ. Β., «Δάση, αποστραγγισθείσαι γαίαι και γεωργικά υδραυλικά έργα τω 1934», *Αρχιμήδης* 3 (Ιανουάριος 1935), σ. 38-43.

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΝ ΛΕΥΚΩΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ, 1821-1921, *Η Χρυσή Βίβλος της Ελλάδος* τ. Α Οικονομολογικά, Ν. Σηφάκης- Ι. Χατζηιωάννου, Αθήνα 1921.

ΡΑΛΛΗΣ ΠΕΤΡΟΣ «Το έργον του Υπουργείου της Συγκοινωνίας κατά το 1934», *Αρχιμήδης* 3 (Ιανουάριος 1935), σ. 37-38.

ΣΑΒΒΑΣ, Γ., ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Οδηγία προς προφύλαξιν από των ελωδών πυρετών*, Εθνικό Τυπογραφείο και Λιθογραφείο, Αθήνα 1903.

-, *Περί των ελών της Ελλάδος και της Κρήτης*, Τυπογραφείο Παρασκευά Λεώνη, Αθήνα 1909.

ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. Α, *Το Μεσολόγγι*, τ. Α Η λιμνοθάλασσα, Τυπογραφείο Θ. Τζαβέλλα, Αθήνα 1925.
«ΧΑΡΙΛΑΟΣ, ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ», Μέγα Ελληνικόν Βιογραφικόν Λεξικόν, τ. 1^{ος}, Βιομηχανικής Επιθεωρήσεως, Αθήνα.
ΧΑΣΙΩΤΗΣ, ΣΠΥΡΟΣ, *Η γεωργία εν Ελλάδι. Γενική επισκόπησις*, Αθήνα 1924.

Β) Μετά το 1950

ΑΝΔΡΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ε. ΕΥΘΥΜΙΟΣ, *Η αρχιτεκτονική και η Πολεοδομία του Μεσοπολέμου στην Πόλη του Αγρινίου*, ΤΕΕ, Αθήνα 2010.
ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ, *Οι Έλληνες μηχανικοί. Θεσμοί και Ιδέες 1900-1940*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ, ΧΡΙΣΤΙΝΑ, «Οι μηχανικοί και η βιομηχανία. Μια αποτυχημένη συνάντηση», στο Χ. Χατζιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 269-293.
-, «Χτίζοντας την Αθήνα. Οι επιχειρήσεις του κατασκευαστικού τομέα στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα», *Επιστημονικό Συμπόσιο Ελληνικός αστικός χώρος*, (4-5 Απριλίου 2003), Σχολή Μωραΐτη-Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2004, σ. 241-258.
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ ΣΠΥΡΙΔΟΥΛΑ, «Θάλασσα-Αχελώος-Άσπρος-Ασπροπόταμος. Από την ζωή στο μεγάλο ποτάμι», στο Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου *Αχελώος, Χθές, Σήμερα, Αύριο; Συμβολή στην προστασία του περιβάλλοντος και τον Πολιτισμό του Νομού Αιτωλοακαρνανίας*, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), Αθήνα 2009, σ. 319-332.
-, *Νότια Αιτωλία. Το οδικό δίκτυο έως τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια*, αυτοέκδοση, Αθήνα 1993.
ΑΡΓΥΡΟΥ, ΕΦΗ, «Όψεις των οικονομικών ανταλλαγών κατά τη δεκαετία του '40 στην Αιτωλοακαρνανία», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας (επιμ.) *Κατοχή Αντίσταση Εμφύλιος Πόλεμος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σ. 121-135.
ΑΣΩΝΙΤΗΣ, ΣΠΥΡΟΣ, *Το Νότιο Ιόνιο κατά τον Όψιμο Μεσαίωνα. Κομητεία Κεφαλληνίας, Δουκάτο Λευκάδας, Αιτωλοακαρνανία*, Εκδ. ERGO, Αθήνα 2005.
ΒΑΞΕΒΑΝΟΓΛΟΥ, ΑΛΙΚΗ, *Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι 1900-1940. Κοινωνική και οικονομική προσέγγιση*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994.
-, «Οι Έλληνες κεφαλαιούχοι στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: θεατρίνοι και μάρτυρες», *Τα Ιστορικά 18-19* (Ιούνιος-Δεκέμβριος 1993), σ. 79-112.
ΒΕΝΕΖΗΣ, ΗΛΙΑΣ, *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος. Ιστορία μιας εικοσιπενταετίας 1928-1952*, Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία, Αθήνα 1955.
ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα-Το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*, Εξάντας, Αθήνα 1975.
ΒΕΡΕΜΗΣ, ΘΑΝΟΣ, «Ο αγώνας για την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας και ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Ένα χρονικό», στο Αναστασιάδης Γ. κ.ά (επιμ.) *Αλέξανδρος Παπαναστασίου. Θεσμοί, Ιδεολογία και Πολιτική στο Μεσοπόλεμο*, Πολύτυπο, Αθήνα 1987, σ. 255-262.
ΒΕΡΕΜΗΣ, Θ.-ΜΑΖOWER, Μ., «Η ελληνική οικονομία (1922-1941), στο συλλογικό τόμο *Ο Μεταξάς και η εποχή του* (επιμ. Βερέμης Θ.), Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 73-90.

ΒΕΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, «Οικονομικές συνθήκες στην περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου Πολέμου στην Αιτωλοακαρνανία», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας (επιμ.) *Κατοχή Αντίσταση Εμφύλιος Πόλεμος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σ. 101-120.

ΒΡΥΧΕΑ, ΑΝΝΗ, «Κυπριανός: Ένας βιομηχανικός εργατικός οικισμός του 19^{ου} αιώνα. Ο χώρος κατοίκησης των εργαζομένων στη Γαλλική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου», *Σύγχρονα Θέματα* 58-59 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1996), σ. 48-52.

ΓΑΡΔΙΚΑ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ, «Η ελonoσία κατά το Μεσοπόλεμο: κοινωνία, κράτος και διεθνής βοήθεια», στο πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 266-280.

ΓΙΑΝΝΑΚΟΓΕΩΡΓΟΥ, ΟΛΓΑ, «Το κρασί και η άμπελος στην Νότια Αιτωλοακαρνανία από τα χρόνια του Οινέα ως τις μέρες μας», *Τα Αιτωλικά* 18 (Ιανουάριος-Ιούνιος 2012), σ. 199-210.

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ε., «Μια άλλη όψη του σταφιδικού ζητήματος: Η περίπτωση της Αιτωλοακαρνανίας κατά το 17^ο και το 18^ο αιώνα», στα *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Δήμος Αγρινίου, Αγρίνιο 1991, σ. 399-423.

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ, ΛΕΝΑ, «Οι λίμνες στη ζωή του τόπου μας», *Ρίζα Αγρινιωτών* 31 (Σεπτέμβριος 1998), σ. 39-41.

-, «Πόρος και πόροι», *Ρίζα Αγρινιωτών* 34 (Ιούνιος 1999), σ. 50-52.

-, «Πόρος και πόροι» (Β Μέρος), *Ρίζα Αγρινιωτών* 35 (Σεπτέμβριος 1999), σ. 68-69.

-, «Τα ταμπάκια του Βραχωριού. Στα χρόνια της Τουρκοκρατίας», *Ρίζα Αγρινιωτών* 37 (Μάρτιος 2000), σ. 46-48.

-, «Τα ταμπάκια του Βραχωριού. Γ'. Η βυρσοδεψία στο Αγρίνιο στα χρόνια του Μεσοπολέμου», *Ρίζα Αγρινιωτών* 39 (Σεπτέμβριος 2000), σ. 14-16

-, «Σιδηρόδρομοι Βορειοδυτικής Ελλάδος (ΣΒΔΕ)», *Ρίζα Αγρινιωτών* 40 (Δεκέμβριος 2000), σ. 12-14.

-, «Σιδηρόδρομοι Βορειοδυτικής Ελλάδος (ΣΒΔΕ)», *Ρίζα Αγρινιωτών* 41 (Μάρτιος 2001), σ. 12-14.

-, «Το Αγρίνιο του 1875: Κοινωνία και Οικονομία», *Ρίζα Αγρινιωτών* 45 (Ιούνιος 2002), σ. 44-47.

-, «Βραχώρι: οικισμός-κοινωνία-οικονομία», *Ε-Ιστορικά* 152 *Αγρίνιο. Η πόλη του καπνού*, 26 Σεπτεμβρίου 2002, σ. 6-10.

-, «Η διαμόρφωση του κοινωνικού ιστού στο Βραχώρι (19^{ος}-ά μισό του 20ού αι.)», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Αθήνα 2003, σ. 37-52.

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ε.-ΠΑΤΡΩΝΗΣ, Β., «Κοινωνία και οικονομία», *Ε-Ιστορικά* 152 *Αγρίνιο. Η πόλη του καπνού*, 26 Σεπτεμβρίου 2002, σ. 12-17.

CLOGG, RICHARD, «Η Υπηρεσία Ειδικών Επιχειρήσεων (SOE) στην Ελλάδα, στο Ι. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, 1984, σ. 177-203.

CLOSE, D. H., «Τα ερείσματα της δικτατορίας του Μεταξά», στο συλλογικό τόμο *Ο Μεταξάς και η εποχή του* (επιμ. Βερέμης Θ.), Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 23-44.

ΔΙΟΝΥΣΑΤΟΣ, ΓΡ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Καλύβια. Ιχνηλατώντας τον "Καναδά"*, Αργίνιο 2004.

ΔΟΡΔΑΝΑΣ Ν., ΣΤΡΑΤΟΣ, «Κατοχικές δυνάμεις και γερμανικά αντίποινα στην Αιτωλοακαρνανία», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας (επιμ.) *Κατοχή Αντίσταση Εμφύλιος Πόλεμος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σ. 67-78.

ΔΡΙΤΣΑ, ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ, *Βιομηχανία και τράπεζες στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, *Ιστορικό χρονολόγιο 1841-2006*, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2008.

ΕΙCHNHOLTZ, D., «Οικονομικές πλευρές της πολιτικής των γερμανικών δυνάμεων κατοχής στην Ελλάδα», στο Χ. Φλάισερ-Ν. Σβορώνος κ.ά. (επιμ.), *Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση. Πρακτικά Α Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ*, Αθήνα 1990, σ. 219-226.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ «ΠΑΛΛΑΔΙΟ»-ΙΩΑΝΝΗΣ Β. ΚΩΣΤΑΚΗΣ, *Μορφές του τόπου. Δωρητές ευεργέτες*, Αργίνιο 2003.

ELLIS, JUDITH (επιμ.), *Η διαχείριση των αρχείων*, Ελληνική Αρχαική Εταιρεία-Τυπωθήτω, Αθήνα 2000.

ΖΩΙΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΑΝΤΕΛΗΣ, «Το έπος του σιτικού», *Ε-Ιστορικά 85 Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 26-31.

ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ, ΣΤΑΥΡΟΣ, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», στο Ι. Ιατρίδης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, 1984, σ. 117-144.

ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ, ΘΕΟΔ., «Αργίνιον», *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1^{ος}, Αιτωλία, σ. 175-226.

ΙΑΤΡΙΔΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, «Εισαγωγή. Κατοχή, Αντίσταση και Βρετανοί», στο Ι. Ιατρίδης(επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, 1984, σ. 41-53.

ΚΑΒΑΛΑ, ΜΑΡΙΑ, «Οι οικονομικές δραστηριότητες των επιχειρήσεων της Θεσσαλονίκης στα χρόνια της Κατοχής, στο Π. Βόγλης κ.ά. (επιμ.) *Η εποχή των ρήξεων. Η ελληνική κοινωνία στη δεκαετία του 1940*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 57-86.

-, «Πείνα και επιβίωση. Αντιμετώπιση των στερήσεων στην κατεχόμενη Ελλάδα», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* (επιμ. Παναγιωτόπουλος Β.), τ. 8^{ος}, Η εμπόλεμη Ελλάδα 1940-1949. Αλβανικό έπος-Κατοχή και Αντίσταση-Εμφύλιος, Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ. 49-62.

ΚΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ, ΘΑΝΑΣΗΣ, *Μνήμες και σελίδες της εθνικής αντίστασης. Αργίνιο-Δυτική Στερεά Ελλάδα*, Κωσταράκης, 1997.

ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, ΘΑΝΑΣΗΣ, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγιάλεια τέλη 19^{ου} αιώνα*. τ. Α, Αγροτική πίστη και παραγωγή, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990.

-, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο. Αιγιάλεια τέλη 19^{ου} αιώνα*. τ. Γ, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992.

-, «Σοσιαλιστικές και αναρχικές ιδέες κατά τη διάρκεια της Σταφιδικής Κρίσης (1893-1905)», στο Μωυσίδης Α. (επιμ.) *Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα ως σήμερα*, Νήσος, Αθήνα 2011, σ. 101-110.

ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ, ΛΕΩΝΙΔΑΣ, «Το ελληνικό βαμβάκι στη συγκυρία του αμερικανικού εμφύλιου πολέμου», *Τα Ιστορικά 7* (Δεκέμβριος 1987), σ. 81-102.

ΚΑΛΟΓΡΗ, Π. -ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Β., «Βιομηχανία και πόλεις στην Ελλάδα το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα», *Νεοελληνική πόλη, οθωμανικές κληρονομίες και*

ελληνικό κράτος. Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας της Ε.Μ.Ν.Ε, Αθήνα 1985, τ. β, σ. 431-438.

ΚΑΜΠΕΡΗΣ, ΝΙΚΟΣ, «Οι αγρότες στην Κατοχή και τον Εμφύλιο», στο Μουσιδής Α. (επιμ.) *Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα ως σήμερα*, Νήσος, Αθήνα 2011, σ. 139-185.

ΚΑΝΔΗΛΑ, ΙΟΥΛΙΑ, «Η οργάνωση της κατώτερης και μέσης γεωργική εκπαίδευσης (επαγγελματικής και μη) στα χρόνια των βενιζελικών κυβερνήσεων: προσδοκίες και αποτελέσματα», στα πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 424-437.

ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ, ΜΑΡΙΝΑ, «Για την ολοκληρωμένη προστασία και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η περίπτωση του κωπαϊδικού χώρου», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 62 (Μάρτιος 1997), σ. 72-81.

ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΛΥΜΠΟΥ, ΑΛΕΚΑ, «Πόλεις και ύπαιθρος. Μετασχηματισμοί και αναδιαρθρώσεις στο πλαίσιο του εθνικού χώρου», στο Χ. Χατζιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 59-105.

ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ, «Μια άγνωστη εποποιΐα», *Ε-Ιστορικά* 85 *Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 12-17.

-, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων», στα πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 41-48.

ΚΑΨΑΛΗΣ ΕΥΘ. ΓΙΩΡΓΟΣ, *Προσωπικότητες της Ρούμελης*, Αθήνα 1970.

ΚΙΤΡΟΕΦ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, «Οι Έλληνες αγρότες: Από τη Δικτατορία στην Κατοχή», στο συλλογικό τόμο *Ο Μεταξάς και η εποχή του* (επιμ. Βερέμης Θ.), Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 107-124.

ΚΟΒΑΝΗ Θ. ΕΛΕΝΗ, *Λιμνών αποξηράνσεις: μελέτη αειφορίας και πολιτιστικής ιστορίας*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 2002.

ΚΟΚΚΑΛΗΣ, ΚΥΡΙΑΚΟΣ-ΕΡΡΙΚΟΣ, *Η Παπαδάτου Ξηρομέρου-Ακαρνανίας. Γενική περιγραφή του χωριού και της ευρύτερης περιοχής του*, Αθήνα 1992.

ΚΟΛΟΜΒΑΣ ΑΘ. ΝΙΚ., «Δημογραφική εξέλιξη Νομού Αιτωλοακαρνανίας (1821-2001), *Τα Αιτωλικά* 5 (Ιούλιος-Δεκέμβριος 2005), σ. 103-106.

ΚΟΛΥΒΑ, ΜΑΡΙΑΝΝΑ, «Η δημιουργία και η παραγωγή αρχείου σε βιομηχανικό και επιχειρηματικό οργανισμό», *Τεκμήριον* 3, Κέρκυρα 2001, σ. 41-47.

ΚΟΜΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ, *Δημογραφικές όψεις του ελληνικού νοικοκυριού. Δύο παραδείγματα από την Ήπειρο (18^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, Ιωάννινα 2000.

-, *Πληθυσμός και οικισμοί της Μάνης 15^{ος}-19^{ος} αιώνας*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων-Δωδώνη: 57, Ιωάννινα 2005².

-, *Σύναμμα. Κοινωνικές Δομές και Όψεις του Νεοελληνικού Χώρου: Πόλεις, Πληθυσμιακές μετακινήσεις, Μηχανισμοί κυριαρχίας και άλλα σχετικά ζητήματα*, Ιωάννινα 2007.

ΚΟΝΤΑΞΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ, «Οι εποικίσεις Ηπειρωτών στο Αγρίνιο τον 19^ο και 20^ο αιώνα και η οικονομική και πολιτισμική συμπεριφορά τους», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Αθήνα 2003, 69-76.

- ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΑΚΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, *Έρευνα αξιολογήσεως των μεγάλων αρδευτικών σχεδίων επενδύσεως της Ελλάδας*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, ΑΓΣΑ, Αθήνα 1986.
- ΚΟΝΤΣΑ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, «Ταμπάκικα στην περιοχή Λάρισας στα νεότερα ιστορικά χρόνια», στο *Ελληνικά βυρσοδεψεία 19^{ος}-20^{ός} αι*, Εργαστήριο Προβιομηχανικής Τεχνολογίας, Ιωάννινα 2004, σ. 123-140.
- ΚΟΣΜΙΔΗΣ, Ν., «Ακαρνανικά Όρη», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1^{ος}, Αιτωλία, σ. 323.
- ΚΟΥΒΕΛΗΣ, ΜΠΑΜΠΗΣ, *Λεξιλόγιο του Ξηρομέρου*, Αθήνα 1999.
- ΚΟΥΦΟΣ, Ι., Ν., «Μακρυνόρος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1297-1298
- , «Μπούμιστος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1460.
- , «Οζερός», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1546.
- , «Οινιάδες», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1549-1552.
- ΚΡΗΤΙΚΟΣ, ΓΕΩΡΓΙΟΣ, «Αγροτική εγκατάσταση προσφύγων και «σταθερότητα» στον ελληνικό χώρο (1923-1930)», στο πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 281-302.
- ΚΩΝΣΤΑΣ, Κ. Σ., «Τοπωνυμικά της Παραχελωϊτιδος», *Αιτωλοακαρνανικά χρονικά* 4 (Οκτώβριος 1956), σ. 33-48.
- , «Οι βαλτότοποι της δυτικής ρούμελης το 1821. Η εποποιία των λιμνών της Λυσιμαχίας και του Λεσινίου», *Στερεά Ελλάς* 27 (Απρίλιος 1971), σ. 14-16.
- , «Αρχειακά της “Λεσινιώτισσας”», *Στερεά Ελλάς* 67 (Δεκέμβριος 1972), σ. 14-18.
- ΚΩΣΤΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ, «Η Οικονομία, 1932-1940», στο *Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά 1936-1941*, -3-, - (επιμ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου) Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα (επιμ. σειράς Νικολακόπουλος Η.- Παναγιωτόπουλος Β.), Τα Νέα/ιστορία, 2010, σ. 83-101.
- , *Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1914-1940*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2003.
- , *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1987.
- , *Αγροτική οικονομία και γεωργική τράπεζα. Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)-Τα τεκμήρια*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1990.
- ΚΩΣΤΟΥΛΑΣ, Χ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, *Η εμπορική διαφήμιση στην Πρέβεζα τον καιρό του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Άκτια Νικόπολις, Πρέβεζα 2008.
- ΛΑΜΝΑΤΟΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, *Τρεις ιστορικές οικογένειες της Ρούμελης (Σκαλτσοδήμου, Σταΐκου και Παπαϊωάννου)*, Αθήνα 1994.
- ΛΑΠΠΑΣ, ΤΑΚΗΣ, «Η Κωπαΐδα», *Στερεά Ελλάς* 169 (Ιούλιος 1983), σ. 2-12.
- , «Η Κωπαΐδα», *Στερεά Ελλάς* 170 (Αύγουστος 1983), σ. 16-22.
- , «Η Κωπαΐδα», *Στερεά Ελλάς* 171 (Σεπτέμβριος 1983), σ. 12-21, 30, 32.
- ΛΕΜΠΕΣΗ, ΜΑΡΙΑ, «Ένα σύγχρονο αρχείο: Το Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος -12», στο Εκπαιδευτικό πρόγραμμα *Αρχεία. Πηγές γνώσης, πηγές μνήμης*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού-Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009, σ. 1-8.

ΛΗΜΜΑ «Αμβρακία», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1^{ος}, Αιτωλία, σ. 366.

- , «Βουλκαριά», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 2^{ος}, Αιτωλία, σ. 625.

- , «Μεσολόγγι», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1370-1411.

ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ, ΣΠΥΡΟΣ, *Πως εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου*, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη-Το Βήμα, 2009.

ΛΟΥΚΟΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ, «Η πείνα στην Κατοχή. Δημογραφικές και κοινωνικές διαστάσεις», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Β Παγκόσμιος Πόλεμος, 1940-1945, Κατοχή-Αντίσταση*, Γ2, Αθήνα 2007, σ. 219-261.

ΛΥΚΟΓΙΑΝΝΗΣ, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, «Τράπεζα της Ελλάδος 1928-2003: 75 χρόνια λειτουργίας», στο *Κερδωά Αθήνα* (επιμ. Λυκογιάννης Α.), Ποταμός, Αθήνα 2004, σ. 16-46.

ΜΑΝΙΚΑΡΟΥ, Μ.- ΣΠΥΡΕΛΗ, Χ., *Αγρίνιο: Δήμαρχοι και δημαρχίες 1833-2007*, Δόντι, Πάτρα 2009.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ, *Προαγγελία θυελλωδών ανέμων...Ο πόλεμος της Αλβανίας και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.

ΜΑΧΑΙΡΑΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ, «Οι βιομήχανοι», στο συλλογικό τόμο *Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993)*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2007, σ. 56-58.

ΜΑΖOWER, MARK, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου* (μτφρ. Μαρκέτος Σ.), ΜΙΕΤ, Αθήνα 2002.

- , *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*. Αλεξάνδρεια, Αθήνα², χχ.

ΜΕΛΙΟΣ Ν.- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., «Το κωπαϊδικό ζήτημα στα πλαίσια του αστικού εκσυγχρονισμού και της αγροτικής μεταρρύθμισης», στο *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός* (επιμ. Μαυρογορδάτος Γ.-Χατζηιωσήφ Χ.), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992², σ. 159-169.

ΜΙΤΑΚΗΣ, ΔΙΟΝΥΣΗΣ «Λεσίνι», *Στερεά Ελλάς* 39 (Απρίλιος 1972), σ. 22-25.

- , «Λεσίνι», *Στερεά Ελλάς* 43 (Αύγουστος 1972), σ. 18-22.

- , «Λεσίνι. Άλλο Μεσολόγγι», *Στερεά Ελλάς* 49 (Φεβρουάριος 1973), σ. 35-40.

- , «Λεσίνι, η Κυνία των αρχαίων», *Πλάτων* τόμ. 23, τ. 45/6, σ. 115-128.

- , «Λεσίνι» στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1223-1232.

- , «Μαγκαναύλακος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1281.

- , «Αχελώος (Γλωσσολογία-Μυθολογία-Ιστορία-Τέχνη)», *Στερεά Ελλάς* 16 (Μάιος 1970), σ. 20-22.

- , *Οινιάδες-Κατοχή, κοινότητα Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας*, Πάτρα 1986.

- , *Ο στρατηγός Δημοτσέλιος*, Πάτρα 2003.

ΜΟΝΙΟΥΔΗ-ΓΑΒΑΛΑ, ΔΩΡΑ, *Αγρίνιο. Πολεοδομική εξέλιξη από την Αναδημιουργία στην ακμή του Μεσοπολέμου (1830-1940)*, Έκδοση Δήμου Αγρινίου, Αγρίνιο 2010.

ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΗΣ, «Η Ιταλική διοίκηση των Επτανήσων (1941-1943) και οι κυβερνήσεις συνεργασίας των Αθηνών (1941-1944)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά τόμος 13* (2011-2012), σ. 221-254.

ΜΠΑΓΓΙΑΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ, *Αρχειονομία. Βασικές έννοιες και αρχές*, Κριτική, Αθήνα 1999³.

-, *Εγχειρίδιο Αρχειονομίας. Η επεξεργασία ενός ιστορικού αρχείου*, Κριτική, Αθήνα 1999.

-, «Τα ενεργά αρχεία επιχειρήσεων», στο Χρ. Αγριαντώνη-Ευρ. Σιφναίου (επιμ.) *Αρχεία Βιομηχανικών Επιχειρήσεων. Ζητήματα διαχείρισης*, Τετράδια Εργασίας 21, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1998, σ. 156-157.

ΜΠΑΔΑ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, *Ο κόσμος της εργασίας. Οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου (18^{ος}-20^{ός} αιώνας)*, Πλέθρον, Αθήνα 2004.

-, «Ανιχνεύοντας την κοινωνία και τον πολιτισμό των ψαράδων στη λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου-Αιτωλικού», στο *Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου-Αιτωλικού. Διαδρομή στο χρόνο, στο χώρο, στο λόγο, στις τέχνες*, Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.-Φορέας Διαχείρισης λιμνοθάλασσας Μεσολογγίου, 2009, σ. 160-203.

-, «Συντελεστές, Τρόποι και Μέσα Επιβίωσης της «Παραδοσιακής» Αλιευτικής Δραστηριότητας στο Μεσολόγγι-Αιτωλικό: Ο Τόπος, η Οικογένεια, ο Λαϊκός Πολιτισμός», στο συλλογικό έργο *Ψαρεύοντας στις ελληνικές θάλασσες. Από τις μαρτυρίες του παρελθόντος στη σύγχρονη πραγματικότητα*, Τετράδια Εργασίας 33, ΙΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2010, σ. 155-181.

ΜΠΑΚΑΔΗΜΑ-ΞΟΥΡΓΙΑ Μ.-ΠΑΤΣΟΥΡΑΚΗ-ΤΣΑΤΣΑ Σ., *Δημόσια, Δημοτικά και Ιδιωτικά έργα στην πόλη και στην επαρχία Μεσολογγίου κατά τα έτη 1894-1903. Συμβολαιογραφικές πράξεις και συναφείς μαρτυρίες*, ΓΑΚ/ΑΝΑ 4, Μεσολόγγι 1997.

ΜΠΑΚΑΔΗΜΑ, ΜΑΡΙΑ, «Η πόλη και οι άνθρωποι μέσα από τον τοπικό Τύπο. Τέλη 19^{ου} –Αρχές 20^{ου} αιώνα», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Αθήνα 2003, σ. 187-200.

ΜΠΑΜΙΔΗΣ, ΝΕΣΤΩΡ, *Ερμηνευτικό λεξικό αρχειακής ορολογίας, πολύγλωσσο και σχολιασμένο*, Ελληνική Αρχειακή Εταιρεία-Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας, Θεσσαλονίκη 2010.

ΜΠΑΡΧΑΜΠΑΣ, ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ, *Το Αγρίνιο κάποτε...*, ERGO, Αθήνα 2003.

ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ, ΝΙΚΟΣ, «Εργατικός οικισμός», στο συλλογικό τόμο *Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993)*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2007, σ. 129-132.

ΜΠΕΝΕΤΑΤΟΣ, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, *Το χρονικό της Κατοχής 1941-1944*, Αθήνα 1963.

ΜΠΕΟΠΟΥΛΟΣ, ΝΙΚΟΣ, «Κωπαΐδα. Από το λιμναίο στο αγροτικό τοπίο εντατικών καλλιεργειών», στο *Γεωγραφική προσέγγιση από ψηλά. Σύγχρονα ελληνικά τοπία* (επιμ. Κωστής Χατζημιχάλης), Μέλισσα, Αθήνα 2011, σ. 136-139.

ΜΠΟΥΡΝΟΒΑ, Ε.- ΠΡΟΓΟΥΛΑΚΗΣ, Γ., «Ο Αγροτικός Κόσμος, 1830-1940», στο *Εισαγωγή στην Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18^{ος}-20^{ός} Αιώνας)*, Αθήνα 2003, σ. 45-104.

ΝΕΡΑΝΤΖΗΣ Γ. ΙΩΑΝΝΗΣ, *Προϊστορικές φυλετικές λατρείες των Αιτωλών κ' Ακαρνάνων*, Ιστορικές εκδόσεις Στέφανος Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 2000.

ΝΙΚΑΣ, ΧΡΗΣΤΟΣ, «Δωσιλογισμός και οικονομικός παραλογισμός στην κατοχική Ελλάδα», στο *Εχθρός εντός των Τειχών* (επιμ. Μιχαηλίδης Ι. κ.ά.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2006, σ. 147-170.

ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2006.

ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, ΝΙΚΟΣ, «Οι φορείς διαχείρισης των ιστορικών αρχείων των επιχειρήσεων ως πηγή έρευνας της οικονομικής ιστορίας», *Αρχαιακά Νέα* 22 (Ιούλιος 2004), σ. 57-61.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Γεωργική εκπαίδευση και ανάπτυξη. Η ανώτατη Γεωπονική Σχολή Αθηνών στην ελληνική κοινωνία, 1920-1960*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, ΛΕΥΤΕΡΗΣ, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι (1882-1910). Γεωπολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1982.

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Σαββάλας, Αθήνα 2006.

ΠΑΠΑΖΗΣΗ-ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΜΑΧΗ, «Η Αιτωλία χθες και σήμερα. Ο φυσικός χώρος και η ιστορία της περιοχής» *Επτά Ημέρες-Καθημερινή*, 24 Απριλίου 1994, σ.2-4.

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, ΑΝΘΟΥΛΑ, «Στη δίνη του Εθνικού Διχασμού», *Ε-Ιστορικά* 152 Αργίνιο. Η πόλη του καπνού, 26 Σεπτεμβρίου 2002, σ.36-41.

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, ΣΩΚΡ., «Αργίνιον. Οικονομία», *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 1^{ος}, Αιτωλία, σ. 193-194.

ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, ΝΙΚΟΣ, «Η στρατηγική «συνεργασία» Ελλάδας-Γερμανίας (1936-1941)», στο συλλογικό τόμο *Ο Μεταξάς και η εποχή του* (επιμ. Βερέμης Θ.), Ευρασία, Αθήνα 2009, σ. 215-258.

ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, Ν.- ΦΛΑΙΣΕΡ, Χ., «Το «οργανωμένο χάος». Η γερμανική κατοχική διοίκηση στην Ελλάδα, Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*, τ. Γ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 101-149.

-, «Οι κατακτητές», στο -4- *Κατοχή-Αντίσταση 1941-1944*, (επιμ. Χάγκεν Φλάισερ) Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα (επιμ. σειράς Νικολακόπουλος Η.- Παναγιωτόπουλος Β.), Τα Νέα/ιστορία, 2010, σ. 29-55.

ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, ΛΗΔΑ, *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία. Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά, 1870-1940*, ΠΕΚ, Ηράκλειο 2009.

-, «Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993). Κεφάλαια, τεχνολογία, αγορές, εργασία», στο συλλογικό τόμο *Η Ανώνυμη Ελληνική Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων (1909-1993)*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα 2007, σ. 15-55.

ΠΑΠΑΤΡΕΧΑΣ, ΗΡ. ΓΕΡ., «Τοπωνυμικά Ξηρομέρου» Μέρος Β', *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών τ. Γ* (1971-1972), σ. 373-395.

-, «Ξηρόμερο(ν)», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 4^{ος}, Αιτωλική Πολιτιστική Εταιρεία (ΑΙ.ΠΟ.Ε), σ. 1525-1538.

-, «Άναπος», *Στερεά Ελλάς* 42 (Ιούλιος 1972), σ. 29-30.

-, «Ιδιωματικό και λαογραφικό γλωσσάρι Ξηρομέρου», *Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών τ. Δ* (1973), σ. 263-316.

-, «Ο Βελανιδώνας του Ξηρομέρου», *Στερεά Ελλάς* 161 (Νοέμβριος 1982), σ. 12-13.

-, *Το χρονικό του Μαχαιρά Ξηρομέρου*, Σύλλογος Μαχαιριωτών Αθήνας, χ.χ.

-, *Ιστορία του Αγρινίου και της γύρω περιοχής από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή*, εκδ. Δήμου Αγρινίου, Αγρίνιο 1991.

ΠΑΠΠΑΣ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ-ΖΩΙΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΤΕΛΗΣ, «Η κτηνοτροφική μνήμη του τόπου: το υπό εξαφάνιση πρόβατο του Αγρινίου», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Αθήνα 2003, σ. 175-179.

ΠΑΡΕΝΤΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, *Εθνική Αντίσταση και Εμφύλιος πόλεμος στην Κεφαλονιά(1941-1950)*, Αθήνα 1984.

-, *Ιστορία της Κεφαλονιάς (Κεφαλονιά η πολυαγαπημένη μας)*, Αθήνα 1982².

ΠΑΤΡΩΝΗΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ, «Σταφίδα και αγροτική μεταρρύθμιση», στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.) *Νεοελληνική κοινωνία Ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Κριτική, Αθήνα 1993, σ. 57-85.

-, «Η οικονομία του καπνού και το καπνεργατικό ζήτημα στο Αγρίνιο του Μεσοπολέμου», στο Μπάδα Κ. (επιμ.) *Η μνήμη του επαρχιακού αστικού τόπου και τοπίου: το Αγρίνιο μέχρι τη δεκαετία του '60*, Αθήνα 2003, σ. 161-169.

-, «Κράτος και αγροτική πολιτική», *Ε-Ιστορικά* 85 *Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 6-10.

-, «Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί», *Ε-Ιστορικά* 85 *Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 38-41.

-, «Ο καπνός και το καπνεργατικό κίνημα», *Ε-Ιστορικά* 152 *Αγρίνιο. Η πόλη του καπνού*, 26 Σεπτεμβρίου 2002, σ. 30-35

-, «Μεγάλη γαιοκτησία και αγροτικό κίνημα: Η περίπτωση της Θεσσαλίας (1881-1923)», στο Μωυσίδης Α. (επιμ.) *Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Από το 19^ο αιώνα ως σήμερα*, Νήσος, Αθήνα 2011, σ. 57-100.

ΠΑΤΡΩΝΗΣ, Β.- ΑΓΓΕΛΗ, Μ., «Ούτε φύλλον καπνού...»: Ο καπνός του Αγρινίου στην ταραγμένη δεκαετία του '40», στο Κ. Μπάδα-Θ.Δ. Σφήκας (επιμ.) *Κατοχή Αντίσταση Εμφύλιος Πόλεμος. Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σ. 137-156.

PELT, MOGENS, «Το ελληνο-γερμανικό εμπόριο καπνού-Συνέχεια και ασυνέχεια κατά το Μεσοπόλεμο και την περίοδο μετά τον πόλεμο», στο Φλάισερ Χάγκεν (επιμ.) *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, τομές και συνέχειες*, Καστανιώτη, Αθήνα 2003², σ. 370-399.

ΠΕΡΓΑΝΤΗΣ, Φ.-ΠΕΤΡΟΥ Ν., *Μεσολόγγι*, Βιβλία του Κόσμου, Αθήνα 2000.

ΠΕΤΜΕΖΑΣ, ΣΩΚΡΑΤΗΣ, «Αγροτική οικονομία», στο *Η ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας τον 19^ο αιώνα* (επιμ. Κ. Κωστής- Σ. Πετμεζάς), Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 103-152.

-, «Αγροτική οικονομία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, τ. Α1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, σ. 53-85.

-, «Αγροτική οικονομία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 189-249.

-, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του Μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012.

ΠΕΤΡΟΥ, ΝΙΚΟΣ, *Αχελώος*, Κοάν (Βιβλία του κόσμου), Αθήνα 2001.

ΠΙΖΑΝΙΑΣ, ΠΕΤΡΟΣ, *Οικονομική ιστορία της ελληνικής σταφίδας 1851-1912. Παραγωγή, διεθνής αγορά, διαμόρφωση τιμών, κρίση*, Ιστορικό αρχείο Εμπορικής Τραπεζής της Ελλάδος, 1988.

ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, ΣΠΥΡΙΔΩΝ, «Το καθεστώς Μεταξά 1936-1940», στο 3- *Η δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά*, (επιμ. Ευάνθης Χατζηβασιλείου) Έξι στιγμές του εικοστού αιώνα (επιμ. σειράς Νικολακόπουλος Η.- Παναγιωτόπουλος Β.), Τα Νέα/ιστορία, 2010, σ. 49-82.

ΠΟΥΛΟΒΑΣΙΛΗΣ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, «Τα εγγειοβελτιωτικά έργα στο Μεσοπόλεμο», *Ε-Ιστορικά 85 Το αγροτικό θαύμα*, 15 Μαΐου 2003, σ. 18-23.

ΠΡΙΟΒΟΛΟΣ, ΕΥΘΥΜΙΟΣ, *Η Αιτωλοακαρνανία με τα μάτια των περιηγητών*, Αιτωλοακαρνανικός Τύπος, Αθήνα 2004.

ΠΡΟΝΤΖΑΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ, *Οικονομία και γαιοκτησία στη Θεσσαλία (1881-1912)*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1992.

-, «Το ερευνητικό πρόγραμμα. Η οικονομικοϊστορική δημιουργία στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας», *εμείς & Η Τράπεζα 21* (Μάιος 2003), σ. 40-41.

-, «Η χρηματοδότηση της αγροτικής οικονομίας και η τεκμηρίωσή της. Από το Ιστορικό αρχείο της ΕΤΕ στην οργάνωση του Ιστορικού Αρχείου της ΑΤΕ», στα πρακτικά συνεδρίου *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, (επιμ. Παναγιωτόπουλος Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 51-76.

ΡΗΓΙΝΟΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ, «Οι διακυμάνσεις των βιομηχανικών ημερομισθίων στην Ελλάδα, 1912-1936», *Τα Ιστορικά 5* (Ιούνιος 1986), σ. 151-176.

RODOGNO, DEVIDE, «Η ιταλική κατοχή», Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*, τ. Γ1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 69-99.

ΡΟΜΠΟΛΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (επιμ.), *Δέλτα Αχελώου-Διόνι Κατοχής. Ζώα-πουλιά-φυτά-ψάρια. Ιστορία περιοχής*, εκδ. Γυμνασίου Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας, Κατοχή 1998.

ΣΑΒΒΑΣ, Τ., ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ, *Μελετήματα του Ξηρομέρου. Ιστορικά και λαογραφικά στοιχεία της Χρυσοβίτσας Ξηρομέρου*, Αθήνα 1983.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΣ, *Κείμενα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, Διόνικος, Αθήνα 2003.

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, «Λεσίνι. Μια υδρόχαρη γωνιά της Ακαρνανικής γης», *Στερεά Ελλάς 37* (Φεβρουάριος 1972), σ. 20-24.

-, «Η δυτική παραλιακή περιοχή της Ρούμελης», *Στερεά Ελλάς 56* (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1973), σ. 37-41.

-, «Στη ζαφειρένια θάλασσα των Εχινάδων», *Στερεά Ελλάς 46* (Νοέμβριος 1972), σ. 16-21.

-, «Στις εκβολές του Αχελώου», *Ρουμελιώτικο Ημερολόγιο (1967)*, σ. 120-127.

ΣΤΑΘΑΚΗΣ, ΓΙΩΡΓΟΣ, «Η οικονομία κατά τον Εμφύλιο πόλεμο», *Ο εμφύλιος πόλεμος. Από τη Βάρκιζα στο Γράμμο* (Φεβρουάριος 1945-Αύγουστος 1949), (επιμ. Νικολακόπουλος Η. κ.ά), Θεμέλιο 2002, σ. 51-67.

-, «Οικονομία και θεσμοί- Από την προπολεμική «βιωσιμότητα» στη μεταπολεμική «εκβιομηχάνιση», στο Φλάισερ Χάγκεν (επιμ.) *Η Ελλάδα '36-'49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο, τομές και συνέχειες*, Καστανιώτη, Αθήνα 2003², σ. 351-369.

-, *Το δόγμα Τρούμαν & το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.

ΣΤΑΜΑΤΕΛΑΤΟΣ Μ.- ΒΑΜΒΑ Φ., *Επίτομο γεωγραφικό λεξικό της Ελλάδας*, λ. «Λεζίνα», Αθήνα 2006², σ. 428.

ΣΤΑΜΑΤΗΣ, ΑΘ., «Εύηνος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 3^{ος}, εκδ. Ιωάννης Ν. Κουφός, σ. 887-888.

ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ, *Η ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1841-1966*, Αθήνα 1966.

ΣΥΓΚΕΛΛΟΥ, ΕΥΣΤΡΑΤΙΑ, *Οι πόλεμοι στο δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον όψιμο μεσαίωνα* (13^{ος}-15^{ος} αι), αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2006.

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΑΣΤΑΚΟΥ, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΦΙΛΩΝ ΤΟΥ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΥ, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι-Η διαδρομή τους από το 1869 έως σήμερα*, Μίλητος, Αθήνα χ.χ.

ΣΥΝΑΡΕΛΛΗ, ΜΑΡΙΑ, *Δρόμοι και λιμάνια στην Ελλάδα 1830-1880*, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα 1989.

ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ, ΖΗΣΙΜΟΣ, «Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας. Από τραπεζικό αρχείο σε ένα πολυδύναμο κέντρο τεκμηρίωσης της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας της νεότερης Ελλάδας», *εμείς & Η Τράπεζα 21* (Μάιος 2003), σ. 36-39.

ΣΦΗΚΑΣ, Δ. ΘΑΝΑΣΗΣ, *Η Ελλάδα και ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος*, Στάχυ, Αθήνα 2000.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Χ., ΒΡΑΣΙΔΑΣ, *Μποδοσάκης*, Ερμείας, χ.χ.

Τα πρώτα πενήντα χρόνια της Τραπεζίς της Ελλάδος, 1928-1978, Αθήνα 1978.

ΤΖΟΚΑΣ, ΣΠΥΡΟΣ, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το εγχείρημα του αστικού εκσυγχρονισμού 1928-1932. Η οικοδόμηση του αστικού κράτους*, Θεμέλιο, Αθήνα 2002.

ΤΣΑΝΤΟΥ, ΜΑΡΙΑ, «Η βυρσοδεψία στη Μακρινίτσα Πηλίου (19^{ος} αι.) και στο Βόλο (20^{ός} αι.)», στο *Ελληνικά βυρσοδεψεία 19^{ος}-20^{ός} αι.*, Εργαστήριο Προβιομηχανικής Τεχνολογίας, Ιωάννινα 2004, σ. 95-122.

ΤΣΑΤΣΟΥΛΗΣ, ΑΛΕΚΟΣ, *Λυσιμαχία. Μουρστιάνου, χθες- σήμερα*, έκδοση του συλλόγου λυσιμαχιωτών, 1992.

ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ, ΣΤΑΘΗΣ, *Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα (1898-1939)*, τ. β'-Οι ανώνυμες εταιρείες, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1994.

ΤΣΟΥΛΟΣ, ΓΡΗΓ., «Θύαμος», στην *Αιτωλοακαρνανική και Ευρυτανική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμος 3^{ος}, Εκδ. Ιωάννης Ν. Κουφός, σ. 952-953.

ΤΣΟΥΝΗΣ, ΓΡΗΓΟΡΗΣ, *Τριχωνίδα. Υδάτινες ανταύγειες*, Αθήνα 1996.

-, «Οι λίμνες που χάθηκαν», *Επτά Ημέρες* (Καθημερινή), 5 Οκτωβρίου 1997, αφιέρωμα Οι λίμνες της Ελλάδας, σ. 30-31.

Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.-ΦΟΡΕΑΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΛΙΜΝΟΘΑΛΑΣΣΑΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ, *Λιμνοθάλασσα Μεσολογγίου-Αιτωλικού. Διαδρομή στο χρόνο, στο χώρο, στο λόγο, στις τέχνες*, 2009.

ΦΛΑΙΣΕΡ, ΧΑΓΚΕΝ, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944, τ.1*, Παπαζήση, Αθήνα χ.χ.

ΦΟΥΜΗΣ, Π. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ, *Οι συνεταιρισμοί εις την Αιτωλοακαρνανίαν*, Αργίριον 1958.

ΦΡΑΓΚΙΑΔΗΣ, ΑΛΕΞΗΣ, «Αγροτική οικονομία και εξωτερικό εμπόριο», στο *Η ανάπτυξη της Ελληνικής οικονομίας τον 19^ο αιώνα* (επιμ. Κ. Κωστής- Σ. Πετμεζάς), Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 153-174.

-, «Πολιτική εξουσία και σχέσεις γαιοκτησίας στην Ελλάδα, 19^{ος}-αρχές 20ού αιώνα: Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις», στα πρακτικά Διεθνούς συνεδρίου οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας *Θεωρητικές αναζητήσεις και εμπειρικές έρευνες*, (Ρέθυμνο 10-13.12.2008), Πανεπιστήμιο Κρήτης-Αλεξάνδρεια, 2012, σ. 119-135.

ΧΑΣΑΠΗΣ, Κ. ΧΡΗΣΤΟΣ, *Λεύκωμα της κωμοπόλεως Αστακού. Ιστορικόν, Βιογραφικόν, Λαογραφικόν*, Αθήνα 1976.

ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, ΧΡΗΣΤΟΣ, *Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830-1940*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993.

-, «Η ελληνική οικονομία πεδίο μάχης και αντίστασης», Χ. Χατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Β Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση 1940-1945*, τ. Γ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 181-217.

-, «Κοινοβούλιο και δικτατορία», στο Χ. Χατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 37-123.

-, «Οικονομική σταθεροποίηση και πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα, 1944-1947, στο Ο. Smith κ.ά (επιμ.) *Μελέτες για τον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949*, Ολκός, Αθήνα 1992, σ. 29-45.

-, «Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας», στο Χ. Χατζηωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940*, τ. Β1, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002, σ. 9-57.

ΧΕΙΜΩΝΑ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ, «Η Επαρχία Τριχωνίδας: Η δημογραφική όψη της (1835-1991), *Τα Αιτωλικά 6* (Ιανουάριος-Ιούνιος 2006), σ. 51-62.

ΧΙΟΝΙΔΟΥ, ΒΙΟΛΕΤΤΑ, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα 1941-1944*, Εστία, Αθήνα 2011.

ΧΟΝΔΡΟΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, «Η Ελλάδα και η γερμανική Κατοχή», στο Ντέιβιντ Κλόουζ (επιμ.) *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2000, σ. 53-84.

ΧΟΥΜΕΡΙΑΝΟΣ, Μ., «Αγροτική κρίση και διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο (1893-1905)», στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.) *Νεοελληνική κοινωνία Ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Κριτική, Αθήνα 1993, σ. 87-118.

ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, ΜΙΧΑΛΗΣ, «Μορφές οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα, 1936-1940, στο Χ. Φλάισερ-Ν. Σβορώνος κ.ά, (επιμ.), *Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία-Κατοχή-Αντίσταση*. Πρακτικά Α Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας, Μορφωτικό Ινστιτούτο ΑΤΕ, Αθήνα 1990, σ. 98-144.

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ-ΨΗΦΙΑΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

ΑΕΡΟΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΑΤΛΑΝΤΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΤΟΠΙΩΝ (greekscapes), *Σύγχρονα Ελληνικά Πολιτισμικά Τοπία, Η λουρνησίδα του Αχελώου και ο υδροβιότοπος του Μεσολογγίου.*

<http://www.greekscapes.gr/index.php/index.php/2010-01-21-16-47-29/2010-01-21-18-38-00/99-aitoloakarnania/113-louronisida-achelooou.html> [Τελευταία επίσκεψη 4/2/2013].

ΑΕΡΟΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΑΤΛΑΝΤΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΤΟΠΙΩΝ(greekscapes), *Σύγχρονα Ελληνικά Πολιτισμικά Τοπία, Κωπαΐδα: από το λιμναίο στο αγροτικό τοπίο εντατικών καλλιέργειών,* <http://www.greekscapes.gr/index.php/2010-01-21-16-47-29/landscapescat/41/101-kopaida.html> [Τελευταία επίσκεψη 13/2/2013].

ΑΝΤΩΝΙΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ, «Εκπαίδευση και έρευνα στο ΕΜΠ την περίοδο του Μεσοπολέμου», διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο:http://www.ntua.gr/temp_announce/170/parousiaseis170/files170/SYNEDRIA%20I/1601_presentation.pdf. [Τελευταία πρόσβαση 23/2/2013]

Από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Ποια πρόσωπα χάραξαν την πορεία προς την επιχειρηματική λογική που κυριαρχεί σήμερα, Το βήμα/Οικονομία, Δημοσίευση 25/12/1999, Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο δικτυακό τόπο <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=117776> [Τελευταία πρόσβαση 25/12/2012].

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ, *Κινηματοθέατρο «Αττικών»*, στο δικτυακό τόπο http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=235 . [Τελευταία επίσκεψη 2/5/2013].

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ, *Μέγαρο Μετοχικού Ταμείου Στρατού(Μ.Τ.Σ.)*, στο δικτυακό τόπο http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=241. [Τελευταία επίσκεψη 2/5/2013].

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩ ΑΘΗΝΩΝ, *Μέγαρο Οργανισμού Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος*, στο δικτυακό τόπο http://www.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=234. [Τελευταία επίσκεψη 2/5/2013].

ΓΑΛΛΗΣ, ΚΩΣΤΑΣ, «Η λίμνη Ξυνιάδα & το ιστορικό αποξήρανσή της», Δικτυακός τόπος http://fthiotikos-tymfristos.blogspot.gr/2011/12/blog-post_2495.html [Τελευταία πρόσβαση 16/4/2012].

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, ΕΛΕΝΗ, «Δάση βελανιδιάς (17^{ος}-19^{ος} αιώνας): Παράγοντας οικονομίας-πρόκληση ανταγωνισμού», στα πρακτικά ημερίδας *Δάση Βαλανιδιάς: Παρελθόν, παρόν και μέλλον*, (17 Μαΐου 2002), Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Μεσολογγίου-Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Λαμίας, Μεσολόγγι 2002, Διαθέσιμο στο <http://www.karp.teilam.gr/Pages/diafora/BALANIDIA.pdf>. [Τελευταία πρόσβαση 31/7/2013].

ΓΟΥΛΗΣ, ΑΝΔΡΕΑΣ, *Βιομηχανικές εγκαταστάσεις της Κέρκυρας*, στη διημερίδα η βιομηχανική κληρονομία των Ιόνιων νησιών (4-5 Ιουνίου 2010), με τίτλο *Βιομηχανικές εγκαταστάσεις της Κέρκυρας*, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://lib.teekerk.gr:8080/handle/lib.teekerk.gr/262>. [Τελευταία πρόσβαση 31/7/2013].

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ, Θ. ΑΝΔΡΕΑΣ- ΠΑΠΑΔΗΜΗΡΙΟΥ, Ι. ΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Τα ψηφία του Επαμεινώνδα Χαριλάου στη Θεσσαλονίκη*, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο

http://media.ems.gr/ekdoseis/makedonika/makedonika_27/ekd_pemk_27_Deligiannis_Papadimitriou.pdf [Τελευταία πρόσβαση 25/12/2012].

ΕΛΛΗΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ. Κολλέγιο Αθηνών-Κολλέγιο Ψυχικού, Ετήσια Έκθεση 2005-2006, Νοέμβριος 2006. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο δικτυακό τόπο http://www.haef.gr/gr/ann_report/05_06/001-014.pdf [Τελευταία πρόσβαση 25/12/2012].

ΙΝΕ/ΕΙΕ, Πανδέκτης, Μετονομασίες των Οικισμών της Ελλάδας, <http://pandektis.ekt.gr/pandektis/handle/10442/4968> [Τελευταία επίσκεψη 20/3/2013]. ΚΟΡΔΟΣΗΣ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ, *Μια ιστορία της Ποδοβολίτσας-Πεντάλοφο*, Αθήνα 1989 Διαθέσιμο στον διακτυακό τόπο http://www.pentalofo.gr/istorika/BIBLIA/MIA_ISTORIA_THS_PODOLOBITSAS-PENTALOFO.pdf [Τελευταία πρόσβαση 27/2/2013].

ΛΑΜΠΟΒΑΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ, «Ο Φραξάς Λεσινίου», κείμενα για το ξηρόμερο Αιτωλοακαρνανίας. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο <http://maheras.wordpress.com/2008/01/13/%CE%BA%CE%B5%CE%B9%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B1-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%BE%CE%B7%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%BF-%CE%B1%CE%B9%CF%84%CF%89%CE%BB%CE%BF%CE%B1%CE%BA%CE%B1%CF%81%CE%BD%CE%B1/> [Τελευταία πρόσβαση 27/2/2013].

Λίμνη Ξυνιάδος ένας παράδεισος που χάθηκε, διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://www.gaielliniki.gr/2010/12/blog-post_4954.html [Τελευταία πρόσβαση 16/4/2013].

ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ, ΝΙΚΟΣ, «Οι πρώτοι οικισμοί εργατών στην Ελλάδα. Κυπριανός Λαυρίου, “Λιπάσματα” Δραπετσώνας, “Τιτάν” Ελευσίνας, ανακοίνωση στην ημερίδα «Εργάζομαι άρα κατοικώ: η περίπτωση του συγκροτήματος κατοικιών των μεταλλείων Μπάρλου στο Δίστομο Βοιωτίας των Δ. & Σ. Αντωνακάκη», Πάτρα 14 Μαρτίου 2012, σ. 1-8. Διαθέσιμο στο διακτυακό τόπο <http://courses.arch.ntua.gr/112052.html> [Τελευταία πρόσβαση 4/4/2012].

ΜΠΙΡΕΓΙΑΝΝΗ, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ, «Τραπεζικά αρχεία και ιστορικότητα των τεκμηρίων. Θεωρητική πρόσληψη και πρακτική εφαρμογή», *Θέματα Τραπεζικών Αρχείων*, Ένωση Ελληνικών Τραπεζών. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο δικτυακό τόπο http://62.1.43.74/5Ekdosis/UplPDFs/deltia/3_2003/191-199.pdf [Τελευταία πρόσβαση 22/4/2013].

ΝΤΑΦΟΥΛΗΣ, Π., «Η συμμετοχή του Ronald Ross στον ελληνικό ανθελονοσιακό αγώνα το 1906» *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής* 25(2) 2008, σ. 248-254, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο <http://www.mednet.gr/archives/2008-2/pdf/248.pdf>. [Τελευταία πρόσβαση 29/3/2012].

ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, ΘΕΟΔΩΡΟΣ, *Πανεπιστήμιο Πειραιώς. Μια δημιουργική πορεία 70 ετών στο χώρο της παιδείας*, Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο http://digilib.lib.unipi.gr/spoudai/bitstream/spoudai/928/1/t59_n1-2_11-17.pdf [Τελευταία πρόσβαση 25/12/2012].

Πεντάλοφο-Ποδοβολίτσα <http://www.pentalofo.gr/istorika/dimosieymata.aspx> [Τελευταία επίσκεψη 3/4/2013].

ΠΕΤΡΟΝΙΚΟΛΟΣ, ΚΩΣΤΑΣ, *Ποδοβολίτσα-Πεντάλοφος*, Αθήνα 1981, σ. 55 Διαθέσιμο στο <http://www.pentalofo.gr/istorika/BIBLIA/PODOLOBITSAS-PENTALOFO.pdf>. [Τελευταία πρόσβαση 10/4/2012].

ΣΚΑΛΙΔΑΚΗΣ, ΓΙΑΝΝΗΣ, «Η αγροτική οικονομία και οι συνέπειες της Κατοχής στην επαρχία», Διαθέσιμο στο <http://www.academia.edu/2080355/>. [Τελευταία πρόσβαση 18/4/2013].

ΑΓΡΙΝΙΟ...ΓΛΥΚΕΣ ΜΝΗΜΕΣ, «Το τελευταίο γράμμα. Πάνος Αλεξιάς» Διαθέσιμο στο

http://agriniomemories.blogspot.gr/search/label/**%CE%A0%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%82%20%CE%91%CE%BB%CE%B5%CE%BE%CE%AC%CF%82

[Τελευταία επίσκεψη 23/5/2013].

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

A. ΕΙΚΟΝΕΣ

Εικόνα 1. *Χάρτης της Αρχαίας Ελλάδος που απεικονίζει το βόρειο μέρος της.* Πηγή: The University of Texas at Austin. Historical Atlas by William R. Shepherd.

Εικόνα 2. *Απεικόνιση της ευρύτερης υπο εξέτασης περιοχής. Η περιοχή που αποξηράνθηκε οριοθετείται από τη μαύρη γραμμή.* Πηγή: Google Earth ©.

Εικόνα 3. *Σχεδιάγραμμα περιοχής-επικράτειας των αρχαίων Οινιάδων, που περιείχε τις περιφέρειες Κατοχής-Λεσινίου-Πενταλόφου, τη μισή περίπου περιφέρεια του Νιοχωρίου και όλο σχεδόν το λοφοβούνι Καλχίτσα του Αστακού.* Πηγή: Ένθετο σχεδιάγραμμα από το βιβλίο του Διονύση Μιτάκη, *Οινιάδες-Κατοχή*, κοινότητα Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας, Πάτρα 1986.

Εικόνα 4-Εικόνα εξωφύλλου. *Τίτλος μετοχής της Γεωργικής εταιρείας Λεσίνι, Α.Ε. του 1935.* Πηγή: Γιώργος Παγουλάτος, *Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 1940-2000*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2006, σ. V.

Εικόνα 4Α. *Ντενεκεδένιο πενταγωνικό νόμισμα της Γ.Ε.Λ. .* Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός, ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Εικόνα 5-Εικόνα εξωφύλλου. *Διαφήμιση των καρπουζιών Λεσίνι με την ετικέτα της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι (τέλη δεκαετίας 1950).* Πηγή: etoliko artis (http://etolikoartis.blogspot.gr/2010_11_01_archive.html).

B. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

Φωτογραφία 1. *Αχελώος. Στο βάθος διακρίνεται το χωριό Κατοχή.* Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1930.

Φωτογραφία 2. *Το νησί Πεταλάς. Φωτογραφία τραβηγμένη από τον οικισμό Βαλτί (2012, Χουλιάρας Σ.).*

Φωτογραφία 3. *Επαμεινώνδας Χαρίλαος.* Πηγή: ΙΝΕ/ΕΙΕ, ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ.

Φωτογραφία 4-Εικόνα εξωφύλλου. *Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι, μερική άποψη του έλους.* Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 4Α. *Λεσίνι. Στην είσοδο του αυλακιού.* Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός, ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 4Β. *Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι.* Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός, ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 5. *Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι, πρώτη μέθοδος εκσκαφής με φαγάνα.* Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 6. *Κλέαρχος Μανέας.* Πηγή: ΙΝΕ/ΕΙΕ, ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ.

Φωτογραφία 7. *Νικόλαος Κανελλόπουλος* Πηγή: ΙΝΕ/ΕΙΕ, ΠΑΝΔΕΚΤΗΣ.

Φωτογραφία 8. *Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι η αναρροφητική βυθοκόρος Επαμεινώνδας, σχεδιασμένη από τον Μιχαήλ Συκώκη, στο λιμάνι του Μεσολογγίου* Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 9. *Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι η βυθοκόρος Επαμεινώνδας, σχεδιασμένη από τον Μιχαήλ Συκώκη, ενσκάπτει την κύρια συλλεκτήριο τάφρο προς το αντλιοστάσιο.* Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 10. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι η βυθοκόρος Επαμεινώνδας, σχεδιασμένη από τον Μιχαήλ Συγκώκη, επί τω έργω. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 10Α. Γερανοί στο Λεσίνι. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 10Β. Στο βαμβάκι. Θύμιος Ευαγγελιάδης, Ανδρέας Καρβούνης. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 10Γ. Μεταφορά καρπουζιών. Θ. Ευαγγελιάδης, Παντελής Γιώτης. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 10Δ. Τάκης Μπαμπούρης. Στο μηχανουργείο. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 10Ε. Εργάτες στο Λεσίνι. Διακρίνονται η Νίκα Αλεξάτου, Αποστόλης Λώλος, Ανδρέας Αθανασούλας... Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 10ΣΤ. Στο σιδηρουργείο. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 11. Η «θέση» Βαλτί, Β.Δ. του έλους «Λεσίνι» και νότια του λόφου Καλχίτσα (2012, Κοκοτός Δ.).

Φωτογραφία 12. Ο οικισμός Βαλτί σήμερα (2012, Χουλιάρας Σ.).

Φωτογραφία 13. Πιθανότατα η οικία του διευθυντή, «το διοικητήριο» στον οικισμό Βαλτί, όπως σώζεται σήμερα το κτίσμα με τις αναγκαίες προσθήκες και τροποποιήσεις για τη διατήρηση του (2012, Κοκοτός Δ.).

Φωτογραφία 13Α. Θ. Ευαγγελιάδης, Ρήνα Τσακαριάννη (στην αποθήκη). Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 13Β. Στο μηχανουργείο, Γεράσιμος Βουκελάτος. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 13Γ. Στο καφενείο. Χρήστος Καούρας, Βασίλειος Καραβασίλης, Ευθ. Ευαγγελιάδης, Αθανάσιος Πλούμης, Βασίλειος Τσάρκος. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 13Δ. Στο δρόμο του Φράζου. Ευτυχία Βουκελάτου. Γεωργία Σούρλα. Ελένη Βουκελάτου. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 14. Μαρμάρινη προτομή του Επαμεινώνδα Χαρίλαου στον οικισμό Βαλτί, όπου στη βάση αναγράφεται «ΕΠΑΜ. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΕΡΓΟΥ ΛΕΣΙΝΙ» (2012, Χουλιάρας Σ.).

Φωτογραφία 14Α. Εργάτες στο Λεσίνι. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 14Β. Μεταφορά προϊόντων. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 14Γ. Επισκευή ελκυστήρα. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 14Δ. Εργάτριες στο Λεσίνι. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 14Ε. Στο εκκοκκιστήριο. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 14ΣΤ. Θύμιος και Παύλος Ευαγγελιάδης, 1947. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 14Ζ. Στα μπουστάνια. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 14Η. Εργάτες. Πηγή: Σύλλογος Γυναικών Αστακού, *Αστακός. ανθρώπων ίχνη*, Ασημακόπουλος, Αστακός 2011.

Φωτογραφία 15. Κτίριο στον οικισμό Βαλτί, στο οποίο πιθανόν να στεγάζονταν τα γραφεία της εταιρείας. (2012, Χουλιάρης Σ.).

Φωτογραφία 16. Κατοικία εργατών στον οικισμό Βαλτί (2012, Χουλιάρης Σ.)

Φωτογραφίες 17-18-Εικόνα εξωφύλλου. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι, η αναρροφητική βυθοκόρος Επαμεινώνδας επί τω έργω. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 19. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι, η αναρροφητική βυθοκόρος Επαμεινώνδας επί τω έργω. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940..

Φωτογραφία 20. Αποξηραντικά έργα στο έλος Λεσίνι: η αντλία αναρροφήσεως και εκπομπής βυθοκορημάτων στο κατάστρωμα της βυθοκόρου "Επαμεινώνδας" (σχεδιασμένη από τον Μιχαήλ Συκώκη). Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1934-1940.

Φωτογραφία 21. Αποξηραντικά έργα στη λίμνη Γιαννιτσών, εργασίες διευθέτησης της περιφερειακής διώρυγας της λίμνης: η βυθοκόρος "Νέστος" επί τω έργω. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1935-1936.

Φωτογραφία 22. Αποξηραντικά έργα στη λίμνη Ξυνιάδα: συναρμολόγηση και τοποθέτηση των μηχανισμών της βυθοκόρου "Ξυνιάς", σχεδιασμένης από τον Μιχαήλ Συκώκη. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1938-1940.

Φωτογραφία 23. Αποξηραντικά έργα στη λίμνη Ξυνιάδα (Φθιώτιδα): η βυθοκόρος "Ξυνιάς" κατά τη διάρκεια εκσκαφής της κύριας αποχετευτικής διώρυγας. Πηγή: Αρχείο ΕΛΙΑ 1938-1940.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1Α. Πληθυσμιακή εξέλιξη του νομού Αιτωλοακαρνανίας και των επαρχιών του, 1928-1961.....	σ. 24.
Πίνακας 1Β. Καλλιεργούμενες εκτάσεις (στρέμματα) και είδη των καλλιεργειών στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1927-1934.....	σ. 211-212.
Πίνακας 1Γ. Πληθυσμιακή εξέλιξη οικισμών-κοινοτήτων(«παραλεσίνιων») επαρχίας Βονίτσης Ξηρομέρου του νομού Αιτωλοακαρνανίας, 1907-1961.....	σ. 40.
Πίνακας 1Δ. Καλλιεργούμενες εκτάσεις (στρέμματα) και είδη των καλλιεργειών στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1923-1926.....	σ. 210.
Πίνακας 1Ε. Καλλιεργούμενες εκτάσεις (στρέμματα) και είδη των καλλιεργειών στο νομό Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1935-1938.....	σ. 212-213
Πίνακας 1ΣΤ. Καλλιεργούμενες εκτάσεις και είδη καλλιεργειών στις επαρχίες Βάλτου, Βονίτσης-Ξηρομέρου, Ευρυτανίας, Μεσολογγίου, Ναυπακτίας και Τριχωνίδας του νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας, 1929.....	σ. 214.
Πίνακας 2. Ιδρυτές και κάλυψη του ιδρυτικού κεφαλαίου της Γ.Ε.Α Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1934.....	σ. 71.
Πίνακας 3. Πρώτο διοικητικό συμβούλιο της Γ.Ε.Α Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1934.....	σ. 75.
Πίνακας 4. Καθαρά κέρδη και διανεμητέα ποσά της Γ.Ε.Α Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1938-1940.....	σ. 77.
Πίνακας 5. Παρόντες μέτοχοι (τα 2/3), σύμφωνα με το κεφάλαιο Δ, άρθρο 24, παράγραφος 3 του καταστατικού, κατά την έκτακτη γενική συνέλευση της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε. τις 30 Μαρτίου 1940 για το ζήτημα της αύξησης του μετοχικού κεφαλαίου.....	σ. 78.
Πίνακας 6. Ιδρυτικό εταιρικό κεφάλαιο και αυξήσεις εταιρικού κεφαλαίου της Γ.Ε.Α Γεωργικής Εταιρείας «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία.....	σ. 79.
Πίνακας 7. Μετοχικό κεφάλαιο, δάνεια και πιστώσεις στη Γ.Ε.Α Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1935-1940.....	σ. 81.
Πίνακας 8. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Α Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1940.....	σ. 82.
Πίνακας 9. Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε. Σημαντικότερα τεχνικά έργα εξυγίανσης, δαπανηθέν κεφάλαιο και αποκαλυφθείσα έκταση (1934-1940).....	σ. 91.
Πίνακας 10. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1936-1937.....	σ. 94.
Πίνακας 11. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1937-1938.....	σ. 98.
Πίνακας 12. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1938-1939.....	σ. 100.

- Πίνακας 13.** Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.* Γεωργικό Έτος 1939-1940.....σ. 102.
- Πίνακας 14.** Ειδικότητες και αμοιβές απασχολούμενων στη *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία*, Γεωργικός έτος 1935-1936.....σ. 106.
- Πίνακας 15.** Διοικητικό Συμβούλιο της *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία*, 1943.....σ. 144.
- Πίνακας 16.** Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1940-1941.....σ. 148.
- Πίνακας 17.** Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1941-1942.....σ. 151.
- Πίνακας 18.** Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1942-1943.....σ. 153.
- Πίνακας 19.** Το σύνολο των μετόχων, των τίτλων και των μετοχών της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε., 1951.....σ. 171-172.
- Πίνακας 20.** Διοικητικό Συμβούλιο της *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία*, 1947.....σ. 173.
- Πίνακας 21.** Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1949-1950.....σ. 182.
- Πίνακας 22.** Διοικητικό Συμβούλιο της *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία*, 1955.....σ. 198.
- Πίνακας 23.** Διοικητικό Συμβούλιο της *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία*, 1938.....σ. 218.
- Πίνακας 24.** Μέτοχοι, μετοχές, αξία μετοχών και «ομάδες» μετόχων της *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία* στα 1938.....σ. 219.
- Πίνακας 25.** Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1934-1935.....σ. 220.
- Πίνακας 26.** Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η *Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε.*, Γεωργικό Έτος 1935-1936.....σ. 220.
- Πίνακας 27.** Διοικητικό Συμβούλιο της *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία*, 1945.....σ. 221.
- Πίνακας 28.** Διοικητικό Συμβούλιο της *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία*, 1946.....σ. 221-222.
- Πίνακας 29.** Διοικητικό Συμβούλιο της *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία*, 1951.....σ. 222.
- Πίνακας 30.** Διοικητικό Συμβούλιο της *Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία*, 1952.....σ. 223.

Πίνακας 31. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1953.....	σ. 224.
Πίνακας 32. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1956.....	σ. 225.
Πίνακας 33. Διοικητικό Συμβούλιο της Γ.Ε.Λ Γεωργική Εταιρεία «Λεσίνι» ανώνυμος εταιρεία, 1958.....	σ. 225-226.
Πίνακας 34. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1943-1944.....	σ. 226.
Πίνακας 35. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1944-1945.....	σ. 226.
Πίνακας 36. Παρόντες μέτοχοι και αντιπρόσωποι μετόχων κατά τη γενική συνέλευση των μετόχων της Γεωργικής Εταιρείας Λεσίνι Α.Ε, Ιούλιος 1949.....	σ. 227.
Πίνακας 37. Χρηματοδότηση της Γ.Ε.Λ. Α.Ε από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1945-1952.....	σ. 228.
Πίνακας 38. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1945-1946.....	σ. 229.
Πίνακας 39. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1946-1947.....	σ. 229.
Πίνακας 40. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1947-1948.....	σ. 230.
Πίνακας 41. Καλλιεργούμενες εκτάσεις, είδη των καλλιεργειών και παραγωγή στα εδάφη που εκμεταλλευόταν η Γεωργική Εταιρεία Λεσίνι Α.Ε., Γεωργικό Έτος 1948-1949.....	σ. 230.
Πίνακας 42. Η δεντροκαλλιέργεια στα εδάφη που διαχειριζόταν η Γ.Ε.Λ., απογραφή 1949.....	σ. 231-232.